ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2018

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2018

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Tomus LVIII. Fasc. 1

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2018

Výkonné redaktorky svazku: Blanka Zilynská (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)
Kateřina Schwabiková (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Svazek je součástí řešení projektu PROGRES Q23 (Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti).

Na obálce použita fotografie Martina Vonky, která zachycuje brněnské panorama s komíny teplárny Na Špitálce.

Na frontispisu: Petr Svobodný při vernisáži výstavy Cesty filozofie a práva (1882–2012) v Křížové chodbě Karolina 5. 4. 2012, fotoarchiv AUK.

http://www.karolinum.cz/journals/hucp

© Univerzita Karlova, 2018
ISSN 0323-0562 (Print)
ISSN 2336-5730 (Online)

OBSAH

Výročí a osobnosti

13 Můj žák, učitel a přítel Petr Svobodný (Ludmila Hlaváčková)
15 Bibliografie prací Petra Svobodného (zpracovala Jiřina Urbanová)

Články

47 **Dějiny medicíny a lékařských fakult**
49 Tomáš Alušík, Literární prameny k řecké medicíně prehistorického a „temného“ období (do roku 600 př. Kr.)
59 Marek Brčák – Roman Elner, Vzdělávání farmaceutů na pražských univerzitách v letech 1804–1953 pohledem studijních předpisů
69 Ludmila Hlaváčková, Z jakých učebnic studovali posluchači pražské lékařské fakulty v prvé polovině 19. století?
85 Vladimír Karpenko, Michael Maier a jeho spis *De medicina regia* (1609)
97 Marie Ryantová, Exulant Jiří Holík a jeho kontakty s lékaři v německých zemích a Pobaltí
107 Michal V. Šimůnek, *Entfernung/Reinigung/Entjudung*: Důsledky nacistické rasové perzekuce pro profesorský sbor Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze, 1938–1945
123 David Tomíček, Vybrané zdravovědné aspekty cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic
131 Michal Továrek, Ortoped Miroslav Jaroš (1897–1970)
137 Bohdan Zilynskyj, Těžký život ukrajinského studenta pražské lékařské fakulty (Úvaha o dvou anonymních příspěvcích Peroutkovy *Přítomnosti* z roku 1930)

147 **Dějiny školství a vědy**
149 Dana Musilová, Profese vědkyně optikou prvních příruček pro volbu ženských povolání
155 Jana Ratajová, Rigorózní řízení Wolfganga Wolframa von Wolmar. Příspěvek k dějinám studia politických prominentů
171 Emilie Těšínská, Otázka návratu několika fyziků německé národnosti do Československa po druhé světové válce
183 Lenka Vašková, Založení Academie Petriny v roce 1775. Příspěvek k počátkům vyššího vzdělávání v Lotyšsku
191 Růžena Zaoralová – Roman Zaoral, Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče v meziválečném období
209 Blanka Zilynská, Mistr Jan Hus a pražská univerzita: několik zamyšlení nad možnostmi poznání jejich vzájemného vztahu a Husovy pedagogické činnosti

Materiálové studie a vzpomínky

225 Gary B. Cohen, An American Remembers the Charles University Archive in the Era of Normalization
233 Ivana Čornejová, Hrst vzpomínek na novodobou historii univerzitního archivu aneb od Kavky po Litsche
241 Marek Ďurčanský, Karolinum očima krakovského profesora: návštěvy lékaře Fryderyka Hechela v Praze v říjnu 1843 a v červenci 1846
249 Ivan Hlaváček, *Miscellanea ex Archivo Coronae Regni Bohemiae*. Diplomatický původ a vypovídací hodnota listin dvou slezských měst Pačkova a Grodkova z roku 1383

257 Milan Chmelař, Historie výuky lékařské elektroniky na Elektrotechnické fakultě Vysokého učení technického v Brně
267 Josef Petráň (†), Působnost komisí pro obnovu, památkovou ochranu a využití Karolina 1934–2017
279 Milada Sekyrková, Císařský dekret z 6. srpna 1755
285 Martin Vonka, Tovární komíny – nevítaní sousedé, znečišťovatelé ovzduší a hyzditelé panoramat

Kronika – recenze – zprávy

297 17. celostátní archivní konference v Liberci (Petr Cajthaml – Kateřina Schwabiková)
301 Třeboňský pohled na zpřístupňování archivů. Archivum Trebonense 14, 2017 (Jan Jindra)
303 František Šmahel, Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy (Michal Svatoš)
305 Elisabeth Tuisl, Die Medizinische Fakultät der Universität Wien im Mittelalter. Von der Gründung der Universität 1365 bis zum Tod Kaiser Maxmilians I. 1519 (Karel Černý)

Cizojazyčná shrnutí:

57 Tomáš Alušík, Literarische Quellen zur griechischen Medizin der prähistorischen Zeit und des „dunklen“ Zeitalters (bis 600 v. Chr.)
67 Marek Brčák – Roman Elner, Die Pharmazeutikerausbildung an den Prager Universitäten der Jahre 1804–1953 mit Blick auf die Studienvorschriften
83 Ludmila Hlaváčková, Welche Lehrbücher studierten die Hörer der Prager medizinischen Fakultät in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts?
96 Vladimír Karpenko, Michael Maier und seine Schrift *De medicina regia* (1609)
106 Marie Ryantová, Der Emigrant Jiří Holík und seine Kontakte zu Ärzten in den deutschen Ländern und im Baltikum
121 Michal V. Šimůnek, *Entfernung/Reinigung/Entjudung*: Die Folgen der nazistischen Rassenverfolgung für das Professorenkollegium der Medizinischen Fakultät der Deutschen Universität Prag, 1938–1945
128 David Tomíček, Ausgewählte gesundheitswissenschaftliche Aspekte der Reisebeschreibung Christoph Harants von Polschitz und Weseritz
136 Michal Továrek, Der Orthopäde Miroslav Jaroš (1897–1970)
145 Bohdan Zilynskyj, Das schwere Leben eines ukrainischen Studenten der Prager medizinischen Fakultät. Betrachtungen zu zwei anonymen Beiträgen in der Peroutka‘schen Zeitschrift *Přítomnost* aus dem Jahre 1930
154 Dana Musilová, Der Beruf der Wissenschaftlerin aus der Sicht der ersten Handbücher für Frauenberufe
170 Jana Ratajová, Das Rigorosum von Wolfgang Wolfram von Wolmar. Ein Beitrag zur Geschichte des Studiums politischer Prominenter
182 Emilie Těšínská, Die Frage der Rückkehr von Physikern deutscher Nationalität in die Tschechoslowakei nach dem Zweiten Weltkrieg
189 Lenka Vašková, Die Gründung der Academie Petrina im Jahre 1775. Ein Beitrag zu den Anfängen der höheren Bildung in Lettland
205 Růžena Zaoralová – Roman Zaoral, Die Staatliche Masarykschule für Gesundheits- und Sozialfürsorge in der Zwischenkriegszeit
221 Blanka Zilynská, Magister Jan Hus und die Prager Universität: Gedanken über mögliche Erkenntnisse ihrer Beziehungen zueinander und über Hussens pädagogische Tätigkeiten
231 Gary B. Cohen, Ein Amerikaner erinnert sich an das Archiv der Karlsuniversität zur Zeit der Normalisierung
240 Ivana Čornejová, Eine Handvoll Erinnerungen an die jüngste Geschichte des Universitätsarchivs oder: von Kavka bis zu Litsch
247 Marek Ďurčanský, Das Karolinum mit den Augen eines Krakauer Professors: die Pragbesuche des Arztes Fryderyk Hechel im Oktober 1843 und im Juli 1846

256 Ivan Hlaváček, *Miscellanea ex Archivo Coronae regni Bohemiae*. Diplomatische Herkunft und Aussagewert zweier Urkunden der schlesischen Städte Patschkau und Grottkau aus dem Jahre 1383
265 Milan Chmelař, Geschichte der Medizinelektronik als Unterrichtsfach an der Elektrotechnischen Fakultät der Technischen Hochschule in Brünn (Brno)
277 Josef Petráň (†), Der Wirkungsbereich der Kommissionen für Erneuerung, Denkmalschutz und Nutzung des Karolinums 1934–2017
284 Milada Sekyrková, Ein kaiserliches Dekret vom 6. August 1755
293 Martin Vonka, Fabrikschornsteine – ungeladene Nachbarn, Umweltverschmutzer und Panoramaschänder

Autoři

Tomáš Alušík, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. Lékařské fakulty UK, Praha
Marek Brčák, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Petr Cajthaml, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Gary B. Cohen, USA
Karel Černý, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. Lékařské fakulty UK, Praha
Ivana Čornejová, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Marek Ďurčanský, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Roman Elner, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Ivan Hlaváček, Filozofická fakulta UK, Praha
Ludmila Hlaváčková, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. Lékařské fakulty UK, Praha
Milan Chmelař, Ústav biomedicínského inženýrství Elektrotechnické fakulty VUT, Brno
Jan Jindra, Kancelář rektora, RUK, Praha
Vladimír Karpenko, Přírodovědecká fakulta UK, Praha
Dana Musilová, Historický ústav Filozofické fakulty, Univerzita Hradec Králové
Josef Petráň (†)
Jana Ratajová, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Marie Ryantová, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice
Milada Sekyrková, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Katka Schwabiková, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Michal Svatoš, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Michal Šimůnek, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha
Emilie Těšínská, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha
David Tomíček, Filozofická fakulta UJEP, Ústí/L. a ÚDLCJ 1. Lékařské fakulty UK, Praha
Michal Továrek, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Jiřina Urbanová, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Lenka Vašková, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Martin Vonka, Fakulta stavební ČVUT, Praha
Roman Zaoral, Fakulta humanitních studií UK, Praha
Růžena Zaoralová, Střední zdravotnická škola a Vyšší odborná škola zdravotnická Emanuela Pöttinga, Olomouc
Blanka Zilynská, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Bohdan Zilynskyj, Fakulta sociálních věd UK, Praha

Výročí a osobnosti

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 13–14

MŮJ ŽÁK, UČITEL A PŘÍTEL PETR SVOBODNÝ

Profesní dráhu jubilanta Petra Svobodného si může dnes, ve světě digitálních medií, každý najít na internetu, proto zde jen velmi stručně. Pražský rodák (20. 3. 1958), absolvent prestižního akademického gymnázia, vystudoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy obor historie a v roce 1981 nastoupil do Okresního muzea v Jílovém u Prahy. V říjnu roku 1985 získal místo v Ústavu dějin lékařství tehdy Fakulty všeobecného lékařství – dnes 1. lékařské fakulty UK. Na počátku roku 1990 odešel do Archivu Univerzity Karlovy (dnes Ústav dějin UK a archiv UK), v jehož čele stojí od roku 2005 jako ředitel. V roce 2000 se habilitoval pro obor moderní dějiny, profesorem dějin lékařství byl jmenován v roce 2014. Věnuje se i přednáškové činnosti na Filozofické fakultě UK, Fakultě sociálních věd UK a 1. lékařské fakultě UK. V různých funkcích pracuje v redakčních radách (mj. je předsedou redakční rady AUC-HUCP) a vědeckých kolegiích doma i v zahraničí (například je předsedou Společnosti pro dějiny vědy a techniky).

Pamatuji se velmi živě na to, jak přišel poprvé jako nový pracovník do našeho ústavu, tehdy umístěného ve velmi stísněných prostorách v přízemí budovy děkanátu FVL UK v Kateřinské ulici. Zazvonil na dveře našeho knihovního depozitáře, kde byly dva stoly pro pracovníky ústavu – u jednoho jsem od roku 1961 seděla já, druhé bylo určeno jemu. Když jsem otevřela, spatřila jsem převysokého mladíka, který se velmi zdvořile představil; působil na mne vážným, až poněkud smutným dojmem. Brzy se ukázalo, že tento první dojem byl mylný. Užili jsme si s ním i hodně legrace.

Tehdy jsme zpracovávali dějiny biologického ústavu k jeho jubileu a Petr naskočil tak říkajíc do rozjetého vlaku. Bylo potřeba zpracovat toto téma od nejstarších dob. Já se celý svůj profesní život důsledně vyhýbám středověké historii, abych unikla přísné kritice ze strany svého medievistického manžela. Když jsem Petra požádala, aby se tohoto úkolu ujal, splnil ho velmi rychle a dobře. Tím byla zahájena naše spolupráce, která dnes již trvá 35 let. V řadě případů se ujal v našich společných publikacích zpracování období, do kterých se mi nechtělo – vedle středověku i období novověku a laskavě mi ponechával mé oblíbené 18. a 19. století. Tak tomu bylo i ve velkých univerzitních dějinách, v dějinách všeobecné nemocnice, v dějinách lékařství v našich zemích aj.

Občas bývá Petr vzhledem k našemu věkovému rozdílu nazýván mým žákem. Já ho ovšem takto nevnímám. Od počátku byl mým pracovně naprosto rovnocenným partnerem, a vedle toho i shovívavým učitelem, který opravuje v našich společných publikacích mé špatně používané čárky, nesprávné pořadí v citování ročníků a let u časopisů apod.

Obdivuji jeho pracovní tempo. Občas jsem byla zpočátku znepokojena, zda dodá svůj díl do společné publikace včas. Brzy po sametové revoluci jsme třeba dostali úkol napsat skripta o dějinách pražských lékařských fakult. Petr byl tehdy na stáži v Německu, emailové spojení ještě neexistovalo, byla jsem trochu nervózní, jak to dopadne. Samozřejmě dobře, termín jsme dodrželi. A tak tomu bylo při všech našich společných publikacích.

Naše pracovní přátelství je utuženo i přátelstvím tak říkajíc rodinným. Svět je malý a brzy vyšlo najevo, že v dětství jsem kamarádila s Petrovou maminkou, protože bydlela v sousedním domě. Poté se odstěhovala a zmizela mi z dohledu. Přátelství bylo obnoveno, když Petr přišel do našeho ústavu. Obdivuji Petra i proto, že si na rozdíl od mnoha svých kolegů vždy našel a nachází čas pro svoji rodinu, manželku Evu a tři milé a úspěšné dcery, s nimiž sdílí zálibu například v aktivně provozovaném orientačním běhu. Pouze jeho lezení po komínech, v němž nalezl zalíbení v posledních letech, mi dělá trochu starost.

Milý „Petrik“! Spolupráci a přátelství s Tebou považuji za opravdovou přízeň svého osudu. Doufám, že mi tento dopřeje ještě s Tebou něco společně napsat, abys mi opravil ty čárky a citace.

Ad multos annos!
Ludmila Hlaváčková

BIBLIOGRAFIE PRACÍ PETRA SVOBODNÉHO

Bibliografie je řazena chronologicky, první část tvoří skupina studií, článků, recenzí a zpráv. V této skupině jsou předřazeny v jednotlivých letech studie před drobnějšími popularizačními články, recenzemi a zprávami o literatuře. Druhá část je soupisem editorské a redakční činnosti. V záznamech je uvedeno jméno Petra Svobodného v případě, kdy není jediným autorem textu.

1982

[Virtanen, Keijo: Settlement or Return: Finnish Emigrants (1860–1930) in the International Overseas Return Migrations Movement]. *Československý časopis historický* 80, 1982, č. 4, s. 626–627. ISSN 0045-6187.

[Černyševa, O. V.: Švecija v gody vtoroj mirovoj vojny]. *Československý časopis historický* 80, 1982, č. 3, s. 467–468. ISSN 0045-6187.

1983

[Skandinavskij sbornik]. *Československý časopis historický* 81, 1983, č. 3, s. 464. ISSN 0045-6187.

1984

Renesanční humanismus v Čechách a na Moravě. *Společenské vědy ve škole* 40, 1983/1984, č. 2, s. 41–45. ISSN 0231-5289.

1000 let Švédska – od asů k Vasům. *Muzejní a vlastivědná práce* 22, 1984, č. 2, s. 110–111. ISSN 0027-5255.

1985

[Hlaváčková, L. – Rozsívalová, E.: Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690–1848]. *Časopis lékařů českých* 124, 1985, č. 10, s. 317. ISSN 0008-7335.

Nová literatura o klášteře Ostrov u Davle (okr. Praha-západ). *Památky středních Čech* 1, 1985, s. 170–172. ISSN 0862-1586.

1986

Sociální a regionální struktura literárně činných absolventů pražské univerzity v letech 1500–1620. *AUC-HUCP* 26, 1986, fasc. 1, s. 7–36. ISSN 0323-0562.

Aeskulap a múza hudby. *Zdravotnické noviny* 35, 1986, č. 51–52, s. 11. ISSN 0044-1996.

[Beiträge zur Hochschul- und Wissenschaftsgeschichte Erfurts, vormals: Beiträge zur Geschichte der Universität Erfurt (1392–1816). Bd. 20.]. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. *AUC-HUCP* 26, 1986, fasc. 1, s. 127–128. ISSN 0323-0562.

Jeden z knížat vědy [August von Wasserman]. *Zdravotnické noviny* 35, 1986, č. 19, s. 12. ISSN 0044-1996.

Vyznával lásku k dětem [Karel Švehla]. *Zdravotnické noviny* 35, 1986, č. 31, s. 12. ISSN 0044-1996.

1987

Vlašský špitál na Malé Straně a jeho místo v péči o matku a dítě do josefínských reforem (1602–1789). *Documenta Pragensia* 7, 1987, s. 113–134. ISSN 0231-7443.

Pod severskou hvězdou. [Axel Munthe]. *Zdravotnické noviny* 36, 1987, č. 31, s. 12. ISSN 0044-1996.

[K. Trošev, Čeští lékaři v Bulharsku v době balkánských válek]. *Praktický lékař* 67, 1987, č. 20, s. 763. ISSN 0032-6739.

Zdravotnická problematika historické Prahy. *Praktický lékař* 67, 1987, č. 5, s. 193. ISSN 0032-6739.

1988

Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939. Díl 1., A–K. Karel Beránek a kol. Praha: Univerzita Karlova, 1988. 296 s. [Petr Svobodný spoluautor hesel části 1883–1939, s. 136–296].

Inventář Vlašského špitálu na Malé Straně z roku 1789. *Documenta Pragensia* 8, 1988, s. 35–57. ISSN 0231-7443.

Přehled dějin výuky biologických věd na pražské lékařské fakultě. Ludmila Hlaváčková, Jana Nosáková, Petr Svobodný. *AUC-HUCP* 27, 1987 [vyd. 1988], fasc. 2, s. 21–53. ISSN 0323-0562

XVII. mikulovské sympózium J. E. Purkyně a jeho doba. *Praktický lékař* 68, 1988, s. 266. ISSN 0032-6739.

[Beiträge zur Hochschul- und Wissenschaftsgeschichte Erfurts. Bd. 21]. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. *AUC-HUCP* 28, 1988, fasc. 2, s. 83–84. ISSN 0323-0562

O zachování dobrého zdraví. *Zdravotnické noviny* 37, 1988, č. 1, s. 12. ISSN 0044-1996.

Publikace Archivu UK vydané k purkyňovskému výročí. *Praktický lékař* 68, 1988, s. 269. ISSN 0032-6739.

Vlašský špitál na Malé Straně 1602–1789. *Časopis lékařů českých* 127, 1988, č. 5, s. 153–155. ISSN 0008-7335.

[Zarubežnaja istoriografija slavjanovedenija i balkanistiki]. *AUC-HUCP* 27, 1987 [vyd. 1988], fasc. 2, s. 125–126. ISSN 0323-0562.

1989

Jan Jesenský – Jessenius. *Přemožitelé času*. Sestavil a redigoval Milan Codr. [Roč. 3], 1989, č. 15, s. 45–48.

Mikuláš Klaudián. *Zdravotnické noviny* 38, 1989, č. 47, s. 12. ISSN 0044-1996.

[M. Veselý – L. Hlaváčková: Fakultní nemocnice v Praze-Motole.] *Časopis lékařů českých* 128, 1989, s. 462. ISSN 0008-7335.

1990

Dějiny všeobecné nemocnice v Praze 1790–1952: (k 200. výročí založení nemocnice). Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. Praha: Karolinum, 1990. 194 s., obr. příl. ISBN 80-7066-390-1. [Petr Svobodný: s. 137–165].

Dvě publikace k dějinám klinik české lékařské fakulty. [Sto let I. chirurgické kliniky FVL UK; Vencovský, Eugen: 100 let české psychiatrické kliniky v Praze 1886–1986)]. *AUC-HUCP* 30, 1990, fasc. 2, s. 118–120. ISSN 0323-0562.

1991

Les enfants abandonnées de l'Hôpital italien de Prague. In: *Enfance abandonnée et société en Europe, XIVe–XXe siècle. Actes du colloque international de Rome (30 et 31 janvier 1987)*. Rome: École Française de Rome, 1991, s. 1097–1102. Publications de l'Ecole française de Rome; 140. ISBN 2-7283-0217-0.

Matriky zemřelých Vlašského špitálu v Praze. Petr Svobodný, Jiří Kuděla. *Historická demografie* 15, 1991, s. 47–75. ISSN 0323-0937.

Pražská lékařská fakulta a populační problematika ČSR ve 20.–40. letech. *Demografie* 33, 1991, č. 3, s. 230–237. ISSN 0011-8265.

3. konference Československé komise pro dokumenty vědy a techniky. Znojmo, 23.–25. října 1990. *Časopis lékařů českých* 130, 1991, č. 20–21, s. 618–619. ISSN 0008-7335.

Dvě stě let Všeobecné nemocnice v Praze. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. *Časopis lékařů českých* 130, 1991, č. 20/21, s. 618–619. ISSN 0008-7335.

1992

Lékaři v životě a díle Bohuslava Balbína. In: *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách: sborník z konference Památníku písemnictví*. Ed. Zuzana Pokorná, Martin Svatoš. Praha: Památník národního písemnictví, 1992, s. 248–255. ISBN 3-412-04991-3.

Vlašský špitál a anatomické pitvy na pražské lékařské fakultě v 60. a 70. letech 18. století. *Časopis lékařů českých* 131, 1992, č. 5, s. 152–153. ISSN 0008-7335.

Umění léčit. *Dějiny a současnost* 14, 1992, č. 3, s. 64.[Gaming, květen–říjen 1991]. ISSN 0418-5129.

Univerzitní budovy: sci-fi, nebo „bestia triumhans“? *Tvar* 3, 1992, č. 2, s. 3. ISSN 0862-657X.

Das welsche Spital an der Kleinseite und seine Stellung in der Mutter- und Kind-Fürsorge vor den Josephinischen Reformen (1602–1789). In: *Historia hospitalium* 18 (1989–1992), s. 79–91. ISSN 0440-9043.

1993

Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939. Díl 2. L–Ž. Uspořádali Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. Autorský kolektiv Karel Beránek, Ludmila Hlaváčková, Jana Nosáková, Eva Rozsívalová, Petr Svobodný. Praha: Karolinum, 1993. 412 s. ISBN 80-7066-696-X. [1883–1939 Od zahájení činnosti české lékařské fakulty do zavření českých vysokých škol nacisty, s. 141–385, Jana Nosáková – Petr Svobodný].

Čeští lékaři – mecenáši České akademie věd a umění. In: *Česká akademie věd a umění 1891–1991: sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti*. Uspoř. Jiří Pokorný, red. Jan Novotný. Praha: Historický ústav AV ČR, 1993, s. 141–145. Práce Historického ústavu ČAV. Řada C – Miscellanea; sv. 8. ISBN 80-85268-29-9.

Dějiny pražských lékařských fakult 1348–1990. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. Praha: Karolinum, 1993. 151 s. ISBN 80-7066-742-7.

Učitelé české lékařské fakulty v zahraničí (1883–1948). *Dějiny věd a techniky* 26, 1993, č. 2, s. 109–112. ISSN 0300-4414.

Eva Rozsívalová – 70 let. *Časopis lékařů českých* 132, 1993, č. 5, s. 153. ISSN 0008-7335.

Z nedávné historie „univerzitních“ nemocnic v Praze. *Puls* 4, 1992–1993, č. 1, s. 10–11.

1994

Child Mortality in the Italian Hospital in Prague (1719–1789). *Journal of Family History* 19, 1994, Nr. 2, s. 117–129. ISSN 0363-1990.

Český národní komitét historiků. *Tvar* 5, 1994, č. 16, s. 3. ISSN 0862-657X.
Čeští lékaři v Bosně a Hercegovině. *Dějiny a současnost* 16, 1994, č. 3, s. 14–15. ISSN 0418-5129.

Důsledky 17. listopadu 1939 pro české lékařské fakulty. *Časopis lékařů českých* 133, 1994, č. 8, s. 245–248. ISSN 0008-7335.

Pražské lékařské sponze. In: *Medzinárodné sympózium k dejinám medicíny a farmácie: zborník príspevkov z vedeckého sympózia 8.–10. júna vo Vysokých Tatrách*. Ed. Milan Beniak. Bratislava: Ústav zdravotnej výchovy Spoločnosť sociálneho lekárstva SLS, 1994, s. 79–80. ISBN 80-7159-0055-X.

1995

Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622. Redaktor svazku Michal Svatoš. [Autoři] Ivana Čornejová, Jaroslav Kadlec, Jiří Kejř, Jiří Pešek, Michal Svatoš, Petr Svobodný a František Šmahel. Praha: Karolinum, 1992. 151 s. [Dějiny pražských lékařských fakult 1348–1990, s. 183–202]. ISBN 80-7066-968-3.

Isidor Soyka – Pettenkoferův žák. *Dějiny vědy a techniky* 28, 1995, č. 1, s. 1–14. ISSN 0300-4414.

Isidor Soyka – zakladatel Hygienického ústavu německé lékařské fakulty v Praze (druhé pražské období Isidora Soyky, 1884–1889). *Dějiny vědy a techniky* 28, 1995, č. 3, s. 145–166. ISSN 0300-4414.

Isidor Soyka – Gründer der Hygiene-Institutes an der deutschen Medizinischen Fakultät in Prag. In: *Hygiene und Judentum*. Nora Goldenbogen (Hrsg.) Dresden: Verein für Regionale Geschichte und Politik, 1995, s. 27–30. Historische Blätter. Sonderheft.

Jubilejní oslavy Vlašské kongregace a špitálu 1773. *Documenta Pragensia* 12, 1995, s. 159–164. ISSN 0231-7443.

„Nejmilejší doktor Marek, vir maximus“. Jan Marek Marci, lékař a fyziolog. In: *Jan Marek Marci 1595–1667: život, dílo, doba*. Lanškroun: Rosa, 1995, s. 43–57. ISBN 80-902087-0-3.

Od konce republiky k prvním měsícům protektorátu: přelomové roky ve svědectví presidiálních spisů okresních úřadů Praha-venkov Jílové. In: *Pocta Evě Šmilauerové: sborník k 60. narozeninám PhDr. Evy Šmilauerové, CSc.* Praha: Státní okresní archiv Praha-západ, 1995, s. 151–163.

Die Prager Hygiene-Schule: Edmund Weil und andere im Dienste der Wissenschafts Verstorbene. O. Klein, P. Svobodný. In: *Hygiene und Judentum*. Nora Goldenbogen (Hrsg.) Dresden: Verein für Regionale Geschichte und Politik, 1995, s. 23–26. Historische Blätter. Sonderheft.

Prague University Registers and the Computer. In: *The Art of Communication. Proceedings of the Eight International Conference of the Association for History and Computing, Graz, Austria, 24.–27. 1993*. Ed. by Gerhard Jarizt… Graz: Akad. Dr. u. Verl.-Anst., 1995, s. 475–480. Grazer grundwissenschaftliche Forschungen; 1. ISBN 3-201-01646-2.

The Professionalisation of Czech Physicians, 1848–1939. In: *Professionen in modernen Osteuropa*. Hrsg. von Charles McClelland, Stephan Merl, Hannes Siegrist. Berlin: Duncker u. Humblot, 1995, s. 145–167. Giessener Abhandlugen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens; Bd. 207. ISBN 3-418-08444-6.

Česká lékařská věda v letech 1918–1938. *Medica revue* 2, 1995, č. 12, s. 29–30. ISSN 1210-9673.

Čeští lékaři ve společnosti přelomu 19. a 20. století. *Medica revue* 2, 1995, č. 10, s. 27–28. ISSN 1210-9673.

Dějiny a (počítačová) současnost. *Dějiny a současnost* 17, 1995, č. 1, s. 58–59. ISSN 0418-5129.

Financování vědecké práce lékařů za první republiky. *Zdravotnické noviny* 44, 1995, č. 51–52. Lékařské listy s. 13. ISSN 0044-1996.

Historie morových epidemií. *Vesmír* 74, 1995, č. 9, s. 496–503. ISSN 1210-9673.

[Kronika medicíny]. *Dějiny a současnost* 17, 1995, č. 1, s. 58–60. ISSN 0418-5129.

Křesťanský Euklidés, český Platón, pražský Hippokratés: Jan Marek Marci z Kronlandu (1595–1667). *Dějiny a současnost* 17, 1995, č. 5, s. 34–38. ISSN 0418-5129.

Nobelova cena za fyziologii a lékařství 1994. *Časopis lékařů českých* 134, 1995, č. 13, s. 415–417. ISSN 0008-7335.

Péče o zdraví za první Československé republiky. *Medica revue* 2, 1995, č. 11, s. 28–29. ISSN 1210-9673.

1996

A Biographical Dictionary of Medical Faculties in Prague and its Processing on Computer. In: *Computing Techniques and the History of Universities*. Ed. Peter Denley. St. Katharinen: Max-Planck-Institut für Geschichte – Scripta Mercaturae Verlag, 1996, s. 176–181. Halbgraue Reihe zur historischen Fachinformatik, A 30. ISBN 3-89590-014-1.

Dějiny Univerzity Karlovy II, 1622–1802. Karel Beránek, Ivana Čornejová, Zdeněk Hojda, Ludmila Hlaváčková, Marie Pavlíková, Petr Svobodný. Redaktor svazku Ivana Čornejová. Praha: Karolinum, 1996. 285 s. [Lékařská fakulta, s. 165–202, Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková]. ISBN 80-7184-050-5.

Lékaři v českých zemích 1848–1939. In: *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Uspořádali Jan Havránek, Petr Svobodný. Praha: Karolinum, 1996, s. 126–146. ISBN 80-7184-081-5.

Způsoby financování vědecké práce v lékařských oborech (1918–1938). In: Postátňování, profesionalizace a mecenášství ve vědě českých zemí 1860–1945. Ed. Jan Janko. Praha: Institut základů vzdělanosti, 1996, s. 65–70. *Studie z dějin techniky* 2, 1996. ISSN 0862-3171.

[Benjamin Kuras: Czechs and Balances: – a Nation's Survival Kit.] *Dějiny a současnost* 18, 1996, č. 5, s. 60. ISSN 0418-5129.

Bibliografie publikovaných vědeckých prací Ludmily Hlaváčkové (1961–1994). *AUC-HUCP* 35, 1995 [vyd. 1996], fasc. 1–2, s. 123–127. ISSN 0323-0562.

[J. Boříková: Sen života a bouře skutečnosti, vyprávěné O. Kutvirtovi, profesoru UK.] In: *Minulostí Západočeského kraje. Sv. 31*. Ústí nad Labem: 1996, s. 286–289. ISBN 80-901761-9-4.

Dryáčníci, mastičkáři, kati, lazebníci, ranhojiči, chirurgové… Dějiny výuky medicíny a zdravotnické výchovy v českých zemích. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 12, s. 11. ISSN 0044-1996.

Historie středověkých špitálů a klášterní medicíny. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 7, s. 6. ISSN 0044-1996.

Jan Jesenius (1566–1621). *Sborník lékařský* 97, 1996, č. 3, s. 441–443, ISSN 0036-5327.

Kolaborace, přizpůsobení nebo odboj? *Medica Revue* 3, 1996, č. 1, s. 30–31. ISSN 1210-9673.

Kruh se uzavírá. *Medica Revue* 1996, č. 4, s. 37–38. ISSN 1210-9673.

Lékařská věda a výuka v poválečném Československu. *Medica Revue* 3, 1996, č. 3, s. 39–40. ISSN 1210-9673.

Lékařské fakulty v ČSR a za protektorátu (1918 až 1945). Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 38, s. 11. ISSN 0044-1996.

Lékařské školy na Moravě v 18. a 19. století. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 27, s. 11. ISSN 0044-1996.

Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století. *AUC-HUCP* 35, 1995 [vyd. 1996], fasc. 1–2, s. 75–87. ISSN 0323-0562.

Ludmila Hlaváčková a její „stůl k hostině připravený“. Eva Rozsívalová, Jana Nosáková, Petr Svobodný. *AUC-HUCP* 35, 1995 [vyd. 1996], fasc. 1–2, s. 9–10. ISSN 0323-0562.

50 let mimopražských fakult UK. *Dějiny vědy a techniky* 29, 1996, č. 3, s. 185–186. ISSN 0300-4414.

Pražská lékařská fakulta od obnovení po Bílé hoře do josefínských reforem (v letech 1623–1780. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 11, s. 11. ISSN 0044-1996.

Pražské lékařské fakulty v letech 1883 až 1918. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 38, s. 11. ISSN 0044-1996.

Pražské lékařské sponze. *Dějiny a současnost* 18, 1996, č. 3, s. 2–6. ISSN 0418-5129.

Působení učitelů Lékařské fakulty Pražské německé univerzity v zahraničí (1883–1945). Petr Svobodný, Ludmila Hlaváčková. In: *3. česko-slovenské sympozium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny s mezinárodní účastí*. Praha: Univerzita Karlova, 1. Lékařská fakulta, Ústav dějin lékařství, 1996, s. 89.

Studium lékařů před založením Univerzity Karlovy. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 8, Lékařské listy, s. 10. ISSN 0044-1996.

Studium lékařů od založení Univerzity Karlovy do Bílé hory (1348–1620). *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 10, s. 4. ISSN 0044-1996.

Úcta k učiteli lékařského umění – imperativ Hippokratovy přísahy. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 12, s. 11. ISSN 0044-1996.

Vlašský špitál na Malé Straně a výchova porodnosti. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 20, s. 15. ISSN 0044-1996.

Výchova ošetřovatelek a porodních babiček do roku 1948. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. *Zdravotnické noviny* 45, 1996, č. 38, s. 11. ISSN 0044-1996.

Z dějin nejstarší lékařské fakulty. *Forum* 3, 1996, č. 3, 1996, s. 13. ISSN 1211-1724.

Zdravotnictví a zdravotníci po roce 1945. *Medica Revue* 3, 1996, č. 2, s. 37–38.

1997

Contacts between Bohemian and Hungarian Medical Faculties (14th–20th Centuries). In: *Universitas Budensis 1395–1995: International Conference for the History of Universities on the Occasion of the 600th Anniversary of the Foundation of the University of Buda*. Ed. by László Szögi, Júlia Varga. Budapest: 1997, s. 251–260. ISBN 963-463-171-1.

Edward Babák, Gerhard Domagk, Sigmund Freund, Tadeáš Hájek z Hájku, Ivan Honl, Josef Charvát, Rudolf Jedlička, Edward Jenner, Johannes Jessenius, Arnold Jirásek, Křišťan z Prachatic, Vilém Laufberger, Marek Marci z Kronlandu, Zdeněk Mysliveček, Jan Evangelista Purkyně, Albert Schweizer, Josef Thomayer, Rudolf Virchow, Vladimír Vondráček, Zalužanský ze Zalužan. In: *Listy: kdo? co? kdy? kde? proč? 6: Lékaři*. Autorem souboru Miroslava Lavičková, Petr Svobodný, Pavel Drábek, Jindřich Bečvář. Praha: Encyklopedický dům, 1997, (Encyklopedická edice), list 3, 7, 12, 15, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 33, 40, 42, 44, 46, 47, 48. ISBN 80-86044-06-8.

Čas a 3. LF UK. *Forum* 4, 1997, č. 4, s. 7. ISSN 1211-1724.

Výročí vědy a techniky v roce 1997. P. Drápal, J. Folta, P. Svobodný, Z. Tempír. In: *Dějiny vědy a techniky 3.* Praha: Národní technické muzeum, 1997, s. 131–134. Rozpravy Národního technického muzea; 145.

Výuka medicíny v Československu po roce 1945. *Zdravotnické noviny* 46, 1997, č. 4, s. 15. ISSN 0044-1996.

1998

Biographisches Lexikon der deutschen medizinischen Fakultät in Prag 1883–1945. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. Praha: Karolinum, 1998. 239 s. ISBN 80-7184-521-3.

Dějiny Univerzity Karlovy IV, 1918–1990. Jindřich Bečvář, Břetislav Fajkus, Jan Havránek, Jan Janko, Jan Jirák, Barbara Köpplová, Miroslav Kunštát, Alen Míšková, Jiří Pešek, Josef Petráň, Zdeněk Pousta, Václav Rusek, Petr Svobodný, Valentin Urfus, Marek Waic, Blanka Zilynská; redaktoři svazku Jan Havránek, Zdeněk Pousta. Praha: Karolinum, 1998. 671 s. [Lékařská fakulta, s. 93–119; Lékařská fakulta [Německá univerzita], s. 200–205; Lékařské fakulty v letech 1945–1990, s. 389–418; Farmaceutická fakulta se sídlem v Hradci Králové, s. 419–429, Václav Rusek – Petr Svobodný]. ISBN80-7184-539-6.

Generální raport o asijské choleře v Praze, Vídni a Mnichově: pozitivní stránky cholerových epidemií ve středoevropských metropolích 19. století. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. In: *Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy: sborník příspěvků z 8. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy, konaného ve dnech 2. a 3. října 1990 a z 13. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy, uspořádaného ve spolupráci s Ost- und Südosteuropa Institut Wien – Aussenstelle Brno ve dnech 3. a 4. října 1995*. Uspoř. Jiří Pešek a Václav Ledvinka. Praha: Scriptorium, 1998, s. 257–264. Documenta Pragensia; vol. 16. ISBN 80-86197-02-6.

Kniha o Praze I: Hradčany, Malá Strana, Staré Město, Nové Město, Židovské Město. Editor Pavel Augusta. Praha: MILPO, 1998. 215 s. [Vlašský špitál, s. 56–57; Cesta ke vzdělání, s. 138–145]. ISBN 80-86098-09-5.

„Most Beloved Doctor Marcus, Vir Maximus“: Joannes Marcus Marci – Physician and Physiologist. In: *Joannes Marcus Marci: a seventeenth-century Bohemian Polymath*. Edited by Petr Svobodný. Praha: Karolinum, 1998, s. 69–101. ISBN 80-7184-475-6.

Universitas – civitas – sanitas: Relevante Quellen im Archiv der Karlsuniversität in Prag. In: *Sozialgeschichte der Medizin.* Hrsg. Sonia Horn, Susanne Claudine Pils. Wien München: Thaur, 1998, s. 52–56.Wiener Gespräche zur Sozialgeschichte der Medizin; Bd. 2. ISBN 3-85400-081-2.

Vznik a vývoj novoměstského nemocničního centra od konce 18. století do současnosti. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. In: *Nové Město pražské ve 14.–20. století: sborník referátů a diskusních příspěvků ze 16. zasedání Archivu hlavního města Prahy a Ost- und Südosteuropa Institut Wien – Aussenstelle Brno u příležitosti 650. výroční založení Nového Města pražského ve dnech 31. března – 2. dubna 1998 v Novoměstské radnici.* Praha: Scriptorium, 1998, s. 243–259. Documenta Pragensia; 17. ISBN 80-86197-06-9.

České lékařské fakulty po 17. listopadu 1939. *Diagnóza* 1, 1998, č. 1, s. 14. ISSN 1212-3595.

Grandseigneur Rudolf Jedlička (1869–1926). *Forum* 5, 1998, č. 1, s. 11. ISSN 1211-1724.

Pražská univerzita v evropském kontextu. *Dějiny a současnost* 20, 1998, č. 3, s. 53–54. ISSN 0418-5129.

Pražská univerzitní medicína byla v sedmnáctém století na evropské úrovni. *Mladá fronta DNES. Příloha Praha DNES* 9, 1998, 13. 3. 1998, s. 2. ISSN 1210-1168.

Reformy zdravotnictví. *Reflex* 9, 1998, č. 50, s. 76–78. ISSN 0862-6634.

Šest a půl století výuky medicíny v Praze. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. *Časopis lékařů českých* 137, 1998, č. 7, s. 195–198. ISSN 0008-7335.

Věda v českých zemích za druhé světové války. Petr Svobodný, Blanka Zilynská. *Dějiny a současnost* 20, 1998, č. 1, s. 54–56. ISSN 0418-5129.

Věda v Československu 1945–1953. *Forum* 5, 1998, č. 6, s. 6. ISSN 1211-1724.

1999

1888: Reformy zdravotnictví. In: *Osudové osmičky*. Petr Čornej, Jiří Pokorný. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 264–271. ISBN 80-106-322-3.

The German Medical Faculty in Prague in the International Network (1918–1938). In: *L'enseignement des Elites en Europe Centrale: (19–20e siècles)*. Victor Karady, Mariusz Kulczykowski. Cracovie: Université Jagellonne, 1999, s. 175–191. ISBN 83-7188-268-8.

Otakar Eugen (Ignác) Schulz. In: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 11*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999, s. 350–351. ISBN 3-7001-2803-7.

Pražské špitály a nemocnice. Petr Svobodný, Ludmila Hlaváčková. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 179 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 8. ISBN 80-7106-315-0.

Kniha o Praze 6. Editor Pavel Augusta. Praha: MILPO, 1999. 192 s. [Nemocnice. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný, s. 100–101]. ISBN 80-86098-11-7.

Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století. *Zdravotnické noviny.* 48, 1999, č. 13. *Příloha Lékařské listy* 13, 1999, s. 15. ISSN 0044-1996.

„Nová německá medicína" na německé univerzitě v letech 1939 až 1945. *Zdravotnické noviny* 48, 1999, č. 34, s. 8–9. ISSN 0044-1996.

O některých věcech raději mlčím… Josef Charvát (1897–1984). *Forum* 6, 1999, č. 3, s. 9. ISSN 1211-1724.

Otec české neurologie Kamil Henner. *Forum*, 6, 1999, 5, č. 9, s. 9. ISSN 1211-1724.

Tisíc let benediktinského kláštera sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle. *Dějiny a současnost* 21, 1999, č. 6, s. 54.

2000

Archives of Medical Faculties in the Czech Republic. In: *Beiträge zur Geschichte und Entwicklung der mitteleuropäischen Universitätsarchive. Internationale Konferenz der mitteleuropäischen Universitätsarchive 06–09. Dezember 1999.* Hrsg. von László Szögi. Budapest: Universitätsarchiv und Bibliothek der Eötvös Loránd Universität, 2000, s. 53–58. ISBN 963-463-428-1.

Němečtí komisaři pro českou lékařskou fakultu po 17. listopadu 1939. In: *II. setkání archivářů vysokých škol ČR*. Brno: Veterinární a farmaceutická univerzita, 2000, s. 52–64. ISBN 80-7305-385-3.

Stručné dějiny České onkologické společnosti. Pavel Klener, Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. Praha: Galén, 2000. 70 s. Almanach medicíny; sv. 4. ISBN 80-7262-083-5.

Únor 1948 na lékařských fakultách UK očima pamětníků. In: *História medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny v kontexte vývoja európskej vedy 20. storočia*. Ed. L. Pavlíková, M. Beniak. Bratislava: Juga, 2000, s. 189–192. ISBN 80-85506-99-8.

XIX. Mezinárodní kongres historických věd. *Zpravodaj Historického klubu* 11, 2000, č. 1, s. 32–33.

Člověk a medicína v totalitárních a demokratických společnostech. *Český časopis historický* 98, 2000, č. 1, s. 213–215. ISSN 0862-6111.

Kde se v Praze stonalo před sto lety aneb jak vznikal základ dnešní nemocniční sítě. *Zdravotnické noviny* 49, 2000, č. 9, s. 12–13. ISSN 0044-1996.

Mezi pitevními stoly a posluchárnami Karolina: pražská univerzitní medicína ve druhé polovině 17. století. *Trendy v medicíně* 2, 2000, s. 113–114. ISSN 1212-9046.

Pražské středověké špitály. *Sanquis* 7, 2000, s. 46–50. ISSN 1212-6535.

2001

Dějiny všeobecné nemocnice v Praze 1790–2000: (k 210. výročí založení nemocnice). Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. 2. rozšířené a upravené vyd. Praha: 2001. 167 s.

Hermann Hubert Knaus (1892–1970). Mediziner: Die Jahre 1938–1945 an der Medizinischen Fakultät der Deutschen Universität in Prag. Alena Míšková, Petr Svobodný. In: *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Monika Glettler, Alena Míšková. Essen: Klartext Verlag, 2001, s. 429–441. Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa; Bd. 17. ISBN 3-88474-955-2.

A History of Charles University. Vol. I, 1348–1802. Karel Beránek, Ivana Čornejová, Jaroslav Kadlec, Jiří Kejř, Ludmila Hlaváčková, Marie Pavlíková, Jiří Pešek, Michal Svatoš, Petr Svobodný, František Šmahel. Edited by Ivana Čornejová, Michal Svatoš with collaboration of Petr Svobodný. Prague, The Carolinum Press, 2001. 476 s. [The Medical Faculy s. 171–186; Ludmila Hlaváčková – Petr Svobodný, The Medical faculty, s. 405–438; Ivana Čornejová – Ludmila Hlaváčková – Petr Svobodný, Financial Managment and University Buildings, s. 441–459]. ISBN 80-2460021-8.

A History of Charles University. Vol. II, 1802–1990. Jindřich Bečvář, Břetislav Fajkus, Jan Havránek, Ludmila Hlaváčková, Jan Janko, Jan Jirák, Barbara Köpplová, Miroslav Kunštát, Alena Míšková, Jiří Pešek, Josef Petráň, Zdeněk Pousta, Václav Rusek, Petr Svobodný, Valentin Urfus, Marek Waic, Blanka Zilynská l. Edited by Jan Havránek, Zdeněk Pousta. Prague: The Karolinum Press, 2001. 403 s. [The Medical Faculty s. 209–213; Jiří Pešek – Alena Míšková – Petr Svobodný – Jan Janko; The German University of Prague 1918–1939, s. 245–256; The Medical Faculties, s. 319–331; Václav Rusek – Petr Svobodný, The Pharmaceutical Faculty s. 335]. ISBN 80-246-0022-6.

Dějiny medicíny v Česku let 1993–2000. *Dějiny věd a techniky* 34, 2001, č. 1, s. 91–100. ISSN 0300-4414.

Informace o společných (mezinárodních) komisích historiků. *Český časopis historický* 99, 2001, č. 3, s. 658–666. ISSN 0862-6111.

Josef Charvát (1897–1984) Mediziner: Die Kriegsjahre 1939–1945 im Lichte seiner Tagebücher. In: *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Monika Glettler, Alena Míšková. Essen: Klartext Verlag, 2001, s. 463–482. Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa; Bd. 17. ISBN 3-88474-955-2.

Lékař a smrt. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. ročníku sympozia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000*. K vydání připravili Helena Lorenzová a Taťána Patrasová. Praha: KLP, 2001, s. 383–398. ISBN 80-85917-79-3.

Die Medizin im Protektorat Böhmen und Mähren. In: *Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaft. Beiträge zu einer tschechisch-deutschen Tagung der Universitäten Prag und Düsseldorf.* Essen: Klartext Verlag, 2001, s. 71–82. ISBN 3-89861-007-1.

České infekční lékařství od poloviny 19. do poloviny 20. století. *Trendy v medicíně* 3, 2001, č. 2, s. 56–57.

Informace o Mezinárodním komitétu historických věd (CISH) a o přípravách XX. kongresu historických věd v Sydney. Vilém Prečan, Petr Svobodný. *Zpravodaj Historického klubu* 12, 2001, č. 1, s. 44–58. ISSN 0862-8513.

Městská nemocnice na Bulovce. *Sanquis* 2001, č. 18, s. 54–56. ISSN 1212-6535.

Nemocnice alžbětinek a vlašský špitál: Pražské špitály v kontextu zdravotnictví 18. století. *Sanquis* 2001, č. 10, s. 55–58. ISSN 1212-6535.

Nemocnice na Vinohradech. *Sanquis* 2001, č. 14/15, s. 80–84. ISSN 1212-6535.

Století lékařek. *Dějiny věd a techniky* 34, 2001, č. 1, s. 101–102.

Vítězslav Janovský a počátky české vědecké dermatovenerologie. *Trendy v medicíně* 3, 2001, č. 3, s. 96–97. ISSN 1212-9046.

Vojenská medicína na německé lékařské fakultě v Praze (1939–1945) = Military medicine at the German Faculty in Prague (1939–1945). In: *5. Mezinárodní sympozium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny*. Hradec Králové: Vojenská lékařská akademie J. E. Purkyně, 2001, s. 97. ISBN 80-85109-34-4.

2002

„Tak copak Vám schází“: Komunikace mezi lékařem a pacientem. In: *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 21. ročníku sympozia k problematice 19. století, Plzeň 8.–10.března 2001.* K vydání připravila Kateřina Bláhová. Praha: 2002, s. 44–65. ISBN 80-85917-88-2.

Tři poznámky k otázce, zda bádají ženy jinak: případ lékařek. In: *Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000–2001. Bádají ženy jinak?* Praha: Arenga, 2002, s. 223–225. Práce z dějin vědy; sv. 3. ISBN 80-7285-0150-6.

Periferie nebo centrum? Místo fakultních nemocnic v rámci zdravotnictví a vysokého školství středoevropské metropole. *Documenta Pragensia* 20, 2002, s. 425–447. ISSN 0231-7443.

[Kadečková, Helena: Dějiny Islandu]. *Dějiny a současnost* 24, 2002, č. 1, s. 61–62. ISSN 0418-5129.

[Kohoutová, Margita: Osude, osude…; Horn, Vítězslav: Jak jsem přežil]. *Dějiny a současnost* 24, 2002, č. 6, s. 61–62. ISSN 0418-5129.

2003

Aktivity československého exilu v oblasti zdravotnictví 1939–1945. In: *6. medzinárodné sympózium k dejinám medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny: zborník prác.* Darina Heřmanová, Vojtech Ozorovský, Ludmila Pavlíková, Eulália Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003. [1 CD: 097pdf.]

Dějiny medicíny na přelomu tisíciletí. *Český časopis historický* 101, 2003, č. 4, s. 916–927. ISSN 0862-6111.

I festeggiamenti per il giubileo della Congregazione e dell'Ospedale degli italiani nell 1773. In: *La Congregazione italiana di Praga. Luoghi e memorie dell'Istituto Italiano di Cultura.* Andrea Tretta Cabrales (ed.). Kutná Hora: 2003, s. 89–92, s. 115. ISBN 80-86359-11-5.

Die medizinische Fakultät der Prager deutschen Universität in den Jahren 1938–1945. Rassenhygiene – eine Fallstudie. *Vita nostra revue* 12, 2003, 12 (Suppl. 1), s. 65–74. ISSN 1212-5083. [*Moderne Biologie: Möglichkeiten und Risiken, Hoffnung und Bedrohung. Beiträge zu einer deutsch-tschechischen Tagung der Heinrich Heine Universtität Düsseldorf und Karlsuniversität Prag*. Herausgegeben von Michal Andel…]

Tschechische Ärztinnen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In: *Medizinerinnen*. Hrsg. Sonia Horn, Ingrid Rias. Wien: 2003, s. 63–70. Wiener Gespräche zur Sozialgeschichte der Medizin. Bd. 3. ISBN 3-901488-38.

L'Ospedale italiano come struttura socio-sanitaria (1602–1789). In: *La Congregazione italiana di Praga. Luoghi e memorie dell'Istituto Italiano di Cultura.* Andrea Tretta Cabrales (ed.). Kutná Hora: Tichá Byzanc, 2003, s. 26–38, s. 108–109. ISBN 80-86359-11-5.

2004

Continuity and Discontinuity of Health Care in the Czech Lands during two Centuries (1800–2000). Petr Svobodný, Helena Hnilicová, Hana Janečková. *Hygiena Internationalis*, 4, 2004, Nr. 4, s. 81–107. ISSN 1403-8668. DOI 10.3384/hygiea.1403–8668.0441.

Dějiny lékařství v českých zemích. Petr Svobodný, Ludmila Hlaváčková. Praha: Triton, 2004. 248 s. ISBN 80-7254-424-1.

The Health of the Population and Health Policy in 19th century Bohemia: The Case of Asiatic Cholera (1830s–1900s). In: *European Health and Social Welfare Policies*. Laurinda Abreu (Ed.). Santiago de Compostela: Compostela Group of Universities, 2004, s. 200–215. European Issues; vol. 4. ISBN 84-607-3621-X.

Lékaři vzpomínají. *AUC-HUCP* 43, 2004, fasc. 1–2, s. 280–286. ISSN 0323-0562.

Neue Menschen, neue Disziplinen. Die deutsche Medizinische Fakultät in Prag 1939–1945. In: *Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945.* Praha: KLP, 2004. s. 143–163. Práce z dějin vědy; sv. 9). ISBN 80-86791-20-3.

Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze (1938–1945). *AUC-HUCP* 36–38, 1996–1998 [vyd. 2004], s. 61–71. ISSN 0323-0562.

Women Docents and Professors at Medical Faculties in Czechoslovakia 1918–1939. In: *Women Scholars and Institutions.* Editoři svazku: Soňa Štrbáňová, Ida H. Stamhuis, Kateřina Mojsejová. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 375–399. Práce z dějin vědy; sv. 13A, ISBN 80-7285-041-5.

Alarich Oldřich. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 1*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2004, s. 49. ISBN 80-7277-215-5.

Albert Bohuslav. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 1*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2004, s. 50. ISBN 80-7277-215-5.

Albrecht Kurt: In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 1*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2004, s. 55. ISBN 80-7277-215-5.

Amerling Karel. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 1*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2004, s. 78. ISBN 80-7277-215-5.

Amersbach Karel. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 1*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2004, s. 80. ISBN 80-7277-215-5.

Apetauer Josef. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 1*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2004, s. 112. ISBN 80-7277-215-5.

[History of Universities]. *AUC-HUCP* 43, 2003 [vyd. 2004], fasc. 1–2, s. 287–290. ISSN 0323-0562.

[Orel, Vítězslav: Gregor Mendel a počátky genetiky.] *Dějiny a současnost* 26, 2004, č. 2, s. 58–59. ISSN 0418-5129.

Pražská univerzita v evropském kontextu. *AUC-HUCP* 36–38, 1996–1998 [vyd. 2004], s. 7–8. ISSN 0323-0562.

Škorpil Ferdinand. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Lieferung 57*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004, s. 330.

[Urbášek, P. – Pulec, J.: Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990]. *Dějiny a současnost* 26, 2004, č. 4, s. 61–62. ISSN 0418-5129.

„Zdraví lidu – základ budování". Propagace socialistického zdravotnictví v rámci komunistické propagandy let 1945–1952. *Dějiny a současnost* 26, 2004, č. 1, s. 19–23. ISSN 0418-5129.

2005

Dieselbe Leute – neue Karrieren. Die Schicksale der Hochschullehrern der deutschen medizinischen Fakultät in Prag nach 1945. In: *Magister Noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.* k vydání připravili Michal Svatoš, Luboš Velek, Alice Velková; za spolupráce Williama D. Godseye a Ralpha Melvilla. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005, s. 261–274. ISBN 80-246-0753-0.

Health and Health Care in Czechoslovakia 1918–1938: From Infectious to Civilisation Diseases. Hana Mášová, Petr Svobodný. In: *Facing Illness in Troubled Times. Health in Europe in the Interwar Years 1918–1939*. Iris Borowy, Wolf D. Gruner (eds.). Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2005, s. 165–205. ISBN 3-631-51948-6.

Kapitoly z dějin lékařství. Milada Říhová a kol. Praha: Karolinum, 2005. 139 s. [Mezi dvěma světovými válkami, s. 102–114 (Hana Mášová, Petr Svobodný); Od roku 1945 do nedávné minulosti, s. 125–135 (Hana Mášová, Petr Svobodný). Za druhé světové války, s. 115–124]. ISBN 80-246-1021-3.

Die Losung vom „einheitlichen sozialistischen Gesundheitswesen" in der Fachpresse im Rahmen der kommunistischen Propaganda (1945–1952). In: *Propaganda (Selbst-Zensur, Sensation. Grenzen von Presse- und Wissenschaftsfreiheit in Deutschland und Tschechien seit 1871)*. Michal Anděl, Detlef Brandes, Alfons Labisch, Jiří Pešek, Thomas Růžička (Hrsg.) Essen: Klartext, 2005, s. 261–271. ISBN 3-89861-456-5.

Propagace socialistického zdravotnictví v rámci komunistické propagandy (1945–1952). In: *České zdravotnictví: vize a skutečnost: složité peripetie od plánů k realizaci*. Editoři: Hana Mášová, Eva Křížová, Petr Svobodný. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005, s. 111–132. ISBN 80-246-0944-4.

German „Social Hygiene" in the Service for Czechoslovak „Social Medicine" and Public Health Administration. In: *Cultural History of Health and Beyond. Programme and Book of Abstracts*. Paris: 2005, s. 124.

Bárta Josef. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 2.* Praha: Historický ústav AV ČR, 2005, s. 223. ISBN 80-7277-252-X.

Barták František. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 2*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2005, s. 223. ISBN 80-7277-252-X.

Basař Svatopluk. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 3*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2005, s. 264. ISBN 80-7277-287-2.

Baštecký Jan. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 3*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2005, s. 271–272. ISBN 80-7277-287-2.

Baštýř Moses (Moric). In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 3*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2005, s. 270. ISBN 80-7277-287-2.

Bayerová Anna. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 3*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2005, s. 270. ISBN 80-7277-287-2.

Bedrna Jan. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 3*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2005, s. 329. ISBN 80-7277-287-2.

Bena Eduard. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 3*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2005, s. 362. ISBN 80-7277-287-2.

[Hana Mášová: Nemocniční otázka v meziválečném Československu]. *Český časopis historický* 103, 2005, č. 3, s. 716–717. ISSN 0862-6111.

Jan Horbaczewski. *Časopis lékařů českých* 144, 2005, č. 9, s. 656. ISSN 0008-7335.

Jan Marek Marci z Kronlandu. *Časopis lékařů českých* 144, 2005, č. 3, s. 216. ISSN 0008-7335.

Karel Maydl. *Časopis lékařů českých* 144, 2005, č. 10, s. 776. ISSN 0008-7335.

Lékařství ve 2. světové válce. Proměny lékařského stavu. Petr Svobodný, Ludmila Hlaváčková. *Praktický lékař* 85, 2005, č. 5, s. 273–276. ISSN 0032-6739.

Lothar Tirala: závratná kariéra brněnského gynekologa v třetí říši. In: *7. mezinárodní sympózium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny: Abstrakta*. Olomouc: 2005, s. 60. ISBN 80-244-1043-5.

Mezinárodní konference o kulturních dějinách medicíny, zdravotnictví a zdraví. *Dějiny věd a techniky* 38, 2005, č. 4, s. 286–288. ISSN 0300-4414.

Podzimní setkání sociologů a historiků medicíny zdravotnictví. Hana Mášová, Eva Křížová, Petr Svobodný. In: *České zdravotnictví: vize a skutečnost. Složité peripetie od plánů k realizaci*. Praha: Karolinum, 2005, s. 9–11. ISBN 80-246-0944-4.

Rozvoj pražských fakultních nemocnic v historické perspektivě. *Forum* 2005, č. 3, s. 38–40. ISSN 1211-1724.

Rudolf Jedlička. *Časopis lékařů českých* 144, 2005, č. 12, s. 864. ISSN 0008-7335.

Sobek Soběslav. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Lieferung 58*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005, s. 385–386.

Soyka Isidor. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Lieferung 58*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005, s. 439–440.

Smička František. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Lieferung 58*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005, s. 370.

2006

I lékaři a pacienti vzpomínají. In: *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Milada Sekyrková (ed.). Praha: Národní technické muzeum, 2006, s. 319–338. ISBN 80-7037-152-8. Práce z dějin techniky a přírodních věd; sv. 10.

Proč jsem se rozhodl/a pro lékařské povolání? Soukromé rozhodnutí ve prospěch veřejnosti ve světle pamětí. In: *Historia – Medicina – Cultura. Sborník k dějinám medicíny*. Karel Černý, Petr Svobodný (eds.). Praha: Karolinum, 2006, s. 265–289. ISBN 80-246-1099-X.

Benešová Dagmar. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 4*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 401. ISBN 80-7277-299-6.

Bergauer Vladimír. Petr Svobodný, Josef Tomeš. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 4*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 422. ISBN 80-7277-299-6.

Beutel Alois. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 4*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 463. ISBN 80-7277-299-6.

Bezecný Rudolf. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 4*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 474. ISBN 80-7277-299-6.

Bláha František. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 5*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 528–529. ISBN 80-7277-309-7.

Bláha Karel. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 5*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 532. ISBN 80-7277-309-7.

Bláha Roman. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 5*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 532–533. ISBN 80-7277-309-7.

Blažek František. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 5*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 550. ISBN 80-7277-309-7.

Blecha Jiří. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 5*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 562. ISBN 80-7277-309-7.

Edward Babák. *Časopis lékařů českých* 145, 2006, č. 1, s. 84. ISSN 0008-7335.

František Burian. *Časopis lékařů českých* 145, 2006, č. 2, s. 168. ISSN 0008-73355.

František Patočka. *Časopis lékařů českých* 145, 2006, č. 11, s. 892. ISSN 0008-7335.

[Friedhelm Golücke, Verfasserlexikon zur Studenten- und Universitätsgeschichte. Ein bio--bibliographisches Verzeichnis]. *AUC-HUCP* 45, 2005 [vyd. 2006], fasc. 1–2, s. 173–174. ISSN 0323-0562.

[H. Lemberg (Hg.), Universitäten in nationaler Konkurrenz.] *AUC-HUCP* 44, 2004 [vyd. 2006], fasc. 1–2, s. 266–268. ISSN 0323-0562.

Hermann Hubert Knaus. *Časopis lékařů českých* 145, 2006, č. 7, s. 592. ISSN 0008-7335.

Heřman Šikl. *Časopis lékařů českých* 145, 2006, č. 4, s. 340. ISSN 0008-7335.

Jezuité a Klementinum. *Dějiny věd a techniky* 39, 2006, č. 1, s. 138–139. ISSN 0300-4414.

Johannes Jessenius. *Forum* 2006, č. 2, s. 19–20. ISSN 1211-1724.

Josef Charvát. *Časopis lékařů českých* 145, 2006, č. 10, s. 820. ISSN 0008-7335.

Kamil Henner. *Časopis lékařů českých* 145, 2006, č. 9, s. 680. ISSN 0008-7335.

Publikace k dějinám československého vysokého školství ve 20. století. *AUC-HUCP* 44, 2004 [vyd. 2006], fasc. 1–2, s. 262–265. ISSN 0323-0562.

Rektoři pražských univerzit ve vírech politiky 20. století. Marek Ďurčanský, Zdeněk Pousta, Petr Svobodný. *Forum* 2006, č. 1, 47–51. ISSN 1211-1724.

Vilém Laufberger. *Časopis lékařů českých* 145, 2006, č. 6, s. 508. ISSN 0008-7335.

V. J. Krombholz. *Forum* 2006, č. 1, s. 30. ISSN 1211-1724.

2007

[IX. sjezd českých historiků.] Série C: Historie v kontextu ostatních vědních disciplín. Marie Macková, Petr Svobodný. *Český časopis historický* 105, 2007, č. 1, s. 248–252. ISSN 0862-6111.

Spina Arnold. F. Spurný, P. Svobodný. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Lieferung 59*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007, s. 28–29. ISBN 978-3-7001-3864-8.

Starkenstein Emil. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Lieferung 59*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007, s. 109–110. ISBN 978-3-7001-3864-8.

Institucionální péče ve středověku a raném novověku. Petr Svobodný, Ludmila Hlaváčková. In: *Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny 27.–29. Júna 2007*. Martin: Jesseniova lekárska fakulta UK, 2007. ISBN 978-80-88866-44-2 [CD-ROM].

Social and Health Care of Children in Central Europe: The Italian Hospital in Prague in the 17th–18th Century. *Hygiena Internationalis* 6, 2007, Nr. 1, s. 79–92. ISSN 1403-8668.

Česká lékařská fakulta a městské zdravotní a sociální ústavy za protektorátu (1939–1945). In: *V komnatách paláců, v ulicích měst: Sborník příspěvků věnovaných V. Ledvinkovi k 60. narozeninám*. K vydání připravili Kateřina Jíšová, Olga Fejtová a kol. Praha: Scriptorium, 2007, s. 181–204. ISBN 978-80-86197-79-1.

Němečtí sociální hygienici ve službách sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví v meziválečném Československu (1918–1939). *AUC-HUCP* 47, fasc. 1–2, 2007, s. 247–264. ISSN 0323-0562.

Borovanský Ladislav. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 6*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 64–65. ISBN 978-80-7277-239-1.

Bouček Bohuslav. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 6*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 91. ISBN 978-80-7277-239-1.

Brandejs Matěj. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 7*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 130. ISBN 978-80-7277-248-3.

Breinl Friedrich. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 7*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 162–163. ISBN 978-80-7277-248-3.

Brosch Friedrich. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 7*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 198. ISBN 978-80-7277-248-3.

Bruckner Záboj. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 7*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 217. ISBN 978-80-7277-248-3.

Brumlík Josef. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 7*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 223–224. ISBN 978-80-7277-248-3.

Bukovský Jaroslav. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 8*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 305. ISBN 978-80-7277-257-5.

Bumba Josef. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 8*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 316. ISBN 978-80-7277-257-5.

Burian František. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 8*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, s. 341–342. ISBN 978-80-7277-257-5.

[M. Lenderová – K. Rýdl, Radostné dětství.] *Dějiny a současnost* 29, 2007, č. 3, s. 45. ISSN 0418-5129.

2008

Czech Experience with Specialised Archives: Shared Concern and Responsibility for Dissertations, Comma 2007, ICA'Section on University and Research Institution Archives: Selected Dialogue from the Formative Years. [CD-ROM – vyšlo 2008].

Dějiny medicíny jako kongresové téma. In: *IX. Sjezd českých historiků. Pardubice 6.–8. září 2006. Sv. II. Historie v kontextu ostatních vědních disciplín*. Brno – Pardubice – Praha – Ústí nad Labem: Sdružení historiků České republiky, 2008, s. 365–379. ISBN 978-80-904069-1-9.

Hermann Hubert Knaus – profesor lékařské fakulty Německé (Karlovy) univerzity v Praze v letech 1938–1945. *AUC-HUCP* 48, 2008, fasc. 1, s. 111–122. ISSN 0323-0562.

Social and Health Care of Children in Central Europe: The Italian Hospital in Prague in the 17th–18th Centuries. In: *The Price of Life. Welfäre Systems, Social Nets and Economic Growth*. Laurinda Abreu, Patrice Bourdelais, eds. Lisboa: Ediçoes Colibri-CIDEHUS/UE, 2008, s. 317–332. ISBN 978-972-772-779-7.

Die Spitäler in Böhmen und Mähren im Mittelalter und der frühen Neuzeit. In: *Europäisches Spitalwesen: Institutional Care in Medieval and Early Modern Europe*. Hrsg. von Martin Scheutz et al. Wien; München: R. Oldenbourg Verlag, 2008, s. 351–380. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzugsband 51, 2008. ISSN 1817-8774.

Cassing de Bugella Jan Antonín. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 9*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008, s. 394–395. ISBN 978-80-7277-366-4.

Císler Josef. Petr Svobodný, Marcella Husová. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 9*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008, s. 431–432. ISBN 978-80-7277-366-4.

Čapek Dominik. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 10*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008, s. 519. ISBN 978-80-7277-367-1.

Čížková-Písařovicová Jiřina. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 11*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2009, s. 87. ISBN 978-80-7277-368-8.

2009

František Hájek: A Czech Professor of Forensic Medicine in Katyn: With Suplementary Information on Professors F. Šubík (Slovakia) and M. A. Markov (Bulgaria). In: *Katyn et la Suisse: Experts et expertises médicales dans les crises humanitaires, 1920–2007* = Katyn and Switzerland: Forensic Investigators and Ivestigations in Humanitarian Crises, 1920–2007. Delphine Debons, Antoine Fleury, Jean-Francois Pitteloud (eds). Geneve: Georg Editeur, 2009, s. 155–165. ISBN 978-2-8257-0959-7.

František Hájek – český profesor soudního lékařství v Katyni. *AUC-HUCP* 48, 2008 [vyd. 2009], fasc. 2, s. 33–51. ISSN 0323-0562.

Prague Faculties of Medicine and their Clinics in 1939–1945. In: *Wissenschaft macht Politik: Hochschule in den politischen Systembrüchen 1933 und 1945*. Sabine Schleiermacher, Udo Schagen (Hg.). Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2009, s. 219–228. Wissenschaft, Politik und Gesellschaft ; Bd. 3. ISBN 978-3-515-09315-6.

[Medicína v kontextu západního myšlení. Ed. Lydie Fialová, Pavel Kouba, Martin Špaček]. *AUC-HUCP* 48, 2008 [vyd. 2009], fasc. 2, s. 103–105. ISSN 0323-0562.

Středověké a raně novověké špitály v českých zemích. *Medical tribune* 5, 2009, č. 11, C6. ISSN 1214-8911.

Čížková-Písařovicová Jiřina. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 11*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2009, s. 87. ISBN 978-80-7277-368-8.

David Václav. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 12*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2009, s. 147–148. ISBN 978-80-7277-415-9.

Deyl Jan. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 12*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2009, s. 190–191. ISBN 978-80-7277-415-9.

Diviš Jiří. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 12*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2009, s. 235. ISBN 978-80-7277-415-9.

2010

Lékařské fakulty – noční můra rektorů (a historiků univerzit). *Východočeské listy historické* 27, 2010, s. 40–51. ISSN 1211-8184.

Lothar Gottlieb Tirala: Závratná kariéra brněnského gynekologa ve „třetí říši“. *Dějiny věd a techniky* 43, 2010, č. 2, s. 113–129. ISSN 0300-4414.

Domanský Karel. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 13*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, s. 302. ISBN 978-80-7277-416-6.

Dosužkov Fjodor. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 13*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, s. 337–338. ISBN 978-80-7277-416-6.

2011

Dějiny všeobecné fakultní nemocnice v Praze 1790–2010. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný, Jan Bříza. 3. rozš. vyd. Praha: Maxdorf, 2011. 231 s., příl. ISBN 978-80-7345-243-8.

Die Hämatologie an der Prager Medizinischen Fakultäten vom Ausgang des 19. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts. In: *Blut: Perspektiven in Medizin, Geschichte und Gesellschaft*. Jiří Pešek, Falk Wiesejmann (Hrsg.) Essen: Klartext, 2011, s. 219–230. Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa; Bd. 38 ISBN 978-3-8375-0503-0.

Chemie na lékařských fakultách v Praze, Vídni a Lipsku (1872–1945). *AUC-HUCP* 50, 2010 [vyd. 2011], fasc. 2, s. 15–86. ISSN 0323-0562.

1. lékařská fakulta UK ve zkratce. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný. In: *1. lékařská fakulta UK v běhu času*. Uspořádali Vlasta Helekalová, Jaroslav Hořejší. Praha: Galén, 2011, s. 9–84. ISBN 978-80-7262-570-3.

Příspěvky k dějinám Masarykovy univerzity. *Český časopis historický* 109, 2011, č. 4, s. 786–793. ISSN 0862-6111.

Wanderungen und Wandlungen: Die medizinische Fakultät der Deutschen Universität und ihre Beziehungen zu deutschen und österreichischen Universitätren in den Jahren 1882–1945. In: *Zehn Jahre Universitätspartnerschaft Univerzita Karlova v Praze – Universität zu Köln*. Kolloquium zur Universitäts–und Fachgeschichte. Herausgegeben von Walter Pape. Köln: Universitäts- und Stadtbibliothek Köln, 2011, s. 15–30. Elektronische Schriftenreihe der Universitäts- und Stadtbibliothek Köln. ISBN 978-3-931596-57-6.

Annus jubileus. Michal Svatoš, Petr Svobodný, Blanka Zilynská. *AUC-HUCP* 50, 2010 [vyd. 2011], fasc. 1, s. 11–12. ISSN 0323-0562.

[Bohemia docta.]. *Dějiny věd a techniky* 44, 2011, č. 2, s. 123–125.

Body and Mind in the History of Medicine and Health. *Dějiny věd a techniky* 44, 2011, č. 4, s. 278–281.

90 let vysokoškolského vzdělávání a vědy na Slovensku. *AUC-HUCP* 50, 2010 [vyd. 2011], fasc. 1, s. 273–275. ISSN 0323-0562.

Dvě berlínská výročí. *AUC-HUCP* 50, 2010 [vyd. 2011], fasc. 2, s. 142–146. ISSN 0323-0562.

Evropské časopisy pro dějiny univerzit. *AUC-HUCP* 50, 2010 [vyd. 2011], fasc. 2, s. 140–142. ISSN 0323-0562.

Proč připomínáme Bohuslava Rýmana. *Práce z dějin Akademie věd* 3, 2011, č. 2, s. 159–160. ISSN 1803-9448.

Příspěvky k dějinám Masarykovy univerzity. *Český časopis historický* 109, 2011, č. 4, s. 786–793.

2012

17. listopad 1939 a 1989: čeští univerzitní studenti v období totalitních režimů v současné historiografii a kultuře vzpomínání. *AUC-HUCP* 52, 2012, Suppl. 1, s. 133–142. ISSN 0323-0562.

Dokument ke konci pražské německé lékařské fakulty v květnu 1945. Michal Šimůnek, Petr Svobodný. *AUC-HUCP* 51, 2011 [vyd. 2012], fasc. 1, s. 85–89. ISSN 0323-0562.

History of European Universities: Challenges and Transformations. Lisabon, duben 2011. *AUC-HUCP* 51, 2011 [vyd. 2012], fasc. 1, s. 98–101. ISSN 0323-0562.

Spolek českých lékařů v běhu dějin. *Časopis lékařů českých* 151, 2012, č. 8, s. 12–14, příl. ISSN 0008-7335.

[Jiří Pešek – Tomáš Nigrin (edd.), Ostrovy občanské autonomie? Tradiční samosprávné instituce v převratových letech 1944/45 a 1989/90]. *AUC-HUCP* 51, 2011 [vyd. 2012], fasc. 1, s. 107–108. ISSN 0323-0562.

Universities in Central Europe: Changing Perspetives in the Troubled 20th Century. In: *Universities in Central Europe – Crossroads of Scholars from All over the World: 29 September – 1 October, 2011, Charles University in Prague, Czech Republic: conference proceedings*. Milada Sekyrková, Petr Cajthaml (eds.). Prague: Institute of the History of Charldes University and Archive of Charles University, 2012, s. 17–24. [CD-ROM]. ISBN 978-80-87489-05-5.

2013

Eiselt Rudolf Richard. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 15*. Praha: Academia, 2013, s. 554. ISBN 978-80-7277-504-0.

Evropské časopisy k (soudobým) dějinám medicíny. In: *Napříč kontinentem soudobých dějin: Evropská historiografie po konci studené války*. Jiří Pešek, Jan Bečka, David Emler (ed.). Praha: Argo, 2013, s. 196–214. Historické myšlení; sv. 64. ISBN 978-80-257-1053-1.

Feierabend Bohuslav. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 16*. Praha: Academia, 2013, s. 89–90. ISBN 978-80-200-2292-9.

Epstein Berthold. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 16.* Praha: Academia, 2013, s. 3. ISBN 978-80-200-2292-9.

The Medical Faculty of the German Charles University in Prague 1939–1945 with Special Consideration of its Relations to the University of Münster. In: *Medizinische Fakultäten in der deutschen Hochschullandschaft 1925–1950*. Ursula Ferdinand, Hans-Peter Krönner, Ioanna Mamali (eds.). Heidelberg: Synchron, 2013, s. 329–339. Studien zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte; Bd. 16. ISBN 978-3-939381-67-9.

[Eva Chodějovská (red.), Historický atlas měst ČR, sv. 24 – Praha-Smíchov]. *Dějiny věd a techniky* 46, 2013, č. 3, s. 211–213. ISSN 0300-4414.

[Toomas Hiio – Helmut Piirimäe (eds.), Universitas Tartuensis 1632–2007]. *AUC-HUCP* 52, 2012 [vyd. 2013], fasc. 2, s. 147–151. ISSN 0323-0562.

2014

Fingerland Antonín: In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 17*. Praha: Academia, 2014, s. 203. ISBN 978-80-200-2424-4.

Fischer Ludvík: In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 17*. Praha: Academia, 2014, s. 228. ISBN 978-80-200-2424-4.

History of the General University Hospital in Prague. Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný, Jan Bříza. Prague: Nová Forma s. r. o., 2014. 129 s. ISBN 978-80-7453-440-9.

Pozůstalosti lékařů v AUK v Praze. In: *Zdraví a nemoc v dějinách člověka a zvířat*. Ed. Radek Slabotínský, Pavla Stöhrová. Brno: Technické muzeum v Brně, 2014, s. 73–81. Acta Musei technici Brunensis; sv. 5. ISBN 978-80-87896-09-9.

Reakce mezinárodní veřejnosti na pronásledování české a polské inteligence. In: *Trpké vzpomínky na 17. listopad 1939*. Zdeněk Pousta (ed.). Praha: Karolinum, 2014, s. 195–201. ISBN 978-80-246-2824-0.

Rok 1945 v životě profesora Josefa Charváta. In: *Deník Josefa Charváta z roku 1945*. Ed. Marie Bahenská, Hana Barvíková. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 11–18. ISBN 978-80-7422-284-9.

[Alica Kapellerová – Lázsló Kovács, 150 rokov bratislavskej detskej nemocnice]. *Dějiny věd a techniky* 47, 2014, č. 4, s. 262–264. ISSN 0300-4414.

[Michal V. Šimůnek – Antonín Kostlán (eds.), Disappeared Science. Jewish Scholars from Bohemia and Moravia – Victims of Nazism, 1939–1945]. *Dějiny věd a techniky* 47, 2014, č. 2, s. 129–131. ISSN 0300-4414.

Z historie Ortopedické kliniky 2. LF UK Praha a FN Motol v Praze. Vladislav Mrzena, Petr Svobodný. *Medicína a umění* 2014, č. 5 (33), s. 9–14. ISSN 1803-3679.

2015

Rudolf Kimla: profesor LF UK v Praze a člen PAU v Krakově. K dějinám česko-polských vědeckých vztahů. *Historia Slavorum Occidentis* 5, 2015, No. 1 (8), s. 192–211. ISSN 2084-1213.

Tři generace rodiny Aloise Klara – tři fáze péče o nevidomé v Čechách. In: *Útisk, charita, vyloučení – sociální 19. století: sborník příspěvků z 34. ročníku mezioborového sympozia k problematice 19. století: Plzeň, 27. 2. – 1. 3. 2014*. Uspoř. Zdeněk Hojda, Marta Ottlová a Roman Prahl. Praha: Academia, 2015, s. 170–189. ISBN 978-80-200-2460-2.

Franchimont Mikuláš. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 18*. Praha: Academia, 2015, s. 338. ISBN 978-80-200-2517-3.

Frankenberger Otakar. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 18*. Praha: Academia, 2015, s. 345–346. ISBN 978-80-200-2517-3.

Formánek Emanuel. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 18*. Praha: Academia, 2015, s. 203–203. ISBN 978-80-200-2517-3.

Universities in Central Europe: Changing Perspectives in the Troubled Twentieth Century. In: *Sciences in the Universities of Europe, 19th and 20th Century*. Ana Simoes, Maria P. Diogo, Kostas Gavroglu (eds.). Dordrecht: Springer, 2015, Boston studies in philosophy and history of science, 309, s. 107–123. ISBN 978-94-017-9635-4.

Z historie ortopedické kliniky 2. LFUK Praha a FN Motol. Vladislav Mrzena, Petr Svobodný. *Pohybové ústrojí. Pokroky ve výzkumu, diagnostice a terapii* 22, 2015, č. 1–2, s. 110–120. ISSN 14575.

[Anatomie od Vesalia po současnost 1514–2014. Miloš Grim, Ondřej Naňka, Karel Černý (eds.)]. *Časopis lékařů českých* 154, 2015, č. 1, s. 52. ISSN 0008-7335.

[Martin Vonka: Tovární komíny: funkce – konstrukce – architektura]. *Dějiny věd a techniky* 48, 2015, č. 1, s. 58–59.

[Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska. Ed. Ivana Fialová, Daniel Tvrdoňová. Bratislava: Slovenský národný archív, 2013.] *Dějiny věd a techniky* 48, 2015, č. 1, s. 50–51. ISSN 0300-4414.

[Ulrich von Hehl – Günther Heydemann – Klaus Fitschen – Klaus König, Geschichte der Universität Leipzig 1409–2009, III, Das zwanzigste Jahrhundert 1909–2009]. *AUC-HUCP* 53, 2013 (vyd. 2015), fasc. 2, s. 194–197. ISSN 0323-0562.

2016

Dějiny medicíny (převážně) v Německu na počátku 21. století: Bilance a perspektivy. *AUC-HUCP* 56, 2016, fasc. 1, s. 217–223. ISSN 0323-0562.

Fürst Adolf. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 19*. Praha: Academia, 2016, s. 507–508. ISBN 978-80-200-2625-5.

Gála Cyril. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 19*. Praha: Academia, 2016, s. 543–543. ISBN 978-80-200-2625-5.

Gamper Eduard. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 19.* Praha: Academia, 2016, s. 559. ISBN 978-80-200-2625-5.

Gawalowski Karel. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 19*. Praha: Academia, 2016, s. 580. ISBN 978-80-200-2625-5.

[Pieter Dhondt (ed.), University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship (Scientific and Learned Cultures and Their Institutions, Vol. 13)]. *AUC-HUCP* 55, 2015 [vyd. 2016], fasc. 2, s. 165–168. ISSN 0323-0562.

2017

Inaugural Addresses of Prague University Rectors between Science and Providing Service to Society, Nation and State in the First Half of the 20th Century. In: *The Elite University – Roles and Models*. Edited by Ditlev Tamm. Copenhagen: Det Kongelige Dabske Videnskabernes Selskab, 2017, s. 122–145. Scientia Danica. Series H 8, vol. 15. ISBN 978-87-7304-409-4, ISSN 1904-5492.

Lékařské fakulty, nebo lékařské akademie? Vysokoškolská výuka medicíny a lékařská věda v sovětském bloku ve 40. až 60. letech 20. století. *Dějiny věd a techniky* 50, 2017, č. 1, s. 9–27.

Gotsch Karl. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 20.* Praha: Academia, 2017, s. 691–692. ISBN 978-80-7286-307-5.

Greif Karel. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 20.* Praha: Academia, 2017, s. 740. ISBN 978-80-7286-307-5.

Gruschka Theodor. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 20.* Praha: Academia, 2017, s. 796–797. ISBN 978-80-7286-307-5.

Gutwirth Alois. In: *Biografický slovník českých zemí. Seš. 20.* Praha: Academia, 2017, s. 833. ISBN 978-80-7286-307-5.

Editorská a redakční činnost

A Guide to Historical Institutes, History Departments, Archives and Museums in the Czechoslovak Republic: The Czech National Committee of Historians for the Participants of the 18th International Congress of Historical Science, Montréal 1995. Compl. by Petr Svobodný, transl. from the Czech Derek Paton. Prague : Institute for Contemporary History, 1995. 104 s.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Uspořádal Petr Svobodný, 35, 1995 [vyd. 1996], fasc. 1–2. 217 s.

Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století. Uspořádali Jan Havránek, Petr Svobodný. Praha: Univerzita Karlova, 1996. 146 s. ISBN 80-7184-081-5.

3. česko-slovenské sympozium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny s mezinárodní účastí: 25.–27. června 1996 Benešov u Prahy. Abstrakta. [K vydání připravili L. Hlaváčková, H. Mášová, E. Strouhal, P. Svobodný, E. Těšínská]. Praha: Ústav dějin lékařství, 1996. 103 s.

Sborník k 100. výročí narození profesora MUDr. Jana Bělehrádka (1896–1980). Uspořádal Petr Svobodný. Praha: Nakladatelství Karolinum, 1997. 47 s. ISBN 80-7184-699-6.

Joannes Marcus Marci: a seventeenth-century Bohemian Polymath. Edited by Petr Svobodný. Prague: Charles University Press, 1998. 236 s. ISBN 80-7184-475-6.

Věda v Československu v letech 1945–1953: sborník z konference (Praha 18.–19. listopadu 1998. Editoři svazku Blanka Zilynská, Petr Svobodný. Praha: Ústav dějin – Archiv UK, 1999. 563 s. ISBN 80-7184-959-6.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Uspořádali Petr Svobodný a Blanka Zilynská, 39, 1999 [vyd. 2000], fasc. 1–2. 188 s.

A Guide to Historical Institutes, History Departments, Archives and Museums in the Czechoslovak Republic: The Czech National Committee of Historians for the Participants in the 19th International Congress of Historical Sciences, Oslo 2000. Compl. by Petr Svobodný, transl. from the Czech by Derek Paton and Todd Hammomd. Prague: Institute of Contemporary History, 2000. 112 s.

Ad maiorem academiae gloriam: sborník prací PhDr. Karla Beránka vydaný u příležitosti jeho životního jubilea. Uspořádal Petr Svobodný, na přípravě svazku spolupracovala Blanka Šachová. Praha: Karolinum, 2000. 174 s. Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích; sv. 3. ISBN 80-246-0138-9.

A History of Charles University. Vol. I, 1348–1802. Karel Beránek, Ivana Čornejová, Jaroslav Kadlec, Jiří Kejř, Ludmila Hlaváčková, Marie Pavlíková, Jiří Pešek, Michal Svatoš,

Petr Svobodný, František Šmahel. Edited by Ivana Čornejová, Michal Svatoš with collaboration of Petr Svobodný. Prague, The Carolinum Press, 2001. 476 s. ISBN 80-246-0021-8.

A History of Charles University. Vol. II, 1802–1990. Jindřich Bečvář, Břetislav Fajkus, Jan Havránek, Ludmila Hlaváčková, Jan Janko, Jan Jirák, Barbara Köpplová, Miroslav Kunštát, Alena Míšková, Jiří Pešek, Josef Petráň, Zdeněk Pousta, Václav Rusek, Petr Svobodný, Valentin Urfus, Marek Waic, Blanka Zilynská l. Edited by Jan Havránek, Zdeněk Pousta. Prague: The Karolinum Press, 2001. 403 s. ISBN 80-246-0022-6.

Česká věda a Pražské jaro (1963–1970): sborník z konference (Praha 22.–23. listopadu 2000). Editoři svazku: Blanka Zilynská a Petr Svobodný. Praha: Karolinum, 2001. 425 s. Práce z dějin vědy. Studies in the history of sciences and humanities; 2.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Uspořádali Petr Svobodný a Blanka Zilynská, 40, 2000 [vyd. 2001], fasc. 1–2. 142 s.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Uspořádali Petr Svobodný a Blanka Zilynská, 41, 2001 [vyd. 2002], fasc. 1–2. 254 s.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám UniverzityKarlovy. Uspořádali Petr Svobodný a Blanka Zilynská, 42, 2002 [vyd. 2003], fasc. 1–2. 217 s.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Uspořádal Petr Svobodný, 36–38, 1996–1998 [vyd. 2004], fasc. 1–2. 93 s.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Uspořádali Petr Svobodný a Blanka Zilynská, 43, 2003 [vyd. 2004], fasc. 1–2. 307 s.

České zdravotnictví: vize a skutečnost: složité peripetie od plánů k realizaci. Editoři. Hana Mášová, Eva Křížová, Petr Svobodný. Praha: Karolinum, 2005. 250 s. ISBN 80-246-0944-4.

Historia – Medicina – Cultura. Sborník k dějinám medicíny. Karel Černý, Petr Svobodný (editoři). Praha: Karolinum, 2006. 289 s. ISBN 80-246-1099-X.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. Uspořádali Petr Svobodný, Blanka Zilynská, Kateřina Schwabiková. 44, 2004 [vyd. 2006], fasc. 1–2. 270 s.

Bibliografii zpracovala Jiřina Urbanová

Články

Dějiny medicíny a lékařských fakult

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 49–58

LITERÁRNÍ PRAMENY K ŘECKÉ MEDICÍNĚ PREHISTORICKÉHO A „TEMNÉHO“ OBDOBÍ (DO ROKU 600 PŘ. KR.)[1]

TOMÁŠ ALUŠÍK

LITERARY SOURCES ON GREEK MEDICINE OF PREHISTORIC ERA AND THE ‘DARK’ AGE (BEFORE 600 BCE)

The aim of this contribution is to present and discuss literary sources pertaining to the development of Greek medicine in the prehistoric period (the Bronze Age, mainly the second millennium BCE) and the so-called Dark Age (from 1050 BCE until 600 BCE). Very few literary sources on Greek medicine of this period survive. From the Bronze Age, there are several texts, surviving mainly on clay tablets, which were written in syllabic, linear scripts A and B. From the Dark Age, one can draw some amount of information about medical knowledge and healing from works of art (poetry), mainly from Homeric epics. And while this information is fragmentary, it does enable us to understand and reconstruct some details pertaining not only to the medical practices, therapeutic methods, and even physicians and their assistants, but also about religious ideas linked to health and healing at the time.

Keywords: medicine – Greece – prehistory – Dark Age – Linear A – Linear B – Homeric epic

DOI: 10.14712/23365730.2018.18

1. Úvod

Nejvíce pramenů pro dějiny řeckého lékařství do roku 600 př. Kr. je získáváno archeologicky. Jde především o antropologický kosterní materiál, který nás informuje o zdravotním stavu (příznaky nemocí a traumat dochovaných na kostech) a (prostřednictvím analýz stabilních izotopů kostní tkáně) o převládající výživě dotčené populace. Mezi další archeologické prameny patří např. lékařské nástroje, nádoby s dochovanými zbytky (tzv. rezidui) léčivých prostředků a také umělecká zobrazení, na nichž jsou zachyceny lékařské výkony nebo božstva mající vztah k medicíně (nejčastěji se jedná o malby na keramice a volnou plastiku, včetně reliéfu). Naproti tomu literárních pramenů se dochovalo jen malé množství. Chronologicky nejvíce nálezů-pramenů pochází z doby bronzové (zejména z jejích pokročilých fází, od 2. tisíciletí př. Kr.) a následujícího „temného“ období.

[1] Prehistorické období v Řecku zahrnuje dobu kamennou a bronzovou. Přechod mezi neolitem (mladší dobou kamennou) a dobou bronzovou nastal v závěru 4. tisíciletí př. Kr. a přechod k době železné ve 12.–11. století př. Kr. Jako konec doby bronzové bývají většinou stanoveny roky 1075/1050 př. Kr. (viz např. Eric H. Cline /ed./, *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean /ca. 3000–1000 BC/*, Oxford 2010, s. 18–24). Tzv. temné období v tomto příspěvku zahrnuje dobu protogeometrickou (1050–900 př. Kr.), geometrickou (900–700 př. Kr.) a orientalizující (7. století př. Kr.).

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

2. Literární prameny

Literárních pramenů k dějinám řecké medicíny sledovaného období je velice málo. Z prehistorického období jde o několik textů (především na hliněných tabulkách) zapsaných ve slabičných, tzv. lineárních písmech A a B. Zatímco lineární písmo A, doložené na Krétě v období nových paláců (archeologické fáze středně mínojská IIIB – pozdně mínojská IB, asi od konce 18. do 1. poloviny 15. století př. Kr.), je stále prakticky nerozluštěné (některé jeho znaky dovedeme přečíst na základě pozdějších analogií, ale jazyk zůstává dosud neznámý),[2] lineární písmo B (vyskytující se na řecké pevnině i na Krétě ve fázích pozdně heladská/mínojská IIIA–B, zhruba 14.–13. století př. Kr.) zachycuje nejstarší známou formu řečtiny.[3] Záznamy psané těmito lineárními písmy však mají ryze hospodářský, respektive administrativní charakter. Bohužel tedy chybí vlastní lékařské texty, jaké známe třeba z prehistorického Egypta (např. lékařské papyry, mezi nejznámější patří tzv. Ebersův papyrus).[4] V průběhu „temného" období se objevují první skutečná umělecká literární díla. Určité množství informací o lékařských znalostech i léčení v „temném období" lze čerpat z homérských eposů. V tomto příspěvku ale nebudou diskutovány umělecké kvality jednotlivých literárních děl a – v případě homérských eposů a hymnů – ani otázky jejich přesné chronologie, autorství, historické věrohodnosti atp. Bude zde zmíněn pouze jejich význam a přínos pro studium dějin lékařství sledovaného období.

2.1 Prehistorické literární prameny

Nejstarším literárním pramenem pro dějiny prehistorické řecké medicíny může být nápis na velké nádobě (pithos) z Faistu na Krétě, provedený v lineárním písmu A z archeologické fáze pozdně mínojská IA[5] (17. století př. Kr.). Jedna hypotéza navrhuje čtení jako „si-ma i-ja-te", přičemž druhé slovo připomíná pozdější řecký výraz ιατρος/iatros – lékař.[6] Alternativní hypotéza ale čte nápis jednoduše jako „od/patřící i-ja".[7]

Mnohem důležitějším pramenem jsou však tabulky popsané lineárním písmem B, především několik z nich nalezených v Pylu a v Mykénách na Peloponéském poloostrově

[2] Viz např. Godart – Olivier 1976, 1979, 1982, 1985: Louis Godart – Jean-Pierre Olivier, *Recueil des inscriptions en Linéaire A, vol. 1. Tablettes éditées avant 1970*, Paris 1976; tíž, *Recueil des inscriptions en Linéaire A, vol. 3, Tablettes, nodules et rondelles édités en 1975 et 1976*, Paris 1976; tíž, *Recueil des inscriptions en linéaire A, vol 2: nodules, scellés et rondelles édités avant 1970*, Paris 1979; tíž, *Recueil des inscriptions en linéaire A, vol. 4: Autres documents*, Paris 1982; tíž (eds.), *GORILA 5: addenda, corigenda, concordances, index et planches des signes*, Paris 1985; Helena Tomas, *Cretan Hieroglyphic and Linear A*, in: Eric H. Cline (ed.), The Oxford Handbook, s. 340–355.

[3] Viz např. Michael Ventris – John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1973; James T. Hooker, *Linear B: An Introduction*, Bristol 1980; Thomas G. Palaima, *The Scribes of Pylos*, Roma 1988; týž, *Linear B*, in: Eric H. Cline (ed.), The Oxford Handbook, s. 356–372; Yves Duhoux – Anna Morpurgo Davies (eds.), *A Companion to Linear B: Mycenaean Greek Texts and their World*, I, Leuven 2008; tíž (eds.), *A Companion to Linear B: Mycenaean Greek Texts and their World*, II, Leuven 2011; tíž (eds.), *A Companion to Linear B: Mycenaean Greek Texts and their World*, III, Leuven 2014.

[4] Viz např. Cyril P. Bryan, *The Papyrus Ebers*, London 1930.

[5] Nápis PH Zb 4, viz např. L. Godart – J.-P. Olivier, *GORILA 4*, s. 93.

[6] Gareth A. Owens – G. Trench, *A Possible Reading of Linear A PH Zb 4*, Kadmos 35, 1996, s. 171–172.

[7] John G. Younger, *Food Rations and Portions in Cretan Hieroglyphic Documents*, in: Louise A. Hitchcock – Robert Laffineur – Janice Crowley (eds.), Dais: The Aegean Feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference / 12e Rencontre égéenne internationale, University of Melbourne, Centre for Classics and Archaeology, 25–29 March 2008, Liège – Austin 2008, s. 361–365.

a v Knóssu na Krétě. Z Pylu pocházejí tabulky Py Eq 146, Py Vn 1314, Py Vn 130, Py Aa 815 a Py Jn 832. Všechny jsou datovány do doby destrukce tamního paláce v archeologické fázi pozdně helladská IIIB2 (zhruba 2. polovina 13. století př. Kr.). Tabulka Py Eq 146[8] byla objevena v tzv. Archivním komplexu (Archive Complex, Archive Room 7) a popsal ji písař označovaný jako Scribe 74, Hand 1. Z hlediska dějin lékařství jsou nejdůležitější dva řádky (č. 9 a 10) jinak poměrně dlouhého textu (o celkem patnácti řádcích). Na řádku 9 jsou napsána slova „[…]me-no i-ja-te". To druhé z nich (i-ja-te) bývá všeobecně považováno za předchůdce pozdějšího slova ιητήρ/ιατήρ, respektive v klasické řečtině ιατρος (iatros) neboli lékař. Dohromady se na řádcích 9 a 10 dozvídáme, že „i-ja-te" vlastnil určitou plochu půdy a navíc dostával každoročně 96 litrů obilí. Slovo „[…]me-no" je pravděpodobně část lékařova jména. V takovém případě by se jednalo o jednoho ze dvou nejstarších jménem známých řeckých a vůbec evropských lékařů (viz níže). Na této tabulce je tedy literárně poprvé bezpečně doložena existence lékaře v sociálním a ekonomickém smyslu, ale bohužel ne v tom pracovním. Není tedy jisté, zda šlo o jeho jedinou profesi – zda pracoval jako lékař na plný úvazek. Text na tabulce je pouze záznamem jeho pozemkové držby, patrně odměny za jeho služby. Vzhledem k tomu, že plocha jeho půdy nebyla nikterak velká, znamenalo by to, že šlo pouze o jednoho z mnoha specializovaných řemeslníků. Nabízí se ale lákavá myšlenka, že na své půdě mohl pěstovat (mimo jiné?) léčivé byliny. Na tabulce Py Aa 815[9] (rovněž nalezené v Archivním komplexu) je zapsáno slovo „a-ke-ti-ra", které bylo původně interpretováno jako zdravotní sestra, pečovatelka, případně porodní bába,[10] ale z kontextu vyplývá, že se jedná o osoby spjaté s textilní produkcí (konkrétně tedy jde spíše o přadlenu).[11] Hned na prvním řádku tabulky Py Jn 832,[12] nalezené opět v Archivním komplexu, lze přečíst slovo „a-ke-te-re", běžně překládané jako kupec. Milani se však domnívá, že jiný význam tohoto slova je zdravotní sestra či pečovatelka.[13] Tabulka Py Vn 1314[14] byla objevena v místnosti č. 99 (Room 99) a na jejím prvním řádku je zmíněn výraz „pa-ma-ko", který připomíná pozdější řecké slovo φαρμακον/farmakon – lék. Na prvním řádku je zároveň napsáno slovo „a-wa-ra-ka-na-o", které by teoreticky mohlo znamenat jméno lékaře či obecně toho, kdo lék připravil. Celé sdělení na prvních třech řádcích je interpretováno jako příprava léčiva, snad lékařem A-wa-ra-ka-na-o, založeného na léčivých rostlinách, a jeho donesení osobou (jménem?) Wo-to-mo. Tato tabulka dokazuje existenci osoby, patrně specialisty (farmaceuta?), znalé pěstování, vlastností a účinků léčivých rostlin. Zároveň z jejího textu jasně vyplývá, že léčivé rostliny a z nich vyrobené léky

[8] Viz např. M. Ventris – J. Chadwick, *Documents*, s. 123, 547; Y. Duhoux – A. M. Davies, *A Companion*, I, s. 139; Frederico Aurora – Asgeir Nesøen – Damir Nedić – Heidi Løken – Andrea Bersi (eds.), *DAMOS – Database of Mycenaean at Oslo*, Oslo 2013, <https://www2.hf.uio.no/damos/> (10. 11. 2017); Robert Arnott, *Healers and Medicines in the Mycenaean Greek Texts*, in: Demetrios Michaelides, Medicine and Healing in the Ancient Mediterranean World, Oxford – Philadelphia 2014, s. 44–46; Nicolas Ch. Stampolidis – Yorgos Tassoulas (eds.), *Hygieia: Health, Illness, Treatment from Homer to Galen*, Athens 2014, s. 148.

[9] Viz např. M. Ventris – J. Chadwick, *Documents*, s. 2; F. Aurora et al., *DAMOS*.

[10] M. Ventris – J. Chadwick, *Documents*, s. 158, 418, 529.

[11] L. R. Palmer, *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford 1963, s. 405–511.

[12] Viz např. L. R. Palmer, *The Interpretation*, s. 144, 280; F. Aurora et al., *DAMOS*.

[13] Celestina Milani – Onofrio Carruba, *La farmacia nel mondo minoico-miceneo ed egeo-anatolico. Atti del seminario tenuto a Chieti il 18. 4. 85, presso l'università degli studi 'G. d'Annunzio' facoltà di lettere*, Chieti 1986, s. 35.

[14] Viz např. M. Ventris – J. Chadwick, *Documents*, s. 505; Richard Janko, *Herbal Remedies at Pylos*, Minos 17/1, 1981, s. 30–34; F. Aurora et al., *DAMOS*; R. Arnott, *Healers*, s. 47; N. Ch. Stampolidis – Y. Tassoulas (eds.), *Hygieia*, s. 149.

byly organizovaně skladovány v prostorách k tomu určených. Není zcela zřejmé, zda byly takové rostliny také úmyslně pěstovány nebo alespoň sbírány, ale dá se to předpokládat. Nejasným také zůstává, kdo byl onen dodavatel (wo-to-mo) léčivých rostlin a kdo lék připravoval. Samozřejmě mohl lék připravit lékař, snad dokonce onen i-ja-te, zmíněný na tabulce Py Eq 146, který se zároveň mohl jmenovat A-wa-ra-ka-na-o (pak by tento specialista byl druhým z dvou nejstarších jménem známých řeckých a evropských lékařů). Wo-to-mo zase mohl být jeho asistentem, snad i ošetřovatelem, který pomáhal s přípravou léků a při některých léčebných zákrocích. Jako lék či léčivo je také někdy překládán výraz „a-ke-a" na tabulce Py Vn 130,[15] opět pocházející z Archivního komplexu.[16] Lék má být podle textu uchováván v nějaké (větší) nádobě.

Na tabulkách popsaných lineárním písmem B z Knóssu, Pylu a Mykén jsou také zmiňovány i samotné rostliny, nejčastěji koření, které mají i léčivé účinky nebo využití.[17] Nejvíce jich je zaznamenáno na sérii tabulek Ge z Mykén.[18] Konkrétně jde o celer, koriandr, kmín, šáchor, fenykl, fíky, malabarský citrus/voňatku citronovou, kosatec, řeřichu, mátu, cibuli, polej, růži, šafrán, světlici, šalvěj, sezam, řečík terebinth a sléz. Podle Wylocka byly vzhledem k jejich malým množstvím zaznamenaným na tabulkách cíleně sbírány a užívány k léčebným účelům.[19] Bohužel tyto rostliny, které mají pro zdraví různé prospěšné účinky (např. pro gastrointestinální trakt – polej, koriandr, kmín, fenykl a celer dobře fungují proti nadýmání), bývají zmiňovány v nemedicínských kontextech, nejčastěji ve spojení s produkcí parfémovaného oleje, který byl v mykénském Řecku produkován i exportován ve velkém množství.[20] Léčebné využití takového oleje není ve studovaném období doloženo, ale nelze ho vyloučit. I dnes je totiž na řeckém venkově dosti rozšířena produkce domácích léčiv ve formě roztoku olivového oleje s vyluhovanými nebo rozdrcenými sušenými léčivými bylinami. Z textů v lineárním písmu B jsou také známy některé potraviny, které mají zdraví prospěšné či přímo léčivé účinky. Dobrým příkladem může být med, zmíněný na tabulce Kn Gg 705 z Knóssu (z archeologické fáze pozdně mínojská IIIA2 /late/, 2. polovina 14. století př. Kr.).[21] Ta zaznamenává oběti ve formě nádob plných medu bohyni porodu Eileithyi v lokalitě Amníssos. Med je znám jako přírodní antibiotikum a mohl být užíván i jako přísada do mastí. Uvedená tabulka je důležitá i tím, že je na ní vůbec poprvé uvedeno konkrétní jméno božstva spjatého s medicínou a zdravím.

2.2 Literární prameny z „temného" období

Literárními prameny z tohoto období jsou pouze básně – především epické (homérské eposy a Hésiodova díla, některé tzv. homérské hymny), ale i lyrické (některé tzv. homérské hymny). Homérské eposy Ílias a Odysseia jsou nejstaršími evropskými literárními díly. Obě zaznamenávají části tzv. trójského cyklu – soubor mýtů týkající se příčin vypuknutí trójské

[15] Viz např. L. R. Palmer, *The Interpretation*, s. 139, 160, 268.
[16] C. Milani – O. Carruba, *La farmacia*, s. 34.
[17] Viz např. jejich přehled v R. Arnott, *Healers*, s. 48, tab. 6.1.
[18] Viz např. F. Aurora et al., *DAMOS*.
[19] Michel Wylock, *Les aromates dans les tablettes Ge de Mycènes*, Studi micenei ed egeo-anatolici 15, 1972, s. 105–146.
[20] Viz např. M. Ventris – J. Chadwick, *Documents*, s. 219–231; Cynthia W. Shelmerdine, *The Perfume Industry in Mycenaean Pylos*, Göteborg 1985.
[21] Viz např. M. Ventris – J. Chadwick, *Documents*, s. 206; F. Aurora et al., *DAMOS*.

války (výpravy spojené řecké armády proti městu Tróji), její desetiletý průběh a návrat nejvýznamnějších hrdinů domů do Řecka. Obě básně líčí mýty a pověsti závěru doby bronzové, podané ale optikou „temného věku“ (tedy rané doby železné). Archeologicky homérské reálie nejlépe odpovídají 8. století př. Kr.[22] Vzhledem k válečné tematice je pro dějiny lékařství důležitějším pramenem Ílias. Je v ní popsáno celkem 143 poranění (lehkých, vážných i smrtelných) a použito asi 150 anatomických termínů, z nichž řada stále existuje v řeckém jazyce (a z něj mnohdy přešla i do ostatních jazyků). Na tomto vysokém počtu popisů zranění je možné doložit stav anatomických znalostí, počátky somatické terminologie, úlohu a postavení lékaře, vlastní léčebnou praxi a používaná léčiva. Jsou zde také poprvé jmenovány osobnosti, které v řecké tradici patří mezi legendární lékaře. Je zde např. poprvé zmíněn Asklépios,[23] který ještě během archaického období začíná být uctíván a v 5. století př. Kr. se – jako syn boha Apollóna – definitivně stane hlavním léčebným božstvem antiky. V Odyssei se také kromě zranění či smrti v boji setkáme se zraněním způsobeným při lovu (dnešní terminologií řečeno „při adrenalinovém sportu“). Odyssea v mládí zranil kanec, který mu na stehně nad kolenem klem vytrhl kus masa.[24] Příbuzní mu samozřejmě poskytli pomoc, rána se zahojila,[25] ale zůstala mu charakteristická jizva, podle které ho po jeho návratu z Tróje poznala chůva. U Homéra je také prezentován koncept, že nemoc je božím trestem člověku za přečin proti zavedenému řádu.[26]

S Homérovým jménem bývají již od antiky také spojovány tzv. homérské hymny.[27] Jde o třicet tři hexametrických skladeb různého obsahu, zapsaných pravděpodobně až mezi 5. a 3. stoletím př. Kr. U některých z nich se ale někdy předpokládá starší původ (snad v 7.–5. století př. Kr.) a některé tradice a rukopisy je také připisují i jiným autorům, např. Orfeovi, Kallimachovi nebo Proklovi. Pro dějiny lékařství jsou důležité hymnus č. II, *Na Apollóna*,[28] kde je zmíněna bohyně porodu Eileithyia (uctívaná především na Krétě),[29] hymnus č. X, *Na Athénu*,[30] a hymnus č. XXII, *Na Asklépia*,[31] v němž je tento bůh již vzýván jako syn Apollóna a smrtelné ženy Korónidy. V hymnu *Na Athénu* je popsáno Athénino zrození z hlavy jejího otce Dia, odkud vyskočila v plné zbroji. U jiných autorů, především v díle *Theogoniá* (*Zrození bohů*) básníka Hésioda,[32] tvořícího okolo roku 700 př. Kr., byla tato událost popsána s většími detaily, z čehož lze usoudit, že šlo vlastně o specifický

[22] Obecně o homérských eposech a cyklu viz např. Luciano Canfora, *Dějiny řecké literatury*, Praha 2001, s. 29–54.

[23] Ílias, zpěv IV, verš 194 (Homéros, Ílias, přeložil Otmar Vaňorný, Praha 2007): „[…] Asklépia, jenž výborným lékařem býval […]“.

[24] Odysseia, zpěv XIX, verše 449–451 (Homéros, *Odysseia,* přeložil Vladimír Šrámek, Praha 1940): „Ten vrhl se na něho bokem a vytrhl mu kus masa nad kolenem, zuby však nepronikly až na kost.“

[25] Odysseia, zpěv XIX, verše 455–458: „Doběhli strýci. Ránu vítězi obvázali a zaříkali mu proud černé krve.“

[26] Viz např. Ílias, začátek zpěvu I, kde bůh Apollón sesílá na Řeky mor, protože byl zneuctěn jeho kněz. V další části trójského cyklu (už ale nezachyceném v Íliadě) bohové také seslali šílenství na hrdinu Aianta, který v záchvatu pobil stádo ovcí. Po procitnutí pod tíhou hanby spáchal sebevraždu.

[27] Viz např. L. Canfora, *Dějiny*, s. 54.

[28] Homérské hymny, s. 39–58 (*Homérské hymny. Válka žab a myší*, přeložil Otakar Smrčka, Praha 1959).

[29] Homérské hymny, s. 42–43. Obecně o bohyni viz např. Semeli Pingiatoglou, *Eileithyia*, Würzburg 1981.

[30] Homérské hymny, s. 99.

[31] Homérské hymny, s. 111: „Asklépia nejprve opěvám, lékaře chorob, Apollónova syna, jejž zrodila Koronis jasná, dcera Flegya krále, kde Dótijská rovina zkvétá, velkou útěchu lidstvu, by konejšil bolesti trapné. Tak již, pane, buď zdráv! Svou písní vroucně tě vzývám.“

[32] Viz např. L. Canfora, *Dějiny*, s. 55–69.

lékařský zákrok.[33] Bůh řemesel Héfaistos totiž Diovi naštípl sekyrou lebku, odkud vystoupila Athéna. Na poraněnou Diovu lebku pak byly přikládány léky, takže (protože šlo o božskou hlavu) brzy zcela srostla.

3. *Rozbor*

Vzhledem k mnohdy fragmentárnímu stavu dochování tabulek jsou čtení a interpretace textů psaných lineárními písmy A a B jen velice obtížné a snadno může dojít k nepochopení. Pro dějiny medicíny sledovaného období jsou nejdůležitější záznamy o lékaři (i-ja-te) a léčivých přípravcích (pa-ma-ko), vyráběných patrně z bylin s léčivými účinky, které byly sbírány a uchovávány v palácových skladištích. Je dost dobře možné, že na tabulkách z Pylu jsou poprvé v evropských dějinách uvedena jména lékařů (či spíše léčitelů) – […] me-no a A-wa-ra-ka-na-o. Zároveň také tyto tabulky potvrzují existenci pomocného zdravotnického personálu, snad jakéhosi ošetřovatele či mastičkáře. Náboženský aspekt prehistorické medicíny dokládá a ozřejmuje tabulka z Knóssu zmiňující bohyni porodu Eileithyi.

Ílias je nejstarším literárním zdrojem somatické terminologie té doby, což ukazuje nejen lékařské znalosti, ale i vývoj představ o fungování lidského těla, respektive jeho částí. V této souvislosti je zajímavou skutečností, že somatické termíny se vyskytují nejen v bojových scénách, ale jsou uváděny i v rámci denních a rituálních aktivit, při přísahách i proklínání. Detailní popisy bojových scén – a zvláště jejich výsledku, tj. zranění nebo smrti jednoho z bojovníků – ukazují poměrně přesné anatomické znalosti o určitých částech těla i některých orgánů, ba někdy i jejich funkcí (např. ve scéně, kdy Achilleus zabíjí Hektora probodnutím krku, ale mimo průdušnici – básník si uvědomoval, že měla nějakou souvislost s mluvením).[34] V určitém smyslu byl také pochopen význam některých orgánů a krve pro zachování života. (Její existence u člověka také byla jedním z hlavních rozdílů mezi smrtelnými lidmi a nesmrtelnými bohy, kteří místo krve mají jakousi tekutinu „íchor“.) Dobře jsou popsány i somatické reflexe některých emočních pochodů, např. strachu (člověku buší srdce, třese se atp.). V několika scénách jsou také vylíčeny léčebné zákroky poté, co byl některý bojovník zraněn. Ve dvou případech zraněnému hrdinovi poskytl první pomoc spolubojovník (Sthenelos vytáhl Diomédovi z ramena šíp, který ho zranil;[35] Sarpedónovi vyndal ze stehna oštěp Pelagón[36]), což svědčí o tom, že v případě zranění museli vojáci umět pomoci elementárními lékařskými úkony sobě i svým spolubojovníkům. Jinak samozřejmě kvalifikované ošetření prováděli lékaři, jimiž jsou v Íliadě Macháón a Podaleiros, synové Asklépiovi. V případě potřeby byl pro ně poslán posel. Tak tomu bylo, třeba když byl Mene-

[33] Celkově viz Karl Kerényi, *Mytologie Řeků*, I, *Příběhy bohů a lidí*, Praha 1996, s. 94–95.

[34] Ílias, zpěv XXII, verše 324–329: „Vidět bylo jen krk, jenž od pleci dělí se klíčem; jícen, kde život lidský je rychlé záhubě vydán. Tam, jak na něj se hnal, jej probodl Achilleus slavný: rázem měkkou šíjí skrz naskrz proniklo ostří. Jasan kováním těžký však neproťal průdušnou rouru, pročež promluvit mohl a ještě mu odvětil slovy.“

[35] Ílias, zpěv V, verše 95–113: „Slavný Lykáonovec jak hrdinu před sebou spatřil, jak tam po pláni zuří a honí před sebou šiky, ihned na Dioméda svým křivým zamířil lukem, jak se tak kupředu řítil, a v pravé plece ho ranil, zasáhnuv krunýře plát – jím ostrá prolétla střela: pronikl hrot skrz naskrz, a krunýř barvil se krví. […] Tak tam s jásotem mluvil – však šíp jej nezabil rychlý, hrdina za své koně a za vůz ustoupiv rychle, stanul a k Sthenelu děl, jenž pocházel od Kapanéa: ‚Honem, Sthenele můj, teď sestup se svého vozu, abys z ramene mého mi ostrou vytáhl střelu!‘ Takto mu raněný pravil, a Sthenelos seskočil s vozu: přišel a rychlou střelu mu celou vytáhl z plece, krev pak stříkala ven skrz pletenou rekovu sukni.“

[36] Ílias, zpěv V, verše 660–695.

láos zraněn šípem.[37] Macháón a Podaleiros jsou však řadovými vojáky a normálně se účastní bojů. Nejsou to tedy pouze ošetřovatelé poskytující první pomoc na bojišti nebo lékaři pracující na ošetřovně za bitevní linií. Jejich léčitelské či ranhojičské umění je pouze jakousi nadstandardní dovedností, i když si velitelé dobře uvědomují jejich důležitost pro celé vojsko a vyjadřují obavy o Macháónův život, když je zraněn.[38] Ale ani toto není pro velitele důvodem, aby se oba bratři neúčastnili bojových operací. Ve dvou pasážích eposu je pak bez bližší specifikace uvedeno, že lékaři ošetřují pacienta,[39] respektive jim k tomu byl dán rozkaz.[40] Macháón a Podaleiros také ani nemuseli mít v dnešní terminologii a chápání „úplné lékařské vzdělání". V Íliadě vystupují pouze jako ranhojiči, respektive váleční chirurgové. V eposu totiž např. není žádná zmínka, že by se nějak angažovali při snaze o potírání morové epidemie, kterou v řeckém táboře rozšířil bůh Apollón jako trest za urážku jeho kněze Chrýsa.[41] Na základě všech těchto skutečností by se mohlo překvapivě zdát, že během prvních staletí 1. tisíciletí př. Kr. ještě nemuselo lékařské umění fungovat jako samostatné povolání – i když některé ostatní prameny (především antropologické a archeologické) nasvědčují spíše opaku. Na druhou stranu, v jedné pasáži v Odyssei je léčitel uveden jako osoba se speciálními znalostmi (podobně jako např. řemeslníci), jejíž přínos je však důležitý pro celou komunitu – mimo jiné tím, že léčitelé (na rozdíl od většiny ostatních profesí) bývali běžně vpouštěni do domácností.[42]

Jako prvotní lékař – učitel a v jistém smyslu i zakladatel jakési lékařské či ranhojičské školy první pomoci a válečné chirurgie – je na několika místech jmenován Kentaur Cheirón, napůl člověk a napůl kůň, který žil v Thessalii ve středním Řecku. Ten podle eposu vyučil lékařskému umění nejprve Asklépia, a poté i některé další hrdiny, především Achillea. Ten pak naučil ošetřovat rány i svého nejlepšího přítele Patrokla. Dokonce hned ve dvou pasážích je vylíčen Patroklos při ošetřování zraněných spolubojovníků ve stanu[43] –

[37] Ílias, zpěv IV, verše 184–219. Meneláos zasažený šípem do pasu uklidňuje svého bratra Agamemnóna, který posílá Talthybia pro lékaře Macháóna: „Nemeškej, odejdi rychle, ať Macháón přijde co nejdřív, zrozený z Asklépia, jenž výborným lékařem býval […]." Macháón po svém příchodu zranění ošetřil: „[…] Macháón, podobný bohu, se postaviv do jejich středu, z opasku přilehlého se snažil vyvléknout střelu. Jak však táhl ji ven, v tom háčky se zlomily ostré. Proto radš opasek třpytný mu odepjal, vespod pak zase podpásník jeho a pás, jejž robili kovářští muži. Když pak prohlédl ránu, kde ostrá se zaryla šipka, vyssáv veškeru krev, hned znalecky přikládal léky, hojivé, které Cheirón kdys daroval z přátelství otci."

[38] Ílias, zpěv XI, verše 504–519: „Tehdyž Achajci slavní by nijak necouvli z cesty, kdyby v tom Macháóna choť Heleny kadeří krásných, slavného vladaře lidu, byl nevzdálil z chrabrého boje, ostrým trojhrotým šípem ho v pravé postřeliv plece. O něho veliký strach jal Danay dýšící silou, kdyby se zvrátil zápas, by nějak ho nepřítel nesklál. Z příčiny té král krétský se k slavnému Nestoru ozval: ‚Nestore, Néleův synu, ty velká Danaů pýcho, pospěš a vystup na vůz, a raněný Macháón k tobě, k lodím pak úprkem žeň své spřežení jednokopytné, neboť lékařský muž jest cenou za mnoho jiných: umí vyříznout šípy a přiložit hojivé léky.' Řekl, a bez dlení kmet byl srozuměn, Gerénský jezdec, ihned vystoupil na vůz, a raněný Macháón k němu, zrozený z Asklépia, jenž výborným lékařem býval."

[39] Ílias, zpěv XVI, verše 25–29: „Střelen je statečný rek, syn Týdeův, mohutný silák, boden je vladyka mužstva, i Odysseus oštěpem slavný, rovněž i Euaimonovec jest postřelen do stehna šípem. Lékaři, zběhlí v lécích, je nyní ošetřit hledí, léčíce jejich rány."

[40] Ílias, zpěv XIII, verše 213–214: „Toho [zraněného spolubojovníka] mu přinesli druzi a rek dav lékařům rozkaz, spěchal do stanu sám, vždyť mínil se do boje vrátit."

[41] Ílias, zpěv I, verše 10–11, 44–56.

[42] Odysseia, zpěv XVII, verše 380–387: „Leda by to byl někdo, kdo pracuje pro celou obec: stavitel lodí, zaklínač moru, věštec nebo zpěvák. Ty každý volá po celém světě."

[43] Ílias, zpěv XV, verše 390–394: „Patroklos za doby té, když trójské i danajské mužstvo opodál rychlých lodí kol ochranné válčilo hradby, seděl ve stanu zatím a bavil hovorem družným mužného přítele svého a na jeho bolestnou ránu přikládal hojivý lék, jenž konejší bolesti černé."

přičemž v jednom případě dokonce provádí komplikovaný chirurgický zákrok (jaký je běžně vykonávaný jen lékaři Macháónem a Podaleirem).[44] V prvním případě se při aplikaci léku družně baví se zraněným, což je třeba vnímat jako důležitý psychologický faktor, který má uklidnit pacienta. Tyto pasáže také dobře popisují průběh vlastního chirurgického zákroku. Nejprve je naříznuta kůže okolo proniklého hrotu šípu či oštěpu, hrot je vyjmut, rána je vymyta a zbavena krve a pak je přiloženo léčivo rostlinného původu s analgetickými účinky. Jde tedy o chirurgický zákrok spadající do válečné chirurgie. Z toho se zdá, že ke standardnímu kurikulu vzdělání vysoce postavených mladých mužů, často božského původu, patřilo i ranhojičství a určité botanické znalosti, aby byli schopni vyrobit a podat lék rostlinného původu. Jak je uvedeno výše, tabulky s lineárním písmem B dokládají, že v pozdní době bronzové byla pěstována či sbírána celá řada rostlin s léčivými účinky. V jedné pasáži v Odyssei dokonce bůh Hermés dává Odysseovi rostlinu, která ho ochrání před působením kouzel.[45] V Odyssei jsou ještě zmíněny další dvě látky se speciálním účinkem. Jde o lék se silnými antidepresivními účinky (opět rostlinného původu), který Helena přimíchá do vína,[46] a jed, jímž se napouštějí šípy.[47] To všechno dokazuje velmi dobré botanické znalosti Řeků v prehistorickém i raně historickém období.

V Íliadě je také na dvou místech zmíněna, respektive jsou zmíněny bohyně porodu Eileithyie – jméno Eileithyia (znamenající „Přicházející“) je totiž v obou případech uvedeno v plurálu.[48] Podle tohoto eposu šlo o dcery bohyně Héry, sestry a manželky nejvyššího boha Dia. Na jednom místě je uvedena v souvislosti s porodními bolestmi,[49] na tom druhém je připomenuta její moc uspíšit či oddálit porod.[50] V Odyssei je zmíněna její posvátná jeskyně u krétského Amníssu.[51]

V homérských eposech je sice nemoc považována za boží trest, ale zároveň je na několika místech – stejně jako u Hésioda – možné najít i zmínky o léčivém božstvu jménem Paián.[52] Toto božstvo („lékař, který zná léky na všechny problémy“) později v archaickém a klasickém období splynulo s bohem Apollónem, který dostal jméno Paián jako přízvisko

[44] Ílias, zpěv XI, verše 828–848: „Ty však mě zachraň a k černé lodi mě zaveď, ze stehna vyřízni šipku a krev hleď vymýti temnou na ráně teplou vodou a přikládej hojivé léky, účinné, jakým právě ses naučil od Achillea, jehož vyučil Cheirón, všech Kentaurů nejvzdělanější – neboť lékaři naši, rek Macháón, Podaleiros – Macháón ve stanu jest, jak myslím, stižen jsa ranou, pročež lékaře sám jest potřeben výborného, druhý na pláni trójské zas prudkému zápasu čelí. […] Ten prostřel hovězí kůže. Položiv jej, vzal nůž, jímž vyřízl ze stehna šipku, ostrou, velice ostrou, a hořký přiložil kořen hojící bol, dřív rozemnuv jej. Ten kořen pak všecku nadobro ztišil trýzeň, krev ustala, rána pak zaschla.“

[45] Odysseia, zpěv X, verš 302–304: „Domluvil Argův vrah, vytrhl ze země čarovnou bylinu, podal mi ji a ukázal vlastnosti její. Kořen byl celý černý, květy pak bílé jak mléko.“

[46] Odysseia, zpěv IV, verše 220–229: „Heléné, Diova dcera, si vzpomněla však a vhodila do vína, z kterého pili, lék proti hoři, hněvu a strastem. Napije-li se kdo vína, jež s kouzlem tím v měsidle smícháno bylo, nezkropí toho dne slza mu lící, i kdyby otec či matka mu skonali právě, a kdyby na vlastní oči zřel bratra či syna umírat mečem. Takové moci byl čarovný kořen […].“

[47] Odysseia, zpěv I, verše 258–261: „Dojel si k Ílovi na rychlé lodi pro jedovaté šťávy, jimiž by napustil kovové šípy. Ílos mu nedal jed, boje se věčných bohů, otec však dal mu ty šťávy, protože mu byl přítelem zdávna.“

[48] Ílias, zpěv XI, verše 269–271; zpěv XIX, verš 119.

[49] Ílias, zpěv XI, verše 269–271: „Jako se rodička svíjí, jsouc raněna bolesti šípem, ostrým, jejž Eileithýie jí seslaly, budíce bolest, bohyně Héry to dcery, jež trpké bolesti nosí […].“

[50] Ílias, zpěv XIX, verš 119: „[…] Alkménin zdržela porod a vzdálila Eileithýie […].“

[51] Odysseia, zpěv XIX, verš 188: „Unikl sotva bouři a kotvil v nejisté zátoce při ústí Amníssu u sluje Eileithyiny.“

[52] Viz např. Ílias, zpěv V, verše 401 a 899; Odysseia, zpěv IV, verš 231.

(epiteton) a měl určité léčivé schopnosti.[53] S největší pravděpodobností také proto mezi 8. a 6. stoletím př. Kr. docházelo ke ztotožňování Apollóna s Asklépiem, který se nakonec v náboženských představách a mytologii stal Apollónovým synem.[54] Asklépios se pak od 5. století př. Kr. stal hlavním léčebným božstvem antiky (po jeho přijetí Římany do jejich pantheonu v helénistickém období) a dodnes je považován za patrona lékařů.[55]

4. Závěrem

Literárních pramenů ze sledovaného období je málo a navíc je jejich interpretace dosti složitá. Je tomu tak z více důvodů, fyzických i metodologických. Z prehistorického období jde o texty v lineárním písmu A a B, které zaznamenávají jen kusé informace hospodářského charakteru. Navíc bohužel někdy není po lingvistické stránce zcela jisté ani jejich správné čtení. V „temném" období jsou dostupné literární prameny uměleckými básnickými díly. Jejich primárním účelem je vyprávět příběhy nebo uctít božstva, případně vyjádřit pocity včetně úcty. Žádný ze zde diskutovaných písemných pramenů tedy není standardním historickým, respektive medicínsko-historickým pramenem, a obsahuje tak vždy pouze minimum informací vypovídajících o úrovni medicíny své či dřívější doby. Je tedy nutné je nejprve správně pochopit a interpretovat na pozadí archeologické reality doby jejich vzniku a všechny přímé či nepřímé zmínky o zdraví, lékařství i léčení v nich postupně najít.

I přes všechny tyto těžkosti literární prameny poskytují pro některé části období sledovaného v tomto příspěvku sice velmi kusé, ale důležité a rozmanité informace. Díky tomu jsou známy nejen některé detaily ozřejmující formování náboženských představ souvisejících se zdravím a léčením, ale především takové, které se týkají vlastní lékařské praxe, léčebných prostředků i samotných lékařů (včetně pravděpodobných jmen konkrétních léčitelů) a pomocného zdravotnického personálu.

TOMÁŠ ALUŠÍK

Literarische Quellen zur griechischen Medizin der prähistorischen Zeit und des „dunklen" Zeitalters (bis 600 v. Chr.)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz behandelt literarische Quellen zur Entwicklung der griechischen Medizin der prähistorischen Zeit (Bronzezeit, vor allem das 2. Jahrtausend v. Chr.) und des sog. „dunklen" Zeitalters (bis 1050 v. Chr.) bis 600 v. Chr. Bei den Texten aus der Bronzezeit handelt es sich um mehrere Texte (vor allem auf Tontäfelchen), die in Silbenschrift, dem sog. Linear A und B geschrieben sind. Texte in dieser Schrift haben jedoch rein wirtschaftlichen bzw. administrativen Charakter. Aus dem „dunklen" Zeitalter lässt sich eine gewisse Menge an Informationen

[53] Viz např. Vassileios K. Lambrinoudakis, *Theurgic Medicine*, in: N. Ch. Stampolidis – Y. Tassoulas (eds.), *Hygieia*, s. 17.

[54] K. Kerényi, *Mytologie Řeků*, I, s. 111–113; V. K. Lambrinoudakis, *Theurgic Medicine*, s. 30.

[55] Viz např. Karl Kerényi, *Asklepios: Archetypal Image of the Physician's Existence*, New York 1959; Jürgen W. Riethmüller, *Asklepios: Heiligtümer und Kulte*, Heidelberg 2005; Alice Walton, *Asklepios: The Cult of the Greek God of Medicine*, Reprint of the 1894 Edition, Whitefish 2006; Bronwen L. Wickkiser, *Asklepios, Medicine and the Politics of Healing in Fifth-Century Greece: Between Craft and Cult*, Baltimore 2008.

über medizinische Kenntnisse und Heilverfahren aus Kunstwerken (Poesie) gewinnen, vor allem den homerischen Epen, aber auch aus den sog. Homerischen Hymnen und aus Hesiod.

Für die Geschichte der Medizin in prähistorischer Zeit sind am wichtigsten die Aufzeichnungen über einen Arzt (i-ja-te) und über Heilmittel (pa-ma-ko), die offensichtlich aus heilwirkenden Kräutern zubereitet sind, welche man sammelte und in Palastmagazinen aufbewahrte. Es ist gut möglich, dass sich auf den Täfelchen aus Pylos erstmals in der europäischen Geschichte die Namen von Ärzten (oder besser gesagt von Heilern) finden: „[…] me-no“ und „A-wa-ra-ka-na-o“. Der religiöse Aspekt der prähistorischen Medizin wird durch ein Täfelchen aus Knossos, das die Göttin der Geburt, Eileithyia, erwähnt, belegt und verdeutlicht.

Im „dunklen“ Zeitalter beschreiben die Homerischen Epen zahlreiche Verwundungen und mehrmals auch einen medizinischen Eingriff, vor allem in der Illias. Diese ist außerdem die älteste literarische Quelle für die somatische Terminologie jener Zeit und nennt an zwei Stellen ebenfalls die Göttin der Geburt, Eileithyia. In der Odyssee wird die heilige Höhle dieser Göttin bei Amnissos auf Kreta erwähnt. Insgesamt gibt es nur wenige literarische Quellen aus dem untersuchten Zeitraum; zudem ist deren Interpretation ziemlich schwierig, was auf mehrere Gründe, auf physische wie methodologische, zurückzuführen ist. Bei den Texten aus prähistorischer Zeit handelt es sich um Texte in Linear A und B, die ihrem Charakter nach nur dürftige Informationen wirtschaftlichen Charakters sind. Darüber hinaus ist auch ihre richtige Lesung aus linguistischer Sicht nicht immer ganz sicher. Für das „dunkle“ Zeitalter bilden epische Kunstwerke die zugänglichen literarischen Quellen. Ihr primärer Zweck ist es, Geschichten zu erzählen oder Götter zu verehren, gegebenenfalls Gefühlen und Ehrbezeugungen Ausdruck zu verleihen. Keine der hier diskutierten schriftlichen Quellen kann also als standardmäßige historische bzw. medizinhistorische Quelle erachtet werden, zudem enthalten sie stets nur ein Minimum an Informationen über das Niveau der Medizin ihrer Zeit oder früherer Zeiten. Sie müssen also zunächst richtig verstanden und vor dem Hintergrund der archäologischen Realität ihrer Entstehungszeit interpretiert und alle in ihnen enthaltenen direkten bzw. indirekten Äußerungen über Gesundheit, Medizin und Behandlung allmählich gefunden werden.

Trotz dieser Schwierigkeiten liefern die literarischen Quellen für bestimmte Zeiträume zwar sehr dürftige, aber doch wichtige und vielseitige Informationen. Dank ihrer kennen wir nicht nur einige Details, die die Herausbildung religiöser Vorstellungen im Zusammenhang mit Gesundheit und medizinischer Behandlung erhellen, sondern vor allem solche, die die eigentliche medizinische Praxis, die Heilmittel sowie die Ärzte selbst (einschließlich wahrscheinlicher Namen konkreter Heiler) und das medizinische Hilfspersonal betreffen.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Tomáš Alušík
Ústav dějin lékařství a cizích jazyků
1. Lékařská fakulta Univerzity Karlovy, Praha
tomas.alusik@lf1.cuni.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 59–67

VZDĚLÁVÁNÍ FARMACEUTŮ NA PRAŽSKÝCH UNIVERZITÁCH V LETECH 1804–1953 POHLEDEM STUDIJNÍCH PŘEDPISŮ

MAREK BRČÁK – ROMAN ELNER

EDUCATION OF PHARMACISTS AT PRAGUE UNIVERSITIES IN 1804–1953 THROUGH THE PRISM OF STUDY REGULATIONS

This article deals with the education of pharmacists at the Prague University in 1804–1953, i.e. since the beginnings of pharmaceutical studies until their temporary cessation. The subject is approached from the perspective of regulations to which this area of study was subjected.

Keywords: pharmacists – pharmaceutical studies – Charles University – 1804–1953 – regulations of studies and examinations

DOI: 10.14712/23365730.2018.19

Rok 1804 je v českých zemích zlomovým mezníkem z hlediska přípravy lékárníků na jejich povolání. Od této doby musel každý, kdo zde chtěl vykonávat tuto profesi, absolvovat univerzitní studium[1]. Dosavadní v zásadě učňovská příprava již nedostačovala, byť se adept na jejím konci povinně podroboval zkoušce před odbornou komisí.[2] Studium farmacie bylo

[1] V článku se budeme zabývat studiem farmacie na Univerzitě Karlo-Ferdinandově (1804–1882), Německé univerzitě Karlo-Ferdinandově (1882–1920), České univerzitě Karlo-Ferdinandově (1882–1920), Německé univerzitě v Praze (1920–1939), Německé Karlově univerzitě v Praze (1939–1945) a Univerzitě Karlově (1920–1939, 1945–1953).

[2] Podle reskriptu Ferdinanda III. z 25. 4. 1651 se musel každý, kdo chtěl v Praze a později i v celých Čechách spravovat, vlastnit či vést lékárnu, podrobit na Lékařské fakultě Univerzity Karlo-Ferdinandovy provizorské či patronské zkoušce. Při ní prokazoval teoretickou znalost z lučby a přírodopisu, tj. z dnešní chemie, zoologie, botaniky a mineralogie, a praktické dovednosti týkají se výroby léčiv. Na Moravu a Slezsko se pravomoc pražské Lékařské fakulty nevztahovala, tam na chod lékáren dohlížely příslušné městské rady či pozemkové vrchnosti za odborné účasti lékařů. Dle Tereziánského všeobecného zdravotního řádu z roku 1752 na zkoušky budoucích moravských a slezských lékárníků nově dohlížela příslušná zemská zdravotní komise. Od roku 1770 byla na základě Generálního zdravotního normativu zavedena všeobecná povinnost absolvovat zkoušku na některé lékařské fakultě pro všechny provizory a patrony lékáren v habsburské monarchii, tedy i v těch zemích, kde lékařská fakulta chyběla. K vzdělávání lékárníků v českých zemích před rokem 1804 viz Jaroslav Hladík, *Die Anfänge der pharmazeutischen Ausbildung an der Karlsuniversität in Prag*, Acta Facultatis pharmaceuticae Bohemo-slovenicae 5, 1961, s. 199–224; Václav Rusek – Petr Svobodný, *Farmaceutická fakulta se sídlem v Hradci Králové*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousta (edd.), Dějiny Univerzity Karlovy, IV, Praha 1998, s. 419–429, s. 419; Dagmar Brancová – Vladimír Rusek, *De schola et scientia*, in: Dagmar Brancová (ed.), Historie farmacie v českých zemích, Praha 2003, s. 112–123, s. 112–113; František Dohnal, *Studijní texty k dějinám farmacie*, Praha 2004, s. 71. V souvislosti s obstaráváním potřebné literatury k tomuto článku patří upřímné poděkování autorů knihovnici PhDr. Jiřině Urbanové z Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy.

© 2017 The Authors. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

od roku 1804 možné i na tehdejší Karlo-Ferdinandově univerzitě, přičemž tento studijní obor patří k jedněm z nejstarších „státních“ studií farmacie v Evropě.[3] V rámci článku bude popsáno, jak toto studium na pražských univerzitách – od svých počátků až do roku 1953, kdy zde bylo dočasně zrušeno – konkrétně v praxi fungovalo, a to na základě proměňujících se studijních a zkušebních předpisů. Ty stanovovaly podmínky zahájení studia, jeho délku, vyučované předměty, průběh státních zkoušek a v neposlední řadě akademické tituly udělované úspěšným absolventům.

Studijní a zkušební řády

Farmaceutické studium na pražských univerzitách se v letech 1804–1953 řídilo postupně šesti studijními a zkušebními řády. První jeho absolventi vystudovali dle studijního řádu z roku 1804,[4] k němuž v roce 1810 dodatečně vyšel ještě zkušební řád.[5] Tyto předpisy byly v platnosti až do akademického roku 1833/1834. V roce 1833[6] byl vydán nový studijní a zkušební řád, podle nějž se absolvovalo v akademických letech 1834/1835 až 1853/1854.

Další – v pořadí již třetí – norma tohoto typu nese datum 27. 11. 1853.[7] Podle ní plnili studijní povinnosti budoucí farmaceuti, kteří studovali od akademického roku 1853/1854, tj. vztahovala se zpětně i na studenty nastoupivší do prvního ročníku. Překrytí platností dvou řádů z let 1833 a 1853 během akademického roku 1853/1854 bylo způsobeno tím, že studenti, kteří zahájili studium před akademickým rokem 1853/1854, měli možnost ho dokončit dle studijního řádu z roku 1833.[8]

Právní norma z roku 1853 se následně vztahovala na studium farmacie až do akademického roku 1859/1860, od něhož byl v platnosti další studijní a zkušební řád,[9] přičemž v tomto studijním roce opět došlo k dočasnému překrytí platnosti dvou řádů.[10] Obě poslední

[3] J. Hladík, *Die Anfänge der pharmazeutischen Ausbildung*, s. 208; V. Rusek – P. Svobodný, *Farmaceutická fakulta*, s. 420.

[4] Viz Decret der k. k. vereinigten Hofkanzlei ze dne 17. 2. 1804, Z. 2342, Vorschriften in Ansehung des Studiums der Arzneikunde, Wundarznei und Pharmacie. – Jeho znění lze nalézt: *Sr. k. k. Majestät Franz des zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer*, Bd. 21, Wien 1807, s. 68–83. Za pomoc s dohledáním právních norem z 1. poloviny 19. století vztahujících se k farmaceutickému studiu vděčíme JUDr. Jiřímu Šoušovi, Ph.D. z Ústavu právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy.

[5] Viz Studien- Hofcommissions-Decret ze dne 19. 1. 1810, Z. 516, 521, 636 a 837 ex 1808, Vorschrift, nach welcher die strengen Prüfungen aus allen Zweigen der Heilkunde vorgenommen und Taxen hierfür entrichtet werden müssen. Jeho znění lze nalézt: *Sr. k. k. Majestät Franz des zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer*, Bd. 33, Wien 1811, s. 67–97, s. 87–89.

[6] Viz Studien- Hofcommissions-Decret ze dne 20. 4. 1833, Z. 2062, Neuer Organisierungsplan des medicinisch-chirurgischen Studiums. Jeho znění lze nalézt: Franz Xaver Pichl (Hg.), *Sammlung der Gesetze im politischen, Cameral- und Justizsache, welche unter der Regierung Sr. K. K. Majestät Ferdinand des I. in den sämmtlichen k. k. Staaten erlassen worden sind in chronologische Ordnung*, Bd. 63, Wien 1839, s. 1–10.

[7] Viz výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 27. 11. 1853, č. 252/1853 ř. z., jímž se vydává studijní a zkušební řád pro dosažení hodnosti magistra farmacie – jeho znění lze nalézt: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1853&size=45&page=1389> (30. 3. 2017).

[8] Tamtéž, § 28.

[9] Viz výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 14. 6. 1859, č. 113/1859 ř. z., jímž se vydává studijní a zkušební řád pro dosažení hodnosti magistra farmacie – jeho znění na <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=18590004&seite=00000263> (10. 1. 2017).

[10] Tamtéž, § 32–34.

uvedené normy vydal tehdejší ministr školství Lev Thun-Hohenstein (1811–1888) a svým vyzněním zapadají do celkové koncepce jeho studijních univerzitních reforem.[11]

Řád z roku 1859 byl v roce 1889 nahrazen novým předpisem,[12] podle nějž studovali a absolvovali posluchači zahajující studium v zimním semestru 1890/1891. Studenti nastoupivší ke studiu farmacie těsně před tímto rokem dokončovali studium opět dle starého řádu, a to až do roku 1892.[13] Tato norma byla v platnosti až do roku 1948,[14] kdy byl schválen zákon o lékárnickém studiu,[15] k němuž vyšel i nový studijní a zkušební řád,[16] podle kterého studovali posluchači nastoupivší ke studiu farmacie od zimního semestru 1948/1949.[17]

V roce 1950 bylo studium farmacie na Univerzitě Karlově zrušeno a přeneseno – od zimního semestru 1951/1952 – na Masarykovu univerzitu v Brně.[18] Do července roku 1953 na Univerzitě Karlově pouze dokončovali studijní povinnosti kandidáti farmacie přijatí před zimním semestrem 1948/1949.[19] Farmaceutické studium bylo na Univerzitě Karlově obnoveno v roce 1969, po založení Farmaceutické fakulty Univerzity Karlovy se sídlem v Hradci Králové.[20]

Zmíněné právní normy platily po rozdělení Univerzity Karlovy v roce 1882 jak pro českou, tak i pro německou univerzitu. Musíme však dodat, že česká Univerzita Karlova byla v listopadu 1939 uzavřena a k jejímu znovuotevření došlo až po skončení druhé světové

[11] K tématu podrobněji Hans Lentze, *Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein*, Wien 1962.

[12] Viz výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 16. 12. 1889, č. 200/1889 ř. z., jímž se vydává nový studijní a zkušební řád farmaceutický – jeho znění in: Otto Placht – František Havelka, *Předpisy pro vysoké školy republiky Československé*, Praha 1932, s. 2010–2016 nebo na <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=1889&size=45&page=601> (10. 1. 2017).

[13] Tamtéž, § 30; Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy (dále f. PřF UK), Farmaceutické studium, Protokoly farmaceutických zkoušek České univerzity Karlo-Ferdinandovy a Univerzity Karlovy, i. č. 2, protokol o druhé a třetí přísné zkoušce farmaceutické na LF (starý studijní a zkušební řád), s. 150, 173, 279, 321, 435.

[14] V letech 1938–1939 se sice intenzivně pracovalo na novém studijním řádu, k jeho přijetí však nedošlo, a to z důvodu vypuknutí druhé světové války. Jeho zkrácenou verzi v roce 1940 přijala pouze Univerzita Komenského v Bratislavě, kde podle něj zdejší farmaceuti studovali až do roku 1948 (respektive 1951). Jan Štěpán, *Reforma farmaceutického studia*, Mladá farmacie 7, 1939, s. 25–37; Václav Rusek – Mária Kučerová – Milan Chalabala, *Vývoj studijních plánů farmaceutického studia*, in: Ernest Sýkora (ed.), Mimoriadný zborník 50. rokov Univerzity Komenského z aspektu jej výchovnej funkcie, Bratislava 1970, s. 397–407, s. 403.

[15] Zákon ze dne 20. 7. 1948, č. 190/1948 Sb., o lékárnickém studiu. Jeho znění na <http://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/17623/1/2> (11. 1. 2017).

[16] Viz výnos Ministerstva školství a osvěty ze dne 13. 9. 1948, č. A-180.395/48-V/1, jímž se vydává předběžný studijní a zkušební řád reformovaného lékárnického studia, jež upravoval první a druhý ročník studia farmaceutů. Jeho znění in: *Seznam přednášek na Universitě Karlově v zimním semestru 1948–49*, Praha 1948, s. 30–32. Studijní a zkušební řády pro studenty farmacie třetího a čtvrtého ročníku vyšly později a mj. zpětně upravovaly i studijní normy pro první dva ročníky studia farmacie. Viz výnosy Ministerstva školství, věd a umění ze dne 18. 5. 1950, č. 127.200/50-III/1, jímž se vydával studijní a zkušební plán studia lékárenství pro studijní rok 1950/1951 a ze dne 5. 7. 1951, č. 98 203/51-IV/3, jímž se vydává učební plán studia lékárnictví. Jejich znění in: Archiv Masarykovy univerzity (dále AMU), fond Lékařská fakulta MU Brno (dále f. LF MU), signatura D II, k. 1.

[17] Materiály ke studiu farmaceutů podle studijního řádu z roku 1948 byly v letech 1950–1951 předány Masarykově Univerzitě v Brně v souvislosti s přenesením zdejšího studia (viz výše) a v současné době se nacházejí v jejím archivu, ve fondu Farmaceutická fakulta MU Brno.

[18] Tato změna proběhla na základě vládního nařízení ze dne 27. 6. 1950, č. 81/1950 Sb., o některých změnách v organizaci vysokých škol, § 3. Jeho znění na <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=81&r=1950> (7. 2. 2017).

[19] AUK, f. PřF UK, Farmaceutické studium, Protokoly farmaceutických zkoušek České univerzity Karlo-Ferdinandovy a Univerzity Karlovy, i. č. 24, hlavní protokol o rigorózech farmaceutických na LF, s. 162.

[20] Viz vládní nařízení ze dne 31. 7. 1969, č. 100/1969 Sb., o zřízení farmaceutické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Jeho znění na <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=100&r=1969> (11. 1. 2017).

války.[21] Německá Univerzita Karlova se během válečného období změnila na říšskou univerzitu,[22] díky čemuž se farmaceutické studium mělo v tomto období řídit říšskou legislativou, konkrétně studijním řádem z roku 1939[23] a zkušebním řádem z roku 1934, v jeho novelizovaném znění z 25. 9. 1939.[24] Po celou dobu trvání druhé světové války se ale nezměnily ani podmínky, ani předměty, z nichž měly být skládány státní zkoušky tak, aby odpovídaly říšskému zákonodárství. Ty byly stále plněny dle studijního řádu z roku 1889, což lze velmi dobře doložit na dochovaných farmaceutických zkušebních protokolech.[25] Existuje tedy silná pochybnost, zda se farmaceutické studium na Německé Karlově univerzitě v Praze řídilo výše vyjmenovanými říšskými právními normami. Z tohoto důvodu studijní a zkušební řády, jež jsou součástí říšské legislativy, nebudou v tomto článku dále blíže rozebírány.

Podmínky zahájení univerzitního farmaceutického studia

Předpoklady připuštění ke studiu se v průběhu námi sledovaného období poměrně lišily. Z počátku bylo nutné absolvovat alespoň čtyři třídy gymnaziálního studia a následně osmiletou aspirantskou praxi v lékárně (tj. čtyři roky učňovské, jež byly zakončeny tzv. tyrocionální zkouškou,[26] a čtyři roky tovaryšské neboli kondiční).[27] V následujících letech bylo trendem prodlužovat dobu středoškolského studia a zkracovat praktickou lékárenskou praxi. Od roku 1850 byla zkrácena doba tzv. kondiční praxe ze čtyř let na dva roky.[28] V roce

[21] Vyhláškou říšského protektora ze dne 17. 11. 1939 byly uzavřeny české vysoké školy. Znovu otevřeny byly až po skončení druhé světové války v Evropě. Jan Gebhart – Jan Kuklík, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha 1996, s. 101.

[22] Na základě nařízení říšského kancléře A. Hitlera ze dne 2. 8. 1939 byla nejprve vyňata z protektorátní správy a zároveň získala název „Německá Karlova univerzita“ (Deutsche Karls-Universität). Následně dne 4. 11. 1939 byla slavnostně začleněna do svazku říšských univerzit, čímž se studium na ní řídilo dle tehdy platné legislativy tzv. třetí říše. Alena Míšková, *Německá univerzita za druhé světové války*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousta (edd.), Dějiny Univerzity Karlovy, IV, s. 213–231, s. 215.

[23] Viz výnos říšského Ministerstva vnitra (Reichsministerium des Innern) ze dne 14. 3. 1939, č. W J 1168, jímž se vydává studijní řád pro farmaceuty (Studienordnung für Pharmazeuten). Jeho znění lze nalézt in: Herbert Hügel (Hg.), *Prüfungsordnung für Apotheker: Die Prüfungsordnung für Apotheker vom 8. Dezember 1934, Bestallungsordnung vom 8. Oktober 1937, Studienordnung, Kapfenburger Beschlüsse und sonstige Bestimmungen über das pharmazeutische Ausbildungs- und Prüfungswesen mit Erläuterungen*, Berlin 1941, s. 53–56.

[24] Viz výnos říšského Ministerstva vnitra (Reichsministerium des Innern) ze dne 25. 9. 1939, RMBl. I, Nr. 190, s. 1939, jímž se vydává zkušební řád pro farmaceuty (Prüfungsordnung für Apotheker). Jeho znění lze nalézt tamtéž, s. 11–39.

[25] AUK, fond Přírodovědecká fakulta Německé univerzity v Praze, Farmaceutické zkušební protokoly, i. č. 2 a 6.

[26] Ta od roku 1896 nebyla povinná pouze pro zahraniční studenty z balkánských zemí (Srbska, Bulharska, Rumunska), kde měli jiný systém vzdělání farmaceutů. Viz výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 10. 3. 1896, č. 30.843/1896 ř. z., o připuštění studujících ze zemí balkánských ke studiu lékařství a farmacie. Jeho znění in: O. Placht – F. Havelka, *Předpisy pro vysoké školy*, s. 1484–1485.

[27] Viz guberniální dekret z 18. 5. 1816, jímž se vydává *Ordnung und Gesetze für das Apothekergremium der Hauptstadt Prag und für die Landapotheker,* jeho znění in: Dominik Kostetzky (Hg.), *System der politischen Gesetze Böhmens zum bequemen Gebrauch für den Geschäfts und Privatmann*, 5, Prag 1819, s. 106–125, k učňovské přípravě zejména s. 110–113. Srov. D. Brancová – V. Rusek, *De schola et scientia*, s. 113–114; Herbert Hans Egglmaier, *Geschichte der Pharmazeutischen Ausbildung in Österreich*, I, *Die Ausbildung der Apotheker und Pharmazeuten in den Ländern der Habsburgerreiches bis 1853*, Graz 1985, s. 75–76.

[28] Viz výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 10. 5. 1850, č. 191/1850 ř. z., o zkrácení kondiční lékárenské praxe. Jeho znění lze nalézt <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1850&size=68&page=993> (30. 3. 2017).

1854 se učňovská příprava omezila ze čtyř na tři roky, takže celá praxe dohromady trvala už jen pět let místo původních osmi.[29]

Dle legislativy z roku 1889 bylo nejprve nutné absolvovat šest tříd gymnaziálního studia a následně pouze tříletou aspirantskou praxi v lékárně, jelikož tovaryšská praxe byla „zrušena", respektive přeřazena, a plnila se až po získání titulu magistra farmacie.[30] Tento systém byl upraven až vládním nařízením z roku 1920, jež stanovovalo, že podmínkou k nástupu studia farmacie je složení maturity na gymnáziu (tj. student musel absolvovat již všech osm tříd) či jiné střední škole (např. reálce). V tomto případě se ale student musel navíc prokázat složením doplňovací zkoušky z latiny na některém veřejném gymnáziu. Aspirantská praxe se tímto předpisem zkracovala na pouhé dva roky. Kondiční praxe, nyní už jako absolventská, zůstala dvouletá, a to až do roku 1948.[31] Studijní a zkušební řád vydaný v tomto roce pak již žádnou praxi před nástupem ke studiu nepožadoval a zrušena byla i tzv. tyrocionální zkouška.[32]

Doba studia

Studijní řád z roku 1804 stanovil jednoroční studium. Legislativa z roku 1833 jej prodloužila o další rok,[33] takže bylo dvouleté,[34] a to – navzdory dlouholeté snaze ho reformovat (viz výše) – až do roku 1948 (respektive 1953). Teprve zákon o lékárnickém studiu z roku 1948 změnil délku studia na čtyři roky.[35]

Předměty a místa studia

Studijní plán se měnil velice pozvolna. V počátečních letech měl zcela přírodovědecký charakter. Dle řádu z roku 1804 se v rámci oboru farmacie vyučoval totiž pouze speciální přírodopis, jehož obsahem byla především mineralogie, zoologie, botanika a chemie.[36]

[29] Viz výnos Ministerstva vnitra ze dne 28. 2. 1854, č. 53/1854 ř. z., o době trvání přípravy lékárenských učňů. Jeho znění na <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=18540004&seite=00000243> (30. 3. 2017).

[30] Výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 16. 12. 1889, č. 200/1889 ř. z., § 1; srov. D. Brancová – V. Rusek, *De schola et scientia*, s. 114.

[31] Viz vládní nařízení zde dne 28. 9. 1920, č. 613/1920 Sb. z. a n., o pomocných silách lékárenských. Jeho znění na <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1920/129-1920.pdf> (11. 1. 2016).

[32] Výnos Ministerstva školství a osvěty ze dne 13. 9. 1948, č. A-180.395/48-V/1, *Seznam přednášek na Universitě Karlově v zimním semestru 1948–49*, s. 30–31.

[33] H. H. Egglmaier, *Geschichte der Pharmazeutischen Ausbildung*, s. 79.

[34] Výjimkou byli ve třicátých letech 20. století studenti bulharské a polské národnosti, kteří studium farmacie měli rozloženo do tří let, a to z důvodu odlišného modelu studia farmacie v jejich vlasti, které bylo tříleté, a měli mj. navíc na rozdíl od studentů československé národnosti povinně během studia složit fakultativní předběžné zkoušky (viz dále) ještě z bakteriologie, toxikologie a soudní chemie (předměty a zkoušky absolvovali na lékařské fakultě), čímž jim byla umožněna nostrifikace našeho studia v jejich domovských státech. Viz výnosy Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 11. 11. 1931, č. 164.792/1931, o trvání tříletého studia farmacie pro bulharské příslušníky, a ze dne 5. 9. 1932, č. 88.309/1932, o tříletém studiu polských posluchačů farmacie. O. Placht – F. Havelka, *Předpisy pro vysoké školy*, s. 2010. Materiály ke studiu polských a bulharských farmaceutů lze najít v AUK, f. PřF UK, k. 72, i. č. 1617.

[35] Zákon ze dne 20. 7. 1948, č. 190/1948 Sb., § 2.

[36] *Sr. k. k. Majestät Franz des zweyten politische Gesetze*, Bd. 21, s. 74.

Následnými studijními řády postupně docházelo k „farmaceutizaci“ studia. Ta se ve výuce projevovala větším zastoupením čistě farmaceutických předmětů na úkor přírodovědeckých, tj. přípravných předmětů, a to jak z hlediska jejich počtu, tak i časové dotace na ně určené.

Studijní plán dle řádu z roku 1833 se od předcházejícího lišil tím, že mezi povinné předměty poprvé zařadil farmacii jako takovou, která byla dříve vyučována v rámci chemie, a speciální přírodopis rozdělil na mineralogii a zoologii.[37] Plány studia, jež vycházely ze studijních a zkušebních řádů z padesátých let 19. století, daly větší prostor tehdy nově vyprofilovaným základním farmaceutickým disciplínám farmakognosii a farmaceutické chemii, přičemž samotná výuka chemie zůstala zachována, ale měla se zaměřovat již pouze na obecnou organickou a anorganickou chemii a analytickou chemii. Mezi přípravnými předměty se nově objevila výuka fyziky. Dále byla ve studiu více zastoupena praktická cvičení.[38]

Z tohoto trendu nevybočuje ani studijní řád z roku 1889, v jehož plánu již ale není mineralogie a zoologie. V prvním ročníku studenti farmacie absolvovali přírodovědecké předměty (fyziku, botaniku a všeobecnou chemii) a v druhém navštěvovali přednášky a cvičení z farmaceutické chemie a farmakognosie.[39]

Výraznou revolucí byl až studijní plán dle studijního řádu z roku 1948. Své místo v něm již mají i další farmaceutické předměty, například galenická farmacie, dějiny farmacie, farmakodynamika a toxikologie, organizace a řízení farmaceutických provozů atd. Navíc se ve studijním plánu v rámci přípravných předmětů objevily kromě přírodovědeckých předmětů i čistě lékařské disciplíny (fyziologie, patologie, imunologie atd.). Dále byly do studia poprvé zařazeny také humanitní (společenské nauky, ruština) a doplňkové předměty, a to především z politických důvodů (studijní kroužky, marxismus-leninismus, branná výchova).[40]

Posluchači farmacie absolvovali nejdříve všechny předměty na Lékařské fakultě. Od akademického roku 1849/1850[41] se přírodovědecké předměty vyučovaly na Filozofické fakultě. Odtud byly v roce 1920 přeřazeny na tehdy nově vzniklou Přírodovědeckou fakultu.[42] Na Lékařské fakultě se pak studovaly pouze farmaceutické disciplíny. Budoucí farmaceuti byli formálně studenty nejprve Lékařské fakulty, a to až do roku 1849, poté Filozofické fakulty (1849–1920), následně Přírodovědecké fakulty (1920–1948) a od roku 1948 opět Lékařské fakulty.[43]

[37] *Sammlung der Gesetze im politischen, Cameral- und Justizsache*, s. 8.

[38] Výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 27. 11. 1853, č. 252/1853 ř. z., § 2; Výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 14. 6. 1859, č. 113/1859 ř. z., § 2.

[39] Výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 16. 12. 1889, č. 200/1889 ř. z., § 4.

[40] *Seznam přednášek na Universitě Karlově v zimním semestru 1948–49*, s. 30; *Universitas Carolina Pragensis: Seznam přednášek na lékařské fakultě ve studijním roce 1949–1950*, Praha 1949, s. 32–35; *Universitas Carolina Pragensis: Seznam přednášek na lékařské fakultě ve studijním roce 1950–1951*, Praha 1950, s. 19–20.

[41] Viz výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 24. 5. 1850, č. 239/1850 ř. z., o ustanovení trvání farmaceutických studijních kurzů. Jeho znění na <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=rgb&datum=18500004&seite=00000975&size=45> (11. 4. 2017).

[42] Viz vládní nařízení ze dne 24. 6. 1920, č. 392/1920, Sb. z. a n., o rozdělení filosofických fakult obou pražských universit, § 3. Jeho znění na <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1920/079-1920.pdf> (11. 1. 2017).

[43] Zákon ze dne 20. 7. 1948, č. 190/1948 Sb., § 1.

Průběh státních zkoušek

V letech 1804–1853 skládali farmaceuti na konci studia dvě rigoróza (tzv. přísné zkoušky). První byla praktická (z přípravy dvou farmaceutických preparátů) a druhá teoretická, jež se skládala ze tří částí: botaniky; lékárenského zbožíznalství;[44] chemie, farmacie a speciálního přírodopisu. K teoretické zkoušce bylo možné jít až po úspěšném absolvování praktické části. Student měl možnost jednoho opravného termínu. K nové zkoušce se kandidát mohl přihlásit až po uplynutí určité doby (minimální lhůta nebyla ještě stanovena), kterou určoval předseda komise. Studenti ji měli využít k opětovným návštěvám přednášek a k lepší přípravě na zkoušku.[45]

Studijní řády z let 1853 a 1859 ukládaly posluchačům farmacie postupné složení tří rigoróz. První přísná zkouška se konala na konci prvního ročníku na Filozofické fakultě. Byla teoretická a skládala se z experimentální fyziky, zoologie, botaniky a mineralogie. Druhá zkouška byla praktická, z přípravy farmaceutických preparátů a z chemické analýzy, a třetí opět teoretická, z farmakognosie, všeobecné anorganické a organické chemie, farmaceutické chemie a z lékárenských předpisů. Druhá a třetí přísná zkouška se skládaly na Lékařské fakultě, přičemž druhá se konala nejdříve v posledním měsíci studia druhého ročníku a třetí až po splnění všech povinností, tj. na samém konci druhého ročníku. Všechny tři zkoušky na sebe navazovaly a byly skládány v chronologickém pořadí, tudíž dokud student neobstál u první zkoušky, nemohl být připuštěn k druhé. Z hlediska opakování zkoušek platila zásada, že pokud by student u zkoušky neuspěl jen z jednoho předmětu, tak opakoval pouze tento jeden předmět (např. zoologii v případě první zkoušky a ostatní úspěšně absolvované předměty, fyziku, botaniku, mineralogii, již neopakoval). V takovém případě měl dva opravné pokusy, přičemž na opravný termín se mohl přihlásit až po uplynutí tří měsíců. Pokud ale byl student hodnocen nedostatečně ze dvou předmětů, tak zkoušku opakoval celou, a to nejdříve po šesti měsících. Měl ale jen jeden opravný pokus.[46]

Podle studijního řádu z roku 1889 skládali posluchači farmacie tři přípravné (předběžné) zkoušky a jednu zkoušku přísnou (rigorózum).[47] Předběžné zkoušky se konaly na Filozofické fakultě (od roku 1920 na Přírodovědecké fakultě) z předmětů fyzika, botanika a všeobecná chemie. Tyto examinace probíhaly v prvním ročníku. Zkoušku z fyziky šlo splnit již na konci prvního semestru a ostatní dvě nejdříve až na konci semestru druhého. Podmínkou k postupu do druhého ročníku bylo úspěšné složení všech těchto předběžných zkoušek, které na sebe nebyly vázány.[48] Studium farmacie pak bylo zakončeno přísnou rigorózní

[44] Při zkoušce měl kandidát rozpoznat předložené lékárenské zboží, popsat jeho jakost, sdělit obvyklé způsoby jeho falšování, nebezpečí záměny a způsob jejího odhalení. Ludmila Hlaváčková – Eva Rozsívalová, *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690–1848*, Praha 1984, s. 107.

[45] *Sr. k. k. Majestät Franz des zweyten politische Gesetze*, Bd. 33, s. 87–88; *Sammlung der Gesetze im politischen, Cameral- und Justizsache*, s. 8.

[46] Výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 27. 11. 1853, č. 252/1853 ř. z., § 3–21; Výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 14. 6. 1859, č. 113/1859 ř. z., § 3–21.

[47] Zkoušky se musely skládat na jedné univerzitě, jen ve výjimečných případech bylo povoleno složit předběžné zkoušky či rigorózum na univerzitě jiné, k čemuž musely dát souhlas profesorské sbory obou univerzit. – Výnos Ministerstva kultu a vyučování ze dne 16. 12. 1889, č. 200/1889 ř. z., § 6.

[48] Když kandidát při jedné či u více předběžných zkoušek neobstál, bylo mu umožněno jejich první opakování s tím, že všechny zkoušky musel mít úspěšně složené nejdéle do konce měsíce října následujícího akademického roku, aby mohl pokračovat ve studiu farmacie ve druhém ročníku. V případě neúspěchu při první opakovací zkoušce se mu nezapočítával první ročník a předmět či předměty, z nichž nesložil předběžnou zkoušku, musel

zkouškou, jež se skládala na Lékařské fakultě. Rigorózum mělo dvě části: dvě praktické zkoušky, při nichž měl kandidát prokázat znalosti z analytické chemie[49] a farmakognosie,[50] a z teoretické zkoušky, při níž měl obhájit dostatečné znalosti ze všeobecné a farmaceutické chemie a z farmakognosie. Obě části na sebe navazovaly, k teoretické zkoušce byl student připuštěn pouze v případě úspěšného složení obou zkoušek praktických.[51] Na složení této teoretické rigorózní zkoušky měl tři pokusy, mezi nimiž musela uplynout doba alespoň tří měsíců.[52]

Podle legislativy z let 1948–1951 se skládala pouze jedna závěrečná státní zkouška, jež měla čtyři dílčí části. Součástí byla obhajoba závěrečné písemné práce, examinace z marxismu-leninismu a praktická i teoretická zkouška ze všeobecné farmacie.[53]

Udělované tituly

Úspěšným studentům farmacie byl ve sledovaném období udělován titul magistr farmacie (PhMr.), přičemž od roku 1812[54] měli absolventi možnost získat po dalším studiu i doktorát. Postupně jim byly udělovány tyto doktorské tituly: doktor chemie – Dr. chem. (1812–1860), doktor farmacie – Dr. farm. (1860–1890), doktor filozofie – PhDr. (1890–1921) a doktor přírodních věd – RNDr. (1921–1948).[55]

Závěr

Podmínky a průběh farmaceutického studia na pražských univerzitách se v námi sledovaném období v průběhu času měnily, což ukazuje několik základních trendů, které probíhaly v rámci jeho formování. Zpočátku byla například nutná dlouhodobá praxe (8 let) před nástupem ke studiu, která se postupně zkracovala, až nebyla nutná vůbec. Naopak požadovaná doba středoškolského studia se prodlužovala. Zajímavostí je, že k nástupu ke studiu farmacie nebyla poměrně dlouhou dobu nutná maturitní zkouška (a to až do roku 1920).

znovu absolvovat. Poté byl teprve připuštěn ke druhé opakovací zkoušce, a jestliže i ta byla s výsledkem nepříznivým, tak dotyčný ve studiu mohl pokračovat pouze v případě, že mu zkušební komise vydala doporučení k opětovnému navštěvování prvního ročníku, které ale musel schválit ministr vyučování a kultu. Dotyčný student musel ale opětovně plnit veškeré povinnosti, tedy i ty, které předtím úspěšně složil. Tamtéž, § 12–14.

49 Obvykle měli studenti provést kvantitativní analýzu směsi, složitější sloučeniny či farmaceutického preparátu z hlediska jeho identity a kvality (např. metodou volumetrickou). Tamtéž, § 20.

50 Zde měl prokázat, že dobře ovládá metodu mikroskopického zkoumání. Tamtéž, § 20.

51 Na každou z praktických zkoušek měl tři pokusy, avšak pokusy byly od sebe vzdáleny alespoň tři a nejvýše šest měsíců. Tuto dobu měl kandidát využít znovu k navštěvování chemických laboratoří, kde se měl připravovat na zkoušky. Čtvrtý pokus mohl být povolen pouze na návrh zkušební komise, který ale musel schválit ministr vyučování a kultu. Tamtéž, § 23.

52 Čtvrtý pokus opět schvaloval ministr školství a kultu na návrh zkušební komise. Tamtéž, § 23.

53 Viz státnicové protokoly studentů působících na Farmaceutické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v letech 1948–1953, jež jsou součástí jejich osobních spisů. AMU, fond Farmaceutická fakulta MU Brno, Studijní spisy, k. 15–16.

54 Viz Studien- Hofcommissions-Decret ze dne 17. 7. 1812, Z. 1353. Jeho znění lze nalézt: *Sr. k. k. Majestät Franz des zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer*, Bd. 39, Wien 1814, s. 7–8.

55 F. Dohnal, *Studijní texty*, s. 78.

Proměnlivá byla i doba studia, která se postupně prodlužovala z jednoho roku až na čtyři, a to z důvodu přibývajících předmětů, což bylo dáno postupnou celkovou „farmaceutizací“ studia jako takového, související s postupným profilováním farmacie jako samostatné vědní disciplíny.

MAREK BRČÁK – ROMAN ELNER

Die Pharmazeutikerausbildung an den Prager Universitäten der Jahre 1804–1953 mit Blick auf die Studienvorschriften

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag befasst sich mit der Problematik des Pharmaziestudiums an der Karlsuniversität in dem Zeitraum von 1804 bis 1953, also vom Beginn dieses Faches an der Prager Universität bis zu seinem vorläufigen Ende dort. Ausgangspunkt des Beitrags sind vor allem die Studienvorschriften, und zwar hauptsächlich die Studien- und Prüfungsordnungen, nach denen sich dieses Studium richtete. Sie stellen für unseren Untersuchungsbereich die grundlegende normative Quelle dar, wobei sie es uns ermöglichten, das Pharmaziestudium von den notwendigen Aufnahmebedingungen, der Studiendauer, den Studienfächern und Fakultäten, an denen dieses Studium erfolgte, dem Verlauf der Staatsexamina und von der Titelverleihung her darzustellen.

Alle diese Umstände änderten sich im Laufe der Zeit, worauf mehrere grundlegende Trends verweisen, welche im Rahmen der Gestaltung dieses Studiums zu beobachten sind. Anfangs war vor Studienantritt beispielsweise eine langjährige Praxis (8 Jahre) erforderlich, die nach und nach verkürzt wurde, bis sie schließlich überhaupt wegfiel. Demgegenüber verlängerte sich aber der Mittelschulbesuch. Interessanterweise war für das Pharmaziestudium anfangs kein Abitur erforderlich. Ferner wurde die Studienzeit von anfänglich einem Jahr auf vier Jahre verlängert. Last but not least hatte der Studienplan zunächst einen rein naturwissenschaftlichen Charakter, und erst im Laufe der Zeit kam es zur „Pharmazeutisierung“ des Studiums als solches, was mit der allmählichen Profilierung der Pharmazie als selbstständige Wissenschaftsdisziplin zusammenhängt.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Marek Brčák
Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy
marek.brcak@ruk.cuni.cz

Roman Elner
Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy
roman.elner@ruk.cuni.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 69–83

Z JAKÝCH UČEBNIC STUDOVALI POSLUCHAČI PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY V PRVÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ?*

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

WHAT TEXTBOOKS WERE USED BY STUDENTS OF THE PRAGUE MEDICAL FACULTY IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY?

During a period spanning from the Josephinian reforms until 1848, the Prague University was supposed to use a certain prescribed set of textbooks. Any deviation from them required a special permission. The author presents a list of textbooks used at the Faculty of Medicine between 1802 and the revolutionary year 1848, which among other things won for teachers the opportunity of using in lectures texts of their own choice, without any need for a prior permission. The list of textbooks includes the territorial origin of their authors and, where possible, also some evaluation of their academic quality.

Keywords: Prague University – Prague Faculty of Medicine – textbooks in mandatory subjects – textbook authors

DOI: 10.14712/23365730.2018.20

Učebnice a učební pomůcky jsou nesporně jedním ze základních pramenů, chceme-li se seznámit s průběhem výuky a její úrovní na školách všech stupňů. V případě lékařských fakult byla této otázce dosud věnována pouze okrajová pozornost, obvykle v souvislosti s osobnostmi přednášejících. Z názvu našeho příspěvku je zřejmé, kterému období se budeme podrobněji věnovat. Osvícenské reformy spojované u nás se jmény dvou panovníků – Marie Terezie (1717–1780) a Josefa II. (1741–1790) – představují významný mezník v historii vzdělávání v našich zemích na všech stupních škol.

Pro lékařské fakulty je zvláště významný studijní řád z roku 1786, který stanovil přesný program výuky budoucích lékařů i ranlékařů na všech lékařských fakultách monarchie. V seznamech přednášek z oné doby se také dozvídáme, podle jakých publikací přednášející vyučovali, protože již univerzitní řád z roku 1784 určoval učebnice, z nichž měli vyučující vycházet. Ti ovšem měli možnost přednášet i podle vlastních tištěných nebo rukopisných textů, které ale museli předkládat k posouzení studijnímu direktorovi, v té době nejvyšší osobnosti pověřené dohledem nad studiem na příslušné fakultě.[1] Důkaz o tom, že dodržová-

* Text byl zpracován s podporou programu PROGRES Q23 (Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti).

1 *Verzeichnis der ordentlichen und ausserordentlichen Vorlesungen, welche an der Universität zu Prag vom… bis… gehalten werden*. Jan Havránek (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, *1802–1918*, Praha 1997, s. 20 a 23. J. Havránek zde zmírnil své tvrzení ze stručných univerzitních dějin (František Kavka /red./, *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, Praha 1964, s. 169), kde uvedl, že se učilo podle brzy zastaralých učebnic, odchylky byly považovány za provinění a byla potlačena všechna iniciativa profesorů.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

ní této povinnosti se sledovalo, máme například z roku 1822, kdy studijní komise zjistila, že botanik Johann Ch. Mikan (1769–1844), internista Joseph Jokliczke (1792–1825), Vincenz J. Krombholz (1782–1843), který postupně přednášel několik oborů – v uvedeném roce chirurgii, Franz W. Nusshard (1783–1845), profesor interního lékařství pro posluchače ranlékařství, a zvěrolékař Martin A. Tögl (1753–1830) nepředložili ke schválení žádné knihy jako podklady svých přednášek a tím jednali proti předpisům.[2] Vyučující neměli přednášky diktovat.

Podle studijního řádu z roku 1786 bylo studium budoucích doktorů medicíny čtyřleté, budoucích chirurgů či ranlékařů dvouleté. Další studijní řád z roku 1804 prodloužil doktorské studium o jeden rok – výuka teoretických oborů se v podstatě neměnila, přínosné bylo rozšíření klinické části z jednoho na dva roky. Studijní řád poprvé přinesl i předpisy pro studium porodních bab a lékárníků. Studium ranlékařů se neměnilo. Studijní řády z let 1810 a 1833 nepřinesly pro téma našeho příspěvku nic podstatného.[3]

Nyní se již podívejme do seznamů přednášek, z jakých učebnic medici ve sledovaném období studovali jednotlivé obory na pražské fakultě. Sledujeme seznamy přednášek od roku 1802, který je určitým mezníkem v právních dějinách pražské univerzity. V tomto roce byl zrušen studijní konses, orgán, který řídil vyšší školství, a řízení fakult bylo svěřeno studijním direktorům nadaným velkými pravomocemi.[4] Názvy jednotlivých oborů se někdy trochu pozměňovaly, ale nepodařilo se zatím zjistit, kdo změny inicioval či schvaloval.

Upozorňujeme také na to, které učebnice byly používány jak na pražské, tak na vídeňské fakultě, jež patřila v té době v Evropě k nejvýznamnějším, a pro mnohé učitele pražské fakulty bylo životním cílem stát se jejími pracovníky.

Anatomie

V letech 1802/1803–1809/1810 se používala učebnice vídeňského anatoma a chirurga Ferdinanda J. Lebera (1727–1808), o němž se tradovalo, že byl dobrý anatom a oblíbený vídeňský operatér (od roku 1776 osobní chirurg Marie Terezie). V roce 1808 byla přepracována německým spoluautorem, lipským anatomem a chirurgem Johannem Ch. Rosenmüllerem (1771–1820).[5] Prosektor – pražský rodák – Josef A. Oechy (1770? – 1813), který přednášel anatomii v letech 1802/1803–1807/1808, používal vedle Leberovy učebnice i svoji vlastní.[6] V letech 1810/1811–1833/1834 přednášel anatomii profesor Johann G. Ilg (1771–1836). Vyučoval podle své vlastní dvoudílné učebnice. V letech 1832/1833–1833/1834 používal Ilg i dvousvazkovou učebnici rakouského autora Antona Römera (1807–1853).[7]

[2] Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), sig. C 425 I, Normalbuch, s. 217. Není-li uvedeno jinak, jsou údaje o jmenovaných učitelích fakulty převzaty z publikace Ludmila Hlaváčková – Petr Svobodný (red.), *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, I, *A–K*, Praha 1988; II, *L–Ž*, Praha 1993. Dále citován jako BSPLF I, II.

[3] Podrobněji o studijních řádech Ludmila Hlaváčková – Eva Rozsívalová, *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690–1848*, Praha 1984, s. 98 n.

[4] J. Havránek (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, s. 23.

[5] August Hirsch, *Biographisches Lexikon hervorragenden Aerzte aller Zeiten und* Völker, III, Wien – Leipzig 1886, s. 636–637; tamtéž, V, Wien – Leipzig 1887, s. 85.

[6] BSPLF II, s. 52–53.

[7] BSPLF I, s. 116; A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, V, s. 57.

V letech 1834/1835–1836/1837 se ujal přednášek anatomie podle Römerovy učebnice jako suplent Moravan Vinzenz A. Bochdalek (1801–1883), který proslul i jako patolog. Znovu suploval výuku anatomie v letech 1846/1847–1848 podle učebnice Josepha Hyrtla (1811–1894). Hyrtl, jeden z nejvýznamnějších anatomů 19. století a zároveň také jeden z nejlepších učitelů anatomie ve své době, přišel na pražskou fakultu z Vídně v roce 1837 a působil zde do počátku roku 1845, kdy se vrátil na vídeňskou fakultu. Používal také Römerovu učebnici, protože na své v Praze teprve pracoval. Jeho *Lehrbuch der Anatomie des Menschen mit Rücksicht auf physiologische Begründung und praktische Anwendung* vyšla poprvé v roce 1846 v Praze; dočkala se celkem dvaceti dvou vydání ve všech světových jazycích a sloužila do konce 19. století.[8] Na pražské fakultě ji začal používat Hyrtlův nástupce, zmíněný V. A. Bochdalek.

Na vídeňské fakultě byla až do příchodu J. Hyrtla anatomie vyučována Aloisem M. Mayerem (1766–1830), který se těšil nevalné odborné pověsti. K přednáškám používal vlastní učebnici.[9]

Chemie

Vyučována byla do počátku čtyřicátých let podle učebnice vídeňského profesora tohoto oboru Josepha F. Jacquina (1766–1839); prvé dvoudílné vydání vyšlo ve Vídni 1793, poté bylo opakovaně vydávané a také přeložené do latiny a holandštiny.[10] Historici chemie považují tuto učebnici za „krok zpět“ ve srovnání s dříve používanou učebnicí *Elementa chemiae* (Lipsiae 1732) Hermana Boerhaava (1668–1738), slavného holandského klinika, přírodovědce, chemika a reformátora výuky mediků, která byla pojata důsledně experimentálně. Od školního roku 1842/1843 se začaly používat dvě učebnice z pera významných chemiků, představující nesporný pokrok ve výuce tohoto oboru. Prvá byla učebnice Justuse Liebiga (1803–1873) z Giessenu, který přepracoval učebnici heidelbergského kolegy Philipa L. Geigera (1785–1836), v níž lze najít i počátky klinické chemie. Druhá také pocházela z pera německého autora, Heinricha Rose (1795–1864).[11]

Je zajímavé, že na vídeňské fakultě se ještě v roce 1848 chemie přednášela podle učebnic Jacquinových, byť inovovaných a doplňovaných.

Přírodověda

Od školního roku 1814/1815 se přírodověda rozdělila na přednášky z mineralogie (v zimním semestru) a ze zoologie (v letním semestru). Samostatně a jinými profesory byla přednášena botanika.

8 BSPLF I s. 114; Miloš Grim – Ondřej Naňka – Karel Černý (edd.), *Anatomie od Vesalia po současnost*, Praha 2014, s. 91–93.

9 *Vorlesungen, sowohl ordentliche als auch ausserordentliche, welche an der Universität zu Wien vom… bis…* (udán školní rok) *gehalten werden*. A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, IV, s. 176–177; Erna Lesky, *Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*, Graz – Köln 1965, s. 90.

10 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 368.

11 Břetislav Večerek – Josef Taizich, *Výuka chemie na lékařské fakultě pražské univerzity*, Chemické listy 70, 1976, s. 980–1014, zde s. 996.

V letech 1802/1803–1810/1811 byla přírodověda přednášena podle blíže necitované práce slavného švédského lékaře a přírodovědce Karla Linného (1741–1783) a jeho krajana Torbena O. Bergmanna (1735–1784).[12] Od školního roku 1811/1812 se začala používat učebnice známého dolnolužického autora Nathanaela G. Leskeho (1751–1786). Dočkala se i překladu do italštiny a ruštiny.[13] Zároveň se učilo podle učebnice Christiana W. Wiedmanna (1770–1840), německého lékaře a přírodovědce s bohatou publikační činností z různých odvětví medicíny a přírodních věd.[14] Tento obor přednášel v oné době na pražské fakultě profesor speciální přírodovědy Joseph Mayer (1752–1814), pražský rodák,[15] který v seznamech přednášek k uvedeným učebnicím ještě dodal, že přihlíží i k novějším autorům a využívá také vlastní články. Také jeho následník profesor mineralogie a zoologie Rakušan Franz X. Berger (1782–1818), který přednášel tento obor v letech 1814/1815–1818/1819, uváděl, že přednáší „*dle vlastních sešitů*“ a výpisků z učebnic následujících autorů: německého mineraloga Dietricha L. G. Karstena (1768–1810), významného přírodovědce a balneologa, pražského rodáka Franze A. Reusse (1761–1830)[16] a také z příručky jednoho z nejvýznamnějších přírodovědců a lékařů své doby, Němce Johanna F. Blumenbacha (1752–1840), považovaného mj. za zakladatele novověké antropologie.[17] Z těchto učebnic těžil ve svých přednáškách i Bergerův nástupce profesor speciální přírodovědy Jan Svatopluk Presl (1791–1849), jeden z průkopníků rodící se české vědy, který přednášel přírodovědu od roku 1820 po celé námi sledované období.[18] K uvedeným učebnicím si přidal ještě dvě další. Pro zoologii to byly práce německých autorů Georga A. Goldfusse (1782–1848) a Ambrosiuse Raua (1784–1830). Od školního roku 1831/1832 přednášel Presl také dle vlastních, blíže necitovaných prací. Svá díla publikoval převážně česky, přednášet ovšem musel německy.

Na vídeňské fakultě byla používána také učebnice Blumenbachova, od poloviny třicátých let uváděl přednášející profesor Caspar Fischer (1793–1860), že vedle ní učí i podle svých vlastních sešitů a učebnice mineralogie a zoologie.

Botanika

Vedle přírodovědy poslouchali medici zvláštní přednášky z botaniky. Až do školního roku 1821/1822 se uvádí „*dle Linnéa*“ bez bližšího určení, v letech 1812/1813–1821/1822 přibyla k Linnému ještě poznámka „*a výpisků z nejnovějších učebnic*“. Od školního roku 1822/1823 Linnéa nahradila učebnice známého německého botanika a farmaceuta Johanna H. Dierbacha (1788–1845),[19] používaná do roku 1832/1833. Poté až do konce sledovaného

[12] Patrně to byla publikace Torbern O. Bergmann, *Opuscula physica et chemica*, Holmiae – Uppsaliae 1779, německy 1782–1790; *Allgemeine deutsche Biographie* (<www.deutsche-biographie.de> /8. 1. 2018/), dále jen ADB.

[13] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 681.

[14] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, VI, s. 265.

[15] BSPLF II, s. 48–49.

[16] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, IV, s. 716; Ludmila Hlaváčková, *Zápisky Dr. F. A. Reusse v pražské Universitní knihovně*, *Dějiny věd a techniky* 6, 1973, s. 50–54.

[17] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, I, s. 490–491.

[18] BSPLF II, s. 93; Eva Hoffmannová, *J. S. Presl. K. B. Presl*, Praha 1973.

[19] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, II s. 183.

období přednášel tento obor Vincenc F. Kostelecky (1801–1887),[20] brněnský rodák, autor rozsáhlého šestidílného kompendia *Allgemeine medizinisch-pharmazeutische Flora*, které vycházelo v letech 1831–1836 v Mannheimu a bylo uváděno jako učebnice. Teoretickou část vyučoval podle díla vídeňského vojenského lékaře, chemika a botanika Ferdinanda J. Zimermanna (1775 – po 1838).[21]

Ve Vídni přednášel v čtyřicátých letech zoologii a mineralogii zmíněný Caspar Fischer, a to podle vlastních učebnic, stejných, jako sloužily i medikům.

Fyziologie

Fyziologie byla v té době oborem silně svázaným s anatomií. V prvním desetiletí sledovaného období (1802/1803–1810/1811) se přednášelo podle německé verze učebnice švýcarského rodáka Albrechta Hallera (1708–1777), slavného básníka, který je zároveň po právu nazýván tvůrcem moderní fyziologie.[22]

V letech 1811/1812–1833/1834 se používala učebnice slavného moravského rodáka Jiřího Prochásky (1749–1820), v původní latinské verzi *Institutionum physiologiae humanae, volumen primum* (Viennae 1805). Procháskovo jméno vstoupilo do světových dějin vědy díky jeho originální koncepci nervového reflexu. Podle jeho učebnice se učilo na řadě evropských fakult, dočkala se několika vydání a překladů mj. i do ruštiny.[23] Od školního roku 1834/1835 do roku 1845/1846 se vyučovalo podle učebnice Michaela Lenhosséka (1773–1840), bratislavského rodáka, profesora anatomie a fyziologie v Budapešti, jehož práce ale byla pouhou kompilační příručkou bez vlastního přínosu.[24] V roce 1835/1836 se vedle Lenhossékovy učebnice uvádí i třídílná práce pozdějšího tchána J. E. Purkyně, Karla Asmunda Rudolphiho (1771–1832).[25] Od roku 1846/1847 se užívala učebnice vynikajícího německého biologa a fyziologa Johannese Müllera (1801–1858), do níž uložil mnoho svých originálních poznatků a objevů.[26]

Na vídeňské fakultě vyučoval na počátku sledovaného období fyziologii J. Procháska dle své vlastní učebnice. Jeho nástupce M. Lenhossék v roce svého nástupu 1821 ještě používal učebnici Procháskovu, poté vlastní. Roku 1825 ho vystřídal pražský rodák a slavný žák J. E. Purkyně Joseph J. Czermak (1828–1873), který uvedl, že přednáší „*dle vlastních sešitů*“.[27]

[20] Adolph C. P. Callisen, *Medizinisches Schriftsteller-Lexikon der jetzt lebenden Aerzte*, *Wundaerzte, Geburtshelfer, Apotheker und Naturforscher aller gebildeten Völker*, B. 21, Copenhagen 1835, s. 499; BSPLF I, s. 128–129.

[21] ADB.

[22] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 31–33; Josef Vinař, *Zachránci lidstva*, Praha 1942, s. 138–142.

[23] Vladislav Kruta, *Med. Dr. Jiří Procháska 1749–1820*, Praha 1956; Ladislav Niklíček – Karel Štein, *Dějiny medicíny v datech a faktech*, Praha 1985, s. 138.

[24] V. Kruta, *Med. Dr. Jiří Procháska*, s. 160.

[25] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, V, s. 112–113.

[26] L. Niklíček – K. Štein, *Dějiny medicíny*, s. 143; Paul Diebgen, *Geschichte der Medizin*, II. B. 1. Hälfte, Berlin 1959, viz rejstřík.

[27] BSPLF I, s. 86–87.

Patologie

V tomto období se patologie teprve formovala jako samostatný obor, ve výuce byla spojována i s dalšími obory. Ve sledovaném období se s ní posluchači setkali nejprve ve třetím a poté ve čtvrtém a pátém ročníku. Podle názvu užívaných učebnic možno říci, že ve třetím ročníku to byla výuka převážně teoretická, ve čtvrtém a pátém pak klinická. Název oboru se dosti obměňoval.

Vedle německých se učilo ještě i podle latinských učebnic. Do roku 1811/1812 to byla na řadě evropských fakult oblíbená učebnice heidelbergského rodáka Hieronyma G. D. Gaubia (1705–1780), přeložená i do holandštiny a francouzštiny, na pražské fakultě používaná v latinské nebo německé verzi. Ceněna byla zejména proto, že vycházela z dobových fyziologických poznatků.[28] V roce 1811/1812 je ovšem vedle Gaubia uvedena i učebnice mnohem staršího autora i data vydání, totiž profesora leydenské univerzity Hermanna Boerhaava (1668–1738). Jeho jméno není spojováno s objevy, které by posunuly medicínu jako vědu. Byl eklektikem v nejlepším slova smyslu a učitelem, který dovedl ve svých nečetných publikacích shrnout posluchačům medicíny potřebné dobové znalosti, jež jim pomohly být dobrými lékaři. Utřídil je do v podstatě dodnes užívaného systému vzdělávání mediků, od oborů teoretických přes preklinické po klinické. Klinické výuce u lůžka pacientů věnoval mimořádnou pozornost, a proto je po právu považován za zakladatele moderního klinického vyučování. Na pražské fakultě se ve školním roce 1811/1812 přednášelo podle jeho nejznámějšího díla *Institutiones medicae in usus annuae exercitationis domesticos*, poprvé vydaného v roce 1708 (poté ještě nejméně šestnáctkrát, mj. i v němčině a francouzštině), a to v norimberském vydání z roku 1740. Je to nejstarší učebnice používaná na pražské fakultě v první polovině 19. století.[29]

V dalších letech vyučující učebnice tohoto oboru dosti často střídali. Od roku 1812/1813 do roku 1820/1821 upřednostňovali učebnice tří autorů. Tři z nich pocházely z pera velmi plodného německého autora Kurta Sprengela (1766–1833), proslulého zejména rozsáhlými pětidílnými dějinami lékařství.[30] Vedle toho přednášející uvedli v letech 1812/1813 a 1813/1814 i blíže necitovanou práci rovněž německého autora Georga W. Consbrucha (1764–1837), autora a spoluautora řady příruček určených medikům i lékařům.[31] Třetím autorem učebních textů byl proslulý a neobyčejně literárně plodný profesor berlínské fakulty Christian W. Hufeland (1762–1836), přítel a lékař J. W. Goetha a H. Schillera, podporovatel přírodního léčitelství, považovaný za jednu z největších lékařských kapacit své doby.[32] Pro rok 1821/1822 je uvedeno, že nejmenovaný suplent učil dle vlastních sešitů. V následujících letech až do konce sledovaného období se používaly učebnice významného vídeňského profesora (působil mj. i na lékařském lyceu v Olomouci) Phillipa C. Hartmanna (1773–1830), který se snažil neléčit jednotlivé symptomy chorob, ale pacienta celého. Přednášelo se podle nich nejen v Praze, ale i na dalších evropských fakultách jak v německé, tak

[28] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, II, s. 505–506.
[29] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, I, s. 504–505; J. Vinař, *Zachránci lidstva*, s. 130–133; Ludmila Sinkulová, *Dějiny československého lékařství*, II, *od roku 1740–1848*, Praha 1965, s. 164; Roy Porter, *Největší dobrodiní lidstva*, Praha 2001, s. 278 a rejstřík.
[30] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, V, s. 493.
[31] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, II, s. 67.
[32] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 305–308; R. Porter, *Největší dobrodiní lidstva*, s. 319.

v latinské verzi. Třeba zdůraznit, že v Praze se učilo vždy jen dle jejich nových vydání.[33] Od roku 1844/1845 do roku 1848 se vedle těchto učebnic objevila i nová příručka maďarského autora, profesora na vídeňském Josefineu (škola pro výchovu vojenských lékařů) Stanislava Toeltényiho (1795–1852), považovaného za jednoho z konzervativních učitelů vídeňské fakulty.[34]

Podívejme se nyní, z jakých textů vycházeli přednášející patologie ve čtvrtém a pátém ročníku – výuka byla totožná. Již výše jsme se zmínili o tom, že šlo především o výuku klinickou u lůžka pacienta.

Do roku 1810/1811 se opět přednášelo podle H. Boerhaava. Titul není uveden jednoznačně, ale s velkou pravděpodobností to byly jeho už výše uvedené *Institutiones medicae*. Používala se i jeho práce doplněná komentáři Gerharda van Swietena (1700–1772). Tato swietenovská verze se objevuje až do roku 1823/1824. V roce 1810/1811 se k ní přidala další práce z pera významného reprezentanta první vídeňské školy Maxmiliana Stolla (1742–1787), mj. organizátora klinické výuky ve vídeňské všeobecné nemocnici. Užívala se až do roku 1823/1824.[35]

V letech 1824/1825–1831/1832 se o akutních chorobách přednášelo podle latinské třídílné učebnice vídeňského rodáka, vědecky nepříliš významného Johanna Valentina Hildebranda (1763–1805),[36] o chronických pak podle ceněné čtyřdílné německé učebnice lipského autora Wilhelma A. Haase (1784–1837).[37] V letech 1832/1833–1834/1835 se chronické nemoci přednášely podle oblíbených příruček vídeňského klinika Johanna Nepomuka Raimanna (1780–1847),[38] akutní nadále podle uvedených textů Hildebranda a Haase. Je zajímavé, že v letech 1835/1836–1846/1847 přednášející používali latinskou verzi Raimanovy učebnice. Vedle této se objevila v letech 1839/1840–1846/1847 i blíže necitovaná práce slavného pařížského klinika Gabriela A. Andrala (1797–1876).[39] V roce 1848 uvedl přednášející, významný internista, jihočeský rodák profesor Johann Oppolzer (1808–1871),[40] jeden ze slavných představitelů tzv. pražské lékařské školy, že přednáší dle vlastních sešitů. Oppolzer málo publikoval, ale jeho přednášky se dočkaly soukromého uveřejnění ve dvou svazcích v letech 1866–1872 v Erlangen.

Na vídeňské fakultě se teoretická i praktická patologie učila většinou podle stejných knih, jako na pražské – tedy podle Boerhaava, Gaubia, Toeltenyiho, Hartmanna a Reimanna.

Materia medica – farmakologie

Ve třetím ročníku poslouchali medici také obor zvaný *materia medica*, z něhož se postupně vyvinula dnešní farmakologie. Název se dosti často pozměňoval.

[33] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 68–69; Erna Lesky, *Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*, Graz – Köln 1965, s. 116, 173.
[34] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, V, s. 693; E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, s. 147.
[35] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, V, s. 550–551; E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, rejstřík.
[36] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 205; E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, rejstřík.
[37] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 3.
[38] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, IV, s. 662; E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, rejstřík.
[39] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, I, s. 136–138.
[40] BSPLF II, s. 83–84.

V letech 1802/1803–1810/1811 přednášející uváděli jako podklad svých přednášek provinciální farmakopoeu, v roce 1811/1812 byla používána učebnice pražského profesora tohoto oboru Antona Michelitze (1748–1818).[41] V letech 1812/1813–1820/1821 se učilo podle práce známého vídeňského profesora Johanna V. Hildenbranda (1763–1818).[42] V roce 1821/1822 se přednášelo podle dvoudílné učebnice dalšího významného vídeňského profesora Philippa K. Hartmanna (1773–1830).[43] V letech 1822/1823–1826/1827 přibyla k práci Hartmannově učebnice německého profesora Johanna N. Feilera (1768–1822)[44] a v roce 1827/1828 ještě dalšího německého autora, profesora Philippa F. Vogta (1786–1861).[45] Je zajímavé, že v případě tohoto oboru najdeme u každého přednášejícího také užívání „*vlastních sešitů*".

Na vídeňské fakultě se používala od dvacátých let stejně jako na té pražské učebnice Hartmannova.

Chirurgie

Chirurgie byla vyučována ve dvou cyklech – jako teoretická a jako praktická. V letech 1802/1803–1810/1811 se pro teoretickou část užívala práce vídeňského autora Josepha J. Plencka, velmi plodného autora učebnic pro téměř všechny obory.[46] Sloužily i při výuce ranlékařů. V letech 1811/1812–1812/1813 byla používána z holandštiny přeložená učebnice J. A. Balthasara. O autorovi se mi nepodařilo nic bližšího zjistit. Na pouhý rok, 1813/1814, přišla ke slovu učebnice německého profesora Augusta Friedricha Heckera (1763–1811),[47] rovněž autora učebnic řady lékařských oborů. V letech 1814/1815–1821/1822 vyučoval chirurgii „*dle vlastních sešitů*" významný člen profesorského sboru pražské lékařské fakulty Vincenc Julius Krombholz (1782–1843), který postupně přednášel několik oborů.[48] Od roku 1822/1823 do konce sledovaného období se užívalo první vydání (1822) dvoudílné učebnice proslulého německého chirurga Maxmiliana Josepha Chelia (1794–1876),[49] která pak byla opakovaně vydávána (v roce 1827 i v Praze) a překládána do řady evropských jazyků.

Praktická chirurgie se vyučovala ve čtvrtém a pátém ročníku u klinických lůžek ve všeobecné nemocnici. Od dvacátých let 19. století byla dělena na tři části.

Od počátku sledovaného období do roku 1821/1822 neuvedl žádný ze tří vyučujících ani učebnici, ani třeba obvyklou poznámku „*dle vlastních sešitů*". V letech 1822/1823–1825/1826 jsou uvedeny učebnice pro každou ze zmíněných tří částí výuky. První se přednášela podle čtvrtého vydání kompendia moravského rodáka Johanna Nepomuka

41 BSPLF II, s. 50.
42 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 205; E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, rejstřík.
43 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 68–69.
44 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, II, s. 350.
45 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, VI, s. 141–142.
46 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, IV, s. 590–591.
47 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 100–101.
48 Ludmila Hlaváčková, *Profesor Vincenc Julius Krombholz (1782–1843) – mecenáš studentů a lékařů*, AUC-HUCP 40/1–2, 2000, s. 25–38.
49 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, II, s. 1.

Hunczovského (1762–1798),[50] druhá podle dvoudílné práce rakouského autora Vincence Kerna (1760–1829),[51] třetí podle jiné učebnice V. Kerna. V letech 1826/1827–1831/1832 u třetí části přibyla ještě v oddílu teoretické chirurgie zmíněná učebnice M. J. Chelia.

V letech 1832/1833–1845/1846 vystřídala Hunczovského učebnici práce rovněž rakouského vojenského chirurga Michaela H. Hagera (1795–1866).[52] Ostatní citované učebnice se používaly až do roku 1848, v letech 1846/1847–1848 přibyla pro druhou část ještě třídílná učebnice velmi známého a plodného německého autora Ernsta Blasia (1802–1875).[53]

Na vídeňské fakultě se teoretická a praktická chirurgie v seznamech přednášek neoddělovala tak výrazně. Shodně s pražskou fakultou se používala učebnice Balthasara, vedle ní postupně i několik jiných. Za zmínku stojí, že ve Vídni se učilo na počátku sledovaného období ještě i z proslulé práce německého autora Lorenze Heistera (1683–1758) *Chirurgie*, a to v norimberském vydání z roku 1779.[54]

Nauka o chirurgických operacích, nástrojích a obvazech

S výukou chirurgie úzce souvisela nauka o chirurgických operacích, nástrojích a obvazech. Je uváděna jen do školního roku 1833/1834. V následujících letech tyto přednášky ze seznamu mizí. (Několik mladých lékařů mi řeklo, že by přednášky s touto tematikou byly vítány i v současné výuce.) Proč se přestaly konat od poloviny třicátých let 19. století, se mi zatím nepodařilo zjistit. Až do roku 1809/1810 přednášející – profesoři chirurgie – uváděli, že učí dle „*vlastní metody*“ a „*vlastních článků*“. V roce 1810/1811 se píše „*dle Starkeho*“, což je zřejmě práce německého autora Johanna Ch. Starka (1769–1837).[55] V letech 1811/1812–1812/1813 se používalo páté vydání učebnice německého vojenského lékaře Joachima F. Henckela,[56] přepracované výše uvedeným J. Ch. Starkem. V letech 1813/1814–1833/1834 se učilo podle příručky proslulého německého autora Justa Arnemanna (1763–1806)[57] a ceněného německého ranlékaře Johanna G. Bernsteina (1747–1835).[58] Ve Vídni se používala zmíněná práce Heisterova.

Porodnictví

Podobně jako chirurgie, také porodnictví bylo v některých letech přednášeno ve dvou cyklech – teoreticky a prakticky. Teoretické se do roku 1809/1810 vyučovalo ve druhém ročníku, poté ve třetím. Používala se nepříliš ceněná učebnice rakouského autora Raphaela

[50] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 316.
[51] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 458.
[52] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 16.
[53] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, I, s. 481.
[54] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 132.
[55] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, V, s. 512.
[56] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 147.
[57] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, I, s. 197.
[58] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, I, s. 423.

J. Steideleho (1737–1823).[59] Od roku 1810/1811 do roku 1848 se přednášelo podle dvoudílné učebnice pražského profesora porodnictví Antonína Jungmanna (1775–1854).[60]

Ve Vídni se rovněž používala učebnice Steideleho, ale od třicátých let ji nahradila nesporně lepší práce z pera německého autora, profesora vídeňské fakulty Johanna P. Horna (1774–1845).[61]

Praktické porodnictví bylo samostatně uváděno v seznamech přednášek do roku 1811/1812. Používala se zmíněná Steideleho učebnice, poté byla výuka praktického porodnictví spojena s teoretickým. Obdobně tomu bylo na fakultě vídeňské.

Oční lékařství

Oční lékařství se do roku 1817/1818 vyučovalo ve druhém nebo třetím ročníku ve dvouměsíčních kurzech. V roce 1818 vyšel dekret studijní dvorské komise, který se podrobně zabýval tímto oborem a mj. nařizoval, aby byly na fakultách monarchie zřízeny oční kliniky.[62] Nejprve se učilo podle učebnice zmíněného zručného kompilátora J. J. Plenka. V roce 1820/1821–1821/1822 se používala dvoudílná učebnice proslulého zakladatele moderní oftalmologie, vídeňského profesora Georga Josepha Beera (1763–1821).[63] V následujícím desetiletí (1822/1823–1831/1832) se vyučovalo podle známé učebnice německého autora Karla H. Wellera (1794–1854),[64] která byla přeložena i do angličtiny, francouzštiny a ruštiny. V letech 1832/1833–1848 ji nahradila třídílná učebnice známého a oblíbeného vídeňského okulisty Antona Rosase (1791–1855).[65] Od roku 1846/47 ohlásil přednášející, rumburský rodák Johann N. Fischer (1777–1847),[66] že bude vedle Rosase přednášet i ze své učebnice. Na vídeňské fakultě se používala Rosasova učebnice také.

Soudní lékařství a zdravotní policie

Zdravotní policie obsahovala zejména to, co se dnes nazývá organizací zdravotnictví, sociálním lékařstvím apod. Učebnice byly uváděny až od školního roku 1810/1811.

Soudní lékařství se přednášelo v letech 1810/1811–1812/1813 podle německého profesora Johanna D. Metzgera (1739–1805).[67] V letech 1813/1814–1848 se soudní lékařství vyučovalo podle knihy vynikajícího pražského (později vídeňského) představitele tohoto

59 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, V, s. 519; Václav Rubeška, *Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách*, Československá gynekologie 33, 1968, s. 168 passim 548, zde s. 234.

60 BSPLF I, s. 121; V. Rubeška, *Příspěvky k dějinám porodnictví*, s. 321–322.

61 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 275; E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, s. 77.

62 *Franz des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer*, Bd. 46, Wien 1820 s. 147.

63 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, I, s. 362–363; E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, s. 81–82.

64 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, VI; s. 232–233.

65 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, V; s. 79–80; E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, viz rejstřík.

66 BSPLF I, s. 95–96; Věra Kadlecová, *Počátky oční kliniky v Praze, její první profesor J. N. Fischer a jeho asistenti*, Československá oftalmologie 39, 1983, s. 131–138, 202–214, 268–280, 357–364.

67 A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, IV, s. 220.

oboru Johanna J. Bernta (1770–1842).[68] V letech 1834/1835–1848 se vedle přednášek konaly v rámci soudního lékařství i soudní pitvy.

Zdravotní policie se přednášela v letech 1810/1811–1817/1818 podle učebnice německého profesora Ernsta B. Hebenstreita (1753–1803).[69] Od roku 1818/1819 až do roku 1848 se používala i pro tento obor další učebnice J. Bernta. V letech 1841/1842–1848 byla ještě připojena poznámka „*se stálým ohledem na stávající zákonná nařízení*".

Zvěrolékařství

Medici poslouchali povinně ve třetím nebo čtvrtém ročníku také zvěrolékařství. Do roku 1838/1839 se používala učebnice známého slezského veterináře Johanna G. Wolsteina (1738–1820).[70] V roce 1839/1840 byla nahrazena dvoudílnou prací veterináře českého původu Johanna E. Veitha (1787–1876).[71] Ve Vídni se od počátku třicátých let 19. století také učilo podle Veithovy učebnice.

Chirurgové

Budoucí magistři chirurgie měli přednášky pouze v němčině. Nemuseli absolvovat středoškolskou výuku a dvouletou filozofickou fakultu, a proto většina z nich neuměla latinsky.

Anatomie se pro ně vyučovala podle Leberovy učebnice, která sloužila i medikům. Také úvod do chirurgického studia byl přednášen do roku 1833/1834 podle již zmíněné učebnice J. J. Plenka (1738–1807), z níž studovali i medici. Poté se název oboru poněkud změnil a byla používána učebnice profesora vídeňské fakulty Johanna B. Wisgrilla (1795–1851). Podle této učebnice se učila i botanika a chemie.

Teoretická lékařská výuka se do školního roku 1810/1811 chirurgům přednášela podle práce vídeňského profesora Jakoba Reinleina (1744–1816).[72] V následujících letech se název oboru poněkud obměňoval. V letech 1811/1812–1813/1814 se dále používala výše uvedená učebnice J. Reinleina, poté do roku 1821/1822 přednášející užívali vlastní sešity. V letech 1822/1823–1824/1825 se obor dělil na tři části: fyziologii, všeobecnou patologii a všeobecnou terapii chorob vnitřních. Fyziologie byla přednášena podle práce Josefa F. Schallgrubera (1769–1824),[73] který působil na lékařských fakultách v Krakově a Štýrském Hradci; všeobecná patologie užívala tutéž učebnici. Všeobecná terapie vnitřních chorob se vyučovala podle stejné učebnice Christofa W. Hufelanda (1762–1836), kterou užívali i medici. V letech 1825/1826–1832/1833 učil přednášející, západočeský rodák Franz N. Nusshard (1783–1847),[74] podle vlastní v Praze vydané dvoudílné učebnice. Byla

[68] BSPLF I, s. 79–81; E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, viz rejstřík.
[69] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 94–95.
[70] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, VI, s. 322–323.
[71] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, VI, s. 79–80.
[72] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, IV, s. 698.
[73] ADB.
[74] BSPLF II, s. 82–83.

používána i jeho nástupci až do roku 1845/1846. Do roku 1848 se pak přednášelo podle učebnic rakouského vojenského lékaře Burkarda Ebleho (1799–1839).[75]

Pro obor *materia medica et chirurgica* nebyla do roku 1821/1822 uvedena žádná učebnice. V letech 1822/1823–1823/1824, tedy pouhý rok, se učilo podle práce známého a velice plodného německého autora Justuse Arnemanna (1763–1806).[76] V letech 1824/1825–1845/1846 se přednášelo podle výše uvedené učebnice F. W. Nussharda. Poslední dva roky sledovaného období zvolil přednášející práci také rodáka z našich zemí, Karla D. Schroffa (1802–1877).[77]

Nauka o chirurgických operacích, nástrojích a obvazech používala učebnici pouze pro dva školní roky – 1810/1811 a 1812/1813. Byla to práce již výše uvedeného Starkeho, podle něhož se učili i medici. Pro teoretické a praktické porodnictví nebyly po celé sledované období učebnice uvedeny.

Název přednášek pro výuku z vnitřního lékařství byl několikrát upřesněn. Do roku 1808/1809 se používala učebnice rakouského autora Antona Störcka (1831–1803).[78] V letech 1809/1810–1818/1819 ji nahradila dvoudílná příručka německého autora Georga W. Consbrucha,[79] jehož jiná učebnice sloužila medikům. V následujících letech opět došlo, stejně jako při výuce mediků, na výše uvedenou učebnici J. N. Raimanna.

Klíčovým oborem ve výuce budoucích ranlékařů byla přirozeně chirurgie. Podobně jako u mediků se dělila na teoretickou a praktickou. Učebnice pro tento obor nebyly uváděny důsledně. Do roku 1819/1820 se užívaly dvě: prvá od německého autora Ernsta H. Horna,[80] druhá od Vincenze Kerna, uvedeného již u mediků.[81] Od roku 1834/1835 do konce sledovaného období se používala také jako při výuce mediků výše uvedená učebnice Cheliova. Pro praktickou chirurgii jsou uváděny učebnice jen pro léta 1810/1811–1821/1822. Stejně jako u mediků to byly práce Hunczovského a Kerna.

Zvěrolékařství se přednášelo, opět totožně s výukou mediků, podle citované práce G. Wollsteina. Je zajímavé, že u soudního lékařství a zdravotní policie není pro chirurgy uvedena žádná učebnice. Oční lékařství se také vyučovalo podle učebnice Rosase, užívané i mediky.

Na vídeňské fakultě se budoucí ranlékaři učili převážně ze stejných učebnic jako jejich kolegové v Praze (Reinlein, Kern, Eble, Schroff, Wisgrill). Za zmínku stojí, že na vídeňskou fakultu nepronikla učebnice F. N. Nusharda, na pražské fakultě používaná po dlouhá léta (1825/1826–1845/1846).

Závěry

Po nezáživném výčtu autorů a názvů učebnic se pokusme o několik závěrečných shrnutí. Nelze paušálně říci, že se používaly učebnice zastaralé. Na počátku 19. století se ovšem

[75] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, II, s. 261.
[76] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, I, s. 197.
[77] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, V, s. 289; Julius Pagel, *Biographisches Lexikon hervorragender Ärzte des neunzehnten Jahrhunderts*, Berlin – Wien 1901, s. 1534.
[78] E. Lesky, *Die Wiener medizinische Schule*, viz rejstřík.
[79] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, II, s. 67–68.
[80] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 275–276.
[81] A. Hirsch, *Biographisches Lexikon*, III, s. 458–459.

vyučovalo ještě většinou z učebnic autorů 18. století, starých i několik desítek let. V následujících letech se však situace mění jednoznačně k lepšímu, vyučuje se podle současných autorů a přibývá přednášejících, kteří ohlašují vlastní dodatky, o nichž lze předpokládat, že reagují na nové poznatky, přinášené jednotlivými medicínskými obory, v tomto období se rychle rozvíjejícími. Na vídeňské fakultě byla situace obdobná.

Odborná úroveň většiny učebnic dosud čeká na posouzení znalců. Vedle fundovaného rozboru učebnice fyziologa J. Prochásky z pera V. Kruty, posouzení učebnic chemie B. Večerkem a J. Taizichem, očního lékařství V. Kadlecovou a porodnictví V. Rubeškou je zde třeba upozornit také na studii V. Jiráska,[82] v níž se věnoval otázce, jak se dostal významný objev poklepu a poslechu, učiněný L. J. Auenbruggerem (1722–1809) v roce 1761, do Hildebrandovy učebnice používané na pražské fakultě.

Srovnání s učebnicemi, podle nichž se učilo na vídeňské fakultě, potvrdilo, že na pražské se nevyučovalo vždy podle stejných, jak se někdy uvádí. Občas se v Praze používaly i lepší (chemie) a novější (chirurgie ve Vídni dle „starého“ Heistera) příručky.

Na obou fakultách převažovaly učebnice z pera německých a rakouských (v dnešním pojetí) autorů. Mnozí z nich působili postupně na několika fakultách v německé jazykové oblasti. Z celkového počtu více než osmdesáti autorů je šedesát jedna z dnešního Německa a Rakouska, patnáct z českých zemí (jedenáct z nich působilo alespoň po určitou dobu na pražské fakultě), po dvou ze Švédska a Holandska, po jednom z Francie, Švýcarska a Maďarska. Podíl autorů z našich zemí měl ve sledovaném období vzestupnou tendenci.

Pro kvalitu výuky je nesporně rozhodující především úroveň vyučujícího, nicméně učebnice mají v tomto procesu také významnou roli. Co se týče vyučujících, je třeba uvést, že vídeňská fakulta se snažila získat kvalitní učitele z fakult německé jazykové oblasti včetně pražské. Dostat se na vídeňskou fakultu, v monarchii preferovanou, byla prestižní záležitost. Na vídeňskou fakultu tak z Prahy odešli například fyziolog J. Procháska, anatom J. Hyrtl, soudní lékař J. Bernt, internista J. Oppolzer, oftalmolog F. Arlt či psychiatr J. Riedl.

Nyní se dostáváme k důležité otázce, kolik posluchačů si mohlo učebnice pořídit. Jejich tržní cenu se mi bohužel nepodařilo zjistit,[83] ale myslím, že prostředky na jejich koupi měli jen posluchači ze zámožných rodin.

Od roku 1777 měla sloužit posluchačům a učitelům veřejná univerzitní knihovna. Medici a jejich učitelé si však na její služby stěžovali, nevyhovovala jim ani po stránce obsahové, ani úrovní poskytovaných služeb. Knihovna nenakupovala drahé lékařské spisy, otevřena byla pouze dopoledne, kdy medici měli výuku, čítárna byla často přeplněna, knihy nebyly půjčovány domů. V letech 1807–1812 se fakulta rozhodla dotovat nákup lékařských časopisů a sborníků, ale kvůli finančním problémům tuto akci přerušila. Řada profesorů se proto snažila zakládat knihovny na svých ústavech a klinikách z vlastních prostředků a půjčovat knihy posluchačům i absolventům za nepatrné poplatky.[84] Patrně první taková knihovna se nacházela přibližně od roku 1790 na katedře zvěrolékařství, tu ovšem založil zemský výbor.

[82] Václav Jirásek, *Chropy nebo rachoty?*, Praktický lékař 83/8, 2003, s. 489–492.

[83] Marně jsem hledala údaj o cenách knih v pracích našeho největšího znalce v této oblasti: Zdeněk Šimeček, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slovakei*, Wiesbaden 2002; Zdeněk Šimeček – Jiří Trávníček, *Knihy kupovati*, Praha 2014.

[84] Ludmila Hlaváčková, *Odborné knihovny na pražské lékařské fakultě a založení veřejné lékařské čítárny Prager medizinisches Lesemuseum v r. 1841*, *Dějiny věd a techniky* 25, 1992, s. 178–190.

V roce 1809 zřídil „školní knihovnu“ na své chirurgické klinice profesor I. Fritz (1778–1841), o dva roky dříve ji založil jako asistent na vídeňské fakultě. V roce 1819 vznikla knihovna na porodnické klinice, a to péčí jejího profesora A. Jungmanna (1775–1854). V roce 1821 založil knihovnu na své klinice profesor očního lékařství J. N. Fischer (1777–1847). V roce 1822 dosáhl profesor A. Pleischl založení chemicko-farmaceutické knihovny, stejně jako v roce 1824 profesor botaniky J. Ch. Mikan (1769–1844). Profesor J. V. Krombholz (1782–1847), který postupně vystřídal několik oborů, se také vždy zasloužil o to, aby jeho pracoviště měla vlastní knihovny (1827 na interní klinice, 1837 na katedře vyšší anatomie a fyziologie). V roce 1842 založil v anatomickém ústavu knihovnu jeho přednosta J. Hyrtl (1810–1894).

V roce 1841 založila fakulta veřejnou lékařskou knihovnu a čítárnu nazvanou Prager medizinisches Lesemuseum. V Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy je uložena rukopisná kniha desiderat této knihovny, založená 4. prosince 1847. V roce 1850 je zde mj. zaznamenán názor profesora očního lékařství J. Ryby (1795–1856), že knihovna nemá kupovat příručky a učebnice, které má mít každý lékař ve vlastní knihovně. Z katalogu této knihovny vydaného v roce 1888 je zřejmé, že Rybův názor nebyl respektován, neboť obsahuje i řadu učebnic.[85] Myslím, že mnozí lékaři také nevlastnili příručky a učebnice, jak si Ryba přál, jehož odborná knihovna patřila ve své době k největším soukromým knihovnám u nás.[86] V jednání o reformu veřejné zdravotní služby v Praze v třicátých letech 19. století se vyjádřil tehdejší děkan fakulty, známý pražský lékař J. T. Held (1770–1851), při řešení otázky platů městských lékařů, že ty by jim měly stačit alespoň na nákup jedné odborné knihy ročně.[87] Kolik lékařů tak činilo, se asi nedozvíme. Tím spíše nelze zjistit, kolik posluchačů si zakoupilo učebnice a učilo se z nich ke zkouškám. Domnívám se, že většina se asi spokojila s vlastními zápisy z přednášek. V knihovně Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK je uloženo několik exemplářů rukopisných zápisů přednášek z různých období.

Je třeba se také zmínit o tom, jaké možnosti přístupu k odborné literatuře měli ranlékaři. Ve sledovaném období byli příslušníky chirurgických gremií, která měla v jednotlivých krajích při krajských gremiálních úřadovnách povinně vedené gremiální odborné knihovny velmi dobře zásobované dobovou literaturou. Zatím ovšem nevíme, zda a jak ranlékaři tyto knihovny využívali. Odborná publikační činnost ranlékařů byla zanedbatelná, jejich úspěšnost byla závislá především na manuální zručnosti.[88]

[85] *Katalog des Lesemuseums des medizinischen Doctoren-Collegiums in Prag*, Prag 1888.

[86] Ludmila Hlaváčková, *Odborná knihovna profesora očního lékařství pražské lékařské fakulty J. Ryby v r. 1837*, AUC-HUCP 14/1–2, 1974, s. 189–203.

[87] Ludmila Hlaváčková, *Reforma veřejné zdravotní služby v Praze ve třicátých letech 19. století*, *Dějiny věd a techniky* 7, 1974, s. 203–209.

[88] Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 104; Ludmila Hlaváčková, *Patřili ranlékaři v první polovině 19. století v Praze k intelektuálům či k inteligenci?*, Documenta Pragensia 27, 2008, s. 1037–1040.

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Welche Lehrbücher studierten die Hörer der Prager medizinischen Fakultät in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts?

ZUSAMMENFASSUNG

Lehrbücher und Studientexte sind zweifellos eine der grundlegenden Quellen, wenn wir das Lehrniveau in den einzelnen Fächern kennenlernen wollen. Die Josefinischen Studienordnungen aus den 1780er Jahren sahen die Lehre nach vorgeschriebenen Lehrbüchern vor. Diese Anordnungen waren bis 1848 gültig. Die verwendeten Lehrbücher sind in Vorlesungsverzeichnissen mehr oder weniger genau aufgeführt. In unserem Beitrag sind die in den Pflichtvorlesungen der einzelnen (theoretischen, vorklinischen und klinischen) Fächer verwendeten Lehrbücher an der Prager medizinischen Fakultät ebenso aufgeführt wie die grundlegenden biographischen Daten und die Nationalität der Lehrbuchautoren. Die fachliche Beurteilung ist der Literatur entnommen – sofern sich überhaupt schon jemand mit diesem Problem befasst hat. Auch wird angegeben, nach welchen Lehrbüchern man an der Wiener Fakultät gelesen hat, die den übrigen Schulen in der Monarchie als „Vorbild“ dienen sollte. Im abschließenden Teil befasst sich unser Beitrag mit der Frage, inwieweit die Lehrbücher für die Hörer wirtschaftlich erschwinglich waren und welche spezifischen Möglichkeiten ihrer Ausleihe bestanden.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Ludmila Hlaváčková
Ústav dějin lékařství a cizích jazyků
1. Lékařská fakulta Univerzity Karlovy, Praha
ludmila.hlavackova@lf1.cuni.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 85–96

MICHAEL MAIER A JEHO SPIS *DE MEDICINA REGIA* (1609)

VLADIMÍR KARPENKO

MICHAEL MAIER AND HIS *DE MEDICINA REGIA* (1609)

Michael Maier (1569, Kiel – 1622, Magdeburg), a German physician and alchemist, spent his life travelling, first to study at several universities, then in search of aristocratic supporters. He received a doctoral title in medicine in Basel. Maier wrote a number of works, the best known being his book of emblems, the *Atalanta fugiens* (1618). His attack on fraudulent alchemists, *Examen Fucorum Pseudo-chymicorum* (1617), was analysed recently. *De medicina regia*, his early work, was recently discovered in the Royal Library in Copenhagen, which holds what seems to be the book's only surviving copy. This book was printed 1609 in Prague, where Maier stayed for a short time between 1608 and 1610, joined the court of Emperor Rudolf II, and was elevated to the rank of Count palatine. *De medicina*, chemical aspects of which are the subject of this paper, turns out to be important also because its first part describes Maier's life. It helped fill certain gaps in his previously rather incomplete biography. Although Maier claimed that his aim was to prepare a universal medicine, the main part of the work deals with alchemy. Maier claims that his efforts to produce a panacea were successful, but the recipe is not found in the book. Instead, he deals with transmutational alchemy, discusses various theories of matter, and describes laboratory practices. Especially in this field, Maier draws extensively on Pseudogeber's Late Medieval *Summa perfectionis magisterii*. This attests to the importance of this treatise in Early Modern alchemy. Some recipes described in the *De medicina* are rather complicated, but all focus on achieving transmutation. References to Maier's universal medicine are limited to several case reports.

Keywords: Michael Maier – medicine – alchemy

DOI: 10.14712/23365730.2018.21

Ve druhé polovině 16. a začátkem 17. století došlo k mimořádnému rozkvětu alchymie, což souviselo s řadou faktorů. Byly to především vědecké a technické objevy,[1] mimo jiné v metalurgii, ale též v chemii, například silných minerálních kyselin.[2] Vynález knihtisku zvýšil dostupnost literatury[3] a rovněž rostoucí zájem šlechty a bohatých měšťanů o alchymii byl podstatný.[4] Tehdy se vedle klasické transmutační alchymie, pokoušející se o umělou výrobu drahých kovů z obecných, rozšířila *iatrochemie*,[5] použití anorganických preparátů

1 Marie Boas Hall, *The Scientific Renaissance 1450−1630*, New York 1994.
2 Vladimír Karpenko, *Minulost kyseliny dusičné: voda, nebo duch?*, Chemické listy 103, 2009, s. 696–703; Claus Priesner, *Kyseliny*, in: Claus Priesner – Karin Figala (edd.), Lexikon alchymie a hermetických věd, Praha 2006, s. 168−172.
3 Rudolf Hirsch, *The Invention of Printing and the Diffusion of Alchemical and Chemical Knowledge*, Chymia 3, 1957, s. 115–128.
4 Tara Nummedal, *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*, Chicago 2007.
5 Iatrochemie bývá spojována s Paracelsem (Theophrastus von Hohenheim, 1494−1541), viz Walter Pagel, *Paracelsus: an introduction to philosophical medicine in the era of the Renaissance*, Basel 1982. Její počátky jsou

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

v medicíně (v rámci snahy o přípravu univerzálního léku). Jedním z center evropské alchymie se staly Čechy rudolfínské doby.[6] Do tohoto prostředí přišel nakrátko německý lékař a alchymista Michael Maier (1569−1622), jedna z nejproslulejších postav alchymie. V Praze vyšel jeho raný spis *De medicina*, jehož alchymickým aspektům se věnuje tato práce.

Michael Maier – život a dílo

Donedávna byl život tohoto učence znám jen částečně, a byl to právě objev dosud jediného známého výtisku knihy *De medicina*,[7] co umožnilo zmapovat první část Maierova života.[8] Maier, jehož zájem se soustřeďoval na medicínu, studoval na univerzitách v Rostocku, Frankfurtu nad Odrou a Padově; titul doktora lékařství[9] získal v Basileji roku 1596 obhájením these *De epilepsia*. Postupně vydal řadu spisů, soudí se, že sedmnáct,[10] z nichž patrně nejproslulejší je kniha emblémů[11] *Atalanta fugiens*[12] z roku 1618. Nedávno se také dostalo pozornosti jiné Maierově knize, *Examen fucorum pseudo-chymicorum*[13] z roku 1617, namířené proti alchymickým podvodníkům.[14]

Roku 1604 začal Maier společně se svým nevlastním bratrem pracovat na univerzálním léku, přičemž částí jejich práce bylo Velké Dílo, jak bývala nazývána činnost vedoucí k přípravě kamene filozofů. Prohlašoval, že vyrobili takový lék žluté barvy, jímž prý vyléčili řadu nemocí; závěrečná fáze Velkého Díla se jim však údajně nepovedla. Asi v polovině roku 1608 přicestoval Maier do Prahy, kde vydal dvě svá díla, spis *De medicina regia*

však již v díle francouzského františkána Johanna de Rupescissy (Jean de Roquetaillade, počátek 14. století až 1360/1366). Viz Leah De Vun, *Prophecy, Alchemy, and the End of Times*, New York 2014.

6 Ivo Purš – Vladimír Karpenko (edd.), *Alchymie a Rudolf II.*, Praha 2011.

7 Kodaňská královská knihovna, sign. 12–159. Karin Figala – Ulrich Neumann, *Michael Maier: New Bio-Bibliographical Material*, in: Z. R. W. M. von Martels (ed.), Alchemy Revisited, Leiden 1990, s. 34–50.

8 Karin Figala – Ulrich Neumann, *„Author, cui nomen Hermes Malavici“: New Light on the Bio-Bibliography of Michael Maier*, in: Pietro Rattansi – Antonio Clericuzio, (edd.), Alchemy and Chemistry in the 16th and 17th Centuries, Dordrecht 1994, s. 121–147; Hereward Tilton, *The Quest for the Phoenix: Spiritual Alchemy and Rosicrucianism in the Work of Count Michael Maier (1569–1622)*, Berlin 2003. O Maierově pobytu v Praze: Ivo Purš – Jaroslava Hausenblasová, *Michael Maier a jeho působení v Praze*, in: I. Purš – V. Karpenko (edd.), Alchymie, s. 335−365.

9 Šlo o „doctoratus in utraque medicina“, který získal 4. listopadu 1596 (podrobněji o Maierově životě viz K. Figala – U. Neumann, *Michael Maier*, s. 38). Maierova teze obhájená 27. října 1596 vyšla v Basileji tiskem Konráda Waldkircha.

10 Seznam Maierových děl uvádí Ivo Purš, *Michael Maier: Jeho život a dílo v recentní literatuře*, Studia Rudolphina 2, 2002, s. 58–67.

11 Tradici knih emblémů založil italský humanista Andreas Alciatus (1492−1550) dílem *Emblematum liber.* Je v nich krátké heslo, obraz a epigram, ale každá část je nesrozumitelná sama o sobě. Mezi stovkami takových děl jsou pouhá tři s alchymickou tematikou. Kromě Maierovy *Atalanty* jsou to dvě knihy českého exulanta Daniela Stolcia *Viridarium chymicum*, Frankfurt 1624, a *Hortulus Hermeticus Flosculis Philosophorum*, Frankfurt 1627.

12 Český překlad Jakuba Hlaváčka a Iva Purše: Michael Maier, *Prchající Atalanta*, Praha 2006.

13 Překlad a rozbor Wolfgang Beck, *Michael Maiers Examen Fucorum Pseudo-chymicorum – Eine Schrift wider die falschen Alchemisten*, disertace, Technische Universität München 1991.

14 Dílo navazuje na kritiku podvodníků, jak ji shrnul lékař a alchymista Heinrich Khunrath (1560−1605) ve svém díle *Vom hylealischen* […] *Chaos* z roku 1597. Maier z něj vyšel, zčásti celé pasáže doslovně citoval, případně ještě doplnil. Podrobněji o tomto Khunratovu spisu viz Vladimír Karpenko, *Heinrich Khunraths Vom hylealischen Chaos: chemische Aspekte*, Studia Rudolphina 15, 2015, s. 88–107.

a navazující veršované dílo *Hymnosophia*.[15] Na přímluvu vlivných aristokratů přijal Maiera císař Rudolf II. a učinil ho svým dvořanem, ovšem bez bližší specifikace. Navíc není žádný doklad toho, že by Maier byl lékařem Rudolfa II. Již 29. 9. 1609 ho panovník povýšil do dědičného šlechtického stavu s titulem *comes palatinus*. Maier opustil Prahu patrně v létě roku 1610. Vyhledával pak další mecenáše a zemřel v Magdeburgu, kde jeho archiv shořel při požáru města.[16]

Maierova *De medicina regia*,[17] vydaná roku 1609 v Praze, je autorovým raným spisem. Jeho význam je mnohostranný: je to biografie a současně náhled na počáteční období Maierova laborování. Dílo je rozčleněno na tři knihy: první líčí především autorův život, druhá a třetí jsou výklady o výrobě a aplikaci Maierova léku, především o alchymických aspektech celého procesu. Pokud jde o medicínu, jsou v díle uvedeny jednoduché kasuistiky, nikoli však návod, jak univerzální lék vyrobit.

Maier jako teoretik

Zásadním problémem studia alchymických spisů je jejich jazyk, který se vyvíjel po staletí, kdy nebylo známé chemické složení používaných substancí. Názvy sloučenin se nejčastěji odvozovaly od vnějších charakteristik jako je barva, struktura krystalů,[18] ale také chuť.[19] Alchymie rovněž stále více používala různé symboly,[20] takže postupně byl stav natolik nepřehledný, že se začaly objevovat terminologické lexikony.[21] Tato složitost souvisela s dalším rysem alchymie, totiž s utajováním. To lze nalézt již v helénistické alchymii v prvních staletích našeho letopočtu, stejně jako později v alchymii arabské, kde se navíc objevila disperze informace, kdy autor uvedl část návodu v jednom, zbytek v jiném díle. To pokračovalo v Evropě, kde se alchymie objevila přibližně v polovině 12. století.

Maier, přesvědčený alchymista pokládající se za mistra této nauky, to ve své knize konstatuje slovy:[22] „*tato kniha je tedy vydána tak, jakoby vůbec vydána nebyla*“. V druhé kni-

[15] *Hymnosophia, seu Meditatio laudis divinae, pro Coelidonia medicina mystica Vorchadumica, pie instituta* (s. l., s. a.), soubor čtyřiceti básní věnovaných chvále Boha za „mystický lék“.

[16] Prokázal to J. B. Craven; město bylo spáleno poté, co ho v květnu 1631 dobyly jednotky císařského polního maršála Tillyho (James Brown Craven, *Count Michael Maier*, Berwick /Maine/ 1914, s. 8).

[17] *De medicina regia & verè Heroica, Coelidonia, (Quæ&Phalaia, Aurelia aurea, Lapis sanitatis philosophicus, Sulfur auri, Rex Fontiam ingrediens, multisq; alijs nominibus dicta innotuit) eiusq; modo inventionis, essentiâ, viribus & usu, Tùm corporibus humanis fecilitèr medendis, tùm alijs cum fructu experimentandis, Tractatus utilissimus, Authore Michaele Maiero Philos: et Med: Doctore, P. C. CÆSAREO*. [4º, 99 s.] (dále jako *De medicina*).

[18] Typické jsou sírany dvojmocných kovů dodnes v triviálním názvosloví označované jako skalice, starším termínem „vitrioly“ (z latinského „vitrum“, sklo), jejichž krystaly připomínají kousky skla. Navíc je v tomto případě dalším kritériem barva: modrý vitriol, $CuSO_4$, zelený vitriol $FeSO_4$, jindy naleziště, goslarský vitriol, římský vitriol.

[19] Již ve starověku byl například „saccharum saturni“ octan olovnatý, sladké chuti. Olovo bylo kovem Saturnu.

[20] Jako charakteristický příklad může posloužit termín „aquila alba“, označující chlorid amonný. Ten snadno sublimuje, proto „orel“, a je bílý („albus“). Běžně se v obrazovém doprovodu zobrazovala tato sůl jako dravý pták. Podrobné zpracování jazyka a symboliky alchymie viz Maurice Crosland, *Historical Studies in the Language of Chemistry*, London 1962.

[21] Například Martin Ruland (ml.), *Lexicon Alchemiae sive Dictionarium Alchemisticum*, Francofurti 1612; o něm podrobněji Vladimír Karpenko, *Martin Rulands Lexicon alchemiae im Kontext der chemischen Sprache und Systematik*, Studia Rudolphina 11, 2011, s. 102–126.

[22] *De medicina*, *r.

ze naopak přiznává nepříznivý výsledek zmíněných faktorů:[23] „*Měl jsem pocit, že jeden a tentýž autor (abych nehovořil o autorech různých) se věcně ani verbálně neshoduje ani s jinými autory, ani sám se sebou.*“

To současně dokládá, že Maier prostudoval různé alchymické spisy, a potvrzuje to i výčet autorit této nauky, které pokládal za nejpovolanější.[24] Ze seznamu dvaceti devíti jmen uvedeme některá. Vedle Johanna Rupescissy to jsou například Albert Veliký,[25] Raymundus Lullus,[26] Arnald z Villanovy[27] a nechybí ani Basil Valentin.[28] Uvedení posledně jmenovaného dokazuje, že Maier znal i tehdy zcela nové prameny. O to více překvapuje, že ve výčtu chybí jeho současník Andreas Libavius,[29] jehož kniha *Alchemia*[30] obsahuje detailní a vcelku srozumitelný popis laboratorních technik a návodů na přípravu různých sloučenin.

Ještě překvapivěji chybí v seznamu jméno Gebera, autora, kterého Maier nejvíce citoval. Především spis *Summa perfectionis magisterii*, jehož vznik se datuje krátce po roce 1300. Od svého vzniku byla *Summa* mimořádně vlivným dílem, uznávaným i po třech staletích. Původně byl za autora tohoto a čtyř dalších spisů[31] pokládán arabský alchymista Džábir[32] (v latině Geber).[33] Je prokázáno, že jde o dílo evropské provenience, pouze ovlivněné arabskými prameny.[34] Celý soubor pěti spisů bývá dnes uváděn jako *Pseudogeberův korpus*.

[23] Tamtéž, Aiijv (paginace díla používá kombinaci velkých písmen a římských číslic).

[24] Tamtéž, Ciijr.

[25] Albert hrabě z Bollstädtu (před 1200–1280), známý jako „doctor Universalis“, německý dominikán; alchymické spisy pod jeho jménem jsou pseudoepigrafické, ovšem on sám nepopíral možnost transmutace (William Newman, *Promethean Ambitions*, Chicago 2004, kap. 2).

[26] Ramón Lull (kolem 1232–1315/1316), Katalánec, filozof a náboženský mystik (Antonio Clericuzio, *Lullus*, in: C. Priesner – K. Figala /edd./, Lexikon alchymie, s. 187−189). Alchymické spisy pod jeho jménem jsou pseudoepigrafické. Jejich seznam viz Michela Pereira, *The Alchemical Corpus Attributed to Raymond Lull*, London 1989.

[27] Arnald z Villanovy (asi 1240−1311), Katalánec, lékař a diplomat dlouho pokládaný za alchymistu, ovšem díla z této oblasti vydaná pod jeho jménem jsou pseudoepigrafy (Gundolf Keil, *Arnald z Villanovy*, in: C. Priesner – K. Figala (edd.), Lexikon alchymie, s. 48−49).

[28] Basilius Valentinus (z řec. „basileus“ /král/ a lat. „valens“ /mocný/), pseudonym autora proslulých alchymických spisů. Údajně benediktinský mnich v Erfurtu ve 14. nebo 15. století. Z děl pod jeho jménem lze uvést raný a velmi vlivný spis *Triumph Wagen Antimonii* (1604), zájmu se těšil také *Letztes Testament* (1626). Vydal je a zřejmě i sepsal Johann Thölde (zemřel před 1624), horní hejtman knížectví Bamberg (Claus Priesner, *Johann Thoelde und die Schriften des Basilius Valentinus,* Wolfenbütteler Forschungen, sv. 32, 1986, s. 107).

[29] Andreas Libavius (vlastním jménem Li[e]bau, po r. 1555–1616), německý pedagog, lékař a alchymista, autor četných spisů. Wolf-Dieter Müller-Jahncke, *Libavius*, in: C. Priesner – K. Figala (edd.), Lexikon alchymie, s. 184; Libaviův život a dílo viz Bruce T. Moran, *Andreas Libavius and the Transformation of Alchemy*, Sagamore Beach 2007.

[30] Moderní překlad *Die Alchemie des Andreas Libavius. Ein Lehrbuch der Chemie aus dem Jahre 1597*, Weinheim 1964 (dále jako A. Libavius, *Alchemie*).

[31] *De investigatione perfectionis, De inventione (veritatis), Liber fornacum* nebo *Liber de fornacibus* a *Testamentum.*

[32] Džábir ibn Hajján je problematická postava; dodnes není jasné, zda někdo takový vůbec žil (udává se někdy letopočet 721/722 ? – 815 ?). Paul Kraus, *Jābir ibn Hayyān: Contributions à l'Histoire des Ideés Scientifiques dans l'Islam*, I, Cairo 1942, s. XXVII.

[33] Samotnou *Summu* podrobně analyzoval William R. Newman, *The Summa Perfectionis of Pseudo-Geber. A Critical Edition, Translation, and Study*, Leiden 1991. Komentovaný překlad celého korpusu Ernst Darmstaedter, *Die Alchemie des Geber*, Berlin 1922; česky Ernst Darmstaedter, *Geberova alchymie*, přel. Pavel Krummer, Praha 2012.

[34] *Summa* byla snad dílem františkána Paula z Tarenta, zbývající spisy korpusu napsali jiní autoři, dodnes neznámí. Viz William R. Newman, *New Light on the Identity of Geber*, Sudhoffs Archiv 69, 1985, s. 76−90.

Maier vycházel z řady pramenů a jeho teoretické představy a pasáže popisující laboratorní praxi jsou rozptýleny hlavně v druhé a třetí knize *De medicina regia*. V těchto výkladech najdeme všechny tři hlavní teorie alchymie týkající se složení hmoty obecně a hlavně kovů. V první knize píše:[35] „šťastnou náhodou jsem objevil nauku o živlech“,[36] není však jasné, o jaké živly, elementy, se jedná. Jinde specifikuje:[37] „*Pravím, že jsou čtyři jednoduché živly, jejichž smísením*[38] *se skládají těla různých druhů*“, což je zřetelná narážka na aristotelskou představu čtyř elementů.[39] Maier používá termín *composita corpora*, což by měla být „smíšená těla“. Pak by to mohla být poněkud zkomolená narážka na Pseudogeberovu *Summu*, kde se uvádí, že částice čtyř elementů, *minimae partes*, vytvářejí *fortissima compositio*.[40]

Ve výkladech o kovech se objevuje i druhá hlavní teorie alchymistů, totiž merkurosulfurová. Když se zabývá složením zlata, Maier cituje *Summu*, jejíž text poněkud upravuje.[41] Text *Summy* začíná:[42] „*Sol* [zlato] *tudíž je vytvořen z nejjemnější, fixní a nejjasnější substance rtuti, a z trochy substance čisté, fixní síry slabé červenosti, změněné ze své vlastní podstaty, a zbarvující ho* [zlato]. *Tudíž, protože se rozličnost v barvách sulfuru vyskytuje, je nezbytné, že žlutost zlata má také rozličnost.*“ Maier přidává větu: „*Přeci však* [zlato] *obsahuje větší množství živého stříbra.*“ Podle merkurosulfurové teorie měly být kovy tvořeny *merkuriem* a *sulfurem*, elementárními substancemi, netotožnými se skutečnými přírodními látkami; proto je nenazýváme rtuť, respektive síra. Podle této teorie měl mít každý kov vlastní *merkurius* a vlastní *sulfur*, přičemž se tyto složky lišily podle kvality kovu – ve zlatu byly nejdokonalejší, v olovu naopak nejhorší.[43]

Třetí z alchymických koncepcí, Paracelsova představa *tria prima*,[44] se objevuje v *De medicina* v širší souvislosti, kdy se autor zabývá otázkou vzniku kovů v přírodě, jejich „rozením“ a „zráním“. Názor, že se kovy v nitru země rodí a zrají do ušlechtilejší podoby, kterou je v posledku zlato, je starého data a byl živý ještě v 17. století.[45] Maier se navíc přikláněl

35 *De medicina*, Aiiijr.

36 V originále „elementa“.

37 *De medicina*, Dijv.

38 „Mixta“ jsou u Aristotela látky homogenní, nikoli směsi v dnešním pojetí.

39 Její kořeny jsou starší; čtveřici oheň, voda, země a vzduch uvažoval již Empedoklés z Akragantu (493? – 433 př. n. l.). Viz Bernard Pullman, *The Atom in the History of Human Thought*, Oxford 1998.

40 W. R. Newman, *The Summa Perfectionis*, kap. 4.; Lawrence M. Principe, *The Secrets of Alchemy*, Chicago 2013, s. 57. Tyto „nejdrobnější části“ údajně byly dělitelné a nebyly trvalé. V různých kovech měly mít rozdílné velikosti, ve zlatě byly nejmenší, v olovu největší. V olovu tak mezi nimi zůstávaly velké mezery, jimiž mohl pronikat oheň, a proto se tento kov snadno taví a v ohni mění (oxiduje). Naopak částice zlata se mohly složit velmi kompaktně, kov je proto značně inertní. Newman překládá slovo „pars“ jako částice.

41 *De medicina*, Iv.

42 W. R. Newman, *The Summa Perfectionis*, s. 471/725 (první údaj je stránka latinského originálu, druhá anglického překladu).

43 Tato teorie tradičně připisovaná Džábirovi (o něm výše) je ve skutečnosti staršího data, vzniklá modifikací aristotelských představ. Její výklad uvedl Avicenna (Abú ʾAlí ʾl-Husajn ibn ʾAbdalláh ibn ʾAlí ibn Síná, 980–1037) v díle *Kitāb aš-šifāʾ* (Kniha uzdravení; míněno z nevědomosti). On sám v možnost transmutace kovů nevěřil. Karl Garbers – Jost Weyer, *Quellengeschichtliches Lesebuch zur Chemie und Alchemie der Araber im Mittelalter*, Hamburg 1980, s. 36.

44 Paracelsus modifikoval merkurosulfurovou teorii tím, že k merkuriu a sulfuru přidal další elementární složku, sůl („sal“). Tato trojice měla být základem veškeré hmoty, ale Paracelsus rozšířil tuto úvahu – mělo jít současně o odraz nebeské nehmotné Trojice a také o trojici lidské podstaty, kterou byly tělo, duše a duch (W. Pagel, *Paracelsus*, s. 82).

45 Mircea Eliade, *Kováři a alchymisté*, Praha 2000, kapitola 4. Slitiny zlata různého odstínu se od starověku občas vysvětlovaly neúplným „dozráním“ tohoto kovu (Andrew Ramage – Paul Craddock, *King Croesus' Gold*, Cambridge /Mass./ 2000, s. 31), takže ještě Maier psal o „rozličné žlutosti zlata“.

k myšlence „semene“, určitého zárodku, z něhož by kov klíčil. To později rozvedl ve své knize *Atalanta fugiens*[46] a tyto představy měly v Evropě mocnou oporu v novozákonním textu.[47]

V *De medicina* přidává Maier ještě další analogii, totiž představu těla, duše a ducha hmoty, takže podle něj se „tělo“, tedy hmota, ukáže „*skrze duši a duše skrze ducha, to znamená sal skrze sulfur a sulfur skrze merkur*“. To je paralela, v níž jsou paracelsovské elementy hierarchicky seřazeny. Názor, že kovy měly mít kromě těla také duši a ducha, se rovněž rodil již v helénistické alchymii. Později se v Evropě zmiňoval proces *exanimatio* jako odnětí duše kovu, obvykle jeho převedením na sloučeninu. Když polemizuje s některými alchymisty, Maier píše, že „*naše magnesie*“,[48] zřejmě jeho zázračný lék, má tři principy, které vyjmenovává jako sal, sulfur a merkurius.[49] Vzápětí však pokračuje kriticky o alchymistech hovořících o „*přeludech chemie, tj. o solích, sulfurech a merkurech*“, když přece klíčová je pátá bytnost (kvintesence), což je představa aristotelská.

Quinta essentia, česky *kvintesence* (ve staré češtině *pátá bytnost*), sehrála významnou úlohu v evropské alchymii. Podle Aristotela to měla být věčná, neměnná složka (nazýval ji *aithér*), z níž měl být vytvořen supralunární prostor, včetně planet a hvězd. Tím, že byla neměnná a věčná, lišila se od čtveřice elementů schopných vzájemné přeměny.[50] Ty tvořily sublunární svět, který je v důsledku této možnosti proměnný. Sama koncepce kvintesence doznala hluboké transformace vlivem Johanna z Rupescissy, jehož názor[51] se stal určujícím pro následující staletí. Jeho úvahy o kvintesenci přejal i Maier.

Rupescissa prohlašoval, že kvintesence, přítomná podle Aristotela pouze v supralunárním prostoru, se dostává v malém množství na zem, jen je nutné ji zachytit, a dospěl k závěru, že je to alkohol získaný destilací vína.[52] Podle jeho názoru se měly právě v alkoholu nechat vyluhovat různé byliny a tento výluh se měl předestilovat, což byla novinka. Do té doby byly běžné výluhy do vína, které doporučoval například Arnald z Villanovy, ovšem bez následné destilace. Rupescissa postupně rozšiřoval spektrum látek a doporučoval v kvintesenci, alkoholu, rozpouštět i látky anorganické, kovy, posléze také soli. Soudil, že to jsou kvintesence daných látek.[53] V každém případě však právě použití anorganických látek v medicíně bylo počátkem *iatrochemie*, o jejíž definitivní prosazení se o dvě století později zasloužil Paracelsus.

[46] Epigram k Emblému VI.: „Filozofové učí, že zlato má být rozhazováno / na sněhových polích, podobajících se tenkým listům. / Abys to učinil, dobře pozoruj, neboť jako v zrcadle / uvidíš, že zlato klíčí jako pšenice.“

[47] J 12:24: „Amen, amen, pravím vám, jestliže pšeničné zrno nezapadne do země a nezemře, zůstane samo. Zemře-li však, vydá mnohý užitek.“

[48] Termín pocházející z arabského „maghnísijá“, původního krycího jména pro kyzy, měl mnoho významů a patří k problematickým v jazyce alchymie. V Maierově době Rulandův lexikon (M. Ruland (ml.), *Lexicon Alchemiae*, s. 318) uvádí pět vysvětlení termínu magnesia, z toho dvě mineralogická. Maierovo označení zázračného léku tímto termínem je další z krycích jmen, v této souvislosti méně typické (o krycích jménech, jednom ze způsobů utajování v alchymii, viz Lawrence M. Principe, *Krycí jména*, in: C. Priesner – K. Figala (edd.), Lexikon alchymie, s. 158−160).

[49] *De medicina*, Dijr.

[50] Soudilo se, že element mohl být proměněn v kterýkoli ze tří zbývajících buď přímo oheň → vzduch → voda → země → oheň → …, nebo změnou jedné z kvalit: oheň (horký, suchý) → vzduch (horký, vlhký) → voda (vlhká, chladná) → země (chladná, suchá) → oheň (horký, suchý) → … Představa možné proměny elementů nabízela teoretické zdůvodnění možnosti transmutace.

[51] Šlo o dílo *De consideratione quintae essentiae omnium rerum* (1351−1352, poprvé tiskem Benátky 1514).

[52] Stal se prvním, kdo alkohol takto, jako „kvintesenci“, případně „kvintesenci vína“ označil. Po objevu, asi v polovině 12. století, byl alkohol nazýván „aqua ardens“, později pak „aqua vitae“ nebo „spiritus vini“.

[53] Například kvintesence zlata se měla připravovat ponořením rozžhaveného zlatého plíšku do alkoholu.

V *De medicina* se píše, že pátá esence „*sama je vodou, jež dokonale odstraňuje trvalou horečku*“,[54] jejíž příčinou je podle Maiera zkažená krev a šťávy vznikající z ní, což je narážka na starověkou humorální teorii. Podstatné je, že nepříznivý stav organismu lze prý napravit podáním páté esence. Pokračování textu je obrazem nejasností v souvislosti s kvintesencí, jaké stále panovaly v Maierově době: „*Avšak voda, která hoří,*[55] *v zásadě není zbavena tepla a čtyř živlů* […].“ Druhá část věty je narážkou na čtyři aristotelské elementy.

Následující doporučení páté esence zlata či perel jako léčivého preparátu dokresluje významový posun termínu kvintesence od původního aristotelského pojetí. Posléze Maier uvádí příznačné použití alkoholu jako nosiče, v němž se rozpouštěly podávané léky. Cituje z Pseudolullyho:[56] „*Stejným způsobem používá Lullus pátou esenci proti třídenní horečce i horečce každodenní, jakož i proti všem ostatním, akutním i chronickým a na všechny ostatní příznaky a nemoci. Vždy je smíšena s příslušnými léky, jež jsou na prodej v lékárnách a běžně se předepisují*.“ Dále pokračuje:[57] „*Pokud chceš správně léčit, vezmi zcela pročištěnou pátou esenci lidské krve.*“[58]

Praxe v laboratoriu

Maierovým cílem byl univerzální lék, ale v pasážích věnovaných praktickému laborování nalézáme úvahy týkající se obecně kamene filozofů. Přitom je nutno počítat s méně přehledným názvoslovím. Setkáváme se s označením *Kámen*, *materie*, *elixír*, *tinktura*, případně *medicína*, když poslední uvedený termín je určen především léku, o jehož přípravu se Maier pokoušel. Ovšem stejné označení používal Pseudogeber ve smyslu kámen filozofů, agens transmutující kovy. Je tudíž nutné řídit se kontextem.

Maierova diskuse mechanismu účinku kamene filozofů[59] naznačuje, že autor rozlišuje *universální* a *partikulární* proces, když v prvním z nich se kámen sám sebou v procesu transmutace kovů zmnožuje nebo alespoň zůstává zachován, ve druhém transmutuje jen určitý kov, takže pro každý typ transmutace byl potřebný jiný kámen. Jindy však býval jako partikulární označován kámen, který dokázal transmutovat pouze určité omezené množství obecného kovu a přitom se spotřeboval, ztrácel ve výsledném produktu. Maier upozorňuje,[60] že lék, míněno univerzální, není shodný s transmutující „*universální tinkturou*“, která proměňuje obecné kovy ve zlato:[61] „*Nepopírám však, že tento lék má obrovskou schopnost léčit nemoci a upevňovat zdraví. Vždyť co mají společného lidská těla s kovy a naopak? Kovy jsou pevné, složené,*[62] *nejsou plné žil a šťáv a chybí jim život*

[54] *De medicina*, Dv.
[55] V originále „aqua ardens“, alkohol. Viz *výše.*
[56] *De medicina*, Dijr.
[57] *De medicina*, Dijv.
[58] Lidskou krev destiloval například Arnald z Villanovy. Jak uvedl, získal element vodu, což byla skutečně převážně obyčejná voda, dále žlutavou kapalinu, kterou označil jako „vzduch“ a destilát červené barvy, podle něj „oheň“. Složení těchto produktů nelze spolehlivě určit; závisí na podmínkách destilace (Hans-Werner Schütt, *Auf der Suche nach dem Stein der Weisen. Die Geschichte der Alchemie*, München 2000, s. 285).
[59] *De medicina*, Hiiijr až Ir.
[60] Tamtéž, Ciiijr.
[61] Tamtéž, Ciiijv.
[62] V originále „compacta“.

a úkony vlastní částem těla, zatímco naše těla jsou organická, živá, obdařená duší a mají své specifické vlastnosti, jimiž se odlišují od minerálů, rostlin a ostatních živočichů.“ Kdyby prý však byl kámen filozofů přiveden k dokonalosti, což je dlouhodobá a nákladná činnost, pak podle Maiera takový preparát uzdravuje nemocné lidi stejně jako nedokonalé, tedy nemocné kovy.[63]

Zajímavý je popis laboratorních technik, vycházející ve většině z Pseudogeberovy *Summy*, avšak Maier ji necituje pokaždé. Výčet laboratorních technik začíná sublimací, kde autor rozlišuje její tělesnou a spirituální formu, ale blíže to nekomentuje.[64] Současně se zmiňuje o *sirné slanosti*, což může být narážka na *Summu*:[65] „*Příčina tohoto objevu byla, že ani naši předchůdci, ani my, ani ti kdo po nás přijdou, nenaleznou ničeho jiného, co by s těly spojeno bylo, než duchy samé, nebo cokoli by v sobě zahrnovalo povahu těla nebo ducha.*“ Pseudogeber upozorňuje na různorodost druhů a jejich vliv na těla; některá hoří (síra, arsenik, markazit),[66] přičemž první dvě látky jsou podle něj „duchové“ a zcela se rozpadají. Jiné nehoří, jako třeba všechny druhy tutije.[67] Příčinou hoření je „*hořlavá olejovitost sirnatosti*“,[68] takže se látka snadno vznítí. „*Když oheň roste, vždy to s sebou pozvedá malé částice; tudíž to za sebou zanechává větší*“, což připomíná Pseudogeberovy korpuskulární představy, v nichž hrála roli velikost částic, přičemž rozdílem v ní se vysvětlovaly různé procesy. Maier zřejmě tyto úvahy částečně přebíral.

V diskusi o kalcinaci, žíhání látek na vysoké teploty, se Maier přímo odvolává na *Summu* a píše, že je to „*zpráškování ohněm, kdy je věc zbavena zpevňující vlhkosti. Byla vynalezena proto, aby byla ohněm zničena ničivá a vysilující*[69] *sirnatost*.“[70] Výklad *Summy* je však podstatně podrobnější.[71] Následující Maierova formulace není příliš jasná: „*Filozofové však zmiňují i jiný druh kalcinace, při níž se odnímá zemitost a ohnivost, aby byla tělu navrácena prvotní studená, vodnatá a spalující*[72] *vlhkost.*“ Podobnou terminologii používal později Robert Boyle (1627–1691), když popisoval srážecí reakce v roztoku, což by mohl být tento případ.[73] Typická reakce tohoto typu byla prakticky aplikována nejpozději od 16. století, kdy se kyselina dusičná používaná v prubířství zbavovala nežádoucí příměsi kyseliny chlorovodíkové[74]

63 *De medicina*, Hiijv.

64 Tamtéž, Diiijr.

65 William R. Newman, *The Summa Perfectionis*, s. 357/681.

66 Z uvedené trojice hoří jen síra. Arsenik byly oxidy a sulfidy tohoto kovu: „arsenicum album“, oxid arsenitý (As_2O_3), „arsenicum citrinum“, žlutý sulfid arsenitý (As_2S_3), případně „arsenicum rubrum“, červený tetrasulfid tetraarsenu (As_4S_4,). Tyto sloučeniny sublimují (oxid) nebo se při vyšší teplotě rozkládají (sulfidy) na oxid arsenitý a oxid siřičitý. „Markasit“ býval v Pseudogeberově době obvykle disulfid železa (FeS_2), pyrit, který nehoří.

67 Z arabského „tutíjá“. Obvykle oxid zinečnatý (ZnO), buď záměrně připravený, běžně také bílý nálet na stěnách pecí na výrobu mosazi z mědi a zinku. Obrat „všechny druhy“ spíš naznačuje různý stupeň čistoty preparátu.

68 V originále „sulphureitas“.

69 V originále „defaedo“, patrně „defatigo“.

70 Opakované zmínky o síře, přesněji „sulfuru“, či „sirnatosti“ jako spíše negativní složce připomínají, že v tehdejších představách byl klíčovou složkou kovů „merkurius“, ať již merkurosulfurové teorie, nebo „tria prima“. Sulfur byl sice nezbytný, ale ve větším množství spíše rušivý element.

71 William R. Newman, *The Summa Perfectionis*, s. 417/704.

72 V originále „adustiva“.

73 Robert Boyle, *Experiments, Notes &c. about the Mechanical Origin or Production of Divers Particular Qualities*, in: Thomas Birch (ed.), Robert Boyle, Works, London 1772, Vol. 4, s. 329.

74 Ta vznikala tehdy, pokud byl výchozí dusičnan draselný kontaminován chloridem draselným, což nebylo vzácné. V prubířství by kyselina chlorovodíková jako příměs dusičné vytvořila lučavku královskou rozpouštějící zlato, což by zkreslovalo kvantitativní stanovení obsahu zlata ve zkoumané slitině.

tak, že se do ní vhodil kousek stříbra.[75] To reaguje s kyselinou chlorovodíkovou na málo rozpustný chlorid stříbrný, který vypadává z roztoku jako bílá sraženina, což vzdáleně připomíná některé práškové oxidy kovů připravované kalcinováním.

Maierův výklad rozpouštění, v němž se odvolává na Kálida,[76] není jasný. Další technika, *fixace*,[77] je uvedena podle Pseudogebera,[78] jehož však Maier tentokrát necituje a výklad zkracuje. Maierův výklad týkající se destilace je krátká pasáž ze *Summy*,[79] citovaná prakticky doslovně, opět však není uveden tento pramen. Totéž platí pro popis koagulace, tedy srážení, včetně absentujícího udání pramene. Text je uveden větou totožnou se Summou,[80] ovšem sám tento proces býval pojednáván složitěji.

Podobně dvě Maierovy věty týkající se zvoskovatění[81] jsou prakticky totožné se *Summou*,[82] která opět není citována. Libaviův výklad, kde je proces nazýván *inceratio*, je podrobnější. Začíná definicí:[83] „*Incerace je smíchání vlhkosti se suchou látkou skrze pomalé Kombibieren až do konsistence opět změklého vosku.*“ Descensi (*destillatio per descensum*) Maier krátce zmiňuje s tím, že jde o významnou operaci, bez níž by ostatní postupy neměly cenu, ale popis vlastního provedení slibuje uvést na jiném místě knihy, což však nečiní. Připomíná, že je to proces, jenž se podle Gebera blíží sublimaci.[84] Descense byla blízká oddělování stříbra ze slitiny s mědí.[85]

V praktických pasážích uvádí Maier také několik návodů, vesměs složitých a obtížně interpretovatelných, což je pro alchymické návody typické, ale především všechny patří mezi experimenty směřující k údajné transmutaci. Hlavně však – v knize není žádný návod na jeho univerzální lék. Jako příklad lze uvést nejjednodušší návod, kdy se autor zmiňuje o tom, že podnikl pokus spočívající „*ve žlucení stříbra pomocí povýšené vody neboli tinktury, který se nezdařil*“.[86] Můžeme se ho pokusit jen přibližně rekonstruovat, přičemž uvedeme některé možnosti vysvětlení s použitím dobových pramenů. Ve skutečnosti nešlo vůbec o transmutaci kovů, ale o povrchové barvení stříbra, aby připomínalo zlato. Přehlednější je analogický Paracelsův návod na „povýšení Luny“,[87] jímž Maierův text upřes-

[75] Podrobně popsal tento postup Biringuccio, *The Pirotechnia of Vannoccio Biringuccio*, přel. C. S. Smith a M. T. Gnudi, New York 1990, s. 186.

[76] Chálid ibn Jazíd ibn Muáwija (asi 660–704), syn chalífy Jazída I. Alchymické spisy pod jeho jménem jsou pseudoepigrafy (Manfred Ullmann, *Die Natur- und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden 1972, s. 192).

[77] *De medicina*, Er. Cílem této operace bylo učinit těkavé látky netěkavými, obvykle jejich zreagováním na vhodné sloučeniny. Nejvíce „fixním“ kovem bylo zlato, jak známo málo chemicky reaktivní.

[78] William R. Newman, *The Summa Perfectionis*, s. 448/716.

[79] Tamtéž, s. 408/700.

[80] Tamtéž, s. 436/711.

[81] *De medicina*, Ev.

[82] William R. Newman, *The Summa Perfectionis*, s. 453/718.

[83] A. Libavius, *Alchemie* , s. 91.

[84] William R. Newman, *The Summa Perfectionis*, s. 403/698: „vezme se descensorium, do něj se vloží substance, zakryje se víkem a utěsní hlínou. Pak se rozdělá oheň. Destilát vytéká otvorem do podstavené nádoby“, ale není zmínka o tom, že by se proces blížil sublimaci. Možná, že Maiera ovlivnil sled kapitol, protože této předchází v *Summě* pasáž o sublimaci na s. 400/697.

[85] Bylo to „vycezování“, („ságrování“, z německého „saigern“). Poměrně složitý proces oddělování stříbra od mědi tavením (Lazarus Ercker, *Beschreibung Allerfürnemisten Mineralischen Ertzt*, Prag 1574, fol. 105r a dále).

[86] *De medicina*, Aijr.

[87] Arthur E. Waite, *The Hermetic and Alchemical Writings of Paracelsus the Great*, I, Edmonds (WA) 1992, s. 319.

níme. Výchozí směs obsahuje *sal ammoniac* (chlorid amonný, NH_4Cl), *kamenec* (síran draselno-hlinitý), *flos aeris* (nejčastěji oxid měďnatý, CuO), *vitriolum Romanum* (obvykle síran měďnatý), *sanytr* (dusičnan draselný, KNO_3) a *tutiji* (buď oxid, ZnO, nebo uhličitan zinečnatý, $ZnCO_3$). Z této směsi se měla vyrobit *aqua fortis* (kyselina dusičná); spíše lze očekávat směs kyselin, dusičné, sírové a siřičité a možná také lučavky královské, podle režimu pokusu. Z chloridu amonného se mohly uvolňovat amonné ionty a produkt by pak obsahoval i příměs amonných solí. Další postup je složitý, ovšem už tato směs snad mohla barvit stříbro žlutě, ale zčásti by ho patrně rozpouštěla. Rovněž další tři Maierovy návody jsou podobné, jen ještě komplikovanější.

Shrnutí

Maierova *De medicina* je dílo cenné v řadě ohledů, počínaje skutečností, že významně doplňuje autorův životopis, známý donedávna pouze neúplně. Současně umožňuje získat představu o počátcích činnosti tohoto učence, který se považoval za „*pravého*

Obr. 1 Portrét Michaela Maiera z jeho knihy Atalanta fugiens, Oppenheimi 1618

mistra alchymie“, jak v knize připomíná. Proto také opakovaně kritizuje alchymické podvodníky, v jeho době velmi časté. Své ataky později shrnul v knize *Examen fucorum pseudo-chymicorum*. Podle titulu je *De medicina* věnována univerzálnímu léku, jehož údajně blahodárné účinky autor zmiňuje v její třetí knize, ale nejpodstatnější informace, návod na výrobu tohoto preparátu, v díle chybí. Spis je zaměřen na alchymické teorie a především na praxi transmutační alchymie, a v tomto duchu se nese i několik návodů, které uvádí. Maierovo dílo také potvrzuje, že pozdně středověká *Summa perfectionis magisterii*, první z knih Pseudogeberova korpusu, byla velmi vlivným spisem i po třech staletích. Právem dnes o ní někteří historici píší jako o bibli alchymistů. Maier z ní však především čerpal informace o laboratorní praxi a jen velmi okrajově se zmiňoval o jejích korpuskulárních představách. Patrně byly přece jen náročné, a on byl především praktik. Potvrzuje to i fakt, že sice probral všechny hlavní teorie hmoty, s nimiž alchymie operovala, ale nelze soudit jednoznačně, zda některé z nich dával přednost. Později se Maier přikláněl k mystickým trendům, jak to dokládá jeho *Atalanta fugiens*, a zřejmě se postupně odkláněl od transmutační alchymie. *De medicina* je tak svědectvím počátků, od nichž však vedla autorova cesta jinými směry.

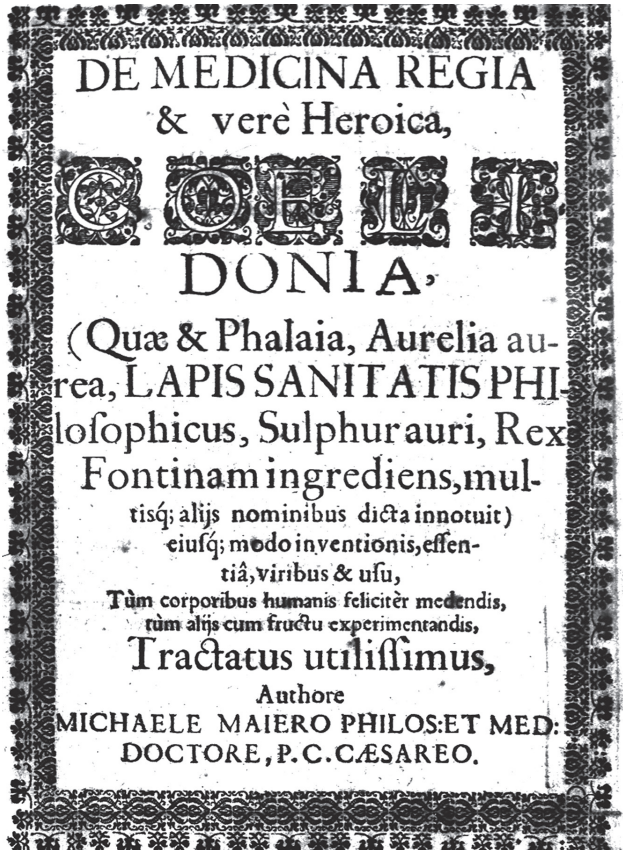
DE MEDICINA REGIA
& verè Heroica,
CHEIRONIA,
(Quæ & Phalaia, Aurelia aurea, LAPIS SANITATIS PHILOSOPHICUS, Sulphur auri, Rex Fontinam ingrediens, multisq; alijs nominibus dicta innotuit)
eiusq; modo inventionis, essentiâ, viribus & usu,
Tùm corporibus humanis felicitèr medendis,
tùm alijs cum fructu experimentandis,
Tractatus utilissimus,
Authore
MICHAELE MAIERO PHILOS: ET MED:
DOCTORE, P. C. CÆSAREO.

Obr. 2 Titulní list spisu Medicina regia

VLADIMÍR KARPENKO

Michael Maier und seine Schrift *De medicina regia* (1609)

ZUSAMMENFASSUNG

Michael Maier (1569 Kiel – 1622 Magdeburg), ein deutscher Arzt und Alchemist, verbrachte sein Leben mit Reisen, zunächst zwecks Studien an verschiedenen Universitäten, später auf der Suche nach reichen Mäzenen. Den Doktor der Medizin erhielt er in Basel. Maier verfasste eine Reihe von Werken, das bekannteste ist sein Buch der Embleme *Atalanta fugiens* (1618). Sein Angriff auf betrügerische Alchemisten *Examen Fucorum Pseudo-chymicorum* (1617) wurde bereits früher analysiert. In vorliegendem Beitrag wendet sich Verfasser einem Frühwerk Maiers zu: der Schrift *De medicina regia*, die in der Königlichen Bibliothek in Kopenhagen (Royal Library in Copenhagen) entdeckt wurde. Das Werk wurde 1609 in Prag gedruckt, wo sich Maier in den Jahren 1608–1610 am Hofe Rudolphs II. aufhielt. Vom Kaiser wurde er in den Stand des Erbadels befördert, mit dem Titel *comes palatinus*. Er starb in Magdeburg, wo sein Archiv bei einem Stadtbrand vernichtet wurde. Der erste Teil des analysierten Werkes enthält biographische Angaben über seinen Autor, die einige Lücken in seinem Lebenslauf ergänzen. Maier erklärt, dass das Ziel seiner Arbeit die Suche nach einem universalen Heilmittel sei, welches er angeblich gefunden habe, dessen Rezept er jedoch nicht anführt. Der Hauptteil des Werkes befasst sich mit transmutaler Alchemie. Er behandelt verschiedene Theorien der Materie, mit der die Alchemie operierte, doch kann nicht eindeutig gesagt werden, ob er eine von ihnen bevorzugte. Er war eher ein Praktiker, weshalb er die Laborpraxis eingehender beschreibt. Er schöpft aus verschiedenen Quellen, vor allem aus Pseudogeber und seiner *Summa perfectionis magisterii*. Auch weist er nach, dass diese spätmittelalterliche Arbeit auch nach drei Jahrhunderten noch eine sehr einflussreiche Schrift ist. Mit Recht wird sie heute von einigen Historikern als die Bibel der Alchemie bezeichnet. Maiers *De medicina* ist in mehrfacher Hinsicht ein wertvolles Werk. Es ermöglicht, eine Vorstellung über die anfängliche Tätigkeit dieses Gelehrten zu gewinnen, der sich für einen „*echten Meister der Alchemie*“ hielt, wie er sich in dem Buch selbst bezeichnet. Später neigte Maier mystischen Trends zu, was seine *Atalanta fugiens* belegt, und nahm offensichtlich allmählich Abstand von der transmutalen Alchemie.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Vladimír Karpenko
Katedra fyzikální a makromolekulární chemie
Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy
karpenko@natur.cuni.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 97–106

EXULANT JIŘÍ HOLÍK A JEHO KONTAKTY S LÉKAŘI V NĚMECKÝCH ZEMÍCH A POBALTÍ

MARIE RYANTOVÁ

THE EXILE JIŘÍ HOLÍK AND HIS CONTACTS WITH PHYSICIANS IN THE GERMAN AND BALTIC LANDS

This contribution deals with inscriptions made by important physicians in the album amicorum of Jiří Holík (1635–1700/1710?), a Czech convert and exile, originally a Dominican friar, who eventually became well known as author of books on horticulture and pomology. Given the nature of the album and Holík's life, these were probably mainly social meetings whose purpose was not a medical examination or medical consultation. Even so, surviving records from the period of 1673–1697 are a valuable source which testifies to the variety of acquaintances of an interesting personage of Czech exile society.

Keywords: alba amicorum – exile – German Lands – Baltic Lands – physicians – Jiří Holík

DOI: 10.14712/23365730.2018.22

Jedním ze zajímavých pramenů, označovaných jako ego-dokumenty, jsou bezesporu raně novověké památníky, respektive štambuchy či *alba amicorum* – knihy malého formátu, vedené převážně na cestách (zejména studijních a kavalírských) a obsahující záznamy nejrůznějších osob. Mezi jejich majiteli a především zapisovateli najdeme nejen studenty, ať již šlechtické či neurozené, a profesory, ale i vojáky, úředníky, malířské i jiné tovaryše, a dokonce také ženy – na základě čehož lze stanovit alespoň základní typologii památníků. Právě díky svému značnému rozšíření, funkci a mnohostrannému obsahu slouží dnes památníky jako významný interdisciplinární pramen: dokládají cesty a kontakty svých majitelů, sebeprezentaci jak jich, tak jednotlivých zapisovatelů, vypovídají o jejich mentalitě, jsou cenným zdrojem informací pro heraldiku, genealogii, emblematiku, dějiny umění a ikonografii, kodikologii i dějiny knižní kultury, pro dějiny vzdělání, cestování, hudby, vědy, vojenství, módy, diplomacie, sexuality, filologie či literární vědy.[1] „Zlatým věkem“

[1] Z velmi početné literatury k památníkům alespoň Peter Amelung, *Die Stammbücher des 17. Jahrhunderts als Quelle der Kultur- und Kunstgeschichte*, in: Heinrich Geissler (ed.), Zeichnung in Deutschland. Deutsche Zeichner 1540–1640. Staatsgalerie Stuttgart, Graphische Sammlung: Katalog zur Ausstellung 1. 12. 1979 – 17. 2. 1980, Bd. 2, 1980, s. 211–222; Wolfgang Klose (ed.), *Stammbücher des 16. Jahrhunderts (Vorträge gehalten anläßlich eines Arbeitsgespräches vom 18. bis 20. Juni 1986 in der Herzog August Bibliothek)*, Wiesbaden 1989 (= Wolfenbütteler Forschungen 42); Werner Wilhelm Schnabel, *Das Stammbuch. Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts*, Tübingen 2003; česky Marie Ryantová, *Památníky, aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

existence památníků je sice období druhé poloviny 16. století, byly však intenzivně pořizovány a vedeny až do počátku 18. století a od jeho konce pak nastává další rozvoj jejich používání, spojený s proměnou jejich forem.

Přestože samotné památníkové záznamy jsou obvykle velmi stručné a mívají specifickou podobu, lze díky nim doložit nejen průběh cest, ale zvláště navázání různých kontaktů a vytváření sítě vztahů mezi jednotlivými osobnostmi. Otázkou přitom samozřejmě zůstává intenzita navázaných kontaktů, respektive úvahy, nakolik přesáhly pouhou žádost o záznam do památníku (odpovídající i dnešnímu získávání autogramů jejich sběrateli); vzhledem k tomu, že záznam byl připojován na základě osobního setkání, lze snad předpokládat alespoň návštěvu příslušné osoby a krátký rozhovor.

Jedním ze zajímavých památníků bohemikálního charakteru je nepochybně také „album" českého exulanta Jiřího Holíka, dochované dnes již jen jako torzo v podobě jednotlivých listů, které však přesto obsahují úctyhodný počet 226 záznamů z mnoha různých lokalit z let 1672 až 1698 a dokládají tak pestré osudy svého majitele.[2] Jiří Holík (1635–1700/1710?) původně pocházel z nekatolické rodiny z okolí Říčan u Prahy, v deseti letech jej však odvedli jezuité, u nichž získal vzdělání. Poté vstoupil do dominikánského řádu a byl vysvěcen na kněze. Podle svého svědectví působil i jako inkvizitor a podílel se na vyhledávání nekatolických knih, postupně se však rozhodl odejít za hranice a stát se kazatelem českých exulantů. Po prvním nezdařeném pokusu byl sice uvězněn, ale v září 1666 se mu skutečně podařilo dostat se do Žitavy a vzápětí konvertoval k luterství. Přestože jeho snahy o jmenování kazatelem nebyly zpočátku úspěšné, podařilo se mu získat přízeň knížete Augusta von Sachsen-Weißenfels, který měl na svém území po skončené třicetileté válce mnoho zpustlých vsí, a proto se rozhodl na své panství pozvat exulanty a dát svolení k založení jejich kolonie; současně podpořil Jiřího Holíka a umožnil mu další studium ve Wittenbergu. A tak se někdejší dominikán stal v roce 1669 kazatelem nově vzniklé české exulantské obce v Barby a Wespen u Magdeburgu. Přestože tím dosáhl splnění svého přání a získal vhodné uplatnění, založil dokonce rodinu a jeho život nabyl jasný směr i pevné zakotvení, nesetkal se ve svém působení s úspěchem. Jeho farníci si brzy začali stěžovat, že neplní své povinnosti, a měli výhrady i vůči Holíkovým kázáním, jimž se Holík sice snažil čelit, ale nakonec musel své místo opustit. Při hledání dalšího uplatnění zavítal i do Švédska, kde se údajně pokusil získat prostředky na vydávání knih pro exulanty. Poté se na čas vrátil do Wittenbergu, kde se zapsal na univerzitu a vydal několik silně protikatolicky zaměřených knih, nakonec však zakotvil v tehdy švédské Rize a proslul jako autor mnohokrát vydávaných a oblíbených zahradnických knih, díky nimž se zařadil mezi významné a uznávané osobnosti evropské pomologie 17. století. Již od roku 1673 a zejména počínaje rokem 1683 absolvoval řadu cest, na nichž nejspíše prodával či rozdával své knihy, jejichž prostřed-

[2] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, Cod. in scrinio 62, 66, 68, 70; Cod. Scrin. N. 222, N. 222a. Památník se dochoval v podobě jednotlivých listů rozptýlených v tzv. Uffenbachově-Wolffově sbírce (Tilo Brandis, *Die Codices in scrinio der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg*, Hamburg 1972, s. 121–125; Konrad Franke, *Zacharias Conrad von Uffenbach als Handschriftensammler. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des 16. Jahrhunderts*, Archiv für Geschichte des Buchwesens 7, 1967, Sp. 1–208; Börsenblatt für den deutschen Buchhandel 45, 1965, s. 1235–1338; Axel E. Walter, *Privates Sammeln als kulturelle Gedächtnisarbeit: zur Entstehung der uffenbach-wolfschen Briefsammlung im Kontext der Hamburger Bibliotheksgeschichte*, Hamburg 2012, s. 227–252); za upozornění na něj vděčím Zdeňku Hojdovi. Celkem je doloženo 226 záznamů od různých osobností z německých zemí i Pobaltí z let 1672–1698, jimž bude věnována samostatná rozsáhlá studie.

nictvím žádal o podporu; později se během cest věnoval i zahradnické činnosti a získával zkušenosti, které následně zpracoval v dalších knihách. Jeho rodina přitom zřejmě žila v Rize, kam se Holík vracel (v úvodu své druhé zahradnické knihy *Versprochenes Bluhmen- und Küchen- Garten-Büchlein*, vydané v Rize roku 1687, připojil věnování dvěma purkmistrům a celkem jedenatřiceti konšelům a vyslovil svůj vděk za možnost žít ve městě, v němž nalezl i se svou rodinou druhý domov). V tomto městě snad někdy na počátku 18. století i zemřel.[3] Na svých cestách se Jiří Holík setkával s nejrůznějšími osobnostmi, většinou významnými a proslulými, především pastory a superintendenty, teology, univerzitními profesory a rektory, právníky, kurfiřtskými rady i úředníky. Záznamy v památníku se staly připomínkou těchto setkání. Jednu ze zajímavých skupin zapisovatelů představují také někteří lékaři.

Prvním z lékařů, zaznamenaným v památníku Jiřího Holíka, byl **Konrad Viktor Schneider** (1614 Bitterfeld – 1680 Wittenberg), doktor medicíny, žák Daniela Sennerta (1572–1637), významný lékař a anatom 17. století, který působil od roku 1638 či 1639 jako profesor lékařství a botaniky na univerzitě ve Wittenbergu. Mnohokrát (v zimních semestrech v letech 1641, 1645, 1649, 1655, 1661, 1667, 1673 a 1679) byl jejím rektorem a děkanem lékařské fakulty, ale současně zastával i funkci osobního lékaře saského kurfiřta. Jeho hlavním dílem je pětisvazková práce *De catarrhis* (Wittenberg 1660–1662, 5 svazků), v níž vyvrátil dosud platnou teorii, že se hlen utváří v mozku, a navíc objevil nosní sliznici, která po něm dostala název *Membrana Schneideria*. Významné jsou však i jeho další spisy, vzniklé na základě vlastního pozorování a týkající se anatomie, fyziologie a všeobecné patologie, díky nimž se zařadil mezi nejvýznamnější představitele medicíny 17. století.[4] Jeho setkání s Jiřím Holíkem je doloženo 2. dubna 1673 ve Wittenbergu.[5]

[3] Marie Ryantová, *Konvertita a exulant Jiří Holík – nelehký osud uvnitř i vně řádu*, Folia Historica Bohemica 27/1, 2012, s. 135–154; táž, *Der Konvertit und Exulant Jiří Holík und seine antikatholischen Schriften*, Acta Comeniana 49/25, 2011, s. 199–219; táž, *Z Čech do Žitavy, Budyšína a Wittenbergu. Cesta exulanta Jiřího Holíka za uplatněním protestantského kazatele*, in: Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí / Trotz der Grenze. Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet, Plzeň 2013, s. 107–118; táž, *Jiří Holík: od dominikánského cenzora v Plzni k protestantskému kazateli*, in: Lenka Špačková – Jiří Stočes (eds.), Historická dílna IX. Sborník příspěvků přednesených v roce 2014, Plzeň 2015, s. 86–115; táž, *Zahradničením ke slávě: zahradnické tisky exulanta Jiřího Holíka jako důsledek změny jeho literární činnosti a jejich proměny*, in: Jitka Radimská (ed.), Knihy v proměnách času (Opera romanica 16), České Budějovice 2015, s. 262–282, viz <http://www.ff.jcu.cz/documents/10832/171099/OR16+text/021da0e1-665a-407b-a378--028b79f28720> (5. 1. 2018); táž, *Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v raném novověku*, Pelhřimov 2016.

[4] Werner Konstantin von Arnswaldt, *Katalog der fürstlich Stolberg-Stolberg'schen Leichenpredigten-Sammlung*, Bd. 4/1, Leipzig 1935, s. 175–176; Julius Pagel, *Schneider, Konrad Viktor*, in: Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 32, Leipzig 1891, s. 134; *Schneider, Conrad* Victor, in: Johann Heinrich Zedler, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 35, Leipzig 1743, sl. 538–540; Christian Wilhelm Kestner, *Medizinisches Gelehrten-Lexikon*, Jena 1740 (reprint Hildesheim – New York – Olms 1971), s. 765; Christian Gottlieb Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon, Darinne die Gelehrten aller Stände sowohl männ- als weiblichen Geschlechts, welche vom Anfange der Welt bis auf die ietzige Zeit gelebt, und sich der gelehrten Welt bekannt gemacht. Nach ihrer Geburt, Leben, merckwürdigen Geschichten, Absterben und Schrifften aus den glaubwürdigsten Scribenten in alphabetischer Ordnung beschrieben werden*, Bd. 4, Leipzig 1751, sl. 312; Hans Theodor Koch, *Die Wittenberger Medizinische Fakultät (1502–1652) – Ein biobibliographischer Überblick*, in: Stefan Oehmig, Medizin und Sozialwesen in Mitteldeutschland zur Reformationszeit, Leipzig 2007, s. 289–348, tam s. 327.

[5] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, sign. Cod. 70, s. 453, 1462v: „Conradus Victor Schneider, Sereniss[imi] Elect[oris] Saxon[niae] Med[icus] etc.“.

Rovněž v dubnu 1673[6] se ještě během pobytu ve Wittenbergu Jiří Holík sešel s lékařem a synem již zmíněného Daniela Sennerta **Michaelem Sennertem** (1615 Wittenberg – 1691 tamtéž), který po studiích ve Wittenbergu (1623), Lipsku (1632) a Altdorfu (1639) získal v roce 1650 licenciát a doktorát medicíny (1650) a stal se profesorem wittenberské univerzity, po Schneiderově smrti pak jeho nástupcem, v zimních semestrech 1651, 1657, 1669, 1675, 1681 a 1687 navíc působil i jako její rektor. Byl autorem mj. spisů o moru (*De peste*, 1650), srdci a krvi (*De corde*, *De sanguine*, obé 1664) a během svého působení vybudoval soukromé anatomické muzeum, jehož počátky možná položil již jeho otec.[7]

Další setkání s lékařskou kapacitou podle nedatovaného záznamu v památníku nastalo v Rostocku, a to zřejmě v březnu 1674, kdy je Holíkův pobyt v tomto městě doložen.[8] Tamní profesor **Sebastian Wirdig** (1613 Torgau – 1687 Rostock) studoval ve Wittenbergu, Lipsku, Königsbergu a Rostocku (1641 už jako magistr) a posléze působil na univerzitě v Dorpatu (dnes Tartu, Estonsko), kde získal v roce 1651 doktorát a stal se profesorem fyziky a lékařství; ještě v roce 1650 a poté 1651 byl rovněž rektorem. V roce 1654 se vrátil do Rostocku, přednášel i chemii a v roce 1655 se zde stal profesorem lékařství. Také on byl, podobně jako K. V. Schneider, současně osobním lékařem, v tomto případě mecklenburského vévody Gustava Adolfa (1633–1695) v Güstrow. Kvůli spisu *Nova Medicina spirituum curiosa* (Hamburg, 1673), který byl vydáván opakovaně a roku 1707 vyšel v německém překladu, byl podezřelý ze spiritismu a rosenkruciánství a musel se v roce 1684 podrobit zkoumání svých prací ze strany teologické a lékařské fakulty univerzity ve Wittenbergu a vévodské komise, vedené jeho univerzitním kolegou, teologem Michaelem Siriciem (1628–1685).[9]

Je otázkou, zda právě Sebastian Wirdig nepřispěl k tomu, že se Jiří Holík později vydal do Pobaltí. Jeho další zastávkou se ovšem stal Greifswald, kde se mu 20. května 1674 zapsal do památníku[10] profesor lékařství **Christoph Helwig senior** (1642 Anklam – 1690 Greifswald). Studoval na univerzitách v Greifswaldu (1656), kde se učil i arabsky, aby

[6] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, sign. Cod. 70, s. 454, 1463v: „Michael Sennertus, D. P. P.“.

[7] Viz *Sennertus, Michael*, in: Johann Heinrich Zedler, Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschafften und Künste, Bd. 37, Leipzig 1743, sl. 77–78; Fritz Juntke (ed.), *Album Academiae Vitebergensis. Jüngere Reihe*, 2, *1660–1710*, Halle 1952 (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale, Band 1), s. 593–594; Elias von Steinmayer, *Die Matrikel der Universität Altdorf*, Bd. 1–2, Würzburg 1912 (Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte, IV/1), s. 244; H. T. Koch, *Die Wittenberger Medizinische Fakultät (1502–1652) – Ein biobibliographischer Überblick*.

[8] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, sign. Cod. 70, s. 453, 1462r: „Sebastianus Wirdig, Med[icinae] D]octor], olim in Regia Liv[landiae] Dorpatensi, nunc in illustro Rostochiensi Acad[emia] Prof[esor] et Medicus Ducalis“; další záznam z Rostocku v Holíkově památníku je z března 1674 viz tamtéž, s. 281, 864r (superintendent Henricus Müller, 1631–1675).

[9] Viz Axel Wilhelmi, *Die Mecklenburgischen Aerzte von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Schwerin i. M. 1901, s. 24; Gustav Willgeroth, *Die mecklenburgischen Aerzte von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Schwerin 1929, s. 236–237; Bernhard Weissenborn (ed.), *Album Academiae Vitebergensis. Jüngere Reihe*, 1, *1602–1660*, Magdeburg 1934, s. 372; Georg Erler (ed.), *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1806*, I, *Die Immatrikulationen vom Wintersemester 1559 bis zum Sommersemester 1634*, Leipzig 1909, s. 518; Adolph Hofmeister, *Die Matrikel der Universität Rostock*, III, *(1611–1694)*, Rostock 1895, s. 122, 181, 190, 237, 249; Grete Grewolls, *Wer war wer in Mecklenburg und Vorpommern. Das Personenlexikon*, Rostock 2011, s. 10946. Výsledkem zkoumání byl spis *Victrix veritas in censuris theologico-medicis de nova spirituum medicina* (1684).

[10] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, sign. Cod. 70, s. 170, 499: „Christophorus Helvigius, Doct[or] et Prof[esor] Medic[inae] ordinar[ius] Acad[emiae] h[oc] t[empore] Rector“.

mohl číst lékařské texty v originále, dále pokračoval ve studiích v Lipsku (1659) a Leidenu. V roce 1663 odcestoval do Londýna, odkud si přivezl cennou sbírku spisů, přes Paříž zamířil do Itálie (kde pobýval v Padově, Římě a Neapoli) a na konci roku 1665 se dostal do Basileje, kde získal doktorát (1666), a následně se vrátil domů. V roce 1667 se stal profesorem lékařství na univerzitě v Greifswaldu, v letech 1669, 1673, 1678 a 1686 byl zvolen jejím rektorem. Od roku 1664 byl i členem Leopoldiny (Academia Naturae Curiosorum), nejstarší německé přírodovědecko-lékařské společnosti, založené v roce 1652 ve Schweinfurtu a nazvané později podle císaře Leopolda I. Rovněž on se řadil mezi lékaře vládnoucích osob – braniborského „velkého kurfiřta" Friedricha Wilhelma (1620–1688) a již zmíněného meklenburského vévody Gustava Adolfa.[11]

Z roku 1676 a zejména z časového období let 1678 až 1682 se záznamy do Holíkova památníku nedochovaly, další následují až z roku 1683. Mezitím se zřejmě již v roce 1677 Jiří Holík vydal do Königsbergu (Královce, dnes Kaliningrad v Rusku) v tehdejších Vévodských či Východních Prusích, kde se v červenci následujícího roku zapsal na tamější univerzitu.[12] Získal zde také povolení provádět sbírku a obstarávat si tak prostředky na svou obživu[13] a zřejmě se v tomto městě narodil i jeden z jeho synů;[14] následně se pak přesunul do Rigy v tehdy švédském Livonsku. Památník dokládá Holíkův pobyt v Königsbergu až v květnu a červnu 1683 a ke dni 24. května je v něm zapsán lékař a filozof **Gottfried Sand** (1647 Königsberg – 1720 tamtéž),[15] který se později stal významnou osobností tamní lékařské fakulty. Kromě studia na univerzitě v rodném městě (1668) studoval krátce rovněž v Kodani, Kielu, Rostocku, Wittenbergu, Helmstedtu a Vídni a zřejmě díky bohatému mecenáši mohl dále cestovat do Benátek a Padovy, kde se stal magistrem filozofie a v roce 1672 doktorem medicíny. Poté pokračoval ještě dále do Neapole a přes Švýcarsko, Francii,

[11] Viz Ernst Friedlaender, *Aeltere Universitäts-Matrikeln. Universität Greifswald*, 2, Leipzig 1894 (Publicationen aus den K. Preußischen Staatsarchiven 57), s. 123, 138, 151, 174; Georg Erler (ed.), *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1806*, II, *Die Immatrikulationen vom Wintersemester 1634 bis zum Sommersemester 1709*, Leipzig 1909, s. 173; Dirk Alvermann – Birgit Dahlenburg, *Greifswalder Köpfe. Gelehrtenporträts und Lebensbilder des 16.–18. Jahrhunderts aus der Pommerschen Landesuniversität*, Rostock 2006, s. 94–95.

[12] Georg Erler (ed.), *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i*[n] *Pr*[eussen] *1544–1829*, II, *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig 1911/12 (Publikation des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen), s. 109 („Geo. Holyk, Michowicen., exul", 20. 7. 1678); III, *Personenregister und Heimatsverzeichnis*, Leipzig 1917, s. 614.

[13] Alexander Schunka, *Migrationen evangelischer Geistlicher als Motor frühneuzeitlicher Wanderungsbewegungen*, in: Herman J. Selderhuis – Markus Wriedt (eds.), Konfession, Migration und Elitenbildung: Studien zur Theologenausbildung des 16. Jahrhunderts, Leiden – Boston 2007, s. 1–26, tam s. 12, pozn. 36 (odkaz na Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, XX. HA, Etats-Ministerium, 43c/31, 39a/6a – i pro další duchovní z Čech a Uher).

[14] V matrice rižského lycea z let 1675–1709 je k 6. květnu 1687 zapsán „Bernhardus Hollyck, Regiom[ontanus]-Borussus" – viz Fr[iedrich] Bienemann jun. (ed.), *Die Matrikel des Rigaschen Lyceums. 1675–1709*, [Mittau] [1902], s. 11. Vzhledem k tomu, že do lycea přicházeli chlapci ve věku od deseti let, odpovídalo by jeho narození právě předpokládanému pobytu Jiřího Holíka v Královci, respektive jeho počátku. První dítě J. Holíka se narodilo ještě v době působení v Barby (viz Marie Ryantová, *Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v raném novověku*, Pelhřimov 2016, s. 55) a narození dalšího syna, o jehož kmotrovství J. Holík neúspěšně žádal švédského kancléře Magnuse de la Gardie, připadlo na druhý pobyt ve Stockholmu v roce 1675 (tamtéž, s. 71; dále Riksarkivet Stockholm, De la Gardieska samlingen, sign. E 1614, dopis ze dne 3. 7. 1675; Ilmar Talve, *Georgius Franciscus Holyk: ein Beitrag zur Geschichte der landwirtschaftlichen Literatur des Baltikums im 17. Jahrhundert*, Bonn 1955, s. 14, pozn. 22).

[15] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, sign. Cod. 70, s. 456, 1469r: „Gottfridus Sand, Ph. et M. D., P. P., Extraord[inarius]".

Holandsko, Anglii a Belgii se v roce 1673 vrátil do Königsbergu. Od následujícího roku působil na lékařské fakultě, kde se postupně stal mimořádným (1682) a řádným (1691) profesorem, od roku 1707 působil jako profesor primarius a senior lékařské fakulty a v zimním semestru 1707/1708 současně i jako prorektor univerzity.[16] V době setkání s Jiřím Holíkem tedy stál Gottfried Sand na počátku své odborné kariéry, během níž se zabýval například diabetem (*Dissertatio Academica De Diabete*, 1682).

Z Königsbergu, města založeného kdysi na počest Přemysla Otakara II., které v té době bylo metropolí Východních, respektive Knížecích či Vévodských Prus, tvořících od roku 1618 součást braniborsko-pruského státu pod vládou Hohenzollernů,[17] pokračoval Jiří Holík přes rovněž pruský Memel (dnes Klaipėda v Litvě) do Kuronska, tehdy samostatného vévodství, kde je doložen od října 1683 do června 1684. Během své návštěvy kuronské metropole Jelgavy (německy Mitau, dnes Lotyšsko) se 21. června 1684 Jiří Holík setkal s dalším vysoce postaveným lékařem. Byl jím **Johann Harder** (1635–1692),[18] který studoval v Königsbergu, Jeně a také Leidenu a poté vykonával praxi v Jelgavě, od roku 1680 byl osobním lékařem kuronského vévody Jakuba a později i jeho nástupce vévody Friedricha Casimira.[19] Jako lékař byl přitom vysoce ceněn u dvora i v celé zemi (celé Kuronsko mělo tehdy dva lékaře, respektive doktory medicíny), pečoval mj. o vévodu Jakuba během jeho těžké nemoci, připisované očarování úředníka z Neugut Magnuse Luchta, který pak byl v kuronském Bauske veřejně upálen. K Harderovým povinnostem jakožto dvorního lékaře patřilo i zkoušení lékárníků, kteří se usadili v Kuronsku.[20]

Další záznamy lékařů pocházejí až ze závěru vedení památníku a zřejmě i Holíkova života. Na samém konci roku 1695, 30. prosince,[21] se v sasko-anhaltském městě Zeitz (tehdy sídle samostatného vévodství) setkal s doktorem medicíny **Wilhelmem Zapfiem** (1644 Výmar – 1720 Torgau), který byl synem knížecího sasko-výmarského vrchního a dvorního kazatele, generálního superintendenta a asesora vrchní konzistoře, vrchního kazatele

[16] Viz Daniel Heinrich Arnoldt, *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität*, Königsberg in Preußen 1746, 2. Teil, s. 305, 316, 318, 328; Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, Bd. 4, sl. 113; Gustav Früh – Hans Goedeke – Hans Jürgen von Wilckens, *Die Leichenpredigten des Stadtarchivs Braunschweig*, Bd. 7, Hannover 1983, s. 3470–3471 (Nr. 5606); Adolph Hofmeister, *Die Matrikel der Universität Rostock*, III, *(1611–1694)*, Rostock 1895, s. 240; G. Erler (ed.), *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i*[n] *Pr*[eussen, II, *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, s. 80.

[17] František Honzák – Marek Pečenka – Jitka Vlčková, *Evropa v proměnách staletí*, Praha 1995, s. 380.

[18] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, sign. Cod. 70, s. 164, 477r: „Joh[annes] Harder, D[octor] et Seren[issimi] Curlandiae Ducis Archiater".

[19] Viz i Marie Ryantová, *Česká stopa v Kuronsku – exulant Jiří Holík a jeho kontakty v letech 1683 až 1685*, in: Tomáš Jiránek – Karel Rýdl – Petr Vorel (edd.), Gender History – to přece není nic pro feministky. Kniha, kterou napsali přátelé a studenti Mileny Lenderové při příležitosti jejího těžko uvěřitelného životního jubilea, Pardubice 2017, s. 83–96.

[20] Viz Axel Frey, *Baltischer Biographischer Index/Baltic Biographical Index*, Bd. 1, München 1999, s. 305, F. 116, 149, dále i *Baltisches Biographisches Lexikon digital*, http://www.bbl-digital.de/eintrag/Harder-Johann-1635-1692/ (5. 1. 2018); Reinhold Jauernig – Marga Steiger (eds.), *Die Matrikel der Universität Jena*, II, *1652 bis 1723. Personenregister*, Weimar 1961–1977 (Veröffentlichungen der Friedrich-Schiller-Universität Jena), s. 356 (Harder Joh., Düneberga Curonus); Georg Erler (ed.), *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1806*, II, *Die Immatrikulationen vom Wintersemester 1634 bis zum Sommersemester 1709*, Leipzig 1909, s. 159 (Harder Ioh. Curland.); G. Erler (ed.), *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i*[n] *Pr*[eussen], II, *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, s. 64 (7. 3. 1671 Harder Joh., Düneburg. Curon.); III, *Personenregister und Heimatverzeichnis*, Leipzig 1917, s. 160.

[21] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, sign. Cod. 70, s. 430, 1402r: „Guilielmus Zapfi[us], S. Sereniss[ismi] [?] Archiater Sereniss[imi] et Reverendiss[imi] Ducis Saxo-Na[m]burg[ensis] Consiliari[us] et Archiater Capituliq[ue] Cistenser Canonic[us]".

v kostele sv. Petra a Pavla ve Výmaru Nicolause Zapfia (1600–1672) a v Zeitz působil jako knížecí saský dvorní a osobní lékař.[22]

O dva měsíce později Jiří Holík znovu pobýval v jemu známém Wittenbergu a 5. března 1696 se zde setkal s lékařem **Christianem Vaterem** (1651 Jüterbog – 1732 Wittenberg).[23] Ten studoval na univerzitě ve Wittenbergu nejprve filozofii (1675 magistr), poté se věnoval medicíně (1679 licenciát medicíny – s disputací o melancholii, 1681 doktorát). Když se usadil ve Wittenbergu jako lékař, bylo mu v roce 1682 dovoleno veřejně disputovat, o čtyři roky později se stal zemským fyzikem, v roce 1690 mimořádným a o dva roky později řádným profesorem lékařství, v roce 1695 druhým řádným profesorem, v zimních semestrech 1695/1696 (tj. v době, kdy jej navštívil Jiří Holík) a 1701/1702 byl rektorem a v zimním semestru 1707/1708 prorektorem wittenberské univerzity. Zabýval se zejména fyziologií, byl autorem díla *Physiologia experimentalis et demonstrativa iconibus illustrata* (Wittenberg, 1701, 1712). Rovněž on se řadil mezi osobní lékaře významných osobností – v jeho případě knížete von Anhalt-Zerbst. Pod jménem „Nicomachus" byl Christian Vater členem již zmíněné Leopoldinské akademie (Academia Naturae Curiosorum).[24]

Posledním lékařem, zachyceným v památníku Jiřího Holíka, je **Heinrich Meibom** (i Meibaum) (1638 Lübeck – 1700 Helmstedt), doktor medicíny, profesor a senior lékařské fakulty na univerzitě v Helmstedtu, současně brunšvicko-lüneburský knížecí rada a osobní lékař; Jiří Holík se s ním setkal právě v Helmstedtu 20. května 1697.[25] Heinrich Meibom byl synem profesora medicíny v Helmstedtu, kde sám začal v roce 1655 studovat, poté pokračoval na univerzitě v Groningen (1659) a v letech 1660–1661 navštěvoval významné profesory na univerzitách ve Franekenu, Leidenu, Amsterodamu, Haagu a Utrechtu. Po návratu se stal mimořádným profesorem v Helmstedtu, ale vzápětí absolvoval další cestu do jižního Německa a Itálie, kde navštívil Bolognu, Řím, Padovu, Florencii a Ferraru, nazpět se vydal přes Francii (Lyon, Paris, Orleans, Saumur, Angers – tam získal v roce 1663 doktorát), Anglii (London, Oxford, Canterbury) a Holandsko. Po audienci u vévody Augusta z Braunschweigu a Lüneburgu byl jmenován jeho osobním lékařem a od roku 1664 byl profesorem medicíny v Helmstedtu, v roce 1678 se navíc stal i profesorem historie a poezie, stejně jako kdysi jeho dědeček Heinrich Meibom starší. Celkem dvanáctkrát byl zvolen děkanem lékařské fakulty a sedmkrát prorektorem. Věnoval se převážně anatomii, fyziologii a chirurgii, je autorem padesáti sedmi lékařských pojednání a objevitelem jednak mazových žlázek v očních víčkách, které po něm dostaly název (Meibomovy či meibomské žlázky, latinsky *Glandulae tarsales Meibomii*), jednak slepého otvoru v jazyce (*Foramen*

[22] Viz Gustav Früh – Hans Goedeke – Hans Jürgen von Wilckens, *Die Leichenpredigten des Stadtarchivs Braunschweig*, Bd. 9, Hannover 1985, s. 4553 (Nr. 7412); *Zapf, (Wilhelm)*, in: J. H. Zedler, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschafften und Künste*, Bd. 60, Leipzig 1749, sl. 1623–1624.

[23] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, sign. Cod. 70, s. 451, 1456r: „Christian Vater, Acad[emiae] Rector".

[24] Viz *Vater, Christian*, in: J. H. Zedler, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschafften und Künste*, Bd. 46, Leipzig 1745, sl. 728–732; Ch. W. Kestner, *Medizinisches Gelehrten-Lexikon*, s. 881; Julius Pagel, *Vater, Christian*, in: Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 39, Leipzig 1895, s. 503; F. Juntke (ed.), *Album Academiae Vitebergensis. Jüngere Reihe*, Teil 2, *1660–1710*, s. 595–596, dále s. 106 (Vater Christianus, Jüterborga Saxo 9. 5. 1674, Mag. phil. 14. 10. 1675, Lic. med. 1679, Doct. med. 8. 11. 1681, Prof. 13. 3. 1692).

[25] Staats- und Landesbibliothek Hamburg, Autographensammlung, sign. Cod. 70, s. 258, 779r: „Henricus Meibomius, Med[icinae] D[octor] ejusq[ue] et Historiar[um] Prof[esor] Ordinar[ius] Fac[ultatis] Medicae Senior, Seren[issimi] [?] Ducum Bruns[vicensis] et Lyn[eburgensis] Archiater et h[oc] t[empore] Academiae Juliae ProRector".

Meibomii). Patřil také k zastáncům Harveyovy teorie krevního oběhu a prováděl v tomto směru různá zkoumání. Kromě lékařských pojednání však psal i latinské verše a vydal je spolu s básněmi svého dědečka (*Parodiarum horatianarum libri III et sylvarum libri II*, 1588) v díle *Scriptores rerum germanicarum tomi III* (1688), zabýval se také dějinami Dolního Saska, numismatikou či dějinami dolování.[26]

V rámci Holíkova památníku, který obsahuje záznamy nejrůznějších osobností, mezi nimiž převažují především různí teologové či pastoři, ale nechybějí ani některé mnohdy i proslulé postavy politického života, představují záznamy uvedených devíti lékařů velmi zajímavou, i když nijak zvlášť početnou skupinu (jedná se o zhruba čtyři procenta všech záznamů). Památník Jiřího Holíka je ovšem jak rozsahem, tak spektrem záznamů výjimečný, zejména s přihlédnutím k osobě majitele jakožto exulanta. Pokud jsou dochovány podobné rukopisy patřící osobám z řad exulantů, odrážejí spíše jejich vazby k nejbližšímu okolí, a to jak ve smyslu teritoriálním, tak ideovém či společenském, zatímco Jiří Holík alespoň některé tyto hranice výrazně překračoval. Vzhledem k charakteru památníku i k Holíkovým osudům lze předpokládat, že získávání záznamů pro něj mělo – stejně jako v řadě jiných případů – především sběratelský charakter a bylo otázkou sebeprezentace a prestiže (proto se snažil získat podpisy významných osobností), případně mohlo být doplněno i debatami na různá témata, nejspíše se však s ohledem na postavení a funkce zapsaných osob nejednalo o návštěvy za účelem lékařského vyšetření. O vlastním průběhu získávání záznamů sice nejsou k dispozici dostatečné informace, lze však předpokládat, že ani pro majitele památníku, ani pro zapisovatele nejspíše setkání s tím spojené obvykle neznamenalo žádný odborný přínos (zvláště u uvedených lékařských záznamů), ale představovalo ryze společenskou záležitost. Přesto jsou pro nás zápisy více či méně proslulých lékařů v Holíkově památníku cenným dokladem působení a zejména kontaktů jedné ze zajímavých postav českého exilu, kterých se jeho domácím současníkům zřejmě nikdy nedostalo.

[26] Viz G. Früh – H. Goedeke – H. J. von Wilckens, *Die Leichenpredigten des Stadtarchivs Braunschweig*, Bd. 5, Hannover 1981, s. 2481–2483 (Nr. 4075); Sabine Ahrens, *Meibom, Heinrich (d. J.), Dr. med., Prof*, in: Horst-Rüdiger Jarck – Dieter Lent u. a. (edd.), Braunschweigisches Biographisches Lexikon. 8. bis 18. Jahrhundert, Braunschweig 2006, s. 487; *Meibom, Heinrich, der jüngere*, in: J. H. Zedler, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschafften und Künste*, Bd. 20, Leipzig 1739, sl. 280–282; Viktor von Meibom, *Meibom, Heinrich*, in: Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 21, Leipzig 1885, s. 187an; Peter Johanek, *Meibom, Heinrich*, in: Neue Deutsche Biographie, Bd. 16, Berlin 1990, s. 631; Werner Hillebrand (ed.), *Die Matrikel der Universität Helmstedt 1636–1685*, Hildesheim 1981, s. 111 (13. 9. 1655 Meibomius Henricus, Lubecensis); Herbert Mundhenke (ed.), *Die Matrikel der Universität Helmstedt 1685–1810*, Hildesheim 1979, s. 46.

Příloha: Přehled lékařů zapsaných v památníku Jiřího Holíka

Číslo	Rok	Datum	Místo	Záznam	Jazyk	Citace
1.	1673	2. 4.	Witteb[ergae] [Wittenberg]	Conradus Victor Schneider, Sereniss[imi] Elect[oris] Saxon[niae] Med[icus] Etc.	Lv,s	Cod. 70, s. 453, 1462v
2.	1673	Mens[e] April[is]	Wittebergae [Wittenberg]	Michael Sennertus, D. P. P.	Lv,s	Cod. 70, s. 454, 1463v
3.	s. d. [1674?]		Rostochii [Rostock]	Sebastianus Wirdig, Med[icinae] D] octor], olim in Regia Liv[landiae] Dorpatensi, nunc in illustro Rostochiensi Acad[emia] Prof[esor] et Medicus Ducalis	Lv,s	Cod. 70, s. 453, 1462r
4.	1674	20. 5.	Gryphiswaldis [Greifswald]	Christophorus Helvigius, Doct[or] et Prof[esor] Medic[inae] ordinar[ius] Acad[emiae] h[oc] t[empore] Rector	Lv,Řs, Ls,Lsy	Cod. 70, s. 170, 499
5.	1683	24. 5.	in Acad[emia] Regiomontana [Královec, dnes Rusko]	Gottfridus Sand, Ph. et M. D., P. P., Extraord[inarius]	Lv,s	Cod. 70, s. 456, 1469r
6.	1684	21. 6.	Mÿtaviae [Mittau, dnes Jelgava, Lotyšsko]	Joh[annes] Harder, D[octor] et Seren[issimi] Curlandiae Ducis Archiater	Lv,s	Cod. 70, s. 164, 477r
7.	1695	30. 12.	Cistae [Zeitz]	Guilielmus Zapfi[us], S. Sereniss[ismi] ...cis ad. Archiater Sereniss[imi] et Reverendiss[imi] Ducis Saxo-Na[m]burg[ensis] Consiliari[us] et Archiater Capituliq[ue] Cistenser Canonic[us]	Lv,s	Cod. 70, s. 430, 1402r
8.	1696	5. 3.	Wittenberg	Christian Vater, Acad[emiae] Rector	Lv,s	Cod. 70, s. 451, 1456r
9.	1697	20. 5.	Helmstadii [Helmstedt]	Henricus Meibomius, Med[icinae] D[octor] ejusq[ue] et Historiar[um] Prof[esor] Ordinar[ius] Fac[ultatis] Medicae Senior, Seren[issimi] ? Ducum Bruns[vicensis] et Lyn[eburgensis] Archiater et h[oc] t[empore] Academiae Juliae ProRector	Lv,s	Cod. 70, s. 258, 779r

Vysvětlivky k příloze:

Číslo Pořadové číslo zápisu.

Rok Rok vzniku zápisu.

Datum Datum vzniku zápisu. Všechna data byla převedena na současný způsob, ať už byla v originále uvedena jakkoli.

Místo Místo vzniku záznamu, a to v podobě, v jaké se nachází v památníku (transliterace), včetně případného upřesnění (*in Academia*). Současný název je uveden v závorce.

Záznam Informace o inskribentovi: je uvedeno křestní jméno a příjmení, a to v podobě, v jaké se nachází v památníku (transliterace). Připojeny jsou i případné další významné informace, tvořící součást záznamu, jiné byly doplněny v poznámce pod čarou.

Jazyk Jazyk, jímž je záznam psán – tj. věnování a případné sentence: L – latina, Ř – řečtina; v = věnování; s = sentence; sy = symbola.

Citace Odkaz na zdroj.

MARIE RYANTOVÁ

Der Emigrant Jiří Holík und seine Kontakte zu Ärzten in den deutschen Ländern und im Baltikum

ZUSAMMENFASSUNG

Eine der interessanten Gestalten des tschechischen Exils ist Jiří Holík (1635–1700/1710?), ursprünglich Dominikaner, der seine Heimat verließ, zum Luthertum konvertierte und als Prediger tschechischer Emigranten tätig war. Bald jedoch musste er seine Stelle verlassen und erlangte schließlich als Autor von Schriften über Gartenbau und Obstbau Berühmtheit und zählt bis heute zu den bedeutenden und anerkannten Persönlichkeiten der europäischen Obstbaukunde (Pomologie) des 17. Jahrhunderts. Bereits ab 1673 und insbesondere von 1683 bis 1698 unternahm er zahlreiche Reisen, auf denen er seine Bücher verkaufte bzw. verteilte und mittels ihrer um Unterstützung bat. Später widmete er sich auf seinen Reisen auch gärtnerischen Tätigkeiten und verarbeitete die dabei gewonnenen Erfahrungen anschließend in weiteren Büchern. Ein wertvolles Zeugnis von diesen Reisen, auf denen er mit den verschiedensten Persönlichkeiten zusammentraf, sind die Notizen in seinem Stammbuch, das sich nur torsohaft in Gestalt einiger loser Blätter erhalten hat. Dennoch enthält es die respektable Zahl von 226 Eintragungen. Autoren der meisten Einträge waren verschiedene Pastoren und Superintendenten, Theologen, Juristen, kurfürstliche Räte und Beamte, aber auch Universitätsprofessoren oder Rektoren. Unter den Eintragungen befinden sich auch die von neun bedeutenden Ärzten der Jahre 1673 bis 1697, die an den Universitäten in Wittenberg, Rostock, Greifswald, Königsberg und Helmstedt tätig waren oder (und mitunter gleichzeitig) als Leibärzte verschiedener Herrscher wirkten (beispielsweise des Herzogs von Kurland, des sächsischen oder brandenburgischen Kurfürsten, des mecklenburgischen oder braunschweig-lüneburgischen Herzogs). Der Charakter des Stammbuches und Holíks Schicksal lässt die Annahme zu, dass die Einträge für ihn vor allem Sammelcharakter hatten und eine Frage der Selbstpräsentation und des Prestiges darstellten, gegebenenfalls auch durch Debatten zu verschiedenen Themen ergänzt werden konnten. Sicherlich handelte es sich hierbei jedoch weder um Besuche zwecks ärztlicher Untersuchung noch um ärztliche Konsultationen. Trotzdem stellen diese Vermerke einen wertvollen Beleg für Kontakte einer interessanten Gestalt des tschechischen Exils dar.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Marie Ryantová
Ústav archivnictví a pomocných věd historických,
Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
ryantova@ff.jcu.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 107–121

ENTFERNUNG/REINIGUNG/ENTJUDUNG: DŮSLEDKY NACISTICKÉ RASOVÉ PERZEKUCE PRO PROFESORSKÝ SBOR LÉKAŘSKÉ FAKULTY NĚMECKÉ UNIVERZITY V PRAZE, 1938–1945*

MICHAL V. ŠIMŮNEK

ENTFERNUNG/REINIGUNG/ENTJUDUNG: THE IMPACT OF NAZI RACIAL PERSECUTION ON THE PROFESSORIAL STAFF OF THE FACULTY OF MEDICINE OF THE GERMAN UNIVERSITY IN PRAGUE, 1938–1945

One of the consequences of the Nazi occupation of the Czech Lands in 1939–1945 was that the careers of many scientists and academics either experienced politically and ideologically driven changes or were forcibly ended. Emigration, racial persecution, or involvement in the resistance movement had a fatal impact on the previously multicultural and multilingual scientific community in the Czech Lands. This had a significant effect also on the medical profession. Using the example of some of its elite representatives, namely university teachers (professors and senior lecturers), one can trace the development of an important part of traditional, linguistically German science and education in the Czech Lands. This study contributes to research focused on description and analysis of changes in the scientific and personnel basis of medical science in the Czech Lands during the period in question. It also adds to our knowledge of development of sciences and scientific institutions, in particular at the Faculty of Medicine of the German University in Prague. This contribution is based on the study of materials kept in both domestic and foreign archives.

Keywords: Nazism – Antisemitism – Universities – Medicine – WW2

DOI: 10.14712/23365730.2018.23

Dne 10. května 1933 hořely v německých univerzitních městech ohně, nenávratně stravující knihy „nežádoucích“, především židovských autorů. V Berlíně při této příležitosti Joseph Goebbels (1897–1945) před mnohatisícovým davem halasně deklamoval, že „*dobu upadajícího židovského ducha máme za sebou a* [nacionálněsocialistická – pozn. aut.] *revoluce uvolnila cestu duchu německému*“.[1] „Rasová“ podmíněnost vědeckých výkonů, internacionalita a neslučitelnost s „germánskou vědou“ – to byla hlavní klišé nacistických ideologů a propagandistů.[2] Přínos židovské vzdělanosti byl přitom vybranými autory systematicky popírán, což měly mimo jiné dokazovat i dějiny vědy. Nacistická propaganda dlouhodobě

* Tato studie vznikla v rámci projektu GA ČR 17-27132S.

1 Srov. *Zprávy z Německa – Pálení knih*, Židovské zprávy 16/20, 1933, s. 1; Časopis československých knihovníků 13/1–2, 1934, s. 2.

2 Alfred Rosenberg, *Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, München 1938, s. 121. Dále např. Erhard Lehmann, *Der Einfluß des Judentums auf das französische*

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

pracovala s nesmiřitelným antagonismem „židovské“ či „požidovštělé vědy“ (*jüdische/verjudete Wissenschaft*) a „německé vědy“, která měla spočívat na *völkisch* základech. Proto se lze setkat například s „německou fyzikou“ (*deutsche Physik*) či „německou biologií“ (*deutsche Biologie*), kterou její proponenti velmi křečovitě a exaltovaně vyhlašovali, jako v případě nositele Nobelovy ceny za fyziku z roku 1919 Johannese Starka (1874–1957). Tak například bratislavský rodák Philipp Lenard (1862–1947), rovněž nositel Nobelovy ceny za fyziku z roku 1905 a promotor „německé fyziky“, který publikoval již roku 1929 jednu z prvních populárních biografických prací pro dějiny přírodních věd, neměl pro její roli v dějinách jiného hodnocení, než že se jednalo o „*myšlení jiného druhu*“, které „*se nikdy nehodilo k ničemu jinému nežli k okamžitým paúspěchům anebo k omračování, nebo v nejlepším případě k dokončení toho, co už v podstatě bylo započato*“.[3] Mezi třiašedesáti osobnostmi, které měly podle něj do roku 1918 zásadně ovlivnit přírodní vědy, pak konsekventně nezahrnul nikoho, kdo by spadal právě do „myšlení jiného druhu“. Dokazování „německosti“ jednotlivých vědeckých oborů se tak stalo symptomem tohoto období ve vývoji dějin věd ve střední Evropě. Oficiální *Damnatio memoriae* roku 1940 stvrdilo i říšské ministerstvo vědy a vzdělání lidu (*Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung*), když ve svém úředním listě přikazovalo, aby v seznamech literatury vědeckých a dizertačních prací nebyli uváděni židovští autoři, respektive byli uváděni alespoň odděleně od autorů „árijských“.[4]

Obě tyto události – veřejné pálení knih a snaha vymazat z nich jména nežádoucích autorů – příznačně ohraničují radikální proměnu vztahu k moderní vzdělanosti liberální éry, k níž došlo ve jménu nacistické ideologie, a zásah do akademických svobod a svobody vědeckého bádání. Ačkoli soupisy exponovaných osobností židovského původu, zpravidla zahrnující i oblast středního a vysokého školství, kolovaly v Německu již od konce dvacátých a počátku třicátých let 20. století, teprve uchopení moci nacisty znamenalo zásadní změnu.[5] Cílem personální politiky se totiž stalo nejen záměrné rozbití tradičních vazeb ve vědecké a vysokoškolské oblasti, nýbrž i přeměna celého univerzitního a vědecko-výzkumného sektoru pomocí bezprecedentních a drastických zásahů. Vedle prvotních aktivit zdola, které byly v Německu po uchopení moci nacisty zpravidla v režii studentských organizací, bylo pro tyto zásahy záhy využito především legislativně-byrokratických opatření prosazovaných shora, v rámci tzv. správně formálního jednání (*verwaltungsförmiges Verfahren*).[6] Klíčovým bylo přijetí zákona o znovuobnovení služebního úřednictva

Denken der Gegenwart (= Schriften des Deutschen Instituts für Aussenpolitische Forschung, H. 65/ Frankreich gegen die Zivilisation, H. 10), Berlin 1940, s. 34.

3 Philipp Lenard, *Velcí přírodozpytci. Dějiny přírodovědného bádání*, Praha 1943, s. 11.

4 Bundesarchiv (BArch) Berlin, f. R58/150, Meldungen aus dem Reich, 10. 4. 1940, s. 8 („Zitieren jüdischer Autoren bei Dissertationen“).

5 *Der jüdische Einfluß an den Deutschen Hohen Schulen. Ein familienkundlicher Nachweis über die jüdischen und verjudeten Universitäts- und Hochschulprofessoren*, Teile 1–8, Göttingen 1928–1932; Karl Hoppmann, Über den Stand der Verjudung der akademischen Berufe, Berlin 1931. Tento spisek překvapivě neuvádí přehledy pro Prahu či Brno, nýbrž podíl židovských lékařů ve vybraných pohraničních („sudetských“) městech (Těšíně, Opavě) či učitele na středních školách v těchto oblastech. Obecně k těmto seznamům srov. Peter Th. Walther, *Entlassungen und Exodus. Personalpolitik an der Medizinischen Fakultät und in der Charité 1933*, in: Sabine Schleiermacher – Udo Schagen (eds.), Die Charité im Dritten Reich. Zur Dienstbarkeit medizinischer Wissenschaft im Nationalsozialismus, Paderborn – München – Wien – Zürich 2008, s. 37–50, zde s. 37–38.

6 Pro přehled použitých zákonných předpisů v jednotlivých fázích v Německu do roku 1939 srov. Ursula Ferdinand, *Vertreibungen im Umgestaltungsprozess der Medizinischen Fakultäten an deutschen Universitäten*

(*Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*), přijatého již 7. dubna 1933.[7] Jasně zglajchšaltovaných obrysů pak nabyla personální politika zejména po zavedení vůdcovského principu (*Führerprinzip*) a přijetí směrnic ke sjednocení vysokoškolské správy z roku 1935.[8] Pro tzv. odžidovštění (*Entjudung*) či arizaci (*Arisierung*) vysokých škol, univerzit a ostatních vědeckých pracovišť, které probíhalo v Německu v několika vlnách a bylo de facto ukončeno roku 1939, se dobově užívalo vícero, zpravidla cynicky eufemistických označení. Bylo to například vyřazení (*Ausschaltung*), odstranění (*Entfernung*), ale také očištění (*Reinigung*), očista (*Purifikation*) či nijak nezakrytě čistka (*Säuberung*). Podstatou bylo vždy vyloučení a následné odstranění dané skupiny z určitých profesních a společenských pozic, a to omezením či spíše zamezením práv jak k výkonu stávajícího povolání, tak k dalšímu obsazení určitých pozic, a tím i konsekventnímu pokračování či zahájení kariéry v akademické oblasti. Ruku v ruce s omezením občanských a lidských práv šla sociální degradace, doprovázená psychickým i fyzickým terorem, a v neposlední řadě také zničením hospodářské existence.[9]

Odpor z řad nežidovských kolegů byl přitom minimální, naopak z jejich strany často docházelo k bezskrupulóznímu obsazování „uvolněných" postů.[10] Jak o tomto „sebezglajchšaltování" (*Selbstgleichschaltung*) lapidárně poznamenal jeden z postižených vědců a zároveň signatář apelu *Urgent Call for Unity* z roku 1932, heidelberský matematik a statistik Emil Julius Gumbel (1891–1966): „*Idea univerzity se rozplynula před výpočtem penzí.*"[11]

Přitom již v první vlně (1933–1935) bylo v Německu z akademické sféry propuštěno celkem 1145 osob, respektive 1684 osob včetně mimouniverzitních ústavů císaře Viléma (*Kaiser-Wilhelm-Institute*), vědeckých akademií, muzeí atd.; počet židovských vědců a akademiků se odhaduje asi na 800.[12]

Zůstaneme-li jen u lékařských fakult, byl celý proces, jakkoli odlišně probíhal na jednotlivých fakultách, velmi rychlý a ztráty enormní.[13] Tak například na berlínské lékařské fakul-

im „Dritten Reich", in: Thomas Beddies – Susanne Doetz – Christoph Kopke (eds.), Jüdische Ärztinnen und Ärzte im Nationalsozialismus (= Europäisch-jüdische Studien, Bd. 12), Berlin – Boston 2014, s. 117–149, zde s. 134–135 (tabulka); k úloze studentů tamtéž, s. 126–128; P. T. Walther, *Entlassungen und Exodus*, s. 43–46. Obecně srov. také Jiří Pešek, *Nacifikace německých univerzit*, *Dějiny a současnost* 17/3, 1995, s. 33–37. K vývoji protižidovského zákonodárství v Německu srov. Cornelia Essner, *Die „Nürnberger Gesetze" oder die Verwaltung des Rassenwahns 1933–1945*, Paderborn 2002.

7 U. Ferdinand, *Vertreibungen*, s. 134. Srov. také Karel Litsch, *Nacistické rasové právní předpisy na německých vysokých školách v letech 1933–1935*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 2/2, 1961, s. 141–147.

8 Dieter Langewiesche – Heinz-Elmar Tenorth (eds.), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, Bd. 5, *1918–1945. Die Weimarer Republik und die nationalsozialistische Diktatur*, München 1989, s. 20, 228. Srov. rovněž Helmut Heiber, *Universität unterm Hakenkreuz*, Bd. II, München – London – New York – Paris 1992, s. 148–260.

9 Obecně srov. Irmtrud Wojak (ed.), *Nationalsozialismus. Volksgemeinschaft, Raub und Gedächtnis*, Frankfurt/Main – New York 2000. Dále srov. Udo Schagen, *Wer wurde vertrieben? Wie wenig wissen wir? Die Vertreibungen aus der Berliner Medizinischen Fakultät 1933. Ein Überblick*, in: S. Schleiermacher – U. Schagen (eds.), Die Charité im Dritten Reich, s. 37–50.

10 Pro situaci v Heidelbergu srov. Wolfgang U. Eckart, *Medizin in der NS-Diktatur. Ideologie, Praxis, Folgen*, Wien – Köln – Weimar 2012, s. 112–114.

11 D. Langewiesche – H.-E. Tenorth (eds.), *Handbuch*, s. 227.

12 Edward Y. Hartshorne, *The German Universities and National Socialism*, London 1937, s. 112. Srov. také D. Langewiesche – H.-E. Tenorth (eds.), *Handbuch*, s. 225.

13 U. Ferdinand, *Vertreibungen*, s. 135. Dále srov. Wolfgang U. Eckart, *Die Medizinische Fakultät*, in: Wolfgang U. Eckart – Volker Sellin – Eike Wolgast (eds.), Die Universität Heidelberg im Nationalsozialismus,

tě muselo odejít 135 z 331 a na vídeňské lékařské fakultě po připojení Rakouska dokonce 175 z celkem 321 „nežádoucích“ (rasově i politicky) pedagogů.[14] V této souvislosti je důležité připomenout, že první pokusy o podání celkového přehledu a zároveň upozornění na pronásledování těchto kolegů učinili již roku 1934 čeští lékaři v čele s profesorem Lékařské fakulty Univerzity Karlovy Janem Bělehrádkem (1896–1980).[15]

Kvalitativní ztráta pro evropskou a světovou vědeckou komunitu přitom byla ještě větší nežli kvantitativní. Svá působiště muselo opustit celkem dvacet nositelů Nobelovy ceny. Ze známých lékařů uveďme například příborského rodáka Sigmunda Freuda (1856–1939), dále Hanse Adolfa Krebse (1900–1981), Fritze A. Lipmanna (1899–1986), Ottu Loewiho (1873–1961), Maxe Bielschowského (1869–1940), Alfreda Bielschowského (1871–1940), Arthura Eichengrüna (1867–1949), Ernsta Gräfenberga (1881–1957), Hanse W. Kosterlitze (1903–1996), Bernarda Katze (1911–2003) a mnohé další.[16]

Vedle těchto světoznámých jmen je ovšem povědomost o dopadu na jednotlivé vědecké oblasti, medicínu nevyjímaje, velmi omezená. Obdobně je jen velmi málo známo o osudu habilitujících se akademiků či doktorandech.[17]

Lékařská fakulta Německé univerzity v Praze

Tato fakulta zůstávala i v meziválečném období významným střediskem praktické medicíny a její kliniky nabízely často nejprogresivnější péči v Čechách.[18] Ke konci třicátých let byla největší fakultou celé pražské německé univerzity, když právě v druhé polovině tohoto desetiletí jí výrazně přibylo inskribovaných studentů; jejich nejvyšší počet dosáhl až přibližně 2400.[19] Na jednoho učitele tak v průměru připadalo 22,7 studenta.[20]

V době emancipace židovského obyvatelstva, která v rakousko-uherské monarchii proběhla po roce 1848, se pražská německá lékařská fakulta stala díky německému jazyku, šíři

Heidelberg 2006, s. 641–649.

14 U. Schagen, *Wer wurde vertrieben?*, s. 58–64; Klaus Taschwer, *Hochburg des Antisemitismus. Der Niedergang der Universität Wien im 20. Jahrhundert*, Wien 2015, s. 210–211.

15 Srov. *Liste der Professoren der Medizin und der medizinischen Forschern, die von der Hitler-Regierung als minderwertig beurlaubt, in den Ruhestand versetzt oder verhaftet wurden*, Internationales Ärztliche Bulletin 1/1, 1934, s. 12–15. Detailně je dokumentována např. situace v Berlíně. Srov. Michael Hubenstorf, *Die 1933–1935 entlassenen Hochschullehrer der Medizin in Berlin*, in: Wolfram Fischer – Klaus Hierholzer – Michael Hubenstorf – Peter Th. Walther – Rolf Winau (eds.), Exodus der Wissenschaften aus Berlin, Berlin – New York 1994, s. 618–626. Pro mimouniverzitní sféru srov. také Peter Th. Walther, *„Arisierung“, Nazifizierung und Militarisierung. Die Akademie im „Dritten Reich“*, in: Wolfram Fischer (ed.), Die Preußische Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1914–1918, Berlin 2000, s. 101–106.

16 D. Langewiesche – H.-E. Tenorth (eds.), *Handbuch*, s. 227. Srov. také *Heimat und Exil. Emigration deutscher Juden nach 1933*, Frankfurt/Main 2006. K významu židovských lékařů pro lékařské vzdělání v Německu srov. Albrecht Scholz – Caris-Petra Heidel, *Medizinische Bildung und Judentum*, Dresden 1998.

17 U. Schagen, *Wer wurde vertrieben?*, s. 58–64.

18 Jiří Pešek – Alena Míšková – Petr Svobodný – Jan Janko, *Německá univerzita v Praze v letech 1918–1939*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousta (eds.), Dějiny Univerzity Karlovy, IV, Praha 1998, s. 181–232; Petr Svobodný, *Periferie nebo centrum? Místo fakultních nemocnic v rámci zdravotnictví a vysokého školství středoevropské metropole*, Documenta Pragensia, Praha 2002, s. 425–447.

19 J. Pešek – A. Míšková – P. Svobodný – J. Janko, *Německá univerzita v Praze*, s. 182.

20 Václav Podaný, *K problematice německé vědecké obce v Československu v letech 1918–1938*, *Dějiny věd a techniky* 29/4, 1997, s. 217–227, zde s. 225. K problematice osudu židovských lékařů z Čech a Moravy během nacistické okupace a holocaustu se věnuje především probíhající výzkum Mgr. Šimona Krýsla ze Zdravotnického muzea Národní lékařské knihovny v Praze.

profesního uplatnění i dalším faktorům pro lékaře židovského původu velmi přitažlivou.[21] Po roce 1918 se dokonce zdálo, že Ministerstvo školství a národní osvěty (dále jen MŠANO) uplatňovalo personální politiku *sui generis*, která akademiky židovského původu na německé lékařské fakultě zvýhodňovala. Tento postup byl MŠANO opakovaně vyčítán především ze strany německy mluvících nacionálních a *völkisch* orientovaných kruhů. Již ve dvacátých letech a počátkem let třicátých nebyl antisemitismus v těchto sférách ničím neobvyklým, jak o tom svědčí například známá tzv. Steinherzova aféra, která propukla po zvolení prvního rektora Německé univerzity v Praze židovského původu, historika Samuela Steinherze (1857–1942).[22]

V posledním „neturbulentním" semestru, tzn. letním semestru akademického roku 1937/1938, nabízela fakulta na svých ústavech a klinikách v rámci studia medicíny devatenáct specializací.[23] Kvalita pedagogického sboru byla i v tomto období dána vývojem v předcházejícím období, kdy německá věda nejen ve střední Evropě zřetelně dominovala a kdy rovněž v oblasti lékařských oborů dosahovala mobilita akademiků značné intenzity. Časté přesuny lze před rokem 1918 doložit především mezi Prahou a Vídní, ale také směrem k některým německým univerzitám, jako například Heidelbergu, Freiburgu a Vratislavi.[24] Tento trend, kdy německy mluvící akademici z pochopitelných příčin migrovali více nežli jejich čeští kolegové, do značné míry přetrvával i po roce 1918.[25]

Nástup nacismu v Německu vedl na pražské německé univerzitě k jasné radikalizaci a polarizaci jak v rámci celé univerzity, tak i pedagogického sboru Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze. Pronacistická skupina se zde poněkud překvapivě zformovala okolo některých starších profesorů, jako například anatoma Otty Großera (1873–1951), otolaryngologa Karla Ammersbacha (1884–1952) či internisty Waltera Nonnenbrucha (1887–1955). Kromě obšírně prezentovaných a reflektovaných incidentů (Kelsenova aféra) se do dalších

[21] Pro specifickou roli pražské lékařské fakulty vůči židovskému ghettu srov. Guido Kisch, *Die Prager Universität und die Juden 1348–1848. Mit Beiträgen zur Geschichte des Medizinstudiums*, Amsterdam 1969, s. 36–47. V obecném přehledu srov. Helena Krejčová, *Juden in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts*, in: Marek Nekula – Walter Koschmal (eds.), Juden zwischen Deutschen und Tschechen. Sprachliche und kulturelle Identität in Böhmen 1800–1945 (= Veröffentlichungen des Collegiums Carolinum, Bd. 104), München – Oldenbourg 2006, s. 85–103; k postavení na Německé univerzitě v Praze srov. Alena Míšková, *Die Lage der Juden an der Prager Deutschen Universität*, in: Jörg K. Hoensch (ed.), Judenemanzipation – Antisemitismus – Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den böhmischen Ländern und in der Slowakei, Essen 1999, s. 117–127. Dále srov. také Petr Svobodný, *Lékaři v českých zemích 1848–1939*, in: Petr Svobodný – Jan Havránek, Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století, Praha 1996, s. 126–146, zde s. 133–144.

[22] Alena Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität vom Münchener Abkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Universitätsleitung und Wandel des Professorenkollegiums*, Praha 2007, s. 42.

[23] Byly jimi: 1. anatomie a histologie, 2. fyziologie, 3. fyziologická a lékařská chemie, 4. patologická anatomie, 5. obecná anatomie, 6. farmakologie a farmakognosie, 7. interní medicíny, 8. rentgenologie, 9. psychiatrie a neurologie, 10. pediatrie, 11. chirurgie, 12. gynekologie, 13. oční lékařství, 14. otolaryngologie (ORL), 15. zubní lékařství, 16. dermatologie a syfilis, 17. soudní lékařství, 18. průmyslové lékařství a 19. dějiny lékařství a přírodních věd. Srov. *Vorlesungsverzeichnis der Medizinischen Fakultät der Deutschen Universität in Prag – Sommer 1938/1939*, Praha 1938.

[24] Ludmila Hlaváčková, *Lehrer der Prager deutschen medizinischen Fakultät an der Frankfurter Universität*, in: Juliane C. Wilmanns – Gert Preiser (eds.), Medizin in Frankfurt am Main. Ein Symposium zum 65. Geburtstag von Gert Preiser, Hildesheim 1994 (= Frankfurter Beiträge zur Geschichte, Theorie und Ethik der Medizin, 15), s. 233–238. Srov. také Christian von Ferber, *Die Entwicklung des Lehrkörpers der deutschen Universitäten und Hochschulen 1864–1954*, Göttingen 1956.

[25] V. Podaný, *K problematice německé vědecké obce*, s. 217, 220, 224, 227.

roztržek s antisemitským podtextem zapojili i lékaři (Wilhelm Jaroschy v „Rede- und Lesehalle“).[26]

K otevřenému střetu došlo bezprostředně před mnichovskou krizí v září 1938, když přibližně polovina celého profesorského sboru německé univerzity odešla do Mnichova a Vídně. Tato akce byla naplánována ve spolupráci se Sudetoněmeckou stranou (*Sudetendeutsche Partei*) a nacistickou organizací *NS-Dozentenbund*.[27] Z Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze odešli mimo jiné již zmiňovaní W. Nonnenbruch a K. Ammersbach i fyziolog Armin von Tschermak-Seysenegg, dermatolog Rudolf Bezecny (1901–1945), Anton M. Marx (1886–1939) a dokonce také jeden profesor židovského původu, jímž byl patolog Hans Rotky (1879–1965).[28] Celkem v této době opustilo Prahu čtyřicet sedm ze sto pěti profesorů všech fakult německé univerzity.[29] Pokud jde o lékaře, ti kteří zůstali, se ujali vedoucích pozic (například na pediatrických klinikách).[30] Odešla i značná část lékařského personálu, který pak bylo nutno doplnit českými zaměstnanci.[31] V této době lze také pozorovat jasné rozlišování na základě „rasových“ kritérií: například německé velvyslanectví v Praze pečlivě sledovalo, kdy se přednostou nějaké kliniky stal židovský lékař a podávalo o tom relace do Berlína.[32]

Po přijetí mnichovského diktátu došlo ke zvýšení neformálního tlaku ze strany nacistického Německa na pokud možno co nejrychlejší odstranění vysokoškolských pedagogů židovského původu. Úspěchu tyto snahy dosáhly v lednu 1939, kdy byly v podstatě během jednoho měsíce učiněny všechny nezbytné administrativní kroky. Příslušný oběžník, o den později následovaný další konkretizací a doplňkovým výkladem, rozeslalo MŠANO všem dotčeným institucím 26. ledna 1939.[33] Odvolání kvůli rasovému původu bylo kamuflováno jako předčasné penzionování či odchod na vlastní žádost. V případě, že dotčený odporoval, bylo na příslušném rektorátu, aby zasáhl. O tom, že se nepředpokládaly komplikace, svědčí skutečnost, že závěrečná zpráva měla být podána MŠANO do 15. března 1939. Protestovali však pouze jednotlivci (Oskar Fischer). K 4. únoru 1939 byli vědci židovského původu vyloučeni rovněž z další ústřední německé instituce pro vědu a umění v Československu, Německé společnosti věd a umění pro Československou republiku (*Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik*); jednalo se celkem o osm jejích řádných členů.[34]

[26] Tamtéž, s. 38.

[27] J. Pešek – A. Míšková – P. Svobodný – J. Janko, *Německá univerzita v Praze*, s. 185–187. Srov. také Věra Vomáčková, *Německá universita v Praze mezi Mnichovem a 15. březnem 1939*, AUC-HUCP 4, 1963, s. 3–19, zde s. 7–11; A. Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität*, s. 46–53.

[28] A. Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität*, s. 51.

[29] Tamtéž, s. 48.

[30] Tamtéž, s. 51–52.

[31] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, f. Deutsche Gesandtschaft Prag, kniha 70, zprávy o situaci na německých lékařských klinikách v Praze z 3. a 21. 10. 1938. Viz A. Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität*, s. 53.

[32] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, f. Deutsche Gesandtschaft Prag, kniha 70, zprávy o situaci na německých lékařských klinikách v Praze z 3. a 21. 10. 1938.

[33] Oběžník MŠANO č. 30 621/39, 27. 2. 1939. Srov. A. Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität*, s. 62.

[34] Michael Neumüller, Überblick über die Geschichte der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag von der Gründung bis zum Jahre 1945, in: Alena Míšková – Michael Neumüller, Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag) 1891–1945. Materialien zu ihrer Geschichte und Inventar des Archivbestandes (= Studia Historiae Academiae Scientiarum

Tato tzv. čistící akce (*Reinigungsaktion*), jak bylo odstranění vysokoškolských pedagogů židovského původu německými místy interně nazýváno a jež započala ještě za existence Česko-Slovenska, byla v závěrečné fázi dozorována šéfem SD Reinhardem Heydrichem (1904–1942). Podle jeho závěrečné zprávy byla právě lékařská fakulta nejvíce postiženou ze všech fakult, neboť z dvaceti ordinariátů zůstalo obsazeno pouze šest, což znamenalo, že obsazeno bylo vedení pouze dvou z deseti ústavů a pouze šest z dvanácti klinik mělo svého přednostu.[35] Celkem pro lékařskou fakultu zpráva uváděla nucený odchod padesáti osmi židovských pedagogů.[36] Do listopadu 1939 se tak jednalo o největší politicky motivovanou intervenci do složení univerzitní a vědecké komunity v českých zemích.[37] Pro úplnost dodejme, že paralelně k ní byli vědci židovského původu registrováni i na českých vysokých školách.[38]

Emigrace/exil

Za těchto okolností se mnozí z postižených pedagogů rozhodli zemi opustit, neboť v daný okamžik se pro ně jako hlavní možnost dalšího uplatnění nabízela pouze rekvalifikace a přeškolování.[39]

V případě českých zemí byla možnost odchodu v podstatě omezena pouze na období několika měsíců před rozpoutáním druhé světové války 1. září 1939. Obecně lze říci, že ti, kteří se po únoru 1939 (nebo již dříve) rozhodli odejít, se na jedné straně potýkali s obdobnými problémy, s nimiž se již dříve museli vypořádat jejich kolegové z Německa a Rakouska;[40] na druhé straně ovšem byla jejich situace o to těžší, že patřili k již následné

Bohemicae 7/B), Praha 1994, s. 35–50, zde s. 41–42. Srov. také V. Vomáčková, *Německá universita v Praze*, s. 14.

35 Tamtéž, s. 9, 10. Míšková uvádí celkový počet o patnáct menší, srov. A. Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität*, s. 64. Rozdíl mohl vzniknout při užším výběru např. nezapočítáním penzionovaných pracovníků. V některých případech je rovněž složité rozlišit, zda hlavním důvodem byl nežádoucí rasový původ či politické angažmá. Pro NU a DTH srov. také Národní archiv (dále NA) Praha, f. ÚŘP-ST AMV 109, b. 24, sig. 109-4/206, situační zpráva za období červen – červenec 1940, 26. 7. 1940.

36 BAarch Berlin, f. R43II/1324, zpráva včetně Pamětního spisu Heydricha Göringovi, Bormannovi, Scheelovi, Schultzemu a Mentzelovi, 25. 5. 1939, s. 8.

37 Petr Svobodný, *Důsledky 17. listopadu 1939 pro české lékařské fakulty*, *Časopis lékařů českých* 133/8, 1994, s. 245–248. Srov. také Tomáš Pasák, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, Praha 1997.

38 Archiv Národního muzea Praha, f. Kapras J., složka 4963–4971, seznam židovských učitelských sil, s. d. Na zvláštní soupis se tak dostali tři profesoři a pět docentů z pražské Univerzity Karlovy a jeden profesor na brněnské Masarykově univerzitě. Pozice J. Kaprase je velmi pikantní, neboť šlo nejen o přímého kolegu, ale později byl veřejně nevybíravě difamován coby přední československý zednář. Srov. Walter Jacobi, *Golem metla Čechů. Rozklad českého nacionalismu*, Praha 1942, s. 88–89.

39 *Punkte: Umschichtung – Geistige Voraussetzungen*, Jüdisches Nachrichtenblatt 1/2, 1. 12. 1939, s. 1; Willy Schönfeld, *Umschichtung. Der Lehrplan der Kurse*, tamtéž, s. 4.

40 K problematice vědeckého exilu srov. Herbert A. Strauss, *Wissenschaftsemigration als Forschungsproblem*, in: týž (ed.), Die Emigration der Wissenschaften nach 1933. Disziplingeschichtliche Studien, München – London – New York – Paris 1991, s. 9–23. K situaci v Československu obecně srov. Louise Londonová, *Britská vláda a židovští uprchlíci z Československa*, in: Terezínské studie a dokumenty (TSD) 2003, s. 106–134; Peter Heumos, *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem nahen Osten 1938–1945. Politisch-soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen*, München 1989. K situaci akademiků a lékařů srov. Soňa Štrbáňová, *Českoslovenští biochemici ve Velké Británii v letech 1939–1945*, in: Antonín Kostlán (ed.), Semináře a studie k dějinám vědy, Praha 2009, s. 109–133; Paul J. Weindling, *Czechoslovak Medical Refugees in Great Britain During and After Second World War*, in: Antonín Kostlán – Alice Velková (eds.), Wissenschaft im Exil. Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989 (= Studies in the History of Sciences and Humanities,

vlně uprchlíků, při níž se možnosti plánování a výběru dramaticky snížily.[41] Značně redukované tak samozřejmě byly i možnosti nové kariéry v zahraničí.

Emigrace předpokládala naprosto osudové rozhodnutí, které se netýkalo pouze samotných akademiků, ale také jejich užší či širší rodiny. Navíc muselo být podepřeno finančně (dostatkem deviz) a především musela vůbec existovat reálná možnost kam odejít, respektive kde se následně usadit.[42] V převážné většině zemí, jež v danou dobu přicházely v úvahu, přitom platily restriktivní uprchlické kvóty a proti přijímání se z partikulárních zájmů tu více tu méně otevřeně stavěly i domácí profesní a stavovské organizace. Výhledy těch, kteří se rozhodli pro odchod, jednoduše nebyly nikterak záviděníhodné. Hlavním motivem tak zpravidla zůstávalo zachránění vlastní fyzické existence, jež však bylo vykoupeno profesní degradací a spojeno s mnoha nepřekonatelnými obtížemi.[43] Tak například *British Medical Association* chápala až do ledna 1941 pobyt emigrantů z řad židovských lékařů ve Velké Británii jako dočasný a neumožňovala jim získání permanentního povolení k výkonu praxe.[44] Dlouhodobý přínos jejich působení si byl v této době i v odborných kruzích ochoten zkrátka připustit málokdo. Například lord Bertrand Edward Dawson, první vévoda z Pennu (1864–1945) a prezident britské *Royal College of Physicians*, který roku 1933 na adresu emigrantů-lékařů z Německa rezolutně prohlásil, že „*počet těch, kteří by mohli být účelně začleněni a něco nás naučit, by bylo možné spočítat na prstech jedné ruky*“.[45]

Celkové zpracování lékařské emigrace ovšem doposud stále chybí. Zatímco pro humanitní obory jsou k dispozici přehledy již z šedesátých let 20. století, první soupisy pro lékařské

Vol. 17), Praha 2004, s. 52–65; Gerhard Hirschfeld, *Zuflucht in Großbritanien. Zur Emigration deutschsprachiger Prager Wissenschaftler nach 1938*, in: Peter Becher – Peter Heumos (eds.), Drehscheibe Prag. Zur deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933–1939 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 75), München 1992, s. 75–86. Dále srov. také Antonín Kostlán – Soňa Štrbáňová, *Czech Scholars in Exile, 1948–1989*, in: Proceedings of the British Academy 169, 2011, s. 239–256.

41 Anna E. von Villiez, *Emigration jüdischer Ärzte im Nationalsozialismus*, in: T. Beddies – S. Doetz – Ch. Kopke (eds.), Jüdische Ärztinnen und Ärzte, s. 190–202, zde s. 191; Juliane Wetzel, „*Auswanderung aus Deutschland*“, in: Wolfgang Benz (ed.), Die Juden in Deutschland 1933–1945. Leben unter nationalsozialistischer Herrschaft, München 1989, s. 413–431, 477–497; Doron Niderland, *Emigration of Jewish Academics and professionals from Germany*, Leo Baeck Institute Year Book 18, 1988, s. 294–315.

42 Pro situaci v USA srov. Claus-Dieter Crohn, *American Foundations and Refugee Scholars between the Two Wars*, in: Giuliana Gemelli (ed.), The ‘Unacceptables’. American Foundations and Refugee Scholars between the Two Wars and after (= Euroclio 18), Bruxelles 2000, s. 35–51; Richard Breitman – Alan M. Kraut, *American Refugee Policy and European Jewry, 1933–1945*, Bloomington 1987; David L. Edsall – Tracy J. Putnam, *The Emigré in America, 1941. A Report of the National Committee for Resettlement of Foreign Physicians*, in: Kathleen M. Pearle, Preventive Medicine. The Refugee Physician and the New York Medical Community 1933–1945 (= Working Papers on Blocked Alternatives in the Health Policy, Vol. 11), Bremen 1981, s. 210–242. Pro situaci ve Velké Británii srov. Louise London, *Whitehall and the Jews 1933–1948. British Immigration Policy and the Holocaust*, London 2002, s. 25–58; Bernard Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe 1939–1945*, Oxford – New York 1979; Ari J. Sherman, *Island Refuge. Britain and the Refugees from the Third Reich, 1933–1939*, Portland 1973. K vědecké emigraci srov. také Jean S. Medawar – David Pyke, *Hitlers's Gift. The True Story of the Scientists Expelled by the Nazi Regime*, New York 2000.

43 W. U. Eckart, *Medizin in der NS-Diktatur*, s. 111.

44 P. J. Weindling, *Czechoslovak Medical Refugees*, s. 58–59.

45 Cit. dle A. J. Sherman, *Island Refuge*, s. 48. K dopadu působení emigrantů v přijímacích zemích srov. Albert Scholz – Caris-Petra Heidel (eds.), *Emigrantenschicksale. Einfluß der jüdischen Emigranten auf Sozialpolitik und Wissenschaft in den Aufnahmeländern* (= Medizin und Judentum, Bd. 7), Frankfurt/Main 2004; David Pyke, *Contributions by German émigrés to British medical science*, Quarterly Journal of Medicine 93, 2000, s. 487–495.

obory se objevily až později a dodnes vlastně nejsou kompletní.[46] Pro Německo se počet odhaduje mezi 6000 až 6500, z Rakouska 2400–2600 a z Československa 300–350 emigrovavších lékařů.[47] Tento odhad ovšem bude značně podhodnocen, neboť jen pro Velkou Británii je podchyceno 472 (389 mužů a 83 žen)[48] lékařů s československou státní příslušností, čímž na britských ostrovech početně představovala čtvrtou největší skupinu mezi emigranty-lékaři z kontinentu.[49] Přitom je třeba upozornit na velmi rozdílné zpracování osudů akademických lékařských elit na jedné a praktikujících lékařů na druhé straně.

Podle autorových rešerší zvolilo následkem popsaného vývoje emigraci celkem dvanáct mimořádných či řádných profesorů a čtrnáct docentů z Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze.[50] V obou těchto podskupinách byl jeden vědec, který emigroval tak, že se nevrátil ze stáže či studijního pobytu, na který odjel již před zářím 1938. Jednalo se o chemika Heinricha Benedicta Waelsche (1905–1966) a internistu Waltera Redische (1898–1993), kteří oba zůstali v New Yorku, konkrétně na Columbia University (Waelsch) a New York University School of Medicine (Redisch).[51]

Průměrný věk profesorů v době emigrace byl padesát let, průměrný věk docentů čtyřicet osm let. Lze předpokládat, že naprostá většina akademiků emigrovala v roce 1939. Jednalo se o představitele těchto lékařských oborů: oftalmologie, gynekologie, pediatrie, sociální/pracovní lékařství a hygiena, lékařská, fyzikální a farmaceutická chemie, dermatologie, rentgenologie, hematologie, interní lékařství, patologická anatomie a fyziologie a bakteriologie.

Po odchodu se tito pedagogové usadili v Evropě (Velká Británie, Nizozemí, Norsko a Turecko), v Severní a Jižní Americe (USA, Argentina), v Africe (Egypt), na Středním

[46] Obecně srov. Wilhelm Sternfeld – Eva Tiedemann, *Deutsche Exil-Literatur 1933–1945. Eine Bio-Bibliographie*, Heidelberg – Darmstadt 1962; Claus Dieter Krohn – Patrik von zur Mühlen – Gerhard Paul – Lutz Winckler (eds.), *Handbuch der deutschsprachigen Emigration 1933–1945*, Darmstadt 1998; Fred Bilenkis – Hannah Caplan (eds.), *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933* (= International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933–1945, Vol. 1.–3.), München 1999. Pro lékaře srov. Hans-Peter Kröner, *Emigration deutschsprachiger Mediziner im Nationalsozialismus* (= Berichte zur Wissenschaftsgeschichte, Bd. 12), Weinheim 1989; Peter Schneck, *Zur Frage des Exils von Wissenschaftlern deutscher medizinischer Fakultäten in der Zeit des Faschismus – Eine quantifizierende Untersuchung*, Zeitschrift für die gesamte Hygiene 31, 1985, s. 306–309. K osudu farmakologů srov. Konrad Löffelholz – Ullrich Trendelenburg, *Verfolgte deutschsprachige Pharmakologen 1933–1945*, Frechen 2008.

[47] H.-P. Kröner, *Emigration deutschsprachiger Mediziner*, s. 15; W. U. Eckart, *Medizin in der NS-Diktatur*, s. 111.

[48] Ke specifické skupině lékařek srov. Anna E. von Villiez, *The Emigration of Women Doctors from Germany under National Socialism*, Social History of Medicine 22/3, 2009, s. 553–567, a Atina Grossmann, *New Women in Exile. German Women Doctors and the Emigration*, in: Sybille Quack (ed.), Between Sorrow and Strength. Women Refugees of the Nazi Period, Washington, D. C. – Cambridge 1995, s. 215–239.

[49] P. J. Weindling, *Czechoslovak Medical Refugees*, s. 53–54. Pro situaci ve Velké Británii dále srov. týž, *Medical Refugees and the Modernisation of British Medicine, 1930–1960*, Social History of Medicine 22/3, 2009, s. 489–511, a Karola Decker, *Divisions and diversity. The complexities of medical refugee in Britain, 1933–1948*, Bulletin of the History of Medicine 77, 2003, s. 850–873.

[50] Míšková uvádí celkem 15 profesorů a 26 docentů. Srov. A. Míšková, *Die Deutsche (Karls-) Universität*, s. 64. Rozdíl mohl vzniknout nejen upřesněním některých údajů, ale také dvojí afiliací apod.

[51] K působení v USA srov. Joel Elkes, *Heinrich Waelsch, 1905–1966*, Psychopharmacologica 10/4, 1967, s. 285–288; Hans Weil-Malherbe, *Heinrich Waelsch*, Experimental Brain Research 2/1, 1966, s. 1–3, a Wolfgang Saxon, *Walter Redisch, 94. A Professor Known for Research Work*, The New York Times, 14. 1. 1993. Dále srov. biografická hesla in: Ludmila Hlaváčková – Petr Svobodný, *Biographisches Lexikon der Deutschen Medizinischen Fakultät in Prag 1883–1945*, Prag 1998, s. 218 a 169–170.

východě (Palestina) a v Austrálii. V zásadě tedy bylo jejich geografické rozptýlení obdobné jako u lékařů, kteří již dříve museli odejít z Německa a Rakouska.[52]

Dochované archivní materiály bohužel poskytují podrobné informace o podmínkách emigrace jen v několika případech, a to především v těch, kdy se daný lékař snažil s sebou vyvézt vybavení potřebné pro plánovanou lékařskou praxi. Zde můžeme uvést například ortopedického chirurga Wilhelma Jaroschyho (1886–1943). Tomu se podařilo emigrovat až na počátku listopadu 1939 do Norska a byl schopen zařídit i odvoz vybavení své ordinace.[53] Jako druhý prominentní příklad lze uvést profesora farmakologie a farmakognosie a posledního představitele německé farmakologické školy v Čechách Emila Starkensteina (1884–1942), patřícího ve svém oboru k absolutní evropské špičce. Díky tomu a díky četným kontaktům se mu podařilo zajistit odchod nejen téměř celé rodiny,[54] ale i přestěhování cenné odborné a historické knihovny a soukromé sbírky do Nizozemí, i když cílovou zemí měla být Velká Británie či spíše USA.[55] Z toho můžeme obecně usuzovat, že jen někteří lékaři doufali, že se jim podaří uplatnit se v zahraničí v akademické oblasti či alespoň se uchytit v lékařské praxi. Proti tomu často hovořil nejen vyšší či dokonce značně vysoký věk, kontinentální či spíše tradiční německé vzdělání a konečně také znalost, respektive neznalost cizích jazyků na odpovídající odborné úrovni.

Nové rešerše úředních dokumentů dále ukazují, že dva univerzitní učitelé, kteří v roce 1939 zažádali o víza, byli odmítnuti. Oba byli docenti psychiatrie a neurologie a usilovali o emigraci do USA. Šlo o Erwina Hirsche (1888–1944) a Franze Theodora Münzera (1895–1944); oba zahynuli v Osvětimi v roce 1944.[56]

Ve výčtu se objevují i jména dvou akademiků, kteří zprvu úspěšně emigrovali, ale později se dostali do zajetí v zemích, které si vybrali nebo v nichž shodou okolností skončili a v nichž je ovšem později válečné události dostihly. Byli jimi již uvedení profesoři W. Jaroschy a E. Starkenstein.[57]

Holokaust/SHOAH

Ti, kteří zůstali nebo kterým se roku 1939 nepodařilo odejít, byli vystaveni jak narůstajícímu vyloučení, tak i profesní a společenské izolaci.[58] Bezprostředně po válce tyto aspekty velmi výstižně popsal literární historik a profesor Univerzity Karlovy Albert Pražák (1880–1956): „*Vzdělanec byl brzy nejkrutěji omezen ve svém pohybu a ve své tvorbě, neměl*

[52] A. E. v. Villiez, *Emigration jüdischer Ärzte*, s. 192–199.

[53] Michal V. Šimůnek, *Wilhelm Jaroschy*, in: týž – Antonín Kostlán (eds.), Disappeared Science. Biographical Dictionary of Jewish Scholars from Bohemia and Moravia – Victims of Nazism, 1939–1945 (= Studies in the History of Sciences and Humanities, Vol. 29), Praha – Č. Kostelec 2013, s. 88–91, zde s. 90.

[54] Odejít se nepodařilo synovi Walterovi (nar. 1916), který měl přes Polsko údajně odejít do SSSR; poslední informace o něm pocházejí z Ukrajiny. Srov. Michal V. Šimůnek, *Emil Starkenstein*, in: týž – A. Kostlán (eds.), Disappeared Science, s. 195–203, zde s. 195, 200, a příspěvek dr. Waltera van Emde-Boas při vzpomínkovém setkání v Praze u příležitosti 130. narozenin E. Starkensteina v září 2014.

[55] Tamtéž.

[56] Michal V. Šimůnek, *Erwin Hirsch*, in: týž – A. Kostlán (eds.), Disappeared Science, s. 86–87; Ludmila Hlaváčková, *Franz Theodor Münzer*, in: tamtéž, s. 154–157.

[57] M. V. Šimůnek, *Emil Starkenstein*, s. 195–203.

[58] Pro archivní prameny a literaturu obětí holokaustu srov. M. V. Šimůnek – A. Kostlán (eds.), *Disappeared Science*, s. XI–XVII a 253–289.

brzy ani kam psát. Byl pozorován, špehován, znepokojován, činěn závislým na cizím, byl zatarasen cizí tlustou stěnou s výhledem jen na ni.“[59] Vědcům a akademikům židovského původu bylo navíc z rasových důvodů zamezeno navštěvovat veřejné instituce, do nichž se mohli, jak někteří doufali, uchýlit, když dále chtěli pokračovat na svých pracích. Velmi výstižně tuto frustraci shrnul v červnu 1940 zoolog, známý cestovatel a čestný spolupracovník Národního muzea v Praze Jiří Baum (1900–1944): „*Nyní v létech, kdy bych mohl plně vědecky zhodnotiti výsledek dlouholetého studia v cizině a domově, stává se mi okolnost, že jsem židovského původu, vážnou překážkou další vědecké práce a dokončení spisů, které již po léta připravuji*.“[60] K narůstající izolaci je třeba připočítat rovněž cenzurní zásahy, které se nevyhnuly ani odborné produkci a měly i zpětnou platnost.[61] V souvislosti s holocaustem je důležité připomenout obdivuhodné snahy vědců a akademiků v rámci tzv. univerzity přežití v Terezíně.[62]

Zatímco v první vlně transportů do lodžského ghetta lze nalézt především vědce z Přírodovědecké fakulty Německé univerzity v Praze, znamenal v perzekuci členů pedagogického sboru německé lékařské fakulty zlom rok 1942.[63] Do konce tohoto roku zemřelo v důsledku rasového pronásledování a zahájení „konečného řešení židovské otázky“ 50 % všech židovských vědců a akademiků z Čech a Moravy.[64]

Z profesorů a docentů Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze přišly během tohoto roku o život čtyři osoby. Roku 1943 následovaly dvě a 1944 pět osob. Celkem se jednalo o třináct osob; tři osoby spáchaly sebevraždu, dále se jednalo o úmrtí v terezínském ghettu (čtyři osoby) a vraždy v Osvětimi (pět osob), respektive Mauthausenu (jedna osoba). Již uvedené profesory W. Jaroschyho a E. Starkensteina dostihla nacistická okupace Norska a Nizozemí, kam předtím emigrovali. Průměrný věk nepřeživších profesorů byl šedesát šest a docentů padesát sedm let.

Z celkem šestačtyřiceti vědců, akademiků a vynálezců židovského původu z Čech a Moravy, kteří přišli během války a holocaustu o život, činil podíl členů předválečného profesorského sboru Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze celých 28 %. Pro srovnání uveďme, že o dva roky později hovořily souhrny vypracované na základě zpráv zaslaných z protektorátu do Velké Británie odhadem o 15–20 % úmrtnosti českých vysokoškolských pracovníků; z toho asi polovina měla být důsledkem nacistické represe.[65]

Pro úplnost dodejme, že válku, okupaci a holocaust přežili tři profesoři a tři docenti Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze židovského původu.[66]

[59] Albert Pražák, *Český vzdělanec v zabrané vlasti*, in: Šest let okupace Prahy, Praha 1946, s. 65–69, zde s. 66.

[60] NA Praha, f. MV I-SR, k. 6581, sig. 1941–1944, 9/50/46, Baum J., žádost státnímu prezidentovi o vyjmutí z dosahu platnosti protižidovských nařízení, 1. 6. 1940.

[61] Srov. Michael Wögerbauer (ed.), *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, sv. II, Praha 2015, s. 915–930.

[62] Srov. Jelena G. Makarova, *Univerzita přežití. Osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941–1945*, Praha 2002; táž, *Akademie přežití*, TSD 1998, s. 232–259; Livia Rothkirchen, *Der geistige Widerstand in Theresienstadt*, TSD 1997, s. 118–141.

[63] Richard Seeman, *Ghetto Litzmannstadt 1941–1944*, Praha 2000, s. 277–278. Dále srov. Pavel Zeman, *Rok 1941 – kvalitativní proměny nacistické genocidy*, in: Ladislav Kudrna (ed.), Válečný rok 1941 v československém domácím a zahraničním odboji. Sborník k mezinárodní konferenci, Praha 2012, s. 155–172.

[64] Srov. M. V. Šimůnek – A. Kostlán (eds.), *Disappeared Science*, s. 1–251 (prosopografické vyhodnocení).

[65] NA Praha, f. MV-L, k. 244, sig. 2-59-27, zpráva o školských poměrech v protektorátu, 16. 10. 1944.

[66] Byli to: Altschul Walter (1883–?) – docent rentgenologie, Lodž; Epstein Berthold (1890–1962) – profesor pediatrie, Osvětim; Fischer Bruno (1888–1973) – docent psychiatrie a neurologie, Terezín a Osvětim; Kohn

Bezprostředně po skončení války byly oběti z řad vědců a akademiků židovského původu připomínány jen naprosto výjimečně. Tak například první poválečný soupis obětí z řad vysokoškolských učitelů a zaměstnanců, který byl vyhotoven před 1. srpnem 1945 a otištěn v publikaci věnované perzekuci československého studentstva za války, vydané u příležitosti světového kongresu studentstva v Praze ve dnech 17.–24. listopadu 1945, je opomíjel zcela.[67] Mezi sedmdesáti jmény, která přinesl, se ocitlo pouze pět učenců židovského původu, kteří působili na Univerzitě Karlově v Praze.[68]

Toto vytěsnění mělo na jedné straně hlubší kořeny, na straně druhé souviselo rovněž s fenoménem kolektivní „ignorant silence" (*Beschweigung*) a „exteritorializace" holocaustu,[69] popřípadě dlouhodobé „sektorální amnézie".[70] Ono „nenamáhavé vyloučení osudu židů" bylo ostatně příznačné i pro oficiální poválečnou komemoraci v Československu.

Tabulka 1 Přehled emigrovavších akademiků Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze židovského původu

jméno, osobní data	obor, pozice	země	doba
Ascher, Karl Wolfgang (3. 7. 1887, Praha – 7. 7. 1971, Cincinnati)	oftalmologie mimořádný profesor	USA	srpen 1939
Benda, Robert (24. 6. 1890, Praha – 1947)	gynekologie, porodnictví docent	USA	červenec 1939
Frank, Max (27. 7. 1894, Olomouc – 8. 3. 1970, San Francisco)	pediatrie docent	USA	duben 1939
Gruschka, Theodor (27. 6. 1888, Moravský Krumlov – 26. 6. 1967, Jeruzalém)	hygiena, sociální lékařství řádný profesor	Palestina, Izrael	1939
Haurowitz, Felix (1. 3. 1896, Praha – 2. 12. 1987, Bloomington)	lékařská chemie mimořádný profesor	Turecko	1939
Hecht, Hugo (23. 7. 1883, Praha – 1. 2. 1970, Cleveland)	dermatologie docent	USA	1938
Herrnheiser, Gustav (6. 8. 1890, Praha – 13. 5. 1956, Londýn)	rentgenologie mimořádný profesor	Palestina, Egypt	1939

Alfred (1867–1959) – profesor histologie, Terezín; Löwy Max (1875–1948) – profesor psychiatrie a neurologie, Terezín; Stein Richard (1898–?) – docent oftalmologie, Terezín (1949 emigrace do Izraele).

67 František Kropáč – Vlastimil Louda (eds.), *Persekuce českého studentstva za okupace* (= Dokumenty doby, I/2), Praha 1945, s. 146–151. Srov. také kongresový materiál: Jan Bělehrádek, *Czech Learning After the War*, in: World Student's Congressus "The Seventeenth of November" Prague 1945, Praha 1945, b. s.

68 F. Kropáč – V. Louda (eds.), *Persekuce českého studentstva*, s. 146–151. Srov. J. Bělehrádek, *Karlova universita*, s. 13–16. Byli jimi Arnošt Kraus, Bedřich Mendl, Jan Levit, Leo Taussig a Josef Fischer.

69 Hermann Lübbe, *Der Nationalsozialismus im deutschen Nachkriegsbewußtsein*, Historische Zeitschrift 236/3, 1983, s. 579–599, zde s. 585; Jörn Rüsen, *Holocaust, Erinnerung, Identität. Drei Formen generationeller Praktiken des Erinnerns*, in: Harald Welzer (ed.), Das soziale Gedächtnis. Geschichte, Erinnerung, Tradierung, Hamburg 2001, s. 245.

70 Tohoto termínu užívají Christof Cornelissen – Roman Holec – Jiří Pešek, *Politisch-historische Erinnerungen in Mittel- und Ostmitteleuropa seit 1945*, in: Christof Cornelißen – Roman Holec – Jiří Pešek (eds.), Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945, Essen 2005, s. 9–24.

Jaroschy, Wilhelm (6. 4. 1886, Praha – 3. 3. 1943 Osvětim)	ortopedická chirurgie mimořádný profesor	Norsko	1939
John, Hans (27. 7. 1889, Broumov – 23. 2. 1942, Deventer)	farmaceutická chemie mimořádný profesor	Nizozemí	1939
Kaznelson, Paul (7. 4. 1892, Varšava – 1959 ?)	hematologie, vnitřní medicína docent	UK	1939
Klein, Otto (23. 8. 1889, Plzeň – 9. 4. 1968, Buenos Aires)	vnitřní medicína mimořádný profesor	Argentina	1939
Klein, Robert (10. 11. 1989, Stráž u Tachova – 3. 6. 1939, Birmingham)	psychiatr, neurolog docent	UK	1939
Kraus, Erik(ch) J. (2. 3. 1887, Kolín – 17. 1. 1955, Peoria)	patologická anatomie mimořádný profesor	USA	1938
Loos, Anton (4. 1. 1890, Žatec – ?)	zubní lékařství docent	UK	?
Loewenstein, Arnold (4. 6. 1882, Karlovy Vary – 5. 10. 1952, Glasgow)	oftalmologie mimořádný profesor	UK	1939
Löwy, Julius 5. 1888, Karlovy Vary – 15. 11. 1944, Londýn)	pracovní medicína mimořádný profesor	UK	1939
Raab, Wilhelm (4. 1. 1889, Vídeň – 2. 9. 1970, Burlington)	patologická fyziologie docent	USA	1939
Redisch, Walter (26. 9. 1898, Praha – 1. 1. 1993, New York)	vnitřní lékařství docent	USA	1938 (studijní pobyt)
Reimann, Friedrich (11. 12 1897, Mladkov – 6. 8. 1994, Mnichov)	vnitřní lékařství docent	Turecko	1939
Reiss, Maximilian 5. 1900, Stanislavka, Ukraine – ?)	patologická fyziologie docent	UK	1938
Singer, Ernst (27. 6. 1899, Praha – 1975)	hygiena mimořádný profesor	Austrálie	1939
Spat, Wilhelm (4. 3. 1874, Gródek, – ?)	hygiena docent	UK	?
Starkenstein, Emil (8. 12. 1884, Poběžovice – 6. 11. 1942, Mauthausen)	farmakologie, farmakognozie řádný profesor	Nizozemí	březen 1939
Waelsch, Heinrich Benedict (20. 1. 1905, Brno – 22. 3. 1966, New York)	lékařská chemie docent	USA	1938 (studijní pobyt)
Weiser, Egon Leopold (6. 10. 1988, Bukurešť – ?)	vnitřní lékařství docent	?	1939
Weleminsky, Friedrich (20. 1. 1868, Golčův Jeníkov – 1. 1. 1945, Londýn)	hygiena, bakteriologie docent	UK	březen 1939

Tabulka 2 Přehled nepřeživších a zavražděných akademiků Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze židovského původu

jméno a osobní data	obor a pozice	místo smrti
Fischer, Oskar (12. 4. 1876, Slaný – 2. 3. 1942, Terezín)	psychiatrie, neurologie mimořádný profesor	Terezín
Fischl, Rudolf (12. 2. 1862, Vysoké Mýto – 18. 2. 1942, Praha)	pediatrie řádný profesor	Praha (sebevražda)
Hirsch, Erwin (28. 5. 1888, Karlovy Vary – 20. 10. 1944, Osvětim)	psychiatrie, neurologie mimořádný profesor	Osvětim
Jaroschy, Wilhelm (16. 4. 1886, Praha – 3. 3. 1943, Osvětim)	ortopedická chirurgie mimořádný profesor	Osvětim
Kahn, Richard (8. 7. 1876, Praha – 26. 12. 1941, Řevnice)	fyziologie mimořádný profesor	Řevnice (sebevražda)
Klausner, Erwin (8. 9. 1883, Frýdlant – 6. 10. 1944, Osvětim)	dermatologie docent	Osvětim
Mahler, Paul (23. 4. 1897, Praha – 17. 3. 1939, Praha)	vnitřní lékařství docent	Praha (sebevražda)
Münzer, Franz Theodor (25. 11. 1895 Planá – po 23. 10. 1944, Osvětim)	psychiatrie, neurologie docent	Osvětim
Přibram, Hugo (4. 1. 1881, Praha – 19. 5. 1943, Terezín)	vnitřní lékařství, patologie řádný profesor	Terezín
Schleissner, Felix (4. 2. 1874, Praha – 9. 11. 1944, Terezín)	pediatrie docent	Terezín
Sittig, Otto (7. 9. 1886, Praha – po 28. 10. 1944, Osvětim)	neurologie, psychiatrie mimořádný profesor	Osvětim
Starkenstein, Emil (18. 12. 1884, Poběžovice – 6. 11. 1942, Mauthausen)	farmakologie, farmakognozie řádný profesor	Mauthausen
Stransky, Emil (16. 10. 1889, Praha – 10. 11. 1938, Karlovy Vary)	balneologie docent	Karlovy Vary (sebevražda)
Winternitz, Rudolf (21. 3. 1859, Praha – 14. 6. 1942, Terezín)	dermatologie řádný profesor	Terezín

MICHAL V. ŠIMŮNEK

Entfernung/Reinigung/Entjudung: Die Folgen der nazistischen Rassenverfolgung für das Professorenkollegium der Medizinischen Fakultät der Deutschen Universität Prag, 1938–1945

ZUSAMMENFASSUNG

Eine Folge der nazistischen Besetzung der böhmischen Länder in den Jahren 1939–1945 waren politisch wie ideologisch motivierte Veränderungen bzw. das erzwungene Karriere-Ende von Wissenschaftlern und Akademikern. Emigration und Exil, rassische Verfolgung oder aktive Beteiligung am Widerstand hatten schicksalhafte (vernichtende) Konsequenzen für die bis dahin multikulturelle und mehrsprachige Zusammensetzung der wissenschaftlichen Gemeinde in den böhmischen Ländern zur Folge. Dies betraf auch unmittelbar die medizinischen Berufe. Am Beispiel ihrer elitären Vertreter, also der Hochschullehrer (Professoren und Dozenten), können die Schicksale eines wichtigen Teils der traditionell deutschsprachigen Wissenschaft und Bildung in den böhmischen Ländern nahegebracht werden. Die vorgelegte Studie kann einerseits zur Forschung beitragen, die auf die Beschreibung und Analyse der Veränderungen des wissenschaftlichen und intellektuellen Personalbestands in den böhmischen Ländern in dem betreffenden Zeitraum abzielt. Andererseits ergänzt sie unsere Kenntnisse, die wir von der Entwicklung der einzelnen Fächer bzw. der wissenschaftlichen Institutionen, konkret der Medizinischen Fakultät der Deutschen Universität Prag besitzen. Quellenmäßig stützt sich unsere Studie auf die Bestände einheimischer und ausländischer Archive.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Michal V. Šimůnek
Kabinet dějin vědy Ústavu pro soudobé dějiny
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha
simunek@usd.cas.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 123–129

VYBRANÉ ZDRAVOVĚDNÉ ASPEKTY CESTOPISU KRYŠTOFA HARANTA Z POLŽIC A BEZDRUŽIC

DAVID TOMÍČEK

SELECT PARTS OF THE TRAVEL DIARY OF KRYŠTOF HARANT OF POLŽICE AND BEZDRUŽICE DEALING WITH HEALTH AND HYGIENE

Kryštof Harant's travel diary (1608) includes not only descriptions of this Czech noble's authentic experiences, but also a wide array of information pertaining to places he visited. This article focuses on some aspects of contemporary medicine, medical education, and *materia medica.* Alongside some exotic substances, most attention is paid to plaque epidemics and preventive measures designed to prevent their spread.

Keywords: 16th century – travel diary – medicine – Venice – opium – mummies

DOI: 10.14712/23365730.2018.24

Cestopisné líčení pouti do Svaté země a Egypta, které sepsal a roku 1608 nechal vytisknout Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic,[1] patří k dobře známým pramenům předbělohorské doby.[2] Jde o mimořádné literární dílo kombinující prvky autorského vyprávění o událostech s encyklopedickým výkladem reálií navštívených míst. V následujícím textu se pokusím vyložit vybraná témata vztahující se k dobové zdravovědě. Věnovat se budu otázkám spojeným s ochranou před morovou nákazou a dobovou farmakologií, respektive *materia medica*. Do této oblasti byly ještě v raném novověku standardně řazeny substance veskrze roztodivné a především pestré.

Kryštof Harant byl nepochybně seznámen se skutečností, že podstatou morového onemocnění je zkažený, či lépe řečeno otrávený vzduch. Svěží a čisté ovzduší naopak spojoval s nezávadnou a zdraví prospěšnou lokalitou. O jihotyrolském Brixenu napsal, že je vystavěn na „*místě rozkošném a zdravém*“, neboť se v jeho okolí „*velmi mírné povětří nachází*“.[3] Zdravé ovzduší přisoudil i Benátkám, kde si povšiml značného počtu věkovitých lidí.[4] Ve městě na laguně také na vlastní kůži zažil nepříjemnosti spojené s realizací opatření ukotvených v zásadách kolektivní ochrany před nákazou, konkrétně s kontrolou zdravotního

[1] Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic, *Putování aneb Cesta z Království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země Judské, a dále do Egypta a velikého města Kairu, potom na horu Oreb, Sinai a svaté panny Kateřiny, v pusté Arábii ležící, na dva díly rozdělená*, Praha 1608.

[2] Marie Koldinská, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha – Litomyšl 2004, s. 62–190.

[3] K. Harant, *Putování*, I, s. 9.

[4] Tamtéž, s. 18.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

pasu, jenž byl vystaven v Tridentu pouze na jméno společníka Heřmana Černína. A právě v souvislosti s popisem jihotyrolského centra Harant zaznamenal své postřehy o těchto zásadách, včetně čtyřicetidenní izolace podezřelých osob, a uvedený postup pojmenoval jako zvyk dodržovaný v „*zemích vlašských a jiných okolních*“.[5]

V závěru 16. století Benátky patřily k městům, v nichž měla institucionalizace kolektivních opatření proti morové nákaze více jak stoletou tradici. První dočasný úřad mající za cíl chránit obyvatele před nákazou zde byl zřízen v podobě tříčlenné komise již 8. března 1348, první stálý úřad mající v gesci otázky veřejného zdraví pak 7. ledna 1486. Trojice členů tohoto stálého sboru se mohla honosit titulem *Provedittori di sanita.*[6] Harant ve výčtu benátských úřadů zmiňuje dvě skupiny úředníků, jež měly co do činění s otázkami lékařství a ochrany zdraví. Zatímco *Signori de notte criminali* se věnovali závažným trestným činům, mezi nimiž český cestovatel uvádí i neohlášené přechovávání a léčbu malomocných, *Signori della sanita* zodpovídali za realizaci opatření vedoucích k ochraně před nákazou. Není bez zajímavosti, že do jejich gesce spadala i reglementace prostituce. Harant výslovně píše: „*Páni nad zdravím totiž dohlídají, aby se nečistotau k nakažení města příčina nedala, a jestli kdo nakažený, časně jej do míst a špitálův k tomu nařízených dají. Ti také pozor mají na lékaře a dryáčníky. A mají počet všech cortesan, to jest obecních nevěstek pro plat, kterýž od nich berau, aby řád mezi nimi byl, jichžto saudcové jsau.*“[7] Kolektivní opatření pěstovaná v severoitalských městech se v zásadě opírala především o přísnou kontrolu pohybu obyvatelstva, společné pohřbívání obětí morových epidemií, izolaci nemocných v lazaretech, bezplatnou lékařskou službu nemocným a zajišťování životního minima pro obyvatele, kteří v důsledku karanténních opatření přišli o zdroje obživy.[8]

Dle vyprávění Kryštofa Haranta morová nákaza způsobila zkázu kláštera sv. Mikuláše na Kypru. V době Harantovy pouti byl již klášter pustý, nicméně ještě třicet let nazpět zde měla působit komunita mnichů, strádající přítomností početných „*hadů a žížal rozlišných*“ žijících v okolí. Mniši proto chovali kočky cvičené k lovu jedovatých plazů. Kočky údajně každé ráno opouštěly klášter, zabíjely hady a za zvuku zvonce se kolem poledního vracely do kláštera na krmení. Podobně vypadal i jejich odpolední program až do dnů, kdy do kláštera pronikla zmiňovaná nákaza, jež zapříčinila zánik zdejší komunity. Harant ve svém cestopise uvedl tvrzení, že zdrojem morové nákazy byly právě vycvičené kočky, které „*od těch hadův jedem nakaženy byly, od nichž i mniši se nakazili, že na větším díle pomřeli a ostatek jich pryč ujelo, kláštera pustého zanechavše, kterýž tak až podnes zůstává*“.[9]

Vzdělaný cestovatel patrně vnímal jako přirozené, že mezi hadím jedem a morovou nákazou existuje genetická souvislost. Koneckonců latinské texty o moru ze 14. a 15. století dobře ukazují, že soudobá lékařská elita chápala nákazu jako smrtelný jed svého druhu[10]

[5] Tamtéž, s. 12.

[6] Carlo M. Cipolla, *Public Health and the Medical Proffesion in the Renaissance*, London – New York – Melbourne 1976, s. 11–12.

[7] K. Harant, *Putování*, I, s. 37.

[8] Sheldon Watts, *Epidemics and History. Disease, Power, and Imperialism*, New Haven – London 1999, s. 16–17. Blíže ke kolektivním i individuálním opatřením viz Karel Černý, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014, s. 292–385.

[9] K. Harant, *Putování*, I, s. 89–90.

[10] David Tomíček, *Mor a lékařská literatura pozdního středověku*, Theatrum historiae 11, 2012, s. 35–45.

a toto přesvědčení bylo vlastní i pozdějším textům. Lékař Václav Maxmilián Ardensbach z Ardensdorfu v díle *Armamentarium antiloimicum* z roku 1679 napsal: „*Ačkoliv jest morová rána jed, nic méně žádný jed není tak veliký, tak zlý a tak hrozný, jako tento.*“[11] Kočkám, psům, ale i jinému domácímu zvířectvu jako potenciálním přenašečům nákazy věnovaly pozornost také raně novověké morové řády, jež nařizovaly, aby byla tato zvířata pochytána a utracena.[12] V českém prostředí o kočkách a psech v souvislosti s morovou nákazou psal například lékař Bartholomeus Schwalb v díle *Nařízení a správa velmi potřebná* z roku 1598. Uvedl, že „*častokrát od sausedův jed s sebau přinášejí, jakž to mnohokráte zkušeno jest*“.[13] V podobném duchu hovoří i článek morového řádu vydaného místodržícími Království českého roku 1613, v němž se píše: „*Nečistých hovad v domích zbytečně aby žádný nechoval, jako dobytka svinského, koček, smrdutých kozlů, psů nečistých; nebo taková hovádka snadno s sebou nakažení z domuov do domuov přenášejí.*“[14]

Zatímco kočky či jedovaté hady Kryštof Harant do příčinného vztahu s morovou nákazou kladl, v případě hlodavců tak neučinil, což u raně novověkého autora překvapivé není. S životem hlodavců si nicméně spojil zajímavou biologickou souvislost, a to konkrétně skutečnost, že se údajně rodí z rozličného odpadu a špíny, jež se v nepříjemném množství koncentruje v prostorách lodního podpalubí.[15] Špína a zápach v útrobách korábu plujícího z Benátek východním středomořím Haranta dráždila a na stránkách svého cestopisu o tomto nepříjemném zážitku učinil zmínku.[16] Lze se jen skutečně pouze hypoteticky tázat, zda by tyto z podstaty nečisté hlodavce, charakterizované jako „*veliké myši, kteréž u nás německé slovau*“,[17] jejichž takřka intimní přítomnost mu plavbu nepochybně krajně znepříjemňovala, spojil s nákazou, pokud by se byla vyskytla na palubě lodi. Odpověď se nedovíme. Platí nicméně tvrzení, že nečistota a zápach – dle Kryštofa Haranta vlastní plodivé prostředí lodních hlodavců – evokovaly v myslích jeho současníků samotnou příčinu morové nákazy.[18]

Zápach byl podle jeho tvrzení charakteristický pro alexandrijský kanalizační systém. Kryštof Harant uvádí, že do sklepů zdejších obydlí proniká kalná voda nilského ramene, která se zde usazuje a způsobuje „*smrad a puch, kterýž zlé povětří činí*“.[19] Jako závažný problém vnímal český cestovatel skutečnost, že lidé zdejší nezdravou vodu pijí, v důsledku čehož u nich propukají horečnatá onemocnění. Za nejnebezpečnější místo z hlediska morní nákazy však považoval lidnatou Káhiru, o níž dle zpráv zdejších křesťanů napsal, že zde epidemie propukají téměř každoročně, minimálně pak jednou za tři roky. Úmrtnost během těchto epidemií údajně dosahovala až těžko uvěřitelného půl milionu osob. K těmto

[11] Václav Maxmilián Ardensbach z Ardensdorfu, *Armamentarium antiloimicum*, Praha 1679, s. 2. Viz též Filip Hrbek, Českojazyčné morové tisky raného novověku, Ústecký sborník historický – Supplementum (v tisku).

[12] Carlo M. Cippola, *Fighting the Plague in 17th century Italy*, Madison 1999, s. 74–75.

[13] Bartholomeus Schwalb, *Nařízení a správa velmi potřebná*, Praha 1598, f. B_3r.

[14] Václav Schulz (ed.), *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531–1746*, Praha 1902, s. 63. K morovým řádům viz též Pavla Jirková, *Ustanovený řád: Koncept morového řádu pro Čechy v kontextu normativních textů střední Evropy z přelomu 70. a 80. let 17. století*, Folia Historica Bohemica 31/1, 2016, s. 25–51.

[15] K. Harant, *Putování*, I, s. 113.

[16] Tamtéž, s. 59.

[17] Tamtéž.

[18] Carlo M. Cippola, *Miasmas and Disease. Public Health and the Environment in the Pre-industrial Age*, New Haven – London 1999, s. 7. K otázkám spojeným s recepcí zápachu viz též Alain Corbin, *Narcis a miasma. Pach a společenské představy 18. a 19. století*, Praha 2004.

[19] K. Harant, *Putování*, II, s. 257.

drastickým počtům prý výrazně přispívalo takřka iracionální chování zdejších obyvatel, kteří byli podle Harantových slov „*nakvašeni bludem*“ o nevyhnutelnosti předem daného lidského osudu. Autor doslova píše: „*A tak jedni druhých se v čas moru neštítí, anobrž jakkoli kdo nakažen jest, k němu směle chodí, s ním obcují, šatů po umrlém užívají, je svobodně mezi jinými věcmi prodávají a nikoliv pro mor z domu, ovšem z města se nehýbají. Odkudž pochází to, že mohauce za času nakažení morní přetrhnauti rozšafností a šetřením své životy zachovávati, však svévolně se do nebezpečenství dávajíce, jako hovada zhusta mrau, se kácejí.*“ [20]

Projevy nábožensky motivovaného fatalizmu ve vztahu k morové nákaze nebyly charakteristické jen pro islámské prostředí. Zaznamenaly je například členové jezuitského řádu v Praze roku 1569[21] a jako doklad ryzího křesťanského chování k nemocným je prezentoval ve svém tištěném dialogu z osmdesátých let 16. století také katolický duchovní Jan z Bakova. Jak napovídá již titul *Sedlák povycvičený rozmlouvání s doktorem lékařským o moru maje, že od morových bolestí žádného nakažení není, dovozuje*, vymezuje se dílo proti zásadám karanténních opatření, především proti izolaci nemocných. Podobně jako Kryštof Harant klade bakovský farář Jan karanténní pravidla do souvislosti s italským prostředím a hovoří o nich s despektem jako o „*vlašském obyčeji*“.[22] Harant nicméně na stránkách svého cestopisu podává ještě jeden příklad úspěšného boje s morovou nákazou, který měl být charakteristický pro soudobou Čínu. Čínská společnost je v jeho podání natolik „stabilizovaná“, že v ní prakticky neexistuje zahálka, neboť zde (nuceně) pracují i tělesně postižení lidé. Jako příklad uvádí město Kanton, v němž ruční mlýnky obsluhuje na čtyři tisíce slepců. Fascinován tímto úspěchem český cestovatel tvrdil: „*Z té příčiny není se čemu diviti, že v té zemi ani v jiných okolních nikdy moru nebývá, ani tak mnohých nemocí jako u nás, když to tak vše středmostí svau a zdravým povětřím i také ustavičným pracováním oni přemáhají.*“[23]

Ve svém cestopise věnoval Kryštof Harant pozornost zahradám, a to jak v Evropě, tak v zemích Předního východu. Zpravidla jej upoutala jejich krása či uspořádání, případně skutečnost, že jsou v nich pěstované nějaké vzácné, exotické či dokonce divotvorné rostliny. Zámecká zahrada v bavorském Landshutu tak podle jeho slov umožňovala mj. pozorovat „*všelijaká divná koření, kvítí a byliny*“. [24] Zcela nepochybně jej pak zaujala botanická zahrada při lékařské fakultě v italské Padově. Botanické zahrady patřily vedle piteven a observatoří mezi nově etablované formy výukových prostor, jež začaly být v univerzitním prostředí zřizovány v průběhu raného novověku.[25] Výjimečně uspořádaná zahrada v Padově byla založena roku 1545 a je považována za nejstarší univerzitní botanickou zahradu v Evropě.[26] Harant o této zahradě s obdivem uvedl, že byla s velkými náklady zřízena „*pro*

[20] Tamtéž, s. 217.

[21] A. Lynn Martin, *Plague? Jesuit Accounts of Epidemic Disease in the 16th Century*, Kirkville 1996, s. 41–43. K problematice postoje členů jezuitského řádu k morovým epidemiím viz též Karel Černý – Jiří M. Havlík, *Jezuité a mor*, Praha 2008.

[22] Jan z Bakova, *Sedlák povycvičený rozmlouvání s doktorem lékařským o moru maje, že od morových bolestí žádného nakažení není, dovozuje*, Praha [1582?], f. 24v.

[23] K. Harant, *Putování*, II, s. 160.

[24] K. Harant, *Putování*, I, s. 3.

[25] Peter Burke, *Společnost a vědění. Od Guttenberga k Diderotovi*, Praha 2007, s. 59.

[26] Maurizio Rippa Bonnati – Vittorio Dal Piaz, *The Design and Form of the Padua Horto Medicinale*, in: Alessandro Minelli (ed.), The Botanical Garden of Padua 1545–1995, Venezia 1995, s. 33–55.

mládež a studenty umění lékařského a apatykářského, aby tu jako na theatrum domácí i přespolní byliny vlastně a očitě znáti se učili, jích moc a užitek věděli".[27] Dále uvedl, že kromě zahradníků na místě působí také dva profesoři, kteří minimálně dvakrát týdně mezi záhony studentům demonstrují botanickou látku. Nad branou do zahrady byl napsaný zahradní řád, jehož sedm latinsky psaných bodů vztahujících se k chování návštěvníků Harant ve svém cestopise uvedl v originále i českém překladu.[28]

Zatímco Padovu a její univerzitu Harant líčil jako významné centrum studia lékařských věd, z hlediska znalosti a dostupnosti léčiv vyzdvihl na přední místo jednoznačně Káhiru. Krámky zdejších židovských lékárníků a „*materialistů*" měly být bezkonkurečně nejlépe vybavené, přičemž žádný křesťanský apatykář se jejich provozovatelům ve znalostech jednotlivých druhů léčiv nemohl rovnat. Český cestovatel se v zásadě nemýlil, když tvrdil, že Židé kromě nebývalého množství nejrůznějších léčiv vlastnili také cenné arabsky psané lékařské knihy a herbáře, jmenovitě díla Hippokratova, Galénova, Rhazésova a Serapionova. Ve výčtu lékařských autorit zmínil také Aristotela a Platóna.[29] Z těchto pro Evropana nepřístupných knih čerpali své znalosti farmakologie i lékařského umění. O Arabech na jiném místě uvedl, že bývali velkými milovníky filozofie a jejich učenci jsou dodnes ctěni jako přední oborové autority, a to nejen v medicíně, ale i v okultních vědách a astrologii.[30] Zajímavou poznámku Harant učinil také o Egypťanech, respektive obyvatelích Alexandrie. Zdejší domy mají ploché střechy, kterých lidé využívají jako příjemně chladných míst pro noční odpočinek, ale též pro pozorování hvězd. Z tohoto důvodu prý „*Alexandrijští nad jiné národy nejlepší hvězdáři byli, protože lehajíce a vstávajíce, aneb v myšlenkách ležíce, vídali hvězdy cursum zodiacum vycházením i zacházením vykonávati*".[31]

Navštívené země Předního východu byly ale především bohatým rezervoárem živočichů, rostlin i jiných přírodnin s divotvornými či zázračnými účinky, jež byly tradičně využívány v evropském lékařství. Kryštof Harant jim ve svém cestopise věnoval zaujatou pozornost a nezřídka učinil poznámku o tom, že je daná skutečnost – rostlina, živočich či substance – známá v Praze, respektive na císařském dvoře. Mezi takové substance patří na prvním místě mumie, o nichž se obsáhle rozepsal ve druhé části cestopisu. Ve výkladech o podstatě látky známé jako mumie nepanovala shoda, jak ukazuje pohled do herbáře Jana Černého. Vedle částí balzamovaných těl byla tímto slovem označována také tajuplná látka pocházející z horských svahů, šťáva z kořenů neznámé rostliny, ale též přírodnina zemského původu podobná asfaltu, jejíž vlastnosti jsou ovlivněné vlivem nebeských těles.[32] Harant každopádně slovem mumie označoval balzamovaná těla a znal léčebné účinky spojené s jejich užíváním. Postěžoval si, že Turci uvalili embargo na dovoz mumií do Evropy a připomenul, že kousek mumie vlastnil francouzský král František I., který jej s sebou pro jistotu vozil i na cestách. O Rudolfovi II. napsal, že jeho císařská milost „*celau takovau mumii, totiž celého člověka míti ráčí*". Harant tuto mumii viděl a podle červeně obarvených nehtů

[27] K. Harant, *Putování*, I, s. 51.
[28] Tamtéž, s. 50–51.
[29] Tamtéž, s. 54.
[30] K. Harant, *Putování*, II, s. 147.
[31] Tamtéž, s. 254–255.
[32] Jan Černý, *Knieha lékařská, kteráž slove herbář neb zelinář*, Norimberk 1517, f. 76v.

poznal, že pochází z Egypta.[33] Mumie byla patrně uložena v proslulé pražské kunstkomoře, jak naznačuje její inventář z roku 1619.[34]

Zajímavé kulturně-historické souvislosti odhaluje také Harantův popis opia, které lze dle jeho slov získat z plodů máku rostoucího i v českých zemích. Domácí opium nicméně dle českého cestovatele nedosahuje takových účinků jako opium makovic ze zemí Předního východu, které je v českém prostředí užívané jako utišující prostředek „*v nesnesitedlné bolesti a dlauhém nespaní*“.[35] V muslimském prostředí je ovšem užíváno takřka každodenně a běžně jako prostředek navozující vytoužené stavy blízké halucinacím. Tento zhoubný nešvar se údajně rozšířil i do zemí sousedících s regiony ovládanými Turky.

Opium tak představuje další doklad pro tvrzení, že Harant ve svém díle popsal exotično v zásadě blízké. Podobně jako v případě italských karanténních zásad, arabských knih židovských lékárníků v Káhiře nebo mumií referoval svým (vzdělaným) čtenářům vesměs o skutečnostech, které byly i ve střední Evropě známé, chtěné, případně inspirativní. Jeho cestopis lze v rámci soudobé česky psané žánrové produkce považovat za dílo mimořádné a cenné i jako výchozí bod v úvahách o renesanci a humanismu ve smyslu kulturních kategorií. Harant se jeví být humanistou nikoliv proto, že se odvážil vydat na dalekou cestou, případně, že si všímá každodennosti žití v exotických krajinách, nýbrž proto, že ve svém díle nashromáždil značné množství poznatků, často mu známých pouze z knih. Renesanční tón jeho cestopisu je natolik mohutný i proto, že v něm rezonuje poznání veskrze středověké, v němž byl vzdělán jak autor cestopisu, tak jeho čtenáři.

DAVID TOMÍČEK

Ausgewählte gesundheitswissenschaftliche Aspekte der Reisebeschreibung Christoph Harants von Polschitz und Weseritz

ZUSAMMENFASSUNG

Christoph Harant von Polschitz und Weseritz hat in seiner umfangreichen Reisebeschreibung eine Reihe von Phänomenen aufgezeichnet, die mit der Gesundheitspflege bzw. mit der Heilung von Gebrechen zusammenhängen. Kontinuierlich nahm er die Luftqualität wahr, die er in direkten Zusammenhang mit der körperlichen Konstitution der an den besuchten Orten lebenden Menschen stellte. Während er beispielsweise in Brixen oder Venedig die Luft als angenehm und gesundheitsförderlich empfand, äußerte er sich diesbezüglich über die Luft in Alexandria kritisch. Als Ursache für die hier herrschende ungesunde Luft bezeichnete er den Gestank, der sich aus dem mit Nilschlammablagerungen verschmutzten Kanalsystem verbreitete. Im Zusammenhang mit seinem Venedigbesuch beschrieb er einige Grundsätze der lokalen Quarantänemaßnahmen, einschließlich einer vierzigtägigen Isolierung verdächtiger Personen. Diese Art und Weise des Schutzes vor Ansteckung bezeichnete er als italienische Sitte. Mit Interesse besuchte er den berühmten botanischen Garten in Bologna, über den er mit Bewunderung schrieb, dass er für die Bedürfnisse der praktischen Ausbildung der an der örtlichen medizinischen Fakultät Studierenden eingerichtet sei. Über Kairo schrieb er, dass den hiesigen jüdischen Ärzten in ihrer Kenntnis von Heilmitteln wohl kaum jemand konkurrieren könne, denn sie besäßen arabisch verfasste Bücher führender Autoritäten ihres Faches.

33 K. Harant, *Putování*, II, s. 196.

34 Jan Morávek, *Nově objevený inventář rudolfinských sbírek na pražském hradě*, Památky archeologické – skupina historická, nové řady ročník II., 1932, č. 38, s. 72. K Rudolfově kunstkomoře viz též Becket Bukovinská, *Kunstkomora Rudolfa II. ve světle inventáře z let 1607–1611*, Opera historica 11, 2016, s. 121–147.

35 K. Harant, *Putování*, II, s. 319.

Die Einwohner Alexandrias schätzte er als erfahrene Astronomen, die auf den Flachdächern ihrer Behausungen stundenlang mit der Beobachtung des Nachthimmels zubrächten. Harant setzte sich in seinem Werk unter anderem auch mit Opium und Mumien eingehend auseinander. Während er im Falle der Mumien seufzte, dass das türkische Embargo die Einfuhr dieser wertvollen Heilsubstanz nach Europa erschwerte, wertete er den übermäßigen Gebrauch von Opium als verhängnisvolle Unsitte, die sich unglücklicherweise in Europa mit Erfolg verbreite.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

David Tomíček
Katedra historie FF UJEP
Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
david.tomicek@ujep.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 131–136

ORTOPED MIROSLAV JAROŠ (1897–1970)

MICHAL TOVÁREK

THE ORTHOPAEDIST MIROSLAV JAROŠ (1897–1970)

This study focuses on Miroslav Jaroš (1897–1970), an important representative of Czechoslovak orthopaedic surgery and co-creator of modern trends in his field of specialisation. The author presents his professional biography, closely following his professional development, lecturing activities, and publications. Jaroš defended his habilitation in 1946 and was appointed professor in 1955. His career culminated in 1958, when he was appointed head of the First Clinic for Orthopaedic and Paediatric Surgery of the Charles University.

Keywords: Miroslav Jaroš – orthopaedic surgery – Faculty of Medicine of the Charles University

DOI: 10.14712/23365730.2018.25

Osobnost českého ortopeda Miroslava Jaroše byla pro tento článek vybrána, protože se jedná o výraznou postavu československé ortopedie, spolutvůrce moderních a pokrokových tendencí v československé ortopedii.[1] V odborné literatuře mu nebylo dosud věnováno mnoho prostoru, ačkoli stál u zrodu ortopedie jako samostatného oboru.[2] Fondy Archivu Univerzity Karlovy nabízejí k profesnímu životopisu tohoto odborníka dostatečnou pramennou základnu.

Miroslav Jaroš se narodil 1. května 1897 v Karlíně v rodině c. k. finančního úředníka Karla Jaroše a jeho ženy Marie. Vyrůstal v poměrně klidném měšťanském prostředí. Obecnou školu navštěvoval nejprve v Jičíně a od roku 1905 v Praze.[3] Poté vystudoval české klasické gymnázium v Hálkově třídě (dnešní Londýnská) na Královských Vinohradech. Během studia projevoval nadání pro přírodní vědy, což byl rozhodující aspekt pro jeho pozdější akademickou dráhu.

Po maturitě složené s vyznamenáním dne 1. července roku 1916 se v zimním semestru 1916/1917 stal posluchačem české Lékařské fakulty Univerzity Karlovy, kde až do konce letního semestru 1921 navštěvoval přednášky nejznámějších lékařů té doby, mimo jiné například Ondřeje Schrutze, Josefa Thomayera, Viktora Janovského či Otakara Kukuly.[4]

1 Ludmila Hlaváčková – Petr Svobodný (edd.), *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, I, Praha 1988, s. 244–245. Biografické heslo nejnověji viz také Karel Černý – Ludmila Hlaváčková a kol. (edd.), *Biografický slovník 1. Lékařské fakulty Univerzity Karlovy 1945–2008*, Praha 2017 (v tisku).

2 Rudolf Pavlanský, *Za profesorem MUDr. Miroslavem Jarošem*, Acta chirurgiae ortopaedicae et traumatologiae čechoslovaca 38, 1971, s. 66.

3 Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Jaroš Miroslav (dále f. M. Jaroš), Vlastní životopis 1966, k. 1, i. č. 3.

4 AUK, fond Lékařská fakulta Univerzity Karlovy (dále f. LF UK), Katalogy posluchačů LF UK, i. č. 86, 96, 99.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

V souladu s tehdejšími studijními předpisy[5] složil dne 6. března 1919 I. rigorózní zkoušku, dne 4. listopadu 1921 následovala II. rigorózní zkouška, 24. ledna 1922 pak úspěšně složil III. rigorózní zkoušku a dne 4. února 1922 byl promován doktorem všeobecného lékařství.[6]

První profesní zájmy ho ještě za studií vedly jako demonstrátora do chemického ústavu profesora Emanuela Formánka (od 1. dubna 1918 do 31. prosince 1919), následně do anatomického ústavu profesora Jana Janošíka (od 1. ledna 1920 do 31. prosince 1921) a nakonec na chirurgickou kliniku profesora Kukuly, kde poznal své budoucí mentory – profesora Stanislava Tobiáška a profesora Jana Zahradníčka.[7] Na chirurgické klinice zahájil ihned po promoci klinickou činnost, nejprve jako externista, poté jako operační elév a později jako demonstrátor. Zůstal zde až do 31. března 1923, kdy odešel nejprve na gynekologickou a poté na porodnickou kliniku profesora Josefa Jerieho. Dne 1. dubna 1924 se odstěhoval do Pardubic, kde jako sekundář chirurgického oddělení Františka Mesanyho zůstal až do 21. srpna 1927.[8]

Když byla v Praze v roce 1927 otevřena pod vedením profesora Tobiáška na Univerzitě Karlově I. klinika pro ortopedii a dětskou chirurgii, přijal na ní Jaroš místo prvního asistenta a působil zde od 1. října 1927 až do 30. října 1931. Kromě klinické a vědecké práce spolupůsobil při organizaci nové kliniky a jako klinický asistent podnikl rovněž dvě studijní cesty – v roce 1928 do Francie a Německa a v roce 1930 nejprve do Švýcarska a poté opět do Francie a Německa. Už v té době rád přednášel na schůzích a sjezdech Československé společnosti pro ortopedickou chirurgii a traumatologii.[9]

Od 1. listopadu 1931 byl ústavním lékařem Úrazové pojišťovny v Praze. I v této době rád cestoval, přednášel na různých sjezdech a navštěvoval cizí ortopedické ústavy v Rakousku (1932), Belgii (1935), Holandsku (1935), Itálii, Francii (1936) či Jugoslávii (1937). Během svého působení v Úrazové pojišťovně stále vědecky pracoval, publikoval několik významných prací[10] a vybudoval zde také medikomechanické oddělení.[11]

Po odchodu z Úrazové pojišťovny na konci roku 1938 se stal od 1. ledna 1939 nehonorovaným asistentem I. kliniky pro ortopedii a dětskou chirurgii pod vedením profesora Zahradníčka. V této funkci zůstal až do 31. prosince 1941, kdy jeho asistentura skončila. Záměrně však asistenturu neobnovil, aby se vyhnul zkoušce z němčiny, a dále na kliniku docházel jako externista. Během války mimo jiné ošetřoval kapitána Morávka ze skupiny generála Mašína. V květnových dnech roku 1945 působil na ošetřovně Na Staré faře v pražských Dejvicích. Po válce požádal opět o místo nehonorovaného asistenta I. kliniky pro

[5] Podle nařízení Ministra kultu a vyučování č. 102 ř. z. ze dne 14 dubna 1903 bylo nutno absolvovat 10 semestrů a složit zkoušky I. rigoróza z předmětů všeobecná biologie, fyzika pro mediky, chemie pro mediky, anatomie, histologie a fyziologie, II. rigoróza z předmětů patologická anatomie a histologie, všeobecná a pokusná patologie, farmakologie a znalost receptů, vnitřní lékařství, dětské lékařství, psychiatrie a neuropatologie a III. rigoróza z předmětů chirurgie, porodnictví a gynekologie, oční lékařství, dermatologie a syfilis, hygiena a soudní lékařství. Viz Otto Placht – František Havelka, *Předpisy pro vysoké školy republiky Československé*, Praha 1932, s. 1785–1790.

[6] AUK, fond Matriky Univerzity Karlovy, Matrika doktorů UK, i. č. 5. Dostupné online na <http://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1542020090975492/16/?lang=cs> (7. 6. 2017).

[7] AUK, f. M. Jaroš, Curriculum vitae 1954, k. 1, i. č. 3.

[8] (Autor neuveden), *K 70. narozeninám prof. dr. M. Jaroše*, Acta chirurgiae ortopaedicae et traumatologiae čechoslovaca 34, 1967, s. 97.

[9] AUK, f. M. Jaroš, Curriculum vitae 1954, k. 1, i. č. 3.

[10] Rudolf Pavlanský, *Prof. dr M. Jaroš šedesátníkem*, Praktický lékař 37, 1957, s. 558.

[11] *K 70. narozeninám prof. dr. M. Jaroše*, s. 97.

ortopedickou a dětskou chirurgii. Do této funkce byl ustanoven profesorským sborem na dobu od 1. července 1945 do 30. června 1948.

Současně opět požádal o habilitační řízení (první žádost podal v den uzavření českých vysokých škol dne 17. 11. 1939),[12] které proběhlo dne 9. listopadu 1945 na základě habilitační práce o *Etiologii vrozeného vymknutí kyčlí* (docentem byl jmenován 31. 3. 1946). Jeho publikační činnost k tomuto datu čítala čtyřicet tištěných vědeckých prací, sedm prací o sportovním lékařství, osm prací příležitostných a tři práce popularizační. O vědecké hodnotě těchto prací nebylo sporu, habilitační komise také pozitivně hodnotila Jarošovy výborné pedagogické, odborné a jazykové schopnosti. Habilitační přednášku přednesl na téma *O dědičnosti v ortopedii*.[13]

Dne 15. 7. 1950 byl docent Jaroš pověřen vedením ortopedického oddělení Fakultní polikliniky v Praze 2,[14] které vlastně provozně a organizačně budoval již od konce roku 1948, a současně byl jmenován zástupcem přednosty kliniky pro ambulantní službu.[15] V tomto období navštívil Jaroš lékařská zařízení ve Francii, Belgii, Polsku (Varšava, Poznaň, Krakov), SSSR (Moskva, Leningrad, Kyjev a sanatoria na pobřeží Černého moře), Bulharsku a Albánii a přednášel také na četných lékařských kongresech.[16]

Ke dni 1. listopadu roku 1955 byla Miroslavu Jarošovi udělena hodnost profesora.[17] Jeho publikační činnost se od habilitačního řízení rozrostla o dvacet čtyři nových odborných prací, z nichž patnáct bylo zaměřeno na tělovýchovné lékařství.

Po smrti profesora Jana Zahradníčka v roce 1958 byl Jaroš tehdejším ministrem zdravotnictví Josefem Plojharem ve shodě s Ministerstvem školství pověřen vedením I. kliniky pro ortopedickou a dětskou chirurgii (v roce 1968 přejmenována na I. ortopedickou kliniku) při Fakultě všeobecného lékařství Univerzity Karlovy.[18]

V době Jarošova působení ve funkci přednosty byl jeho zástupcem docent Emil Eis a převážnou dobu byl primářem kliniky Oldřich Čech. Profesor Jaroš podporoval realizaci AO metod[19] na klinice. Klinika přijímala dva dny v týdnu úrazy pohybového aparátu a systematicky zavedla AO postupy v ortopedii a traumatologii. Od roku 1969 byla na klinice také systematicky započata aplikace náhrad kyčelního kloubu.[20]

Souběžně pokračovala také Jarošova činnost pedagogická. Přednášel například ortopedickou chirurgii na Fakultě hygienické nebo nemoci nohou a deformity páteře na Fakultě všeobecného lékařství, jejíž děkanát vznesl v listopadu roku 1966 návrh na zřízení samostatné katedry ortopedie, který byl odůvodněn tím, že ortopedie se již specializovala natolik, že představuje samostatný lékařský obor. Návrh byl nakonec přijat a vedoucím katedry

12 Jiří Brdlík, *Profesoru dr. M. Jarošovi k šedesátinám*, Československá pediatrie 12, 1957, s. 368.
13 AUK, f. LF UK, personální spis Miroslava Jaroše, habilitace, k. 22, i. č. 474.
14 Jan Zahradníček, Šedesát let prof. MUDr. M. Jaroše, *Časopis lékařů českých* 96, 1957, 662.
15 Otakar Hněvkovský – Jaroslav Procházka, *Profesor Dr. Miroslav Jaroš šedesátníkem*, Acta chirurgiae ortopaedicae et traumatologiae čechoslovaca 24, 1957, s. 81.
16 AUK, f. M. Jaroš, Vlastní životopis 1966, k. 1, i. č. 3.
17 AUK, fond Rektorát Univerzity Karlovy (dále f. RUK), osobní spis M. Jaroše, k. 223.
18 I. klinika pro ortopedickou a dětskou chirurgii spadala v této době pod katedru chirurgie, od školního roku 1959/1960 pod katedru obecné chirurgie, od školního roku 1960/1961 do 1966/1967 pod katedru fakultní a nemocniční chirurgie, od 1. 1. 1967 pak pod samostatnou katedru ortopedie.
19 Metody léčení a klasifikace zlomenin vyvíjené od roku 1958 švýcarskou studijní skupinou Arbeitsgemeinschaft für Osteosynthesefragen.
20 Oldřich Čech, *Historie československé, české a slovenské ortopedie*, Praha 2009, s. 34.

se 1. ledna 1967 stal právě profesor Jaroš.[21] Jeho přednášková činnost však zahrnovala i vystoupení na kongresech v tuzemsku a zahraničí. Příležitostně psal rovněž posudky pro Státní pojišťovnu středočeského kraje a posudky závěrečných prací.

K 1. březnu roku 1970 skončil Jarošův pracovní poměr řádného profesora na Fakultě všeobecného lékařství. Krátce před svou smrtí byl vzhledem k věku rozhodnutím fakulty také vystřídán ve vedení kliniky docentem Emilem Eisem,[22] který však měl podle svědectví již zmiňovaného Oldřicha Čecha negativní vztah k novým metodám i k operační ortopedii. Miroslav Jaroš zemřel dne 18. března 1970 ve své pracovně na klinice, údajně po astmatickém záchvatu.

Éra Jarošova působení na I. ortopedické klinice byla podle Oldřicha Čecha také charakterizována stoupajícím vlivem komunistické ideologie, které se nebyl schopen ubránit. On sám byl sice neobyčejně vzdělaný ortoped s rozsáhlými vědomostmi, ale operačně byl podstatně méně aktivní než profesor Zahradníček. Nebránil však schopným asistentům kliniky v tom, aby se vzdělávali a zaváděli nové metody do operačního repertoáru kliniky. V době jeho působení pracoval na klinice vedle docenta Emila Eise také asistent Jiří Náhoda, později profesor a přednosta plzeňské ortopedické kliniky.[23]

Profesor Miroslav Jaroš byl také členem ortopedické sekce Československé lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně již od jejího založení a byl též jejím dlouholetým jednatelem, později předsedou. Od roku 1953 do roku 1969 byl také redaktorem časopisu *Acta chirurgiae orthopaedicae et traumatologiae čechoslovaca*, který během svého působení povznesl na vysokou úroveň.[24] Dále byl členem mezinárodní společnosti Société internationale de chirurgie orthopédique et traumatologie, čestným členem francouzské, polské, jugoslávské a německé ortopedické společnosti, dopisujícím členem Réunion de chirurgie orthopédique de Bordeaux a v roce 1966 se stal členem Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina v Halle an der Saale.[25]

Ministerstvo zdravotnictví využívalo Jarošových zkušeností v protetické komisi a v komisi nezávadného obouvání (1961).[26] Od roku 1953 byl profesor Jaroš členem Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí a členem vědecké rady při státním výboru pro tělesnou výchovu a sport. V roce 1959 byl vyznamenán diplomem I. třídy se zlatým odznakem za rozvoj tělesné výchovy v Československu.[27]

Publikační činnost profesora Jaroše byla velmi bohatá (celkem sto padesát pět vědeckých prací, knih a příspěvků) [28] a lze v ní rozeznat přibližně tři období. V prvním se Jaroš vedle chirurgických prací (appendicitis a záněty děložních adnex, rivanol v chirurgii a případ gynaekomastie) zabýval ve větším rozsahu deformitami nohy (pes cavus, pes calcaneus, mechanismus lidské nohy, psal o ploché noze, o rentgenu v obuvnictví, o stavbě obuvi a o diagnostickém významu bolestí nohou). Druhé období se kryje s působením v Dělnické úrazové pojišťovně a charakterizují ho práce z úrazového lékařství (například publikace

[21] AUK, f. RUK, osobní spis M. Jaroše, k. 223.
[22] Ortopedická klinika 1. LF a FN Motol (online). Dostupné na <http://orto.lf1.cuni.cz/index.php?n=historie&lang=cz> (7. 6. 2017).
[23] O. Čech, *Historie československé, české a slovenské ortopedie*, s. 34.
[24] Ján Červeňanský, *Prof. MUDr. Miroslav Jaroš sedemdesiatnikom*, Bratislavské lekárske listy 47, 1967, s. 578.
[25] *K 70. narozeninám prof. dr. M. Jaroše*, s. 98.
[26] Emil Eis, *K sedmdesátinám prof. dr. M. Jaroše*, Praktický lékař 47, 1967, s. 480.
[27] *K 70. narozeninám prof. dr. M. Jaroše*, s. 98.
[28] Emil Eis, *In memoriam prof. MUDr. Miroslava Jaroše*, *Časopis lékařů českých* 116, 1977, č. 17.

Obr. 1 Přednosta Miroslav Jaroš před svojí klinikou, po jeho levici dr. A. Seyfried, Praha, léto 1959. Fotoarchiv Pete Grafton.

Volba povolání u tuberkulosy kloubů, *Léčba prací u tuberkulosy kostí a kloubů*). Ve třetím období se věnoval převážně vrozeným vadám (vrozená subluxace obou ramenních kloubů, patogenese vrozeného vymknutí kyčlí, choroby a rekonstrukce stehenního kloubu, léčba a prevence chorob nohy). Z knih pro veřejnost je nejznámější *Výchova k správnému držení těla* (1958). Jako ortoped se Miroslav Jaroš věnoval také sportu a tělesné výchově (nejvýznamnější prací je *Sportovní masáž* z roku 1934).[29] Lze jen litovat, že přes rozsáhlou publikační činnost se profesoru Jarošovi nepodařilo, i když se na tento úkol po celou dobu svého přednostování připravoval, napsat monografii věnovanou vývoji ortopedie, která měla obsahovat i současné poznatky v oboru.[30]

[29] AUK, f. LF UK, personální spis Miroslava Jaroše, posudek, k. 22, i. č. 474.
[30] O. Čech, *Historie československé, české a slovenské ortopedie*, s. 34.

MICHAL TOVÁREK

Der Orthopäde Miroslav Jaroš (1897–1970)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befasst sich mit einer bedeutenden Gestalt der tschechoslowakischen Orthopädie: mit Miroslav Jaroš (1897–1970), der moderne Trends in seinem Fach mitgestaltete. Zunächst wird Jaroš' Studienverlauf eingehend beschrieben. Anschließend wird die Berufslaufbahn dieses Arztes geschildert und seiner fachlichen Qualifikation, seiner Vorlesungs- und Publikationstätigkeit nachgegangen.

Seine fachliche Laufbahn begann Jaroš als Chirurg in Prag, 1924 aber zog er zeitweilig nach Pardubice. Ab 1927 gehörte er zu den ersten Beschäftigten in der neu eröffneten I. Klinik für Orthopädie und Kinderchirurgie von Professor Tobiášek an der Karlsuniversität Prag. Seinem Fach blieb er von da an treu, obgleich er seine Anstellung noch mehrmals wechselte. Im Jahre 1946 habilitierte er sich, die Professur erhielt er 1955. Den Höhepunkt seiner Laufbahn erreichte er 1958 mit der Ernennung zum Vorstand der I. Klinik für orthopädische und Kinderchirurgie. Jaroš war Mitglied orthopädischer Gesellschaften und war für die orthopädische Problematik und Sportmedizin beratend und aufklärerisch tätig. Er ist Verfasser von mehr als 150 Fachpublikationen.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Michal Továrek
Ústav dějin a archiv UK, Praha
michal.tovarek@ruk.cuni.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 137–145

TĚŽKÝ ŽIVOT UKRAJINSKÉHO STUDENTA PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY
(Úvaha o dvou anonymních příspěvcích Peroutkovy *Přítomnosti* z roku 1930)

BOHDAN ZILYNSKYJ

HARD LIFE OF A UKRAINIAN STUDENT AT THE PRAGUE FACULTY OF MEDICINE
(Thoughts Upon Two Anonymous Contributions in Peroutka's *Přítomnost*, 1930)

The author reveals the identity of authors of two articles, which were published anonymously in 1930 in the *Přítomnost* weekly under a joint title 'Hard Life'. The author managed to find out that one text was written by Ivan Lukaščuk, then student at the Faculty of Medicine of the Charles University in Prague, later physician, a man who belonged to a generation of military émigrés from Western Ukraine. This contribution includes his biography until 1936, when all traces of him in all available sources disappear. The second text was written by his partner, Růžena Linková.

Keywords: Ivan Lukaščuk – medical studies – Charles University – *Přítomnost* (Ferdinand Peroutka) – Ukrainian emigration – 1930s

DOI: 10.14712/23365730.2018.26

I.

Týdeník *Přítomnost*, redigovaný Ferdinandem Peroutkou, jedním z nejpřednějších českých novinářů, sledoval široké spektrum otázek tehdejšího života.[1] V *Přítomnosti* byla už od prvního ročníku, tedy od roku 1924, zařazována i rubrika „Doba a lidé". Právě v ní byly v létě roku 1930 otištěny bezprostředně po sobě dva příspěvky neznámých pisatelů, opatřené společným názvem *Těžký život*.[2] Osoba, která oba materiály upravila do tisku, není u žádného z nich uvedena. V obsahu ročníku je však označen za autora těchto příspěvků kdosi, skrytý pod pseudonymem Zvědavec V. K.[3] V redakčním úvodu prvního z *Těžkých životů* se o něm píše jen toto: „*Sociolog, pracující na vylíčení života vydělávajících studentů, poslal nám dvě studentské zpovědi.*"

[1] Je překvapivé, že dosud nebyla vytvořena monografie tohoto významného časopisu. Srov. aspoň heslo "Přítomnost" in: *Lexikon české literatury*, 3/II, Praha 2000, s. 1151–1155 (autor hesla: Vladimír Forst).
[2] *Těžký život*, I, Přítomnost 7, 1930, s. 476–478 (č. 30 z 30. 7.), II, ib., s. 492–494 (č. 31 z 6. 8.).
[3] Autor užívající tohoto pseudonymu publikoval v tomtéž ročníku ještě článek *K psychologii jihočeské vesnice*, tamtéž, s. 525–527 (č. 33 z 20. 8.), zařazený do téže rubriky. K jeho identifikaci tento článek nijak nepřispěje.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

Nejde o jediný materiál *Přítomnosti* z uvedeného roku, který projevoval zájem o životní podmínky nejmladší generace. Mezi polovinou října a listopadu 1930 otiskl Ferdinand Peroutka tři materiály diskusní či polemické povahy, které se dané tematiky týkaly.[4] Bylo snad projevem stejného zájmu, že o čtvrt roku dříve zařadil zpovědi obou studentů medicíny.

Máme tedy k dispozici „dvojmateriál", charakterizující život dvou chudších studentů pražské medicíny.[5]

Nejprve dostaly prostor vzpomínky české studentky,[6] která se však zřejmě brzy po začátku studií dostala do finanční tísně a nemohla v nich celých pět let, od podzimu roku 1925 do jara 1930, pokračovat. Po celé toto období pracovala, aniž by se přitom mohla na fakultu vrátit. Identifikovat mladou autorku jen na základě toho, co o sobě napsala, není možné. Jisté je pouze to, že byla dcerou nepříliš úspěšného hostinského z blíže neznámé části českého venkova. Jen prvním písmenem (K., H., D. B.) uvádí jména lokalit v oblasti svého venkovského bydliště. Zaměřuje se téměř jen na popis, respektive na osobní a sociální aspekty plejády zaměstnání, která postupně vykonávala v blízkosti rodiště i v Praze.

Dívka místo studia pracovala v hostinci provozovaném její sestrou, pak jako pomocnice v domácnosti, následně v jiném hostinci, znovu v domácnosti a ještě jednou u sestry. Teprve na jaře 1929 získala zaměstnání v Praze – nejprve v tiskárně a poté jako uklízečka v kancelářích nově zaváděné firmy. V době sepisování svého textu stále doufala, že lékařská studia dokončí, a to i s pomocí nového známého a partnera, autora druhých memoárů. O svém předchozím gymnaziálním ani univerzitním studiu se nezmiňuje. Nejde tedy vlastně o příspěvek k dějinám studia medicíny.

Druhý text o těžkém životě,[7] který nás bude v tomto článku zajímat nejvíce, charakterizoval redakční úvod jako text „*Ukrajince-emigranta*" a dodává, že „*jeho náčrtek vystihuje dobře i psychologii emigrantů u nás*".[8] Tento text je přitom obsahově blízký rozsáhlejší reportáži o několika jednotlivcích z prostředí ruské emigrace, která začala vycházet o číslo dříve. Její první část bezprostředně předcházela textu již zmíněné studentky medicíny.[9] Zda se jednalo o náhodu, nebo programový záměr redaktora, není zřejmé.

Ukrajincův text se od vzpomínek neznámé studentky výrazně liší. Autor o sobě prozradil více. Jeho nepochybně dramatičtější vyprávění popisuje téměř jedenáct let života, počínaje rokem 1919. Tehdy se jako příslušník ukrajinské (respektive západoukrajinské) armády zúčastnil ukrajinsko-polské války o východní Halič, která začala v listopadu 1918 a skončila porážkou Ukrajinců v červenci 1919. Už o dva měsíce dříve, 20. května 1919,

4 Příslušné texty srov. in: Ferdinand Peroutka, *Polemiky* (Polemické stati z let 1924–1948), Praha 1995, s. 53–63).

5 O meziválečných studentech Lékařské fakulty Univerzity Karlovy víme jen málo, srov. Ludmila Hlaváčková – Petr Svobodný, *Dějiny pražských lékařských fakult (1348–190)*, Praha 1993, s. 107–110. Bylo by potřeba najít pro srovnání některé jiné memoáry týkající se tématu. Jiří Syllaba, *Vzpomínky a úvahy lékaře*, Praha 1992, s. 41–48, vzpomíná na své studium konané v letech 1920–1926, jako syn univerzitního profesora a lékaře byl však zjevně v úplně odlišné situaci.

6 Přítomnost 7, 1930, s. 476–478 (č. 30 z 30.7.).

7 Tamtéž, s. 492–494 (č. 31 z 6. 8.).

8 Tamtéž, s. 492. Jen v menší míře k nim patřila ukrajinská tematika, které se Přítomnost nevěnovala nijak pravidelně ani do hloubky. V prvních třech ročnících (1924–1926) zde sice publikoval známý ukrajinský exilový novinář polského původu Hyppolit Boczkowski, do listu však psal většinou o neukrajinských tématech.

9 Dr. Franko, *Na ruinách ruské emigrace*, tamtéž, s. 474–476, 490–492, 571–573, 605–606, 619–623. Části otištěné souběžně s dvojicí česko-ukrajinského materiálu nesou podtitulky *Kolja pěchotinec* a *Kdo je ‚Strelok' a z koho žije?* (tamtéž, s. 474–476), cyklus pak dále pokračoval ještě čtyřmi částmi. Ani o osobě a národnosti dr. Franka nelze říci nic určitého.

přešel budoucí student medicíny se svou jednotkou přes Karpaty do části Uherské (později Podkarpatské) Rusi, která už byla pod kontrolou československé armády. Byl pak dopraven do internačního tábora v Německém Jablonném, zde absolvoval předmaturitní kurz a 20. května 1920 – rok po příchodu do ČSR – složil zkoušku dospělosti.

Poté byl odeslán do Prahy s vojenským pracovním oddílem a zapsal se na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Po absolvování tří semestrů se musel z Prahy vrátit do Josefova, kam byli posláni ukrajinští vojáci z Jablonného i Liberce. Teprve roku 1924 přišel autor zpět do české metropole a zahájil souběžné studium na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy a na Filozofické fakultě Ukrajinské svobodné univerzity.

Detailnější údaje o průběhu studia autor uvádí jen v případě univerzity české, není jich však mnoho. Soustřeďuje se totiž hlavně na sociální momenty, respektive na způsob, jakým získával nezbytné finanční prostředky od prázdnin roku 1924. Zmiňuje svou tehdejší účast na stavbách kolonie Na Cibulce v Košířích, při stavbě holešovického, či spíše libeňského mostu, a kdesi na Újezdě. Zde ho postihl lehčí pracovní úraz, kvůli kterému musil toto zaměstnání opustit. Sám o tom říká: „*Největší bolest mně pak způsobilo, že mistr mi k tomu ještě hodně sprostě vynadal a k dovršení všeho ještě mi řekl, že ví, že studenti se nehodí k ničemu, k žádné práci, že každý chce jenom dva, tři dni pracovati a pak několik měsíců maroditi.*“

Poté mu nezbylo než brát zavděk hůře placenými pracemi, o nichž žádné podrobnosti neuvádí, neříká ale nic podstatného ani o svých studiích. Do textu vstupuje jako větší exkurz až zpráva o dvou změnách v autorově osobním životě. Nejprve se, zřejmě na podzim 1924, dověděl o smrti obou rodičů, kteří zůstali ve východní Haliči. Nedlouho poté, o silvestru, se seznámil s kuchařkou venkovského původu Miluškou – její příjmení neuvádí. Po tříleté známosti, v době, kdy ještě neměl složeno druhé rigorózum, uzavřel s ní po jejím narůstajícím naléhání církevní sňatek. „*Den před svatbou vypůjčil jsem si černé parádní šaty a všecko potřebné, takže jsem měl na sobě pouze svou vlastní košili, kromě toho dostal jsem dvě láhve červeného Malaga-vína. Ráno před 7. hodinou dne 6. 3. 1928 vypil jsem půllitru vína a šel jsem se ženiti – než jsem došel, byl jsem v kostele napolo opilý, takže jsem si ani správně neuvědomil, co přísahám.*“

Novomanžel dostal od nastávajícího tchána konkrétní sliby ohledně svého finančního zajištění. Po svatbě se sice důkladně najedl („*to bylo celé mé věno a všecko z těch slibů*“), ukázalo se nicméně, že jeho vstup do nového života nebyl zrovna šťastným krokem. Potvrdily to už prázdniny téhož roku, na které student odjížděl s druhým rigorózem v kapse, „*vyjma farmakologii a dětské nemoci, z kterýchž předmětů jsem propadl, takže po prázdninách měl jsem platiti 180 Kč reparační taxy*“. Švagr sice poslal autorovi z Polska do ČSR 900 Kč, ty však dal novomanžel neprozřetelně své ženě a už se s nimi neshledal. Naprosté omezování vlastních finančních potřeb ho uráželo, zvláště když se stal svědkem tchánovy marnotratnosti. Následovalo rozhodnutí pobyt v manželčině rodině i krátce trvající rodinný svazek ukončit.

„Doktor bez pjaty chvylyn“[10] se bez peněz vrátil do Prahy a probíjel se s nesnázemi dalšími měsíci, zprvu musel například nocovat „*v houští nahoře v Kinského zahradě*“. Manželce neodpustil, ani když se za ním koncem října vrátila s prosíkem: byl už rozhodnut se s ní natrvalo rozejít („*jen rozvod může býti východiskem*“). Nedostatek financí ho však

[10] Takováto formulace („doktor bez pěti minut“) se užívala v tehdejší ukrajinštině pro už skoro hotového doktora.

pronásledoval dál (nepomohlo ani zastavení snubního prstenu) a bohatší kolegové mu už nechtěli peníze půjčovat („*ostatně měli pravdu – vždyť jsem skoro už ze zásady nevracel, protože jsem neměl nic*“).

Nejhůře bylo po únoru 1929, kdy student dostal výpověď z bytu. Popis jeho života v následujících týdnech působí tristně. „*Chodíval jsem každodenně k Beránkovi na Vinohradech, koupil jsem za korunu 10 dkg reklamního salámu a ¼ kg chleba za 80 haléřů a na trhu za 20 hal.* česnek*, a to byla moje snídaně, oběd a večeře. Vyspával jsem, kde se dalo, na novostavbách nedostavených ve sklepu, ale musel jsem ráno časně vstávati, jinak by bylo zle a ztratil bych svůj zdarma sice, nepohodlný, ale přece tak drahý byt. Chodil jsem v jednom límci a jednom prádle do 12. dubna, tašku s knihami měl jsem za podušku* (míněn je zřejmě polštář – pozn. autora) *a přikrýval jsem se jedině pláštěm, který mi podaroval jeden kolega. Na přednášky jsem nechodil, protože jsem se styděl před kolegy, a když jsem byl už na vrcholu nouze, tak jsem šel do kterékoliv restaurace, ohlašoval jsem se jako zpěvák národních písní a nejednou mi za to poskytli také jídlo a pití, a kromě toho jsem někdy vybral přes 40 Kč, takže mi to pak stačilo na celý týden. Mezitím jsem pilně studoval*.“

To byly asi nejsložitější okamžiky autorových studentských let, které s menším časovým odstupem glosuje následovně: „*Tragika života – a přece tak lpíme na něm i v nejhorší bídě a tak neradi se loučíme s ním – vždyť je skutečně krásný, jen se musíme naučiti správně se na něj dívati. Pozoruji, že jaksi ještě při psaní těchto řádek prožívám tyto momenty a myslím, že zkušený grafolog by okamžitě poznal vzrušení při analyse písma*.“[11]

Blížil se však obrat k lepšímu. Jeho popis autor avizuje citátem německého rčení „Wo die Not am grössten, ist die Hilfe am nächsten“ a pokračuje slovy: „*Dne 12. dubna 1929 vybral jsem se po 11. hodině dopolední do pathologického ústavu prof. Hlavy ne v tom úmyslu, abych poslouchal přednášku, ale abych si u mladších mých kolegů vypůjčil několik korun. Sedl jsem si do nejhořejší lavice, abych měl přehled po přednáškovém sálu (pathologii měl jsem už přes rok hotovou). Za přednášky prof. Kimly*[12] *tak jsem byl zaujat, že jsem najednou zapomněl na hlad a sestoupil jsem až do první lavičky* [!]*, abych lépe viděl na preparáty různých chorobně změněných orgánů lidských – vytrval jsem tam hodně dlouho, pak jsem*

[11] O autorově životním názoru svědčí partie, kterou ve svých mikromemoárech umístil už dříve: „ačkoliv jsem se jen jakž takž udržoval na úrovni životní, přece jsem neklesl na duchu a byl jsem vždy v naději, že za nějaký čas se poměry zlepší a člověk si po tak dlouhé době oddechne a řekne si s vědomím vnitřního zadostiučinění: ‚Já jsem bojoval v životě čestně a jsem si vědom svého silnějšího „já“‘. Vím ze zkušenosti, že člověk dovede si vynahraditi jedním světlým okamžikem dlouhá léta utrpení, a že člověk, který ve svém životě netrpěl, je zpravidla připraven o mnoho požitků a pocitů radosti člověka mnoho vytrpěvšího. Zapsal jsem si do svého denního zápisníku dvě věty – jednu anglickou: ‚The power of the mind over the body‘ a druhou francouzskou: ‚C‘est la foi, qui guérrit‘ – a nahoře nad tím: ‚Omnia ad maiorem Dei gloriam‘. Jsou různé tradicionální předsudky, pozůstalosti [!] to z dávných dob našich předků, které, někdy na pohled pranepatrné, silně rozhodují v našem životě, a jsem přesvědčen, že nic se nedá na světě a priori negovati. Nejsem náboženským fanatikem, také v některých věcech mám hodně pochybností, ale věřím pevně, že musí býti ve vesmíru síla, která řídí osudy lidstva a všeho dění – a tím [!] jest Bůh. Hledáme vždy důkazy jsoucnosti Jeho, protože mnoho lidí potřebuje duševní rovnováhy, která podle mého úsudku je nejvyšším myslitelným podkladem životním. A čím se získá? Jedině svědomitým vykonáváním své práce a životního úkolu. Soudím, že nic není na světě bezúčelné, nic absolutně nepotřebného, a že vše jest v příčinné souvislosti s děním dávno zašlých dob a směřuje kam? K udržení rovnováhy vesmíru.“ Přítomnost 7, 1930, s. 492–493.

[12] Rudolf Kimla (1866–1950) se stal v roce 1911 řádným profesorem patologické anatomie Univerzity Karlovy. K němu srov. Petr Svobodný, *Rudolf Kimla: profesor LF UK v Praze a člen PAU v Krakově: k dějinám česko-polských vědeckých styků v medicíně*, Historia Slavorum Occidentis 1 (8), 2015, s. 192–211. Reprodukci Kimlova portrétu viz Jan Havránek – Zdeněk Pousta (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, *1918–1990*, Praha 1998, s. 107.

šel zase na své místo nahoru. Vedle mne si usedla nějaká kolegyně, která se mne otázala na podrobnosti zkoušek."

Tento jediný výraznější úryvek autorových vzpomínek, týkající se přímo studia, byl ovšem napsán jen proto, že předznamenal počátek jeho druhé vážné známosti. Tentokrát se jednalo o osobu, jež „*prožívala osudy dosti podobné mým.* […] *Dospěl jsem k přesvědčení, že právě jako já padla jako oběť zlých lidí. Neštěstí lidi více sjednocuje, štěstí zase podporuje sobectví a závist – tak jsme dva nešťastníci sešli se v životě. Slíbil jsem jí, že budeme společně dále pracovati, poněvadž ve dvou se lépe táhne.*"

Tak začala nová etapa v životě autora i jeho dívky. Autor si půjčil taxu pro třetí rigorózum a do konce června 1929 složil zkoušky z příslušných čtyř předmětů. Poté se vydali na prázdninový pobyt u rodičů dívky. Sluší se v této souvislosti dát slovo i jejím vzpomínkám: „*Tak jsem myslela, abych se trochu zotavila – odjela jsem tedy na prázdniny, vzavši s sebou jednoho kolegu, také takového chudáka*." V novém místě pobytu mladý pan doktor, jak ho tam už nazývali, pracoval na poli i v domácnosti („*to byl náš odpočinek – nadřeli jsme se*"). Krátká, asi tříměsíční idyla však skončila opět nicotným konfliktem s dívčiným otcem: důvodem byl autorův příliš hlasitý zpěv v hospodě. Následoval opět odjezd, v tomto případě už obou mladých lidí, do Prahy, kde se probíjeli životem dál.

O této několikaměsíční etapě mluví autor opět jen stručně, některé údaje ale přidala ve svém vyprávění jeho dívka, která pracovala nově (od prosince 1929) jako uklízečka v kanceláři: „*Pracuji tam 2–3 hodiny týdně, takže ostatní čas zbývá mi ke studiu. Hrubší práce jako leštění parket, čištění parket obstarává za mne zatím již Dr. med., můj kolega ve štěstí i neštěstí. Budu ráda, až i já skončím svá studia, ale přesto vždy vzpomenu si, jak jsem vkročila do života ‚životem'.*"

Text autorova vyprávění končí lakonickým sdělením: „*Dne 30. června* (1930 – pozn. autora) *jsem měl promoci.*" Bylo to tedy pět týdnů před otištěním jeho vzpomínky a pak zbývalo dotáhnout k úspěšnému završení studia jeho partnerky. O tom, zda se to podařilo, se už z *Přítomnosti* nedovídáme. Co se týče jiných věcí, něco napovídá závěr redakčního úvodu ke studentčiným pamětem: „*Závěry z této četby nechť si udělá čtenář sám. Jak nám náš informátor oznamuje, bude to míti happy end: oba ti lidé patří k sobě, a co nejdříve se vezmou.*"

II.

Zde by text tohoto krátkého článku mohl či měl skončit, všichni však víme o užitečnosti „kanceláře pro uvádění románových příběhů na pravou míru".[13] Zkoumaný text sice vysloveně románovou látku nenabízí, je však čas na vysvětlení, jehož existence byla ohlášena v úvodu tohoto článku.

Prvním problémem k řešení bylo to, který autor, v tomto případě ale spíše editor, se skryl pod pseudonymem K. V. Zvědavec a byl v *Přítomnosti* představen jako sociolog.[14] Termín mohl tehdy znamenat jak dostudovaného, v oboru aktivního sociologa, tak studenta tohoto oboru. S ohledem na iniciály K. V. by bylo možno uvažovat o autorství novináře širokých

[13] Zdeněk Jirotka, *Saturnin*, Praha 1942, s. 240–249, tj. text 25. kapitoly knížky.

[14] Josef Vopravil, *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*, Praha 1973, pseudonym K. V. Zvědavec neuvádí – najdeme zde jen pseudonym Zvědavý.

zájmů, překladatele z ruštiny a oběti nacistického režimu Václava Koeniga (1897–1944). Koenig v *Přítomnosti* publikoval v letech 1926–1932 a není proto jasné, proč by užil pouze u tří konkrétních příspěvků „zvědaveckého“ pseudonymu, když jinak podepisoval své materiály plným jménem.

Důležitá, ale neméně složitá je otázka, kteří dva lidé napsali příspěvky otištěné v *Přítomnosti*. Identitu ukrajinského absolventa pražské medicíny se odhalit podařilo. V tzv. doktorské matrice Univerzity Karlovy, vedené tehdy pro všechny fakulty společně, je velký počet zápisů z 30. června 1930. Mezi novými doktory všeobecného lékařství jsou uvedeni dva Ukrajinci – Vjačeslav Javorskyj (narozený 1895 v Kamenci Podolském v ruské části Ukrajiny) a Ivan Lukaščuk (narozený v roce 1897 v Zabolotově v rakouské Haliči).

O tom, kdo z nich byl autorem článku, mohly rozhodnout jen katalogy posluchačů Lékařské, případně Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Kontrolou údajů uvedených v příspěvku lze snadno zjistit, že autorem textu o těžkém životě byl právě Lukaščuk. Jeho studium trvalo, jak lze ověřit v zápisových knihách lékařské fakulty, od zimního semestru 1922–1923 do zimního semestru 1927–1928, tedy pět a půl roku. Poslední zapsaný semestr se překrýval s dobou uzavření Lukaščukova neúspěšného sňatku.

Lukaščuk je zcela neznámou postavou v rámci ukrajinské emigrace v ČSR: základní evidenční dílo z roku 1943 tohoto emigranta nezmiňuje.[15] Článek *Přítomnosti* a univerzitní materiály zachycují jeho život jen do roku 1930, o dalším období už tyto zdroje nic nevypovídají. Bylo třeba hledat jinde a nakonec jsem mohl využít poměrně zajímavého osobního spisu Lukaščuka z fondu Policejní ředitelství Praha v Národním archivu Praha.[16]

Spis obsahuje jednotliviny z let 1928–1936 a posouvá příběh alespoň o šest let dopředu. Cenná je zejména Lukaščukova dvoustránková strojopisná autobiografie z počátku dubna 1935, opakující a rozhojňující některé údaje textu *Přítomnosti*. Dovídáme se zde například, že Lukaščuk se opravdu pokusil pracovat jako lékař, nejprve na vnitřním oddělení profesora Eiselta v Masarykových domovech v Praze-Krči (po část let 1930 a 1931). V roce 1932 pracoval už jen tři měsíce jako výpomocný lékař v sanatoriu doktora Šimsy v Jablonném nad Orlicí. Poté už zůstal téměř neustále bez zaměstnání. Zřejmě působil jen krátce v sanatoriu doktora Borůvky v Praze, Legerově ulici, odkud byl propuštěn pro opilství. V době, kdy zůstal bez zaměstnání, žil zjevně z peněz, které mu nadále posílal jeho švagr z Polska – šlo o zhruba 700–800 Kč měsíčně.

Hlavním tématem policejního spisu jsou však opakované projevy Lukaščukova alkoholismu. V době, kdy navázal svou druhou známost, měl už za sebou dvojí policejní zadržení kvůli tomuto prohřešku: první případ takového typu byl zaznamenán v březnu 1929. Později, v letech 1930–1935, se situace minimálně třináctkrát opakovala. Pro ilustraci uvádím barvitý popis události z 30. června 1933, kdy byl Lukaščuk zadržen pro opilství a výtržnost na Karlově náměstí: *„Byl nalezen v jízdní dráze na Karlově náměstí ležeti a byl tak opilý, že nevěděl, co činí. Strážník Blesk jmenovaného zvedl a vyzval jej, aby ho následoval, týž však prohlásil: ‚Já jsem vysokoškolák, já s Vámi nepůjdu a Vy jste na to ještě moc mladej!‘ Později si to však Lukaščuk přeci jen rozmyslel a vyzvání strážníka uposlechl. Týž byl ponechán*

[15] Symon Narižnyj, *Ukrajinska emigracija* (*Kulturna pracja ukrajinskoji emigraciji miž dvoma svitovymy vijnamy*), častyna 1, Praha 1943, neuvádí Lukaščuka v rejstříku textové ani obrazové části.

[16] Národní archiv (dále NA) Praha, fond Policejní ředitelství (dále f. PŘ) Praha, II – všeobecná spisovna, k. 8522, sign. L 1728/ 7, manipulační období 1931–1940. Za pomoc při hledání spisu i jiné dokumentace jsem velmi zavázán Davidu Hubenému z Národního archivu ČR.

do vystřízlivění a úředního rozhodnutí v policejní separaci. Počínání Lukaščukovo mělo za následek větší sběh obecenstva."

Opakování takových situací vedla v následujícím roce k vyjádření Poradny pro duševní hygienu (protialkoholní oddělení) ve Vršovicích. Ta v přípisu z 27. ledna 1934 navrhla, aby byl Lukaščuk jako chronický alkoholik, který zneužívá dobročinnosti svých kolegů a veřejnosti, vypovězen jako nepohodlný cizinec z Československa. Brzy poté, 6. března 1934, byl Lukaščuk zadržen, protože už od roku 1930 neměl žádné povolení k pobytu v republice. Když doznal, že se od roku 1930 zdržuje v ČSR bez platného dokumentu, byl odsouzen ke čtyřem dnům vězení. Poté podal žádost o uznání polské státní příslušnosti – rozhodl se tedy vrátit po patnácti letech domů. Polský konzulát v Praze 12. března 1934 oznámil, že cestovní pas Lukaščuka bude vydán až po provedení nezbytné korespondence s polskými úřady.

Polsko však o Lukaščuka nestálo – vojvodský úřadu ve Stanislavově mu přípisem z 21. ledna 1935 odmítl potřebný doklad vydat. Lukaščukova situace se tím zásadně zkomplikovala a on se pokusil uskutečnit záchranný manévr pořízením vlastního bytu. Od 3. dubna 1935 byl nahlášen v Bořivojově ulici na Žižkově.[17] O týden později požádal ministerstvo vnitra o povolení k pobytu v ČSR bez cestovního pasu a připojil už zmíněný životopis. Poskytuje několik cenných údajů o jeho životě během necelých pěti let od promoce. Československé úřady však nehodlaly vyhovět. Dne 18. 5. 1935 navrhlo pražské policejní ředitelství zemskému úřadu v Praze, aby byl Lukaščuk považován za obtížného cizince a jeho žádost byla odmítnuta. Poté měl být vyhoštěn a odeslán na československo-polskou hranici.

Dne 14. října 1935, osm dní po posledním zadržení pro opilství i nezaplacení nevelké úhrady v hostinci Na Perštýně, byl Lukaščuk vyslechnut v prezidiu policejního ředitelství a v týž den navždy vyhoštěn z Československa. Realizaci rozhodnutí mělo zajistit hnanecké komisařství hlavního města Prahy. Dne 18. října 1935 byl Lukaščuk opravdu donucen k přechodu hranice do Polska a vydal se pěšky, s kufrem na zádech, do rodné obce Zabolotova. Zde se úředně hlásil 8. listopadu, byl ale vykázán zpět do ČSR, kam se musel vrátit. Hranici překročil 11. března 1936 přes karpatský hřeben a dostal se na území Podkarpatské Rusi.

O měsíc později následovalo druhé vykázání Lukaščuka z ČSR do Polska, ve Stanislavi ho však stihlo další zatčení a následovalo nové vypovězení do ČSR – hranici byl donucen překročit 27. dubna 1936. Ocitl se znovu v Podkarpatsku, v tehdy nejvýchodnějším československém městě Jasiňa, odkud požádal v týž den pražské ministerstvo vnitra o povolení k pobytu v ČSR. Poukázal zde na nenormálnost své situace a upozornil, že jeho případ je „*plná analogie právního a materielního stavu Nikolaje Genyka, tábořícího v kolybě* [!] *u Stavného na pomezí* (původně psáno: pozemí; pozn. autora) *hranic československo-polských*". Také Genyka si Československo a Polsko posílaly „na střídačku" tam a zpět, a proto musel řešit situaci delším pobytem na hraniční čáře.[18]

Lukaščuk se dostal ještě jednou do Prahy, kde byl 2. července 1936 ve čtvrt na deset večer zadržen ve vysočanské noclehárně. Měl tehdy u sebe mj. *Kalendář československých lékařů* a spis z Kanceláře prezidenta republiky. Den poté byl znovu vyslechnut a odsouzen

[17] V předchozích necelých třinácti letech, od listopadu 1922, vystřídal Lukaščuk v Praze dvacet dvě místa pobytu v deseti městských částech, nejčastěji na Malé Straně a Žižkově.

[18] O tomto problému psal pod značkou K. Č. i Karel Čapek, *Genyk*, Lidové noviny 44, 1936, č. 195 (17. 4.), s. 5, a Týž, *Udělejme už jednou konec s tou ostudou!*, tamtéž, č. 456 (11. 9.), s. 7.

k dvaceti čtyřem hodinám vězení, pak měl být znovu dopraven na polské hranice. Poslední zpráva spisu uvádí, že byl zadržen 11. srpna 1936 v Košicích, kde pořídili a odeslali do Prahy otisky jeho prstů. Více se zatím nepodařilo zjistit.

„Kancelář pro uvádění románových příběhů na pravou míru" musí v závěru tohoto článku s lítostí připojit ještě sdělení, že vztah dvou studentů medicíny, Ukrajince a Češky, prožívajících dvě varianty těžkého života, neskončil happy endem. Lukaščuk je v policejních pramenech uváděn do roku 1932 jako ženatý, vždy je však míněna manželka-kuchařka, se kterou prožil v roce 1928 pouhé tři měsíce. Materiály policejního ředitelství pomohly vysvětlit, že se jednalo o Emílii, rozenou Horákovou, narozenou v roce 1897 v Přepeřích u Turnova.[19] Od svých sedmnácti let se protloukala životem v Praze jako příležitostně zaměstnávaná žena. Je zajímavé, že si i po rozvodu, který byl uskutečněn až 20. listopadu 1932, tedy po více než čtyřletém formálním manželství, ponechala příjmení Lukaščuková. Užívala je i v roce 1951, kdy žila v pražské Libni v neurčitém sociálním postavení.[20] Až tehdy se s pomocí úřadů zbavila postavení osoby bez státní příslušnosti. Dostala zpět československé občanství, které o dvacet tři let dříve sňatkem ztratila. O jejím dalším osudu nic nevím.

O druhé Lukaščukově družce, jejíž jméno nebylo v *Přítomnosti* uvedeno, se policejní spis Lukaščuka nezmiňuje. Na stopu mne naštěstí navedl drobný údaj jednoho z dokumentů tohoto spisu. Podle něj se Lukaščuk koncem září 1929 zdržoval ve Střehomi v hostinci Dominika Linky. Zmíněná vesnička se nachází na Mladoboleslavsku a dnes je součástí Dolního Bousova.[21] Následovalo pátrání v katalozích lékařské fakulty pražské univerzity po studentce Linkové. Ukázalo se, že Lukaščukovou druhou partnerkou se stala Růžena Linková, narozená v roce 1897 ve Střehomi. Tato absolventka českého vyššího dívčího gymnázia na Královských Vinohradech studovala na lékařské fakultě od zimního semestru 1916/1917 do zimního semestru 1922/1923. Tehdy byla zapsána do desátého semestru a k ukončení studia jí už zbýval jen krůček. Až do roku 1930, kdy už jí bylo třiatřicet, se jí ale studium ukončit nepodařilo. Lze vyslovit dohad, že k rozchodu Lukaščuka s touto dívkou, která mu byla víc než rok tak blízkou, přispěl partnerův sklon k alkoholismu.

Stopa po samotném Ivanu Lukaščukovi se nám, jak už bylo uvedeno, ztrácí v roce 1936, těsně před jeho čtyřicítkou. Pokud by se opravdu mohl vrátit do východní Haliče, prožil by v nejbližších letech dvojí násilné začlenění tohoto regionu do Sovětského svazu a mezi tím tři roky německé okupace. Nevíme však, kde Lukaščuk v tu dobu opravdu byl, kde se mohl nacházet například v roce 1951 a jakou existenci tehdy vedl. Bylo by mu v té době pětapadesát a dá se předpokládat, že alkoholismus doprovázený vědomím bezperspektivnosti vlastní existence doprovázely tohoto muže s doktorským diplomem až do jeho konce.

Meziválečné Československo poskytlo Ukrajincům a jiným emigrantům z evropského východu značné vzdělávací možnosti a dotovalo možnost jejich vysokoškolského studia. Řada Ukrajinců studium úspěšně dokončila a v praxi se dokázala uplatnit. Stejná možnost se rýsovala před Ukrajincem z Haliče Ivanem Lukaščukem. Studium opravdu ukončil

[19] NA Praha, f. PŘ Praha, II – všeobecná spisovna, k. 6808, sign. L 2625 / 5, manipulační období 1941–1945.

[20] Mezi lety 1929 a 1944 vystřídala v Praze dvanáct bydlišť, která se téměř vždy nacházela v Libni.

[21] Připomínám, že sestra autorky žila podle jejího svědectví v místě, které ona sama označila v Přítomnosti písmeny D. B., tedy v Dolním Bousově. Je pozoruhodné, že návštěvě ve Střehomi předcházelo v polovině června 1929 odhlášení Lukaščuka z Prahy do Přepeř, tedy rodiště jeho manželky Emilie, s níž tehdy už celý rok nežil. Obě femmes fatales Lukaščukova života pocházely tedy ze stejné části Čech – ze středního Pojizeří.

a doktorát všeobecného lékařství získal, v praxi se však nedokázal na české půdě ani jinde uplatnit, mj. pro přílišný sklon k požívání alkoholu. Jeho „hvězdná hodina“ přišla v létě roku 1930, kdy se představil, byť anonymně, na stránkách *Přítomnosti*. V tomto textu se projevil jako člověk nepochybně schopný a vybavený určitými ideály. Stačilo dalších šest let, aby se na české půdě doslova i symbolicky ztratil. V Peroutkově listu vystupoval v pozitivním kontrastu s bezprizorními ruskými emigranty, kteří získávali nezbytné finanční zdroje „žebrotou vyšší úrovně“ u lépe postavených příznivců. Nakonec sám dopadl v jistém směru podobně. Zařadil se nakonec mezi početné meziválečné emigranty, kteří svůj těžký život prostě nezvládli. Vzpomněl si tehdy, nebo na úplném konci, na úvahy o vlastním životě i jeho určení a smyslu, které mu otiskli v *Přítomnosti*?

BOHDAN ZILYNSKYJ

Das schwere Leben eines ukrainischen Studenten der Prager medizinischen Fakultät (Betrachtungen zu zwei anonymen Beiträgen in der Peroutka‘schen Zeitschrift *Přítomnost* aus dem Jahre 1930)

ZUSAMMENFASSUNG

Verfasser beschäftigt sich mit der Feststellung der Autorenschaft zweier publizistischer Beiträge, die 1930 in der bekannten, von Ferdinand Peroutka redigierten Wochenschrift *Přítomnost* unter dem gemeinsamen Titel *Těžký život* („Ein schweres Leben“) anonym erschienen. Diese Beiträge behandeln die nicht einfachen Lebensbedingungen zweier Studierender der Medizin, die sich während der Abfassung dieser Beiträge zeitweilig näher kamen. Durch die Arbeit mit verschiedenen Quellentypen gelang die Feststellung, dass den ersten Text der spätere Doktor der Medizin Ivan Lukaščuk, Angehöriger der westukrainischen Militäremigration in der Tschechoslowakei, verfasst hatte und den zweiten seine Partnerin Růžena Linková, Tochter eines Gastwirtes aus Střehom. Der Text behandelt zumeist die voraufgegangenen Lebensschicksale von Lukaščuk, aber auch die Probleme, die er hatte, um eine seiner Bildung entsprechende Anstellung in der darauffolgenden Zeit zu finden, und zwar bis 1936, als sich seine Spur in den zugänglichen Quellen verlor. Der Beitrag weist auf die Probleme hin, die sowohl Lukaščuk als auch andere Emigranten trotz all ihrer Bemühungen und trotz der Hilfe, die ihnen seitens des tschechoslowakischen Staates zuteilwurde, zu Menschen machten, die als überflüssig oder für den Staat direkt als lästig empfunden wurden.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Bohdan Zilynskyj
Institut mezinárodních studií
FSV UK, Praha
z.bohdan@seznam.cz

Dějiny školství a vědy

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 149–154

PROFESE VĚDKYNĚ OPTIKOU PRVNÍCH PŘÍRUČEK PRO VOLBU ŽENSKÝCH POVOLÁNÍ

DANA MUSILOVÁ

PROFESSION OF A SCIENTIST THROUGH THE PRISM OF THE FIRST CAREER GUIDANCE BOOKS FOR WOMEN

This contribution traces whether and in what way career guidance books for women published in the first third of the 20th century presented information about scientific work, necessary qualification, and subsequent job opportunities. Information gained from the guidebooks is then compared with respect to its content, extent, and validity.

Keywords: female scientists – advice on career choice – guidance books

DOI: 10.14712/23365730.2018.27

Vědkyně se staly předmětem zájmu badatelů a zejména badatelek v době, kdy se v české (historické) vědě začaly etablovat nové výzkumné metody.[1] Jedním z prvních příspěvků k odborné diskusi o působení žen ve vědě byl seminář „Bádají ženy jinak?“, na základě jehož diskuse vznikl sborník s texty nastiňujícími jednak tehdejší stav bádání, jednak možná metodologická východiska dalšího výzkumu.[2] Od té doby uplynulo více než dvacet let, během nichž vznikla řada textů o postavení žen v české, respektive československé vědě.[3] Tyto práce se soustřeďují prioritně na vstup prvních žen do vědy, zejména v institucionální rovině. Stranou zájmu zůstává výzkum identity, motivace a každodennosti samotných věd-

1 Daniela Tinková, *„Žena“ jako prázdná kategorie? Od (wo)men's history ke gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: Milena Lenderová (ed.), Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie, Pardubice 2006, s. 19–32.

2 Magdalena Pokorná (ed.), *Práce z dějin vědy* 3, Praha 2002, s. 141–250.

3 Srovnej např.: Gerhard Oberkofler, *Käthe Spiegel. Aus dem Leben der altösterreichischen Historikerin und Frauenrechtlerin*, Innsbruck – Wien – Bozen 2005; Soňa Štrbáňová, *Ženy ve vědě v letech 1840–1989*, in: Marcela Linková (ed.), Trans/formace: gender, věda a společnost, Praha 2007; Milena Lenderová a kol., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 443–449; Bohumil Neumann, *Milada Paulová (1891–1970). Příběh cesty k dosažení první ženské docentury v Československu v roce 1921*, rigorózní práce PedF UK, Praha 2009; Pavel Čech, *Nebýt doma prorokem. Gerty Coriová na cestě za Nobelovou cenou*, in: Pavla Vošahlíková – Jiří Martínek a kol., Cesty k samostatnosti. Portréty žen v éře modernizace, Praha 2010, s. 190–215; Jiří Martínek, *Radost z poznání nemusí vést k uznání. Julie Moschelesová*, in: tamtéž, s. 176–189; Anna Falisová, *Prvá docentka medicíny Božena Štárová-Kuklová. Žena vo vede a na vedúcom poste*, in: Gabriela Dudeková a kol., Na cestě k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku, Bratislava 2011, s. 643– 657; Jana Malínská, *„My byly jsme a budeme!“*, Praha 2013; Dana Musilová, *Ženy v intelektuálních profesích v první polovině 20. století*, Studia historica Nitriensia 14/1, 2014, s. 49–61; Ivo Kraus, *Ženy v dějinách matematiky, fyziky a astronomie,* Praha 2015; Jaroslava Hoffmannová, *Prvenství žen. Ženy iniciativní, vzdělané a tvořivé*, Praha 2016.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

kyň. Nabízí se například otázka, kde mohly absolventky vysokých škol uvažující o vědecké kariéře získat potřebné informace a motivaci pro své rozhodování.

Na prvním místě se nabízí (širší) rodina – otcové, bratři a další příbuzní –, na druhém okruh přátel dané rodiny. V době, kdy z univerzit odcházela první generace absolventek, se objevil ještě jeden zdroj informací, zcela nezávislý na rodinném zázemí: poradenství pro volbu ženských povolání.[4] U jeho počátků stáli dva muži: Leopold Weigner (1866–1920) a Josef Kafka (1858–1929). Prvně jmenovaný vydal již v roce 1911 příručku zahrnující nabídku ženských profesí v průmyslu, řemesle a obchodě.[5] Josef Kafka, kustod Národního muzea a redaktor časopisu Šťastný domov, zahrnul do své příručky rovněž intelektuální profese. Byl přesvědčeným zastáncem tradičního pojetí ženské role, které usilovně a dlouhodobě propagoval ve svém časopise. Na druhé straně si velmi dobře uvědomoval závažné důsledky modernizačních změn pro ženskou populaci. Z této potřeby vznikla nová příručka pro volbu ženských povolání.[6] Tato a další příručka, o níž se ještě zmíníme, jsou zajímavým dokladem toho, jaké představy měli jejich autoři o akademických profesích a jakým způsobem je předávali veřejnosti. Můžeme rovněž sledovat posun těchto představ a jejich přenášení v čase.

Josef Kafka projevil ve svých úvahách o budoucnosti ženské (produktivní) práce značnou míru předvídavosti. Předpokládal, že po skončení války bude mnohem více žen než dříve hledat pracovní uplatnění, a to ze tří důvodů: ještě více vzroste nepoměr mezi počtem žen a mužů v populaci, zhorší se životní podmínky a současně zvýší nároky na konzum. Předvídal rovněž rozšíření pracovních možností pro ženy v oborech vykonávaných do té doby převážně nebo výhradně muži, mezi nimi rovněž v oblasti akademických profesí.[7] Z uvedených důvodů se rozhodl vytvořit příručku pro volbu ženských povolání, která by svým obsahem předjímala budoucí vývoj.

Čtenáři příručky, která vyšla uprostřed první světové války, se jistě nemálo podivili, když mezi výčtem třinácti skupin ženských profesí nalezli rovněž následující „akademická povolání“: bakteriologická laborantka, docentura a profesura, knihovnictví, lékárnictví, lékařství, muzejní konzervátorka, vyrovnávací správce, učitelka vyšších obchodních škol, učitelka střední školy, vědecká spolupracovnice.[8] Veřejnost sice již od přelomu 19. a 20. století čítávala oznámení o promocích lékařek, filozofek a farmaceutek, ale o jejich uplatnění věděla ve skutečnosti jen velmi málo. Třeba i proto, že řada absolventek vysokoškolského studia dala přednost sňatku před pracovní kariérou.

Josef Kafka nezpochybňoval ženskou emancipaci a její důsledky, neupíral ženám právo na profesní realizaci, na druhé straně však považoval za hlavní povolání ženy mateřství, manželství a vedení domácnosti; ve své příručce jej klade na první místo pomyslné profesní

[4] Poradenství pro volbu povolání se v českých zemích rozvíjelo již od počátku 19. století. S rychle rostoucím počtem žen v sekundární a terciární sféře ekonomiky vznikla na přelomu 19. a 20. století potřeba specifického profesního poradenství pro dívky.

[5] Leopold Weigner, *Nové dráhy výdělečné práce ženy. Žena v průmyslu, řemesle a obchodě. Rádce při volbě povolání ženy pro rodiče, poručníky, školy a dorůstající mládež*, Praha 1911, druhé vydání tamtéž v roce 1914.

[6] Josef Kafka, *350 ženských povolání: příručka nezbytná pro rodiče, jejich zástupce, vychovatele, rádce mládeže dívčí, dívky i ženy všech tříd, jež se připravují k manželství a hledají povolání a výdělek*, Praha 1916. Autor u každé profese vymezuje kvalifikační předpoklady, pracovní náplň a nastiňuje možnosti uplatnění na trhu práce.

[7] Tamtéž, s. 4.

[8] Tamtéž, s. 231–238.

hierarchie. Na druhém pak uvádí profese, které mohla žena vykonávat, aniž by opouštěla domov. Kromě tradičních profesí (šití oděvů a prádla, vyšívání, pletení apod.) zařadil rovněž překladatelství. Tento postoj, filozoficky zdůvodněný, dlouhodobě propagoval nejen v časopise Šťastný domov, ale i v četných pracích věnovaných vedení domácnosti. Hlavní přínos ženy nespatřoval v pouhé reproduktivní práci, nýbrž v citové výchově rodinných příslušníků, již považoval za zásadní pro pokrok a záchranu lidstva. Pokud by tedy žena vstoupila „*do tvrdého zápasu o bytí a do soutěže talentů*“, poškodila by tím vlastně budoucnost lidstva. Josef Kafka staví ženu s jejími „vrozenými“ vlastnostmi (vyšší morálka, citovost, empatie, ochota k oběti) do role spasitelky světa.[9] Jak už bylo výše řečeno, neupírá ženám právo vstupovat „do soutěže talentů“, neboť má stejný rozum a schopnosti používat ho jako muž, avšak za „*cenu potlačení jemnějšího citového bytí a tedy také oběti dobrovolného celibátu*“.[10] Josef Kafka zřejmě ani v nejbujnější fantazii nepředpokládal, že by žena vstupující do „soutěže talentů“ mohla uvažovat o spojení pracovní kariéry s rodinným životem tak, jak to bylo běžné u mužů. Kromě filozofických úvah však řešil rovněž praktické otázky spojené s volbou profese, například finanční náklady na profesní průpravu.

Vraťme se však k „akademickým povoláním“, zmíněným na počátku textu. Josef Kafka je definuje jako profese, k jejichž výkonu je třeba akademického vzdělání, buď vysokoškolského, nebo středoškolského. Vědecká kariéra byla ovšem striktně podmíněna vysokoškolským vzděláním v příslušném vědním oboru, proto se soustředíme pouze na „akademická povolání“ splňující tuto podmínku: „*docentura a profesura*“, farmacie a lékařství. Autor vztahuje „*docenturu a profesuru*“ k následujícím oborům: filologie, historie, zeměpis, archeologie, přírodní vědy, fyzika, chemie, matematika a filozofie. Ve zvláštní kapitolce věnované medicíně odkazuje mezi možnými pracovními pozicemi pro lékařky rovněž na možnost působení na univerzitě. V době, kdy Kafka shromažďoval podklady pro příručku, působily tři absolventky medicíny na klinikách lékařské fakulty české univerzity jako asistentky.[11] Mezi obory s vědeckým potenciálem naopak vůbec nezmiňuje farmacii. Pozornost soustřeďuje pouze na stávající praxi, znemožňující absolventkám studia farmacie provozovat lékárnu pod vlastním jménem.

Josef Kafka soudí, že „*docentura a profesura poskytuje málo naděje na pramen existence*“, příprava k ní trvá velmi dlouho a žena musí mít dostatečné finanční zázemí.[12] Své tvrzení dokládá délkou pregraduální a postgraduální přípravy a nutností dlouhodobě vědecky pracovat a publikovat.

Na Kafkovu příručku navázala v roce 1929 Juliana Lancová (1878–1962), zakladatelka a propagátorka poraden pro volbu povolání v Československu a editorka *Praktického rádce při volbě povolání dívek*.[13] Nabízí se srovnání priorit, obsahu a doporučení obsažených

[9] Tento způsob uvažování je typický pro české feministické myšlení od jeho počátků až do poloviny 20. století. Srov.: Marie Bahenská – Libuše Heczková – Dana Musilová, *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice 2011.

[10] J. Kafka, *350 ženských povolání*, s. 20.

[11] Jaroslava Hoffmannová uvádí, že v roce 1909 se první žena stala asistentkou na české lékařské fakultě, další následovaly v roce 1910, respektive 1914. J. Hoffmannová, *Prvenství žen*, s. 91.

[12] J. Kafka, *350 ženských povolání*, s. 231.

[13] Juliana Lancová, *Kniha ženských zaměstnání. Praktický rádce při volbě povolání dívek*, Praha 1929. Autorkami textů o jednotlivých profesích jsou absolventky příslušného pregraduálního studia, např. MUDr. Anna Lankašová-Burianová. Rovněž tato příručka uvádí u každého povolání kvalifikační předpoklady, pracovní náplň a možnost uplatnění na trhu práce; informace jsou však podrobnější a odrážejí profesní zkušenosti jednotlivých autorek. Příručka o ženských profesích nebyla prvním počinem Juliany Lancové v oboru poradenství pro volbu

v obou příručkách, jejichž vydání dělilo nejen třináct let, ale rovněž prohloubení procesu ženské emancipace, odlišný pohled editorky na ženu a její postavení ve společnosti a v rodině, více zkušeností s absolventkami vysokých škol a rozvoj poradenství pro volbu povolání po první světové válce. Juliana Lancová nepokládá, na rozdíl od Josefa Kafky, mateřství a s ním související činnost za povolání; výhradní působení ženy ve vlastní domácnosti však za profesi považuje.[14] Neuvádí akademická povolání jako samostatnou skupinu, ale zařazuje je do jednotlivých odborných skupin podle jejich charakteru.

Juliana Lancová a její spolupracovnice měly při přípravě příručky nespornou výhodu v tom, že mohly zohlednit kariéry první generace vědkyň. V roce 1925 se na Univerzitě Karlově habilitovala historička Milada Paulová, roku 1926 na Německé univerzitě v Praze lékařka Hedwig Langeckerová a roku 1928 na Univerzitě Komenského v Bratislavě lékařka Božena Štúrová-Kuklová, další ženy působily na vysokých školách jako asistentky. Příručka nabízí uplatnění ve vědě absolventkám filozofických, přírodovědeckých a lékařských fakult. Větší pozornost věnuje možnosti působení absolventek přírodovědeckých fakult na vědeckých pracovištích a ve výzkumných ústavech, což lze vysvětlit relativně krátkou dobou jejich samostatné existence v rámci univerzit a s tím související potřebou informovat veřejnost. Najdeme zde rovněž výslovné upozornění, že ženy „*musí být opravdu výborně kvalifikované pro vědeckou práci*“, neboť jsou v této práci „*méně obvyklým jevem než na středoškolské profesuře a musí překonávat předsudky veřejnosti*“.[15] Odkaz na „předsudky veřejnosti“ není ničím novým; podobně se psalo v prvním desetiletí 20. století o lékařkách usilujících o místa na klinikách. Působení akademiček ve vědecké sféře jistě mělo své esenciálně zaměřené odpůrce, mnohem více tu však působila obava z konkurence v prestižních profesích, do té doby výhradně mužských. Tato obava rostla úměrně počtu oborů, v nichž ženy absolvovaly pregraduální vzdělávání. Významně jich přibylo po první světové válce, kdy se ženám otevřely další vysoké školy nebo fakulty.

Nejpodrobnější informace o pregraduálním studiu a možnostech uplatnění po jeho absolvování najdeme v kapitole o lékařské profesi. Je to celkem logické, vezmeme-li v úvahu, že od prvních promocí lékařek uplynulo takřka třicet let a o jejich úspěšném uplatnění v oboru nebylo pochyb. Autorka kapitoly, doktorka Anna Lankašová-Burianová, neopomenula ani možnost lékařek věnovat se vědecké práci „*v ústavech a na klinikách, jež umožňuje zvláště schopným získat místo asistenta a pokračovati na dráze vědecké, jejímž vyvrcholením je habilitace*“.[16] V době, kdy psala svůj text, byla habilitace skutečně vyvrcholením dvou ženských vědeckých kariér v oboru lékařství (1926, 1928). V dané chvíli si nejspíš neuměla představit jejich další kariérní postup v podobě jmenování profesorkou, proto uvedla jako vyvrcholení vědecké kariéry lékařky habilitaci, mající již zcela reálné obrysy.

povolání. Již v roce 1925 vydala publikaci s názvem *Správná volba povolání. Praktická příručka pro rodiče, vychovatele, učitele, lékaře, poradce, zaměstnavatele, zaměstnance atd.*, v níž se však nevěnovala výhradně dívkám.

[14] Důvodem, proč Juliana Lancová považuje působení ženy ve vlastní domácnosti za povolání, je nutnost důkladné přípravy a odborného vzdělávání. Výslovně však uvádí, že toto povolání není vhodné pro každou ženu, „nýbrž jen pro tu, která se k němu cítí být povolána“. Odborně vzdělaná neprovdaná žena může najít uplatnění v domácnosti profesně aktivních žen, zejména provdaných, které neopustí svou profesi ani po sňatku. Konstatuje, že takových případů přibývá a je třeba se s tím smířit. J. Lancová, *Kniha ženských zaměstnání*, s. 15.

[15] Tamtéž, s. 24.

[16] Tamtéž, s. 236.

Za zmínku rovněž stojí podrobné vyčíslení nákladů na pregraduální studium, které můžeme porovnat s platy vysokoškolských asistentů, což byl první profesní stupeň na cestě k budoucí vědecké kariéře. Doktorka Lankašová-Burianová zahrnula do celkových nákladů na studium po dobu deseti semestrů (8 700 Kč) kolejné (2 500 Kč), knihy (2 000 Kč) a rigorózní a promoční taxy (1 200 Kč). Vysvědčení o nemajetnosti a výborný prospěch u maturity umožňovaly požádat o osvobození od kolejného a o stipendium.[17]

Platy vyučujících na vysokých školách včetně asistentů[18] se skládaly ze služného (u asistentů nazývaného remunerací), činovného a výchovného a byly stanoveny státem. Výše činovného se řídila sídlem vysoké školy a souvisela se životními náklady v daném místě. Výchovné náleželo pouze rodičům nezaopatřených dětí a bylo stejné pro všechny veřejné zaměstnance, tedy i vyučující na vysokých školách (1 800 Kč ročně pro jedno dítě, respektive 3 000 Kč pro více dětí). Asistenti se dělili podle výše dosaženého vzdělání do dvou kategorií a na této pozici setrvali zpravidla dva roky s možností prodloužení o další dva roky na základě rozhodnutí vysoké školy. Asistent mohl působit na svém místě maximálně osm let, od čtvrtého dokončeného roku ovšem za předpokladu schválení ministerstvem školství a národní osvěty a většinou jen v případě, že požádal o habilitaci.[19]

Plat asistentů se odvíjel od zařazení do jedné ze dvou kategorií a délky služebního poměru. V prvním roce a v první kategorii činil 15 600 Kč, ve druhém 17 400 Kč ročně. Ve druhé kategorii 12 600, respektive 13 800 Kč. Poté se platy snižovaly v závislosti na délce služebního poměru. Čím delší byl služební poměr, tím nižší plat asistentovi náležel. Totéž pravidlo sloužilo pro výpočet činovného.[20] Pravidla pro zaměstnávání asistentů dovolovala na jedné straně rychlou obměnu asistentů, kteří nedokázali splnit nároky kladené na odbornou práci, na talentované působila motivačně a umožňovala jim nastartovat vědeckou kariéru. V zásadě však stále platilo to, co napsal v roce 1916 ve své příručce pro volbu ženských povolání Josef Kafka: žena musí mít pro vědeckou kariéru dobré finanční zázemí.

Příjem mimořádného či řádného univerzitního profesora mohl vědkyni zajistit život bez existenčních starostí. Plat mimořádného profesora činil na nejnižším služebním stupni 30 600 Kč, řádného na téže pozici 39 000 Kč ročně. K tomu náleželo činovné stanovené v odlišné výši pro mimořádné a pro řádné profesory, respektive jednotné výchovné, pokud měl profesor v rodině nezaopatřené děti.[21] Dosáhnout této kvalifikace se do druhé světové války v Československu podařilo pouze třem ženám: lékařkám Boženě Štúrové-Kuklové a Hedwig Langeckerové a historičce Miladě Paulové. Božena Štárová-Kuklová byla jmenována mimořádnou profesorkou v roce 1934 na Univerzitě Komenského v Bratislavě,

[17] Tamtéž, s. 237.

[18] Na vysoké škole mohli působit za určitých podmínek asistenti bez nároku na plat. K ustanovení takových asistentů byl nutný souhlas ministerstva školství a národní osvěty.

[19] František Morkes, *Postavení učitelů v předmnichovském Československu*, Praha 1994, s. 19–20.

[20] Tamtéž, s. 20–21.

[21] Spojení ženské profesní kariéry ve vědě s rodinnými závazky bylo v první polovině 20. století velmi výjimečné. Profesorka Božena Štúrová-Kuklová měla tři děti. Vedení domácnosti a výchovu dětí obstarávala její neprovdaná sestra, což jí bezesporu umožňovalo věnovat se profesní kariéře na univerzitě. Všechny vědkyně bez rozdílu rodinného stavu však musely mít dobře fungující zázemí, ať už ve své rodině, nebo v hospodyni. Ve druhém případě se stávaly zaměstnavatelkami a poskytovaly obživu jiné ženě, což Juliána Lancová považovala za ideální spojení a doplňování dvou profesí. A nejen Juliána Lancová: stav, kdy profesně aktivní žena zaměstnávala jinou ženu jako hospodyni či pomocnici v domácnosti, propagovaly liberální feministické aktivistky, typicky Františka Plamínková.

Hedwig Langeckerová v témže roce, ale o několik měsíců později na Německé univerzitě v Praze, Milada Paulová v roce 1935 na Univerzitě Karlově v Praze.[22]

Juliana Lancová vůbec nezmiňuje ve své příručce možnost vědecké kariéry absolventek právnického studia a technických oborů. Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že ženy mohly začít studovat tyto obory až v roce 1918 a v době sestavování příručky jejich absolventky teprve hledaly (a obtížně nacházely) uplatnění na trhu práce.[23]

Obě příručky pro volbu ženských povolání poskytovaly veřejnosti základní informace o uplatnění žen ve vědě v závislosti na zkušenostech absolventek vysokých škol. Josef Kafka reflektuje zkušenosti první generace, Juliana Lancová má po více než desetiletí od vydání první příručky k dispozici mnohem více informací, zejména k oborům, které mohly ženy studovat už od přelomu 19. a 20. století na lékařských a filozofických fakultách. Její informace obsahují hlubší osobní reflexi možností uplatnění po pregraduálním studiu. Právě tato reflexe mohla být pro ženy směřující k vědecké kariéře zajímavá.

DANA MUSILOVÁ

Der Beruf der Wissenschaftlerin aus der Sicht der ersten Handbücher für Frauenberufe

ZUSAMMENFASSUNG

Im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts kommen im Anschluss an die wachsende Zahl von berufstätigen Frauen die ersten Handbücher für die Wahl von Frauenberufen auf. Obwohl der Beruf der Wissenschaftlerin für eine Frau jener Zeit fast einem unerreichbaren Traum glich, akzeptiert schon das von Josef Kafka 1916 herausgegebene Handbuch die Existenz der Hochschulbildung für Frauen und bietet für Absolventinnen Möglichkeiten der Betätigung in Wissenschaft und Forschung. Das Handbuch von Juliana Lancová aus dem Jahre 1929 enthält fundiertere und detailliertere Informationen über die Betätigung von Frauen in der Wissenschaft, was auf eine wesentlich größere Menge an praktischen Erfahrungen mit der Berufstätigkeit von Hochschulabsolventinnen zurückzuführen ist. Beide Handbücher stützten sich übrigens auf ihre Erfahrungen, einschließlich der, dass eine Frau für ihre wissenschaftliche Karriere eine gute finanzielle Absicherung benötigt.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Dana Musilová
Historický ústav Filozofické fakulty
Univerzita Hradec Králové
Dana.Musilova@uhk.cz

[22] Petr Svobodný, *Tři poznámky k otázce, zda bádají ženy jinak: případ lékařek*, in: Magdalena Pokorná (ed.), Práce z dějin vědy, Praha 2002, s. 223.

[23] K uplatnění právniček srov.: Dana Musilová, *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*, České Budějovice 2007, s. 67.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 155–170

RIGORÓZNÍ ŘÍZENÍ WOLFGANGA WOLFRAMA VON WOLMAR. PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM STUDIA POLITICKÝCH PROMINENTŮ*

JANA RATAJOVÁ

RIGOROSUM PROCEDURE OF WOLFGANG WOLFRAM VON WOLMAR CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF STUDIES OF PERSONS IN HIGH POLITICAL OFFICE

This article explains the circumstances under which Wolfgang Wolfram von Wolmar, a prominent representative of the Nazi regime, received a doctorate at the German University in Prague. The rigorosum proceedings were nonstandard not only due to their subject's political engagement but also because von Wolmar had never attended the German University Prague and his dissertation theses consisted of an already completed book on the history of the Prague University (*Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten*), which failed to meet some of the basic requirements placed on a doctoral thesis. The article includes an edition of a substantial part of the rigorosum thesis.

Keywords: Nazism – Protectorate Bohemia and Moravia – German University in Prague – Wolfgang Wolfram von Wolmar

DOI: 10.14712/23365730.2018.28

V říjnu 1942 zažádal o započetí rigorózního řízení na Filozofické fakultě Německé Karlovy univerzity[1] velmi prominentní student. Byl to Wolfgang Wolfram von Wolmar, v té době vedoucí tiskového oddělení Úřadu říšského protektora. Už samotné započetí rigorózního řízení bylo všechno jiné než standardní: Wolfram von Wolmar zažádal o uznání svého k vydání připraveného spisu *Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten* jako disertace přímo rektora Alfreda Buntrua, ten pak předal žádost (spolu s obtahy připravované knihy) děkanovi filozofické fakulty k dalšímu jednání.

Tehdy dvaatřicetiletý von Wolmar na pražské německé univerzitě nikdy nestudoval. Jako předběžné studium, které mu mělo být započteno do potřebných odstudovaných semestrů, uváděl studium na pražské německé technice (Deutsche technische Hochschule) na počátku třicátých let a čtyři semestry studia na berlínské vysoké škole politické (Deutsche Hochschule für Politik) v letech 1936–1938, které byly zakončeny diplomem. Pražská německá univerzita byla již od roku 1939 plně integrována do sítě říšských univerzit, takže uznání berlínského studia nepředstavovalo větší problém. Přesto žadatel předkládající disertaci na škole, kde nestrávil jediný semestr, byl v této době výjimkou (rigorózní řád požadoval minimálně dva semestry odstudované na Německé Karlově univerzitě).

* Příspěvek vznikl v rámci projektu PROGRES Q23 (Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti).
1 Oficiální název instituce byl v letech 1939–1945 Deutsche Karls-Universität (Prag).

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0)

Von Wolmarova žádost o rigorózní řízení byla akcí čistě politickou (pomineme-li prestiž doktorského titulu) a vázala se přímo k tématu předkládané práce, jejíž podtitul zněl *600 Jahre Kampf deutscher Studenten* a jejíž tištěná verze (předkládané obtahy se bohužel nezachovaly) vyšla roku 1943 v Drážďanech. Jedná se o nechvalně proslulé vylíčení dějin pražské univerzity z pohledu militantního přívržence nacistické a velkoněmecké ideologie, a jak ukáži na posudcích dvou pražských německých historiků, nelze ho vnímat jako typický pohled německý (i když některé linie se v pohledech českoněmeckých historiků na pražské univerzitní dějiny samozřejmě shodují). Nicméně tento příspěvek nemá být rozborem von Wolmarovy obšírné práce. Jeho cílem je ukázat, jakým způsobem se univerzitní instituce a její představitelé postavili k politické objednávce – doktorátu pro vlivného představitele politické moci. Předmětem příspěvku je především to, jaké strategie von Wolmar v dochovaných psaných textech používá pro vyjádření svého postavení (o ústních jednáních bohužel informováni nejsme), jak se staví k autoritě univerzity (která má pravomoc udělovat žádaný doktorský titul), jakým způsobem a zda vůbec je vyjádřen postoj k profesorům posuzujícím práci, ale také otázka, jak se tito profesoři vyrovnají s posudkem práce politického prominenta, který na jejich univerzitě nikdy nestudoval, navíc nikdy nestudoval historii, a přesto píše dějiny pražské univerzity. Součástí studie je edice části rigorózního spisu, který byl veden Filozofickou fakultou Německé Karlovy univerzity v letech 1942–1943 a je uložen v Archivu Univerzity Karlovy.[2]

Wolfgang Wolfram von Wolmar se narodil 9. června 1910 ve Vídni v rodině důstojníka, ale velkou část dětství a mládí prožil v Československu – základní školu navštěvoval v Liberci, reálku pak začal studovat také v Liberci a pokračoval v Lokti, kde také roku 1928 maturoval. Poté studoval na německé technice v Praze[3] a zároveň se výrazně angažoval v sudetoněmeckém hnutí, byl několikrát zatčen a roku 1934 vyhoštěn.[4] V roce 1938 v Berlíně absolvoval vysokou školu politickou (Deutsche Hochschule für Politik), což byla instituce s velice zajímavým osudem.[5] Ve zkratce řečeno patřila ve dvacátých letech k velmi progresivním školským zařízením a působila na ní řada význačných osobností (k jejím vyučujícím patřil například pozdější spolkový prezident Theodor Heuss). V roce 1933 velká část pedagogů emigrovala a škola se plně podřídila novému režimu. V jejím čele stál Peter Kleist, který posléze působil na významné pozici na říšském ministerstvu pro obsazená východní území (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete). Podle některých zdrojů bylo na této škole v období nacismu 65 % vyučujících členy NSDAP, což je zhruba dvoj-

[2] Archiv UK (dále AUK), fond Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze (dále f. FF NU), Personálie studentů (posudky disertačních prací, absolutoria, přihlášky k rigorózům aj.) – W, Wolfgang Wolfram von Wolmar, k. 88, i. č. 1011.

[3] V akademickém roce 1930/1931 studoval chemii (Abteilung Chemie), od dalšího roku do zimního semestru 1933/1934 pak architekturu (Abteilung für Architektur und Hochbau), včetně výuky určené pro budoucí učitele kreslení na středních školách v akademickém roce 1932/1933 (Abteilung für Architektur und Hochbau, Heranbildung von Lehrkräften für das Freihandzeichnen an Mittelschulen). Archiv ČVUT, fond Německá vysoká škola technická (Deutsche technische Hochschule), Hauptkataloge, 1930/1931–1933/1934.

[4] Wolfgang Wolfram von Wolmar měl jen rakouské občanství, vyhoštěn mohl být tedy jako cizinec. K tomu srov. Stanislav Biman, *Wolfgang Wolfram von Wolmar. Poznámky k životopisu*, in: Jana Čechurová – Pavel Andrš – Luboš Velek (edd.), Posláním historik. Pocta prof. Kvačkovi k 80. narozeninám, Praha 2012, s. 420–428.

[5] Ke škole srov.: Gideon Botsch, *„Politische Wissenschaft" im Zweiten Weltkrieg. Die „Deutschen Auslandswissenschaften" im Einsatz 1940−1945*, Paderborn 2006; Ernst Haiger, *Politikwissenschaft und Auslandswissenschaft im „Dritten Reich" − (Deutsche) Hochschule für Politik 1933–1939 und Auslandswissenschaftliche Fakultät der Berliner Universität 1940*–1945, in: Gerhard Göhler – Bodo Zeuner (Hrsg.), Kontinuitäten und Brüche in der deutschen Politikwissenschaft, Baden-Baden 1991, s. 94–136.

násobek oproti průměru berlínských vysokých škol. Od roku 1939 do konce roku 1943 byl von Wolmar vedoucím tiskového oddělení Úřadu říšského protektora, podléhal mu tedy veškerý legální protektorátní tisk – a von Wolmar svého postavení náležitě využíval, o čemž svědčí mimo jiné i editované zápisy Antonína Fingera z tiskových porad z let 1939–1941.[6] Na podzim roku 1943 byl z funkce odvolán a poslán na frontu. Co způsobilo rychlý konec von Wolmarovy kariéry, není úplně zřemé, šetření ohledně údajného nezákonného obohacování během úřední činosti skončilo neurčitě. Stanislav Biman za odvoláním von Wolmara vidí především Sicherheitsdienst (zejména pak v osobě Martina Paula Wolfa), ale vliv obecně přisuzuje i personálním změnám, ke kterým došlo ve vedení pražského gestapa a SD po atentátu na Heydricha, spekuluje také o možném vlivu rozporuplně přijaté disertační práce.[7] Na konci války pobýval von Wolmar ve Vídni. Po válce žil nějakou dobu v Rakousku, kde byl zadržen; Československo tehdy neúspěšně žádalo o jeho vydání.[8] Po propuštění se odstěhoval do Spolkové republiky Německo, kde působil jako novinář a zemřel 2. prosince 1987 v Düsseldorfu.[9]

Základní analýze byl podroben celý von Wolmarův rigorózní spis. Podobné spisy byly zakládány na filozofické fakultě německé univerzity od roku 1909 pro každé započaté rigorózní řízení a mají poměrně ustálenou podobu. Žadatel o rigoróza měl povinnost doložit, že splňuje všechny požadavky, které předepisuje rigorózní řád – předkládal originál maturitního vysvědčení, doklad o vystudování předepsaného počtu semestrů (mohlo jít o absolutoria různých vysokých škol), dále resumé své disertační práce, doklad o zaplacení zkušební taxy, vlastní životopis, v době okupace předkládal žadatel i potvrzení o árijském původu atd. Originální dokumenty (maturitní vysvědčení aj.) byly po ověření, respektive skončení rigorózního řízení žadatelům vraceny, ale do spisu byly naopak během řízení vloženy posudky disertační práce. Wolmarův rigorózní spis je typický v tom, že obsahoval (podle přiloženého soupisu) všechny náležitosti, které mít měl a které pak byly zčásti žadateli vráceny. Netypický je v tom, že obsahuje i korespondenci dokládající nestandardnost tohoto rigorózního řízení, zejména pak dopisy rektora Buntrua, von Wolmarovy dopisy děkanovi filozofické fakulty a zvláštní dodatek k posudku profesora Wostryho.

Jak vypadalo v dané době (1939–1945) řádné rigorózní řízení na filozofické fakultě? Německá univerzita byla k 1. září 1939 formálně přijata do správy Říše, stala se tedy řádnou říšskou univerzitou a vzápětí (roku 1940) byly staré, v jádru ještě rakouské rigorózní řády nahrazeny řády odpovídajícími říšskému standardu. K získání doktorského titulu bylo zapotřebí odevzdat disertační práci vyhovující dobovým vědeckým standardům, po posouzení práce dvěma oponenty (z nichž jeden byl zpravidla vedoucím a zadavatelem práce) a přijetí práce (v rigorózním protokolu poznámka „*approbiert*“) byl žadatel připuštěn k jedné oborové zkoušce – rigorózu. To byla novinka, do té doby skládali absolventi po přijetí práce dvě rigoróza: dvouhodinové oborové a jednohodinové filozofické. Skladba

6 Jakub Končelík – Barbara Köpplová – Jitka Kryšpínová (edd.), Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara, Praha 2003.

7 S. Biman, *Wolfgang Wolfram von Wolmar*, s. 427.

8 S. Biman, *Wolfgang Wolfram von Wolmar*, s. 425, popř. též na <http://mediahub.cz/komentare/900282-cesti-novinari-ve-stinu-hakoveho-krize-vladce-protektoratniho-tisku-wolfgang-wolfram-von-wolmar-muz-ktery-donutil-ceskeho-novinare-slouzit-risi> (1. 3. 2017).

9 K von Wolmarově poválečné činnosti srov. Susanna Schrafstetter, *Siegfried Zoglmann. His Circle of Writers and the Naumann Affair. A nazi Propaganda Operation in Postwar Germany*, in: David A. Messenger – Katrin Paehler, A Nazi Past: Recasting German Identity in Postwar Europe, Lexington 2015, s. 113–137.

oborů byla v rigorózním řádu přesně vymezena.[10] Jednalo se v zásadě o dvě oblasti – oblast filozoficko-historickou a oblast filologickou. A vždy se jednalo o dvouobor v taxativně vymezených kombinacích. Von Wolmarovým oborem byly „*Landes- und neuere Geschichte, Volkslehre, Nationalitätenkunde*“ (zemské a novější dějiny, národopis).[11]

Jen na okraj je možné dodat, že ke změnám rigorózních řádů došlo po roce 1939 na všech fakultách německé univerzity, ale nejrychleji se prosadily právě na filozofii a přírodovědě (zřejmě právě pro odstranění jedné rigorózní zkoušky a také kvůli délce studia), naopak na právech, kde k rigorózům přibyla ještě písemná disertační práce (která do té doby nebyla vyžadována), dostudovávala až do roku 1945 celá řada studentů podle starých norem a disertačních prací bylo do zániku univerzity roku 1945 dokončeno minimum.

Z von Wolmarova spisu vyplývá, že nejprve někdy v první polovině října 1942 přišel za rektorem Buntruem[12] s přáním předložit svůj dokončený a v nakladatelství přijatý spis jako disertační práci. Buntru se obrátil přímo na děkana filozofické fakulty dopisem, kde tento fakt uvádí. Rektor ve svém dopise v zásadě intervenuje u děkana Hofmanna[13] ohledně zajištění možnosti doktorátu pro von Wolmara. Toho zde uvádí s plným názvem funkce „*Regierungsrat* […] *Leiter der Gruppe Presse beim Herrn Reichsprotektor*“, aby svou žádost náležitě objasnil. Po jednání s rektorem se, jak vyplývá ze spisu, von Wolmar obrátil přímo na děkana Hofmanna a zřejmě mu bylo řečeno (spis odkazuje na proběhlá jednání), jaké doklady má pro započetí rigorózního řízení dodat. Velkou část spisu pak tvoří materiály dodané von Wolmarem spolu s průvodním dopisem. V další korespondenci se řeší, jakým způsobem je možné dostát povinnostem rigorózního řádu. Problémem se ukázalo být to, že žadatel o doktorský titul měl mít minimálně šest započitatelných semestrů, z toho minimálně dva semestry vystudované na pražské univerzitě,[14] což von Wolmar nesplňoval. Základní specifičností von Wolmarova řízení je tedy vůbec samo připuštění k tomuto řízení a také přijetí jeho spisu jako disertační práce.

Pokusme se tedy v zachovaných dokumentech vystopovat, jakých strategií von Wolmar použil, aby byl připuštěn k rigorózům (je třeba zde připomenout, že v korespondenci se nacházejí jen letmé zmínky o přímých osobních jednáních tohoto vysokého politického představitele, člena SS a NSDAP, s představiteli univerzity – s rektorem, s posuzovateli práce a zřejmě i s děkanem).

[10] Promotionsordnung für die Philosophische Fakultät der Deutschen Karls-Universität in Prag … vom 19. Juli 1940, AUK, fond Úřední tisky Německé univerzity v Praze (dále f. ÚT NU), k. 27, i. č. 608.

[11] AUK, f. FF NU, Rigorózní protokol, sv. IV, č. 159.

[12] Alfred Buntru (1887–1974), odborník na vodní stavby, byl od roku 1939 rektorem německé techniky a do úřadu rektora univerzity byl dosazen na přechodnou dobu, nicméně tento úřad zastával od 1. 4. 1942 do 1. 11. 1943. V této době stál zároveň v čele dvou pražských německých vysokých škol a po jistou dobu i německé zemědělské vysoké školy v Děčíně-Libverdě. Po válce působil jako profesor techniky v Cáchách. K němu a období jeho rektorátu srov. Alena Míšková, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002, s. 125–148.

[13] Erich Hofmann (1895–1982), lingvista se specializací na baltské jazyky, působil v Praze od roku 1940, děkanem filozofické fakulty byl v akademickém roce 1942/1943, od roku 1943 působil na říšském ministerstvu vědy, výchovy a osvěty (Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung).

[14] „Nur solche Bewerber können zur Promotion zugelassen werden, die mindestens zwei Semester an der Prager Universität studiert haben. In Ausnahmefällen kann mit Zustimmung des Rektors von dieser Voraussetzung abgesehen werden.“ Promotionsordnung für die Philosophische Fakultät der Deutschen Karls-Universität in Prag … vom 19. Juli 1940, § 4. AUK, f. ÚT NU, k. 27, i. č. 608.

Životopis

Standardní součástí rigorózního spisu je žadatelův životopis, který má být zaměřen na dobu studia a absolvované školy, nicméně jeho součástí bývají také osobní části, často jasně sebepropagačního charakteru. U Wolfganga Wolframa von Wolmar tomu není jinak. Celý životopis je formulován s důrazem na to, jak autor za první Československé republiky trpěl (otec, rakouský důstojník, byl zbaven občanství a neměl práci), jak si musel živobytí opatřovat již od útlého věku sám, jak byl již od mládí politicky správně uvědomělý a byl za to postižen několikerým zatčením. Zajímavou pasáží je i zdůvodnění, proč po maturitě nezačal řádně studovat na univerzitě, která ho lákala, nýbrž na technice.[15]

Toto zdůvodnění je velmi zajímavé, protože čtenářům životopisu (zaměstnancům univerzity) muselo být jasné, že pro von Wolmara jako pro absolventa reálky nebyla cesta na univerzitu uzavřená. Absolventi reálek mohli na univerzitě studovat, ovšem za předpokladu doplnění maturitní zkoušky na gymnaziální úroveň, tedy o řečtinu, latinu a filozofickou propedeutiku. To platilo pro posluchače filozofické fakulty, zatímco například pro přírodovědu byly dané předpisy zmírňovány a místo dodatečných zkoušek z řečtiny se připouštěly i zkoušky z jiných jazyků. Von Wolmar měl tedy cestu na univerzitu pouze ztíženou, ne uzavřenou, jak tehdy všichni velmi dobře věděli. Také ostatní části životopisu budí přinejmenším pochybnosti, do jaké míry von Wolmar upravoval svůj životopis vyloženými nepravdami či „jen“ neuváděním podstatných okolností (například proč rodina žila v Československu, když otec ani syn neměli československé občanství).

Členství v politických hnutích, společenská angažovanost

Jak již bylo mnohokrát napsáno, von Wolmar byl prominentem nacistického režimu a v dochované korespondenci svou politickou angažovanost častokrát připomíná. V životopise zdůrazňuje trvání politické angažovanosti od mladého věku (zejména angažovanost v Deutsche Studentenschaft a NSD-Studentenbund), svá dosavadní vyznamenání (Hitlerjugend), v dopise děkanovi podtrhuje, že jako prověřený člen SS jistě nemusí dokládat árijský původ (a v dokladech, které předložil, skutečně tento doklad není uveden). Korespondence je vedena na úředním hlavičkovém papíře („*Wolfg. Wolfram von Wolmar Regierungsrat, Leiter der Gruppe Presse beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren*“) a jeho funkci zdůrazňuje i rektor Buntru v dopise děkanovi. Na několika listech papíru se dozvídáme o politickém významu von Wolmara hned několikrát.

Ze spisu vyplývá, že děkan filozofické fakulty Hofmann nakonec požádal rektora Buntrua oficiálním dopisem z 11. 11. 1942 o plné započtení odstudovaných semestrů von Wolmara a o osvobození od požadavku dvou semestrů absolvovaných na pražské univerzitě. Rektor samozřejmě vyhověl. V této chvíli již nic nebránilo oficiálnímu započetí rigorózního řízení, o jehož průběhu svědčí zejména dva posudky von Wolmarova spisu od profesorů Wilhelma Wostryho a Antona Ernstbergera.

[15] Viz text životopisu v příloze.

Disertační práce

Rektor s děkanem filozofické fakulty tedy vyřešili problém možného připuštění k rigorózu k von Wolmarově spokojenosti. V cestě k rigorózním zkouškám ovšem stála ještě jedna závažná překážka: von Wolmarovův spis musel být přijat jako disertační práce se všemi náležitostmi. Nelehký a politicky ožehavý úkol, totiž sepsání posudku, připadl profesorům Wostrymu a Ernstbergerovi. V rukou psaných přípiscích v korespondenci je vedle těchto jmen uváděn ještě Hans Joachim Beyer,[16] ale je zřejmé, že on práci neposuzoval.

Sám von Wolmar svou práci charakterizuje v dopise ze 7. listopadu 1942. Zdůrazňuje její politické zadání i schválení pro tisk nejvyššími místy a věnování zesnulému Reinhardu Heydrichovi.[17] Poukazuje také na to, že se jedná o práci nejen vědeckou, ale také o „*Bekenntnisarbeit*“, která má německému lidu ukázat kulturní výkon („*Kulturleistung*“) nejstarší německé univerzity a boj generací jejích studentů za říši a národ („*für Reich und Volk*“).

Práce je tedy zaštítěna autoritou moci a ideologické správnosti, legitimizační funkci má i připomenutí dedikace knihy zesnulému zastupujícímu říšskému protektorovi. Profesoři požádaní o posudky byli v nelehké pozici, jakákoli kritika mohla být vnímána i jako kritika politických míst, která dílo zaštiťují. Na posudcích je zajímavé už to, že každý z profesorů vypracoval zvláštní posudek. V drtivé většině dochovaných případů totiž posudek vyhotovoval pouze jeden z profesorů a druhý jen připsal, že s hodnocením kolegy souhlasí, případně doplnil jenom svůj podpis. Dva posudky jsou zachovány toliko v několika málo případech, kdy se hodnocení liší.[18]

V prosinci 1942 předkládá čtyřstránkový posudek profesor historie Wilhelm Wostry. Profesor Wostry (1877–1951) patřil k dlouhodobým profesorům německé univerzity – řádným profesorem československých dějin[19] byl jmenován roku 1927 (mimořádným 1923). Jeho postoj k nacistickému režimu velmi dobře shrnul Karel Hruza.[20] Wostry patřil k zastáncům tzv. „Volksforschung“ a nacistický režim velmi rychle přijal, patřil mezi spolupracovníky Heydrichovy nadace a měl se stát autorem plánovaných dějin Čech a Moravy. Přesto ho lze ve srovnání s fanatiky typu Heinze Zatscheka či Hanse Joachima Bayera charakterizovat spíše jako umírněného univerzitního učence.[21] Wostry kromě posudku přiložil také osobní dopis děkanovi, ve kterém poukazuje na zvláštní okolnosti von Wolmarovy práce a zdůrazňuje, že chtěl předat posudek osobně, ale bohužel se tak nestalo. Samotný posudek

[16] Hans Joachim Beyer (1908–1971), působil na filozofické fakultě od roku 1942 a patřil k předním představitelům nacistické vědy na fakultě a k zakladatelům tzv. Heydrichovy nadace.

[17] Srov. příloha.

[18] V případě Wostryho a Erntsbergera je to např. u disertační práce Herberta Schlapky, Der Schutzvereingedanke in den Sudetenländern bis 1894, kdy Wostry hodnotí výborně, Erntsberger velmi dobře. AUK, f. FF NU, Rigorózní spis k disertační práci sign. V-13.

[19] V této době byla jeho profesura přejmenována na dějiny sudetoněmecké, respektive zemské.

[20] Karel Hruza, *Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker: vzorní mužové, řádní učenci a věrní vlasti synové?*, in: Pavel Soukup – František Šmahel, Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Práce z dějin vědy 18, Praha 2004, s. 305–352. K Wostrymu též Nina Lohmann, *Wilhelm Wostry und die „sudetendeutsche“ Geschichtsschreibung bis 1938*, AUC-HUCP 44/1–2, 2004, s. 45–145; táž, *„Heimat und Volk“: der Historiker Wilhelm Wostry zwischen deutschböhmischer und sudetendeutscher Geschichtsschreibung*, in: Stefan Albrecht – Jiří Malíř – alph. Melville, Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960: zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer, München 2008, s. 127–149. Popř. Ota Konrád, *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*, Praha 2011, s. 114–117 a zejména k jeho aktivitám za války s. 257–262.

[21] K. Hruza, *Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker*, s. 350.

je neobvykle dlouhý. Wostry opět poukazuje na nestandardní charakter práce, která byla dodána již v obtazích pro tisk a zdůrazňuje také její velký rozsah. Nicméně přes zřejmou politickou objednávku je posudek především rozborem von Wolmarova díla jakožto vědeckého textu, a sem směřuje také řada kritických připomínek, byť je zřejmé, že na výslednou podobu knihy či výsledek rigorózního řízení nebudou mít vliv. Wostry zdůrazňuje, že práce má politický charakter, a to zejména v částech věnujících se období, které autor sám prožil. Pro starší období poukazuje zejména na nedostatečnou práci s prameny a literaturou a chybějící poznámkový aparát. Kromě toho, že autor vůbec nepracuje s českou literaturou (což von Wolmar sám zdůvodňuje tím, že práce je zejména o německém studentovi a k tomuto tématu nelze v českých pracích nalézt nic), kritizuje Wostry také nedostatečné zpracování literatury uvedené v soupise literatury. Navíc poukazuje na nesnadnost koncipování takto široce zaměřené práce v době, kdy existuje minimum přípravných studií. Wostry se pozastavuje i nad tím, že bylo takovéto téma vůbec zvoleno, a zároveň připomíná, že je to přes ohromný záběr první autorova práce. Ve zkratce řečeno Wostry má s von Wolmarovou prací zásadní problém – a to zejména jakožto s prací vědeckou.[22] Pro Wostryho není von Wolmar osobou, která by měla o dějinách univerzity psát, byť to není v posudku takto přímo řečeno. Zpochybnění vědeckého charakteru práce je v tomto případě zásadní (nedostatečná práce s literaturou a prameny a politický charakter díla jsou pro profesora historie závažným problémem). Oceňuje naopak v podstatě pramennou hodnotu pasáží založených na vlastních autorových zážitcích. Wostry nakonec hodnotí tuto práci jako „*befriedigend*“, tedy uspokojivě.[23]

Druhým posuzovatelem von Wolmarovy práce byl Anton Ernstberger (1894–1966), absolvent univerzit v Praze a ve Vídni, jeden z Wostryho žáků, který na univerzitě působil od roku 1932. Roku 1935 se stal nejdříve mimořádným, roku 1942 řádným profesorem obecných dějin novověku.[24] V období druhé světové války byl ředitelem historického semináře a patřil k okruhu spolupracovníků již zmíněného Hanse Joachima Beyera,[25] významně se podílel na činnosti Heydrichovy nadace.[26] Ernstbergerův posudek je výrazně kratší a zabývá se von Wolmarovou prací jako myšlenkovým celkem. Zejména připomíná, že podtitul by měl být hlavním titulem práce. Ernstbergerův posudek ukazuje ideologickou čistotu díla, jehož předpoklady i závěry jsou zřejmé. Osudy pražské univerzity jsou neoddělitelnou složkou osudu německé říše. Ideologičnost práce není nijak kritizována, přesto lze z Ernstbergerových formulací vycítit určitý opatrný odstup. „*Dies erkannt, war die Hauptsache erkannt. Alles andere musste sich diesem beherrschenden Gesichtspunkte unterordnen.*“ To je klíčová věta posudku, která poukazuje na podřízení práce předem danému schématu, bez ohledu na výsledky výzkumu. Také Ernstberger si všímá i dalších

[22] „In der Durchführung, die darstellende Gewandtheit erkennen lässt, hat der Autor sich in methodischer Hinsicht nicht an das Schema fachwissenschaftlicher Abhandlungen gehalten, die in den beigegebenen Anmerkungen den auf Vorarbeiten sich gründenden Unterbau erkennen lässt.“

[23] Známkování u disertačních prací bylo ausgezeichnet – výborně, sehr gut – velmi dobře, gut – dobře, befriedigend – uspokojivě, unbefriedigend – neuspokojivě.

[24] K němu O. Konrád, *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 253. Popř. K. Erik Franzen – Helena Peřinová, *Biogramme der Mitglieder der Historischen Kommission der Sudetenländer im Gründungsjahr 1954*, in: S. Albrecht – J. Malíř – R. Melville, Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960, s. 228–229.

[25] A. Míšková, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 159.

[26] Spolu s H. Zatschekem byl ředitelem institutu pro dějiny Čech a Moravy (Landesgeschichtliches Institut für Böhmen und Mähren), srov. např. Deutsche Karls-Universität Prag, Personal- und Vorlesungsverzeichnis, Sommersemester 1944, s. 22.

formálních nedostatků (zejména práce s literaturou a prameny atd.). Práci hodnotí stupněm „*gut*“, dobře (třetí stupeň), tedy o stupeň lépe než Wostry.

Pokud si posudky pozorně přečteme, je zřejmé, že oba profesory, vychované v duchu klasického historismu, musela předkládaná práce nesmírně popuzovat, a to i přes jejich sympatie k velkoněmecké ideologii. Odborná historická práce, a tím spíše práce kvalifikační, měla splňovat určité náležitosti, pracovat s náležitou metodologickou výbavou, což von Wolmarova práce nesplňovala. Nicméně ani jeden z posuzovatelů nevyslovil přímo odmítavé stanovisko, ale z textů posudků je zřejmé, že oba měli k práci zásadní odborné výhrady. Výtky jsou vždy důsledně zaobaleny – do neosobních vazeb s konjunktivními tvary sloves, nebo jsou oslabeny tím, že se jen nadhazují jako možné výtky nějakého imaginárního kritika – a hned jsou odmítnuty poukazem na rozsah, zvláštnost („*Eigenart*“) či dokumentární hodnotu díla, nemožnost opřít se o přípravné studie apod., nebo jsou jen zpochybněny jako málo podstatné a diskutabilní („*Das ist und bleibt Beiwerk und berührt die Hauptsache nicht. Streitfragen sind zudem Streitfragen und lassen mehr als nur eine Antwort zu*“). Zde nastíněný problém profesorů německé univerzity s posuzováním práce von Wolmara ukazuje jistou hranici, která existovala mezi odborným stylem německých univerzitních vědců (byť nacionálně orientovaných) a prací vzniklou na politickou objednávku bez náležité vědecké akribie a metodologické výbavy. Přes všechny výhrady, které vznesli (i nevznesli) profesoři filozofické fakulty, byla práce uznána, Wolfgang Wolfram von Wolmar složil rigorózní zkoušku (o jejím průběhu bohužel informováni nejsme, podle rigorózního protokolu byl von Wolmar hodnocen dobře)[27] a byl dne 13. února 1943 promován doktorem filozofie. V téže době byl ustaven výbor pro vydání dějin univerzity v Praze pod vedením Wilhelma Wostryho, jednotlivé dějinné úseky měli zpracovat němečtí univerzitní historikové. K napsání a vydání práce, směřované původně k výročí 1948, však již ze zřejmých příčin nedošlo.[28]

Přílohy: část rigorózního spisu Wolfganga Wolframa von Wolmar

Ediční poznámka:

Dokumenty byly v souladu s obecně přijatými doporučeními pro novověké německé texty transkribovány, tedy přepsány podle dnešních pravopisných zásad.[29] To se týká především interpunkce a grafické stránky textu (např. psaní *ss* a ß, psaní velkých/malých písmen, velkých umlautů apod.), modernizačních zásahů však bylo třeba poměrně málo. Fonetická podoba textu je zcela zachována, včetně austriacismů (*benützen*) a určitých zvláštností (vypuštěné *e* ve slovech typu *besondern*). Byl též ponechán spojovník ve slově *Tschecho-Slowakei* ve von Wolmarově životopisu, byť její užití je pro dobu před rokem 1938 věcně nesprávné. Zcela zachováno bylo členění do vět a odstavců. Kulaté závorky odpovídají přesně originálu. Běžné textové zkratky nejsou rozepisovány, méně běžné jsou rozepsány pomocí hranatých závorek (*f.* > *f*[ür]); nerozepisujeme ani zkratky institucí apod. složené

[27] AUK, f. FF NU, Rigorózní protokol sv. IV, č. 159.
[28] A. Míšková, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 15.
[29] Ivan Šťovíček a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002, s. 61.

z počátečních písmen (SS, NS, HJ), jejichž grafická podoba je případně modernizována (*H.J. > HJ*) a méně známé zkratky jsou vysvětleny v poznámkách. Zachováváme podtržení podle originálu, zvýraznění textu formou proložení mezerami ve strojopise je zde zobrazeno tučným řezem. Na drobné autorské korektury není upozorňováno, ale doplnění, škrty a nahrazení slov, jakož i přípisky jiných osob jsou zaznamenány v poznámkách. Pravděpodobné gramatické chyby v originálu jsou ponechány s upozorněním pomocí značky [!].

Každý text je uvozen drobným záhlavím se základní charakteristikou a datací a dále s informací, zda se jedná o strojopis, nebo rukopis, o rozsahu a také o všech předtištěných částech (hlavičkách) a razítcích.

Příloha 1: Dopis Wolfganga Wolframa von Wolmar děkanovi FF NU žádající o připuštění k promoci, 7. 11. 1942

Strojopis, 3 strany, na první straně předtištěná hlavička: „Regierungsrat Wolfg[ang] Wolfram von Wolmar, SS-Hauptsturmführer, Leiter der Gruppe Presse i[n] d[er] Abt[ei] l[un]g Kulturpolitik beim Reichsprotektor i[n] Böhmen u[nd] Mähren“. Předtištěná datace a adresa: „Prag VII, ..., Sommerbergstr[aße] 64“[30] s vepsanou datací „7. 11. 1942“. Na konci dopisu prezentační razítko děkanátu filozofické fakulty s datem 10. 11. 1942, č. j. 445/42.

An den Dekan der Philosophischen Fakultät der Deutschen Karlsuniversität

Seine Spectabilität Prof. Dr. E. Hofmann
Prag 1
Mozartplatz 1[31]

Ich bitte die Philosophische Fakultät der Deutschen Karlsuniversität zu Prag um Zulassung zur Promotion. Als schriftliche Doktorarbeit bitte ich die von mir bereits eingereichte Arbeit „Prag und das Reich. Sechshundert Jahre Kampf deutscher Studenten“ anzuerkennen.

Die Arbeit ist von mir im Herbst 1938 mit Unterstützung des Reichsstudentenführers SS-Brigadeführer Dr. G. A. Scheel[32] begonnen und im Mai 1942 fertiggestellt worden. Sie soll zu Beginn des Jahres 1943 im Verlag Franz Müller, Dresden, erscheinen. Aus diesem Grunde musste die Arbeit der Reichsschriftumsstelle im Reichsministerium f[ür] Volksaufklärung und Propaganda sowie der Parteiamtlichen Prüfungskommission zum Schutze des NS-Schrifttums vorgelegt werden. Sie ist von beiden Stellen zur Drucklegung freigegeben und von P[arteiamtlicher] P[rüfunsg-]Kom[mission] z[um] Sch[utze] d[es] NS-Schrifttums in die NS-Bibliographie aufgenommen worden. Mit Zustimmung des Reichsführers SS ist

[30] Dnešní ulice Milady Horákové v Praze 7.
[31] Dnešní náměstí Jana Palacha v Praze 1.
[32] Gustav Adolf Scheel (1907–1979), významný představitel nacistického režimu činný v nacistickém studentském hnutí (Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund), člen SA a SS. Roku 1936 jmenován do funkce„Reichsstudentenführer“. Roku 1939 se v Praze zúčastnil slavnosti převzetí německé univerzity do říšské správy, po válce zatčen a internován, po propuštění působil jako lékař.

die Arbeit dem „im Kampfe um die Sicherung der historischen Reichslande Böhmen und Mähren gefallenen SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich“ gewidmet.

Die Arbeit soll die deutsche Kulturleistung der ältesten deutschen Universität und ihrer Studenten und die kämpferische Leistung ungezählter deutscher Studentengenerationen Prags für Reich und Volk dem deutschen Volk plastisch vor Augen führen. Sie soll ferner dazu beitragen, der ersten Universität Deutschlands und der ältesten deutschen Technischen Hochschule die ihrer reichen Geschichte entsprechende Stellung im Großdeutschen Reich auch in den Augen der breitesten Öffentlichkeit wiederzugeben. Diese nicht ganz einfache Aufgabenstellung erforderte es, dass die Arbeit nicht **nur** wissenschaftlich in Stil und Aufbau gehalten sein durfte, sondern eine Bekenntnisarbeit sein musste.

Wenn ich die Fakultät bitte, dies berücksichtigen zu wollen, möchte ich dies nicht tun ohne darauf hinzuweisen, dass ich die Arbeit während der Dauer von fast vier Jahren neben meinem Beruf und neben kriegseinsatzmässiger Arbeit erstellt habe.

Die Herren Professoren Dr. Wilh[elm] Wostry und Dr. Ernstberger haben die Arbeit gelesen. Auf ihre Anregung hin wurden einige Korrekturen vorgenommen.

Als Prüfungsfächer bitte ich Geschichte (alte[33] und neuere) und Volkslehre und Nationalitätenkunde wählen zu dürfen.[34]

Ich habe in den Semestern von 1930/31 bis zum WS[35] 1933/34 an der Deutschen Technischen Hochschule in Prag und im Sommersemester 1935, SS 1936, WS 1936/37 und WS 1937/38 an der Deutschen Hochschule für Politik, Berlin, studiert (Belege sind beigefügt). Ich bitte die Fakultät mir diese Studiensemester anrechnen zu wollen.

Als Beamter des Deutschen Reiches, als Träger des goldenen Ehrenzeichens der HJ und des Ehrenzeichens des NSD-Studentenbundes[36] sowie als SS-Führer bitte ich von Beibringung der Unterlagen zum Nachweis der arischen Abstammung befreit zu werden, da sich diese Unterlagen zurzeit beim Rasse- und Siedlungshauptamt des RFSS[37] befinden.

Heil Hitler!
Wolfram von Wolmar[38]

Příloha 2: Životopis Wolfganga Wolframa von Wolmar, 7. 11. 1942

Strojopis, 3 strany. Na první straně předtištěná hlavička: „Wolfg. Wolfram von Wolmar“. Předtištěná datace a adresa: „Prag VII, …, Sommerbergstr[aße] 68“ s vepsanou datací „den 7. 11. 1942“. Na konci dopisu prezentační razítko děkanátu filozofické fakulty s datem 10. 11. 1942, č. j. 445/42.

33 Slovo „alte“ škrtnuto a ručně nadepsáno „Landes“ – nejspíš korektura provedená zaměstnancem fakulty.
34 Vlevo marginální přípisek rukou (tužkou): „Wostry / Ernstberger / Beyer / Mitte Jänner“ – zřejmě poznámka zaměstnance fakulty se jmény navrhovaných posuzovatelů a termínem vyhotovení posudku.
35 V odstavci užity běžné zkratky pro zimní a letní semestr (WS – Wintersemester, SS – Sommersemester).
36 Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund.
37 Reichsführer SS.
38 Vlastnoruční podpis. Na dalším listu následuje seznam příloh (není editován).

Lebenslauf

Geboren am 9. 6. 1910 in Wien als Sohn des Rittmeisters Alfred Wolfram von Wolmar[39] und der Wilhelmine geb. Simitsch von Hohenblum.

Schulbildung: 5 Jahre Grundschule in Reichenberg, 7 Klassen Realschule in Reichenberg und Elbogen a[n] d[er] E[ger], Abitur 1930 in Elbogen abgelegt, Anschliessend 8 Semester an der DTH[40] in Prag und 4 Semester an der Deutschen Hochschule für Politik (Berlin) mit Diplom-Prüfung abgeschlossen.

Ich musste mir bereits als Realschüler während der letzten beiden Schuljahre vor dem Abitur das Geld für die Beendigung des Mittelschulstudiums durch körperliche Arbeit verdienen, da mein Vater (ehem[aliger] Berufsoffizier) von den tschechischen Behörden im Jahre 1923 als staatenlos erklärt worden war und seine Existenz verloren hatte. – Als ich im Jahre 1930 an die DTH nach Prag kam, begann für mich ein besonders schwerer Existenzkampf als Werkstudent. Dessen ungeachtet trat ich noch während meines ersten Studiensemesters in die völkische Arbeit der deutschen Studentenschaft ein.

Im Studium an der DTH fand ich nicht die geringste innere Befriedigung, während mir die Universität infolge meines Realschulabiturs verschlossen war. Ich stellte mich daher umsomehr Arbeitswillen in die politische und studentische Arbeit.

Schon als Realschüler war ich im Jahre 1928 Mitglied des NS-Jugendverbandes geworden. (Die Mitgliedschaft wurde mir später von der HJ angerechnet. Verleihung des goldenen HJ-Ehrenzeichens.)

In der Folgezeit übernahm ich innerhalb der Deutschen Studentenschaft Prag das Amt für politische Schulung. Gleichzeitig wurde ich Mitglied des NSD-Studentenbundes. Wenig später wurde ich durch den damaligen Führer der Sudetendeutschen Studentenschaft Dr. B. Adolf[41] in die Führung des Kreises IX der D[eutschen] St[udentenschaft] (Tschecho-Slowakei) als Vertreter des Studentenführers berufen. Nach der Verhaftung des Kreisführers Dr. Adolf übernahm ich in einer schweren Zeit, der Zeit nach der polizeilichen Auflösung des NSD-Studentenbundes und der Deutschen Studentenschaft, die Führung der letzteren für das Gebiet der Tschecho-Slowakei. Die mir gestellte Aufgabe war: die Deutsche Studentenschaft an den vier deutschen Hochschulen in der Tschecho-Slowakei in der illegalen Zeit als völkische Substanz zu erhalten, zu sichern und als aktive Stoßtruppe im nationalsozialistischen Sinne zu erhalten. Es war klar, dass diese meine Arbeit der politischen tschechischen Polizei auf die Dauer nicht verborgen bleiben konnte, zumal ich

[39] Podle údajů v katalozích posluchačů německé techniky zemřel Alfred von Wolmar roku 1931 nebo 1932 (studenti uváděli jméno otce či poručníka).

[40] Deutsche Technische Hochschule, tj. pražská německá technika.

[41] Bernhard Adolf (1908–1977), jeden z představitelů sudetoněmeckého studentského hnutí, absolvent pražské německé právnické fakulty (1935), během druhé světové války v Praze jako jeden z vysokých úředníků nacistické správy, prezident ústředního svazu průmyslu. Po válce vězněn, po propuštění 1956 ve Spolkové republice Německo. Často zmiňován v souvislosti s pražským působením Hannse Martina Schleyera (jedna z obětí Frakce rudé armády). Srov. Lutz Hachmeister, *Schleyer: eine deutsche Geschichte*, München 2004, s. 190–199.

seit der Auflösung der DNSAP[42] als früheres Mitglied derselben und als Ausländer unter besonderer Überwachung stand.

Während des Jahres 1933 wurde ich siebenmal verhaftet. Mann musste mich zwar sechs Mal wieder auf freien Fuß setzen. Nach der 7. Verhaftung wurde ich jedoch nach neuerdings ergebnislos verlaufenen Verhören aus dem Staatsgebiet der ehemaligen Tschecho-Slowakei ausgewiesen. Nach meiner Ankunft in Dresden wurde ich in die Reichsstudentenführung nach Berlin berufen. Im März 1935 berief mich der Leiter der Auslandsorganisation der NSDAP Gauleiter E. W. Bohle[43] in seine Dienststelle als Gauhauptstellenleiter. In der Stellung war mir die Bearbeitung südosteuropäischer Spezialfragen übertragen. Am 30. Januar 1937 berief mich Reichsminister Dr. Frick[44] in das Reichsministerium des Innern. Nach der Errichtung des Protektorates wurde ich als Sachkenner in das Amt des Reichsprotektors i[n] B[öhmen] u[nd] M[ähren] berufen, wo ich gegenwärtig die Stellung des Leiters der Gruppe Presse bekleide.

Ich bin SS-Hauptsturmführer im Reichssicherheitshauptamt (SD) und Angehöriger der NSDAP.

Seit 1937 bin ich verheiratet mit Lieselotte geb. Retzlaff.

Auf Grund freiwilliger Meldung habe ich drei militärische Übungen beim J.R.8,[45] Frankfurt/Oder geleistet. Militärischer Dienstgrad: Gefreiter d[er] Res[erve] u[nd] Reserve-Offiziers-Anwärter.

Wolfram von Wolmar[46]
Prag, am 7. 11. 1942

Příloha 3: Posudek Wilhelma Wostryho, 12. 12. 1942, s přípisem (pro děkana) z 21. 12. 1942

Průvodní přípis: rukopis na prázdném listu, 1 strana. Posudek: rukopis, 3 strany, na první straně hlavička ve formě razítka: „Prof. Dr. Wilhelm Wostry Prag XIX., Yorckstraße 10“.[47]

[42] Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei, Německá nacionálně socialistická dělnická strana, působící v Československu v letech 1918–1933.

[43] Ernst Wilhelm Bohle (1903–1960), jeden z čelných představitelů NSDAP, od roku 1933 v říšském sněmu, od roku 1937 vedoucí zahraniční organizace NSDAP (NSDAP/AO), po válce odsouzený při jednom z následných norimberských procesů.

[44] Wilhelm Frick (1877–1946), jeden z čelných představitelů třetí říše. 1933–1943 ministr vnitra (1943 nahrazen Heinrichem Himmlerem), 1943 jmenován Říšským protektorem pro Protektorát Čechy a Morava, 1946 odsouzen při norimberském procesu k trestu smrti.

[45] Patrně 8. (Preußisches) Infanterie-Regiment, tedy 8. (Pruský) pěší pluk, sídlící ve Frankfurtu nad Odrou.

[46] Vlastnoruční podpis.

[47] Dnešní ulice Na Zátorce v Bubenči (Praha 6).

Euerer Spektabilität

erlaube ich mir, anbei die Beurteilung der Dissertation des Herrn v[on] Wolmar zu übersenden. Ich habe sie, da es ein außergewöhnlicher Fall ist, eingehender besprochen, denn hier muss das Für und Wider besonders begründet und erwogen sein, da es sich um ein bald im Druck ausgehendes Buch handelt. Es war gedruckt bezw. gesetzt, ehe es als Dissertation eingereicht war.

Ich hatte heute eigentlich vor, Ihnen das Gutachten persönlich zu übergeben u[nd] hatte es zu diesem Zwecke mitgenommen; doch habe ich leider im Verlaufe unserer Unterredung und in dem Bestreben, Sie tunlichst kurz aufzuhalten, das vergessen. So hole ich es postalisch nach und wiederhole meine Weihnachts- und Neujahrswünsche.

Ich verbleibe mit dem deutschen Gruße

Heil Hitler!
Ihr sehr ergebener
Wilhelm Wostry

Prag, 21. XII. 1942

Beurteilung
der als Dissertation vorgelegten Arbeit: Wolfgang Wolfram von Wolmar: *Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten*

Die bereits im Drucksatz vorliegende Arbeit fällt in mancher Hinsicht aus dem Rahmen heraus, der sonst bei Dissertationen gewohnt ist. Schon äußerlich durch ihren Umfang: sie umfasst 591 Seiten im Druck. Aber auch durch ihren Gehalt: sie umfasst den ganzen Zeitraum des Bestandes der Prager Karls-Universität und besonders die Jahre und ihre Ereignisse, die der Verfasser als Student und politisch denkend und national handelnd miterlebt hat. Die Arbeit hat dadurch einen stark politischen Einschlag von der Erlebnisseite her. In der Durchführung, die darstellende Gewandtheit erkennen lässt, hat der Autor sich in methodischer Hinsicht nicht an das Schema fachwissenschaftlicher Abhandlungen gehalten, die in den beigegebenen Anmerkungen den auf Vorarbeiten sich gründenden Unterbau erkennen lässt. Für einen solchen Unterbau hätte es auf weiten Strecken des frei gewählten[48] Themas auch an jeglichem behauenen und vielfach auch noch unbehauenen Materials [!] gefehlt. Denn wie seit Tomeks Geschichtswerk keine größere, umfassende Geschichte der Prager Universität mehr zustande gekommen ist, so gibt es auch keine Geschichte des Studententums an ihr im Ganzen; vielfach fehlt es auch an bereits behandelten Einzelabschnitten aus ihr und meist an allen näheren Vorarbeiten, sei es zu Spezialuntersuchungen, sei es zu einer Gesamtdarstellung.

Die Arbeit unternimmt es also, trotz dieser ungünstigen Vorbedingungen, einen weiten Bogen zu spannen von der Gründung der Universität bis zur jüngster Vergangenheit, also sozusagen bis an die Schwelle der Gegenwart – schon dass der Autor ein solches Unternehmen in Angriff genommen hat, ist positiv zu werten. Allerdings die Weite dieses Bogens

[48] Původně napsáno „bearbeiteten“, to pak autorem škrtnuto a nadepsáno „gewählten“.

macht es verständlich, dass die Fülle der Probleme, die es umschließt, nicht erschöpfend,[49] auch nicht immer – und dies gilt besonders von den, die älteren Teile der Universitätsgeschichte betreffen, der Teilen – dem Stande der Forschung entsprechend behandelt werden konnten. Dem aber und den Bedenken, die hier vorgebracht werden können, steht das Verdienst entgegen, dass[50] hier einmal mit frischem Mute eine sicherlich nicht leicht zu bewältigende Aufgabe[51] angefasst worden ist, die eben wegen der vielen Schwierigkeiten, die sie enthält, noch lange unberührt geblieben wäre. Den Mangel an Vorarbeiten muss man sich vor Augen halten, wenn man der Arbeit selbst nicht ungerecht werden will; ebenso wie man bedenken muss, dass man in ihr, trotz ihres so weit ausholenden Themas und trotz der gewandten Form der Darstellung eine wissenschaftliche Erstlingsarbeit vor sich hat. Das Literaturverzeichnis könnte leicht zu der Meinung verführen, (zumal, wie gesagt, auf Anmerkungen mit Literatur- und Quellenangaben verzichtet ist), der Verfasser habe die vorliegende Literatur nicht ausreichend benützt; denn sicher hat er mehr Werke und Arbeiten benützt und zeigt (das[52] ist dem Kenner nicht allzu schwer zu erkennen) Kenntnisse, die auf weiter reichendes Interesse und auf weitere Verwertung schließen lassen. Dass er die tschechische Literatur nicht herangezogen hat, dürfte sich, abgesehen von anderen Momenten, daraus erklären, dass er nicht erwarten mochte, für den Hauptgegenstand seines Interesses, und das ist der deutsche Student in Prag, gerade in dieser Literatur etwas finden zu können. Gewiss wäre es an sich und zur Einsicht in die Art und den Umfang seiner Literatur- und Quellenbenützung von Vorteil gewesen, wenn die einzelnen zugehörigen Belege aus den Anmerkungen ersichtlich gemacht worden wären. Auch sonst wird mancher Wunsch offen, manche strengere Forderung unerfüllt bleiben und sicherlich[53] wird sich mancher Einwand machen, manche Ausstellung vorbringen lassen; fachliche Kritik wird an manchem Punkte einsetzen können. Aber es wird doch zuzugeben sein, dass der Verfasser bemüht war, die weiteren Zusammenhänge der einzelnen Ereignisse aufzuzeigen, dass sein warmes Interesse an seinem Thema während des Ablaufs des ganzen Zeitraums, das er überblickt, nicht nachlässt und dass er bestrebt war, auch dort vorwärts zu kommen, wo ein Weg bisher kaum und vielfach gar nicht gebahnt war.

Es ist nicht zu leugnen, dass gegen manche Aufstellung manches sich bemerken liesse, dass manches auf Ablehnung, anderes auf Widerspruch stoßen wird. Es ist aber nicht zu verkennen, dass die Arbeit einen fühlbaren Mangel, ein an Bedürfnis nach einer Geschichte des Prager deutschen Studententums namentlich während der letzten Jahre abzuhelfen bestrebt ist.

Mag so der eine, zeitlich genommen, größere Teil, fachliche Mängel und sachliche Versehen aufweisen, so wird das aufgewogen durch den andern, in der Darstellung größeren, Teil, der die Ereignisse namentlich der letzten bewegten Jahre behandelt. Dieser Teil gewinnt dadurch, dass hier ein unmittelbarer Augenzeuge, oder doch ein, wenn auch nicht unmittelbar Beteiligter, so doch interessiert Mit-erlebender[54] erzählt, geradezu Quellen-

[49] Původně napsáno „behandelt“, pak autorem škrtnuto.
[50] Autor napsal omylem dvakrát za sebou „dass“ na zlomu stran, první poté škrtl.
[51] Původně napsáno „Arbeit“, poté škrtnuto a nahrazeno slovem „Aufgabe“.
[52] Zde je autorská korektura svědčící o obtížném hledání adekvátní formulace: původně napsáno „benützt (und dass“, to pak přepsáno do finální podoby (slovo „zeigt“ nadepsáno nad řádku).
[53] Slova „und sicherlich“ nadepsána dodatečně.
[54] Slova „Beteiligter“ a „Mit-erlebender“ původně psána jako adjektiva s malými počátečními písmeny, pak opravena na substantiva s velkými písmeny.

wert. Es spricht hier ein Vertreter der Studenten[55] oder doch mit innerster Anteilnahme und innerlicher Beteiligung den Geschehnissen Zusehender; es sprechen aus ihm die Anschauungen und Auffassungen der Prager deutschen Studentenschaft seiner Zeit und die Auswirkungen (auch die politischen) des Zeitgeschehens. Der Verfasser hat, national-politisch interessiert und bewegt, in die Vorgänge jener Jahre geschaut – und gibt wieder, was er geschaut hat. Diese Wiedergabe lässt ein für Dissertationen nicht gewöhnliches Vermögen der Darstellung erkennen; zugleich tritt nicht nur ein durch interessiertes Miterleben der Vorgänge erworbenes Wissen, sondern auch eine gefestete, nationale und politische Überzeugung[56] zu Tage.

Hält man die positiven und die negativen Momente einander gegenüber, zieht man auch die eingangs erwähnte Eigenart der Arbeit und die besondern Umstände ihrer Entstehung in Betracht, dann dürfte es gerechtfertigt erscheinen, den Kandidaten zu den mündlichen Prüfungen zuzulassen.

Befriedigend
Prag, 12. Dezember 1942
Prof. Dr. Wilhelm Wostry

Příloha 4: Posudek Antona Ernstbergera, 4. 1. 1943

Strojopis na prázdných listech bez hlavičky, 2 strany.

Gutachten
über die Dissertation des Herrn Wolfgang Wolfram von **Wolmar**
„Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten“

Die Arbeit ging offenbar vom Nebentitel aus „600 Jahre kampf deutscher Studenten“. Dass sie zum Haupttitel „Prag und das Reich“ gelangte, war selbstverständlich. Sie musste dorthin gelangen. Denn es lässt sich keine Geschichte der Prager Universität schreiben und wollte sie sich noch so sehr auf ein Teilgebiet beschränken, ohne dass die grossen Zusammenhänge und die bestimmenden Kräfte des Gesamtgeschens aufgegriffen und mitdargestellt werden müssten, darin als dem grösseren Ganzen der kleinere Teil, Universität, unlösbar verkettet liegt. Das Ganze ist das Schicksal des Deutschtums und des Reiches. Der Teil ist das Schicksal der Prager Universität, der ersten Reichsuniversität. Hier gibt es keine Trennung, die möglich wäre. Jeder Schnitt ginge durch lebendiges Leben. Eins gehört zum andern.

Dies erkannt, war die Hauptsache erkannt. Alles andere[57] musste sich diesem beherrschenden Gesichtspunkte unterordnen.

[55] Slova „der Studenten“ nadepsána dodatečně.
[56] Původně napsáno „nationale Beurteilung“, slovo „Beurteilung“ poté škrtnuto a nahrazeno slovem „Überzeugung“, dodatečně připsáno adjektivum „politische“.
[57] Slovo „andere“ nadepsáno dodatečně rukou.

Ob in der Ausführung manche Einzelheit so oder anders lauten könnte, darüber liesse sich rechten. Es begegnet hie und da eine Unklarheit, auch eine Ungenauigkeit, gewiss auch eine Übertreibung, ebenso auch eine oder die andere Wiederholung. Doch wo fände sich das bei einem Werk dieses Ausmasses nicht? Ob ein nebensächlicher Zierat und beigefügter Schnörkel glatt und rund oder weniger glatt und weniger rund gelang, darauf kommt es nicht an. Das ist und bleibt Beiwerk und berührt die Hauptsache nicht. Streitfragen sind zudem Streitfragen und lassen mehr als nur eine Antwort zu.

Dass Begeisterung und Liebe zur Sache mit am Werke waren, wird gerne und offen einbekannt. Sie waren für die Wärme der Darstellung von Vorteil. Die eine oder andere Voreingenommenheit verteilte Licht und Schatten vielleicht nicht[58] immer so gerecht, wie sie einem tieferen Blicke heute schon erscheinen mögen. Aber auch hier handelt es sich nur um Grad-, nicht Wesenunterschiede.

Eine vollgerechte Nachprüfung und Wertung erschwert der Umstand, dass fast jede unmittelbaren Zitate fehlen, und zwar sowohl für die Originalquellen (Urkunden und Akten) wie für die benützte Literatur. Das beigefügte Schrifttumsverzeichnis lässt jede Möglichkeit offen.

Die Arbeit liegt schon im Drucke vor. Sie ist eine vollwertige Dissertation.

Gesamturteil: **gut**.

Prag, 4. Januar 1943 Ernstberger[59]

JANA RATAJOVÁ

Das Rigorosum von Wolfgang Wolfram von Wolmar. Ein Beitrag zur Geschichte des Studiums politischer Prominenter

ZUSAMMENFASSUNG

Unser Beitrag erhellt die Umstände, unter denen ein Prominenter des Naziregimes: Wolfgang Wolfram von Wolmar, an der Prager deutschen Universität seinen Doktortitel erwarb. Das Rigorosum war nicht nur aus Gründen des politischen Engagements der betreffenden Person alles andere als standardgemäß, sondern auch deshalb, weil von Wolmar zu keiner Zeit an der Prager Universität studiert hatte und als Doktorarbeit ein bereits zur Veröffentlichung bereitstehendes Buch über die Geschichte der Prager Universität vorlegte (*Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten*), das einige grundlegende Forderungen, die an die Qualität einer solchen Arbeit gestellt wurden, nicht erfüllte. Teil unseres Beitrages ist die Edierung wesentlicher Teile der Rigorosenakte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Jana Ratajová
Ústav dějin a archiv UK, Praha
Jana.ratajova@ruk.cuni.cz

[58] Původně napsáno „nicht vielleicht“, rukopisnou korekturou pak slova prohozena.
[59] Vlastnoruční podpis.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 171–182

OTÁZKA NÁVRATU NĚKOLIKA FYZIKŮ NĚMECKÉ NÁRODNOSTI DO ČESKOSLOVENSKA PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

EMILIE TĚŠÍNSKÁ

THE ISSUE OF RETURN OF SEVERAL PHYSICISTS OF GERMAN NATIONALITY INTO CZECHOSLOVAKIA AFTER THE SECOND WORLD WAR

This contribution presents and briefly comments upon several period documents which bring up and discuss the issue of possible return to Czechoslovakia of several physicists of German nationality, namely Philipp Frank, Reinhold Fürth, Georg Placzek, Marcel Schein, and Kurt Sitte. These documents also deal with the issue of their potential position at post-war Czechoslovak universities and possibility of lecturing.

Keywords: physicists – German scientists – Second World War – Philipp Frank – Reinhold Fürth – Georg Placzek – Marcel Schein – Kurt Sitte

DOI: 10.14712/23365730.2018.29

Úvod

V příspěvku je představeno a stručně komentováno několik dobových dokumentů, v nichž byla nastolena a řešena otázka návratu do Československa a uplatnění ve výuce na československých vysokých školách po druhé světové válce fyziků německé národnosti Philippa Franka, Reinholda Fürtha, Georga Placzeka, Marcela Scheina a Kurta Sitteho. Předkládaný materiál evokuje řadu závažných otázek, které však z důvodů omezeného rozsahu tohoto příspěvku ponecháváme otevřené pro případnou další diskusi a historické bádání, stejně jako pojednání o širším historickém kontextu a stávající historiografické produkci k otázce vědecké emigrace v obecnější rovině.

Dopis Guida Becka prezidentu Edvardu Benešovi

Dopisem z 29. června 1946 se na prezidenta Československé republiky Edvarda Beneše obrátil profesor Guido Beck, toho času působící na univerzitě v Córdobě v Argentině. Dopis byl napsán kostrbatou češtinou na hlavičkovém papíře *Associación física Argentina*. Začínal oslovením „*Vážený pane presidente*“ a po úvodních odstavcích, nastiňujících motivaci pisatele, přešel k meritu věci:

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

„Dovoluji si tímto dopisem upozorniti na V. E. k tomu, že Československá republika vzhledem k akademickému personálu ještě čítá reservu, kterou se, pokud vím, doposud nezabývala – totiž emigrací vědátorů, která jest tak významnou, že nevyhnutelně pražská universita po dobu několika desítiletí utrpí citelnou mezeru, i když nejlepší vůle a snaha se bude zabývati pokračováním tradice.

Jest jasno, že není možno povolati veškeré tyto vědátory opět do Prahy, jelikož nejvýznamnější z nich již pracují v zahraničních universitách s podklady, které jim české university okamžitě poskytnouti nemohou.

Též snad není vhodno, z různých důvodů, toho neb onoho učence uplatniti na českých universitách.

Považuji za svoji povinnost při nejmenším zaslati seznam jmen oněch všeobecně v těchto kruzích známých vědátorů z mého oboru – physiky k Vaší disposici, pane presidente, doufajíc, že vám umožní zaslati jej ku prohlídce a kompetentnímu studiu.

Jest m[n]*ě ovšem jasno, že z politického stanoviska tento problém v tomto okamžiku musí vyvoditi velké překážky a dovoluji si podotknouti, že není okamžitá nutnost řešení tohoto problému. Taktéž podotýkám, že tento problém v Československé republice nemožno řešiti pouhou administrativní rutinou v ministerstvu školství.*

Během svého pobytu v Praze pozoroval jsem nedostatečnou podporu ministerstvem školství na všech vysokých školách, jímž trpěli stejnou měrou veškeré školy tehdejší doby.

Takový nedostatek může býti odstraněn velmi pomalým tempem, avšak význam problému vědeckého badání během posledních let v zemích industriálně vyspělých, stal se též v mém oboru, ve physice, tak očividným, takže rozřešení se stalo nutností.

S přáním, aby vysoké školy Vaší země se šťastně vyvinuly, račte přijmouti, pane presidente, výraz mé hluboké úcty. Prof. Dr. Guido Beck v. r."

K dopisu byl připojen „*Seznam československých fysiků v zahraničí*" s těmito jmény a kontaktními údaji: „*1) Philipp Frank, Department of Physics, Harvard University, Cambridge, Mass. U.S.A; 2) Reinhold Fürth, Department of Physics, University of Edinburgh, Edinburgh, Great Britain; 3) Jiří Placzek, Department of Physics, Cornell University, Ithaca, N.Y., U.S.A.; 4) Marcel Schein, Department of Physics, University of Chicago, Chicago Ill., U.S.A.; 5) Kurt Sitte, Department of Physics, University of Manchester, Manchester, England.*"[1]

Z úvodních odstavců dopisu vyplývá, že Guido Beck byl k jeho napsání iniciován zprávami o ztrátách, jež utrpěly československé vysoké školy a vědecká obec za války a s nimiž se po válce jen obtížně vyrovnávaly. Zmiňoval se konkrétně o zasedání *Society for Visiting Scientists* v Londýně 1. února 1946, kterého se zúčastnila československá delegace vedená ministrem zahraničních věcí Janem Masarykem. Projev o české vědě za okupace a jejím poválečném stavu zde přednesl rektor Karlovy univerzity Jan Bělehrádek. Člen exilové vlády a mimořádný vyslanec v Londýně Jaroslav Císař zde vystoupil s projevem o historii české vědy. Na zasedání byla tehdy přítomna řada osob z londýnských vědeckých kruhů a dalších – britských i zahraničních – univerzit.[2]

[1] Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy (dále f. PřF UK), k. 23, i. č. 209. Citováno podle opisu dopisu.

[2] Zasedání se konalo v době prvního poválečného valného shromáždění Spojených národů v Londýně (10. 1. – 14. 2. 1946). Krátkou zprávu o zasedání přinesly Svobodné noviny: „V pátek [1. února] byla v Londýně schůze

O této cestě do Anglie referoval rektor Bělehrádek ve schůzi Akademického senátu Karlovy univerzity 15. března 1946. Informoval o existenci Společnosti na ochranu perzekuovaných vědců (*Society for Protection of Science*), která podporuje asi dvacet pět profesorů bývalé pražské německé univerzity. Uvedl, že generální sekretář společnosti při jednání s ním poukázal na to, že vzhledem k ubývajícím finančním prostředkům společnosti by bylo záhodno uvažovat o repatriaci těchto vědců, „*kteří se však nechtějí vrátit, tvrdíce, že nemají zaručeno ani čsl. státní občanství, ani pensi*“. Bělehrádek odpověděl, že u osob, které prokážou negativní postoj proti nacismu, se dá udělení československého státního občanství a přiznání penze očekávat, „*případně i zařazení do knihoven, úřadů a snad i v některých odvětvích národního průmyslu jako poradci; nelze ovšem zříditi pro tyto profesory ústavy nové ani nelze tolik německy mluvících profesorů přivésti do stavu universitních profesorů university Karlovy*“. O jednání informoval ministra Zdeňka Nejedlého, který jeho postoj schválil a zároveň doporučil, aby věc – vzhledem k její důležitosti – projednal ještě s ministerským předsedou Zdeňkem Fierlingerem.[3]

Dodejme, že Guido Beck v úvodu dopisu prezidentu Benešovi citoval také pietní vzpomínku na lidské oběti nacistické okupace z řad československých fyziků, která byla koncem března 1946 uveřejněna v anglickém časopise *Nature.* Vyjádřil hluboký soucit jmenovitě s tragickou smrtí profesora experimentální fyziky Karlovy univerzity Václava Dolejška, kterého „*v Praze poznal*“ a jehož práci „*velmi obdivoval*“.[4]

Autor dopisu Guido Beck

Guido Beck (1903–1988) se narodil v Liberci, v německé židovské rodině. Jeho otec byl obchodník, v Liberci vlastnil velkoobchod s uhlím. V roce 1908 rodina přesídlila do ciziny.[5] Obecnou školu a čtyři třídy reálného gymnázia absolvoval ve Švýcarsku, v Curychu. V letech 1921–1925 pokračoval ve studiu se zaměřením na fyziku na univerzitě ve Vídni.[6] Po studiích působil nejprve ve Švýcarsku, v Bernu. V roce 1927 odjel do Německa, kde po čtyři roky zastával místo asistenta u Wernera Heisenberga na univerzitě v Lipsku. Ustanovení asistentem v Lipsku G. Beckovi vypršelo na jaře 1932. Nějaký čas pak pracoval u Nielse Bohra v Ústavu teoretické fyziky na univerzitě v Kodani. Vyhlídky na akademickou kariéru v Německu pro něho zhatil nástup Adolfa Hitlera k moci. Také možnosti získat

zástupců vědy různých národů a mluvilo se tam o situaci čs. vědy, o jejím utrpení za německé okupace a o cestách a prostředcích, jež by dopomohly k její obnově.“ Svobodné noviny 2/1946, 3. 2. 1946, s. 1.

3 AUK, fond Akademický senát (dále f. AS UK), zápis o III. (II. řádném) zasedání akademického senátu, které se konalo 15. března 1946, k. 45, i. č. 662, s. 7 a 11–12.

4 Václav Dolejšek (1895–1945) pracoval v oboru rentgenové spektroskopie, zemřel 3. ledna 1945 v Malé pevnosti Terezín na následky vězení. Autorem zprávy byl Vladimír Vand, někdejší Dolejškův doktorand, který působil za války ve Velké Británii. Srov. Vladimír Vand, *Prague Conference on the Use of X-Rays in the Metal Industries, 28. 11. – 1. 12.1945*, Nature 157, 1946, No. 3987 (30 March 1946), s. 415–416. Vand uveřejnil v Nature následně také Dolejškův nekrolog: Vladimír Vand, *Dolejšek, V. – Obituary*, Nature 157, 1946, No. 3989 (13 April 1946), s. 471–472.

5 Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Státní okresní archiv Liberec, Evidence obyvatelstva Liberec, Beck Josef; Národní archiv Praha (dále NA), e-badatelna, Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích, (1735) 1784–1949 (1960), židovská obec Reichenberg.

6 Studium zakončil doktorátem z teoretické fyziky u profesora H. Thirringa. Archiv der Universität Wien, fol. Beck Guido, Phil PA, Sch. 39, fol. 1–6, č. 105.

trvalý post u N. Bohra byly omezené. Dočasným útočištěm se tak Guidu Beckovi v letech 1932–1934 stala Praha (k tomuto krátkému a nejasnému úseku v jeho profesní kariéře se vrátíme v závěrečném dovětku). V roce 1934 absolvoval kratší studijní pobyt v USA, poté působil v letech 1935–1937 v Sovětském svazu, na univerzitě a námořním učilišti v Oděse. V roce 1938 nalezl útočiště v Ústavu atomové fyziky na univerzitě v Lyonu. Po obsazení Francie v roce 1942 uprchl do Portugalska a po krátkém pobytu na tamních univerzitách zamířil do Argentiny, odkud dostal pozvání a nabídku na spolupráci v teoretické fyzice od ředitele astrofyzikální observatoře na univerzitě v Córdobě R. E. Gavioly.[7] Spolu s Gaviolou se pak podílel také na založení Argentinské fyzikální společnosti. V Jižní Americe zůstal i po válce (působil v Argentině a v Brazílii). V zimním semestru 1971/1972 byl pozván jako hostující profesor teoretické fyziky na univerzitu ve Vídni. Zemřel při automobilové nehodě v Riu de Janeiru.[8]

Pětice fyziků z přílohy Beckova dopisu

S pěti fyziky, které uvedl na seznamu připojeném k dopisu prezidentu Edvardu Benešovi, se Guido Beck osobně znal. Je ovšem otázkou, zda s nimi svou iniciativu konzultoval a zda on sám uvažoval o návratu do poválečného Československa. Jejich osudy si byly v mnohém podobné. Byli víceméně krajané narození ještě v rakousko-uherském mocnářství, německé národnosti a židovské víry. Jejich profesní dráhy se v meziválečném období protnuly geograficky i v oblastech odborného zájmu a profesní působnosti. Meziválečné Československo pokládali vesměs za svou vlast, s níž byli spojeni rodinnými kořeny nebo dlouholetou akademickou kariérou (v případě Philippa Franka). K odchodu co ciziny je vedly, byť v různých etapách jejich života, profesní kariéra, existenční důvody a hrozba nacistické perzekuce. Druhá světová válka zasáhla do jejich osobního života i profesní kariéry. I když těžké období války všichni přežili, po obnovení mírových poměrů byla většina z nich postavena před nové rozhodování o dalším životě a profesní kariéře.

Philipp Frank (1884–1966) byl ve vztahu k ostatním uvedeným fyzikům představitelem generace jejich učitelů. Původem byl Rakušan. Narodil se v roce 1884 v Badenu u Vídně, ve Vídni absolvoval středoškolská a univerzitní studia a začátek akademické kariéry. V letech 1912–1938, tj. plných dvacet šest let, však zastával profesuru teoretické fyziky na Německé univerzitě v Praze, kde byl v roce 1912 jmenován mimořádným profesorem (jako nástupce Alberta Einsteina) a v roce 1917 řádným profesorem. Na podzim 1938 odjel na přednáškové turné po univerzitách ve Spojených státech amerických, ze kterého se do okleštěného a ohroženého Československa již nevrátil. V USA zakotvil na Harvardově univerzitě v Cambridgi ve státě Massachusetts.[9]

Reinhold H. Fürth (1893–1979) se narodil v Praze v rodině advokáta. Po rodičích byl židovského vyznání. V letech 1912–1916 studoval matematiku a fyziku na Německé

[7] Ramón E. Gaviola (1900–1989) studoval v letech 1920–1926 v Německu, poté působil nějaký čas v USA. Byl prvním předsedou Argentinské fyzikální společnosti. <http://nuestrotiempobiografias.blogspot.cz/2009/10/ramon-enrique-gaviola-nacio-en-la.html> (16. 1. 2018).

[8] <https://en.wikipedia.org/wiki/Guido_Beck> (16. 1. 2018).

[9] Podrobněji např. Emilie Těšínská, *Frank Philipp*, in: Biografický slovník českých zemí, XVIII, Fo–Fr, Praha 2015.

univerzitě v Praze. Studia zakončil v červnu 1916 doktorátem filozofie. Od školního roku 1918/1919 působil v Ústavu pro teoretickou fyziku, vedeném Philippem Frankem, nejprve jako vědecká pomocná síla, pak jako asistent. V roce 1919 se na Německé univerzitě v Praze habilitoval pro fyziku, 1927 byl jmenován mimořádným a 1933 řádným profesorem experimentální fyziky, od školního roku 1931/1932 zde převzal vedení Fyzikálního ústavu. Na konci zimního semestru 1938/1939 byl z učitelského sboru Německé univerzity v Praze vyloučen z rasových důvodů, stejně jako ostatní pedagogové židovské víry. Z ohroženého Československa emigroval do Velké Británie. Za války působil na univerzitě v Edinburghu. V letech 1947–1961 přednášel teoretickou fyziku na Birkbeck College Londýnské univerzity. Zemřel v Londýně.

Georg Placzek (1905–1955) se narodil v Brně, rovněž v židovské rodině. Jeho otec byl průmyslník, vlastnil továrnu v nedalekých Alexovicích. Georg Placzek maturoval v roce 1924 na německém státním gymnáziu v Brně. Poté se zapsal ke studiu matematiky a fyziky na univerzitě ve Vídni. Ve školním roce 1925/1926 studoval na Přírodovědecké fakultě Německé univerzity v Praze.[10] Studium zakončil ve Vídni v červenci 1928 doktorátem z fyziky. Podobně jako Guido Beck prošel po studiích řadou stáží u předních evropských fyziků, mj. Wernera Heisenberga v Lipsku a Nielse Bohra v Kodani. I on působil určitou dobu v tehdejším Sovětském svazu, a sice ve Fyzikálně-technickém ústavu v Charkově v letech 1933/1934 a 1935–1936, kde spolupracoval s Lvem Davidovičem Landauem.[11] Po následných krátkých pobytech v Římě, Kodani a Paříži odjel v roce 1939 do USA. Pracoval na Cornellově univerzitě v Ithace, ve státě New York. Za války a bezprostředně po válce byl zapojen do amerického jaderného programu. Od roku 1953 působil opět v Evropě, přednášel na univerzitách v Miláně a v Římě. Zemřel v Curychu.[12]

Marcel Schein (1902–1960) se narodil v obci Trstena v oblasti Oravy na Slovensku. Byl také židovského vyznání. Pocházel zřejmě z nemajetných poměrů. Maturoval v červenci 1920 na evangelickém lyceu v Kežmarku. V říjnu 1920 se zapsal ke studiu na Přírodovědecké fakultě Německé univerzity v Praze, kde však studoval jen po jeden semestr.[13] Ve studiích pokračoval na univerzitách ve Vídni, Würzburku a Curychu, kde získal v roce 1927 doktorát a nastoupil na místo asistenta. Po roční stáži na univerzitě v Chicagu se v roce 1931 na univerzitě v Curychu habilitoval pro teoretickou fyziku. V roce 1934 přijal profesuru experimentální fyziky na univerzitě v Oděse, kde působil do roku 1937. V roce 1938 odjel na pozvání A. H. Comptona znovu do USA; působil na univerzitě v Chicagu. Hlavní oblastí jeho odborného zájmu po odchodu do USA bylo studium kosmického záření. Také on byl za války zapojen do amerického jaderného programu.[14]

[10] AUK, fond Německá univerzita v Praze (dále f. NU), Přírodovědecká fakulta (dále PřF), Katalogy posluchačů, ZS 1925–1926, řádní posluchači, pořadové č. 232; LS 1926, řádní posluchači, pořadové č. 222.

[11] Lev Davidovič Landau (1908–1968), ruský fyzik židovského původu. Po završení studií na Leningradské státní univerzitě v roce 1929 pobýval 1,5 roku v západní Evropě jako stipendista Rockefellerovy nadace, mj. v Ústavu teoretické fyziky N. Bohra v Kodani. Od roku 1932 působil v Charkově ve Fyzikálně-technickém ústavu a na univerzitě jako vedoucí oddělení teoretické fyziky. S ústavem N. Bohra v Kodani byl nadále v kontaktu. V roce 1937 přešel do Ústavu teoretických problémů AV SSSR v Moskvě, v jehož čele stál P. L. Kapica.

[12] Podrobněji např. Jan Fischer, *Georg Placzek (1905–1955)*, Československý časopis pro fyziku (dále ČČF) A 35, 1985, s. 607–611; Aleš Gottvald, *Kdo byl Georg Placzek (1905–1955)*, ČČF 55, 2005, s. 275–287.

[13] AUK, f. NU, PřF, Katalogy posluchačů, ZS 1920–1921, č. 171.

[14] Bruno Rossi, *Prof. Marcel Schein*, Nature 186, 1960, No. 4720 (April 30, 1960), s. 355–356; Universität Zürich, Universitätsarchiv, Matrikeledition, No. 29627, Schein Marcel, dostupné na <www.matrikel.uzh.ch> (16. 1. 2018).

Kurt Sitte (1910–1993) pocházel stejně jako G. Beck z Liberce, byl však o sedm let mladší. V Liberci vystudoval střední školu, jeho otec byl ředitelem tamní reálky. Pokračoval studiem matematiky a fyziky na Německé univerzitě v Praze, kde byli jeho profesory Philipp Frank a Reinhold Fürth. Od školního roku 1931/1932 působil ve Fyzikálním ústavu vedeném R. Fürthem, nejprve jako vědecká pomocná síla, poté jako asistent. Zde vypracoval doktorskou disertaci. Ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze spolupracoval pak v letech 1932–1934 s Guidem Beckem, výsledkem bylo několik společných publikací z jaderné fyziky.[15] V roce 1935 se R. Fürth na Německé univerzitě v Praze habilitoval pro fyziku. Koncem zimního semestru 1938/1939 byl z řad pedagogů univerzity vyloučen pro angažovanost v klubu „Die Tat". S manželkou se chystali k emigraci do Velké Británie, odjet však nestačili. Za okupace byl vězněn a deportován do koncentračního tábora (nejprve Dachau, pak Buchenwald). Koncentračními tábory prošla i jeho manželka. Do Velké Británie odjeli po válce, v prosinci 1945. Jako jediný z pětice fyziků uvedených na Beckově seznamu tak Kurt Sitte neprožil válku v emigraci, ale odjel do zahraničí až po ní s cílem pokračovat ve vědecké práci. V letech 1946–1948 působil na univerzitě v Manchesteru, kde se zabýval kosmickým zářením. Ve Velké Británii nezakotvil, do Československa se však natrvalo již nevrátil.[16]

Dodejme, že Philipp Frank, Reinhold Fürth a Otto Blüh byli od r. 1935 členy Jednoty československých matematiků a fyziků. Fürth i Blüh, kteří za války působili v emigraci ve Velké Británii, se stali také členy Sdružení československých badatelů v zahraničí, jež se ustanovilo při československé exilové vládě v Londýně.[17]

Stanovisko Kanceláře prezidenta Republiky, Ministerstva školství a osvěty a akademických sborů československých vysokých škol k iniciativě Guida Becka

Kancelář prezidenta republiky postoupila dopis Guida Becka 12. října 1946 Ministerstvu školství a osvěty (dále jen ministerstvo) se žádostí o vyjádření.[18] Ministerstvo 31. ledna 1947 odpovědělo, že dopis byl předložen „*profesorským sborům přírodovědeckých fakult Karlovy a Masarykovy univerzity a vysokých škol technického směru k úvaze a vyjádření*" a jejich stanovisko bude kanceláři sděleno, jakmile je ministerstvo obdrží.[19]

[15] Guido Beck – Kurt Sitte, *Zur Theorie der β-Zerfalls*, Zeitschrift für Physik 86, 1933, s. 105–119; tíž, *β-emission of positive electrons*, Nature 133, 1934, s. 722; tíž, *Bemerkung zur Arbeit von E. Fermi: „Versuch einer Theorie der β-Strahlen"*, Zeitschrift für Physik 89, 1934, s. 259–260.

[16] Podrobněji např. Emilie Těšínská, *Zlomek písemné pozůstalosti profesora fyziky na Německé univerzitě v Praze Reinholda Fürtha*, Práce z dějin Akademie věd 9, 2017, s. 39–49.

[17] Zdeněk Pousta, *Jaroslav Císař. Astronom a diplomat v Masarykových službách*, Praha 2016, s. 260, poznámka 470.

[18] Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), fond Kancelář prezidenta republiky (dále f. KPR), k. 306, i. č. 1644/L, sign. D4129/47 (kopie dopisu).

[19] Tamtéž, dopis MŠO č. A-228.293/46-VI/5.

Přírodovědecká fakulta Karlovy univerzity

Přípis ministerstva zaslaný v uvedené věci děkanství Přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity byl datován 22. listopadu 1946. Ministerstvo žádalo, aby věc byla projednána ve schůzi profesorského sboru a stanovisko bylo ministerstvu urychleně oznámeno.[20]

Děkan fakulty Julius Komárek postoupil přípis profesorům fyziky Viktoru Trkalovi a Augustu Žáčkovi k vypracování návrhu pro profesorský sbor. V profesorském sboru byla záležitost projednána ve schůzi 12. prosince 1946. Na návrh profesora Žáčka bylo jednomyslně přijato usnesení, které děkan fakulty tlumočil ministerstvu 3. ledna 1946 slovy:

„*Všichni v seznamu uvedení fysikové působili před válkou na býv. pražské něm. universitě. Z nich pouze prof. R. Fürth, t.č. působící na universitě v Edinburghu, projevil ochotu věnovati své síly a vědomosti československému státu. Ostatní podobné ochoty neprojevili.*

Z uvedených fysiků, kromě prof. R. Fürtha, nemá žádný toho významu, aby s jeho povoláním mohlo býti počítáno.

Vzhledem k tomu, že v porevoluční době se usnesl sbor děkanů v čele s rektorem Karlovy university na tom, že za profesory na Karlovu universitu mohou býti povolávány jen osoby, které již v r. 1910 se hlásily k české národnosti, nemůže býti uvažováno o povolání prof. R. Fürtha, jakož i ostatních fysiků v seznamu uvedených (Frank, Placzek, Schein, Sitte) na zdejší fakultu.

Z uvedených důvodů usnesl se prof. sbor doporučiti, aby prof. R. Fürth byl pozván ke konání několika přednášek o pokrocích fysiky na zdejší fakultě.“

K závěrečnému doporučení děkan dodal, že návrh na pozvání profesora Reinholda Fürtha k přednáškám na Přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity byl ministerstvu předložen již 19. prosince 1945, byl však výnosem ministerstva z 11. dubna 1946 zamítnut.[21] K přípisu byl připojen plný text návrhu vypracovaného profesorem Žáčkem.

Návrh a stanovisko profesora Augusta Žáčka

Návrh profesora A. Žáčka, podaný na hlavičkovém papíře Fyzikálního ústavu Univerzity Karlovy, byl datován 19. prosince 1946. Žáček v něm věnoval pozornost de facto jen osobnosti Reinholda Fürtha. O Philippu Frankovi se nezmínil. Fyziky Kurta Sitteho, Marcela Scheina a Georga Placzeka, kteří představovali mladší generaci a o jejichž působení za války mu zjevně nebylo nic známo, označil za „*nemající toho významu*, *aby s jejich povoláním mohlo býti počítáno*“. Reinholda Fürtha charakterizoval jako výborného fyzika, znamenitého vysokoškolského učitele, který byl v meziválečném období v úzkých přátelských osobních i vědeckých stycích s českými fyziky, člena Jednoty československých matematiků a fyziků, rodilého Pražáka, který „*mluví bezvadně česky*“ a „*má úzké vztahy k této zemi*“. Navzdory této charakteristice dokládající Fürthovu vědeckou kvalifikaci a naprostou politickou spolehlivost Žáček povolání Fürtha za profesora na Karlovu univerzitu nedoporučil, maje na zřeteli usnesení sboru děkanů v čele s rektorem univerzity. Své stanovisko k usnesení vyjádřil slovy: „*I když je mi znám důvod tohoto usnesení, nepokládám je za správné a účelné, a kdyby skutečně v této obecnosti mělo býti praktikováno, dokonce za velmi nebezpečné pro vědeckou úroveň Karlovy university.*“ V závěru Žáček zopakoval

[20] AUK, f. PřF UK, k. 23, i. č. 209, MŠO zn. A-246.328/46-V/3. Obdobný dopis byl ministerstvem 23. listopadu 1946 zaslán děkanství Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

[21] Tamtéž, děkanství PřF, č. j. 1627/46/47/C/Le, kopie.

návrh, formulovaný již dříve společně s profesorem Trkalem, aby byl Reinhold Fürth ministerstvem pozván do Československa alespoň k několika přednáškám o pokrocích fyziky během několika posledních let.[22]

Dodejme, že otázka profesorů bývalé Německé univerzity v Praze byla v akademických sborech obnovených českých vysokých škol diskutována hned po obnovení jejich činnosti po válce. Zmíněné stanovisko sboru děkanů fakult a rektora Karlovy univerzity zaznělo již ve schůzi 27. června 1945 v diskusi o úpravě styků s cizinou. Profesor Trkal, který zde reprezentoval Přírodovědeckou fakultu, se tehdy zmínil o dvou osobách, jež působily před válkou na Německé univerzitě v Praze a projevily zájem o návrat do Československa: matematiku docentu Karl Löwigovi a astronomu profesoru Erwinu Freundlichovi. Postoj rektora Jaroslava Bělehrádka byl v zápise ze schůze shrnut slovy: „*Snad by mohli se tito uchazeči uplatnit v čisté vědě, nikoliv však ve službě vysokoškolského učitele. Dr. Freundlich mohl by snad býti zaměstnán ve státní hvězdárně. Vyučování však a výchova může býti svěřeno výlučně rukám českým a za Čecha by bylo pokládati toho, kdo v r. 1910 byl české národnosti;* […]. *Universita pak musí býti ústavem výlučně národním.*“ K tomu přečetl dopis Erwina Freundlicha, který byl napsán anglicky, a dodal: „*Už z toho důvodu nemůže býti profesorem na universitě, protože neumí česky*.“ Viktor Trkal následně konstatoval, že Freundlich je sice astronomem „*evropského*“ významu a obor astronomie je na Karlově univerzitě „*chabě obsazen*“, s jeho povoláním přesto nemůže souhlasit „*už z toho důvodu, že by se z tohoto oboru stala država německá*“.[23]

Ve schůzi děkanů 5. září 1945 Viktor Trkal informoval, „že vyslanec Císař zaslal dopis, jímž se přimlouvá, abychom povolali profesory Fürsta [zjevně Fürtha], *Freundlicha a Polívku* [? L. W. Pollacka] *na universitu. Rektor k tomu podotkl, že na universitě to nebude možné, bylo by to však možné při mezinárodní akademii*.“[24]

Otázka německých vysokých škol (nutnost právní úpravy) a zahraničních učenců byla nastolena také při návštěvě rektora Bělehrádka u prezidenta Beneše, o které Bělehrádek referoval ve schůzi děkanů 27. června 1945.[25]

Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity

Profesorský sbor Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně jednal o přípisu Ministerstva školství a osvěty ve věci dopisu Guida Becka ve schůzi 16. prosince 1946. Na návrh profesorů fyziky Bohumila Hostinského a Josefa Zahradníčka se bez dalších komentářů shodně usnesl, „*že není vhodno, aby v zahraničí žijící fysikové-emigranti, uvedení v přípisu Associacion fisica Argentina, kteří působili před válkou na německých vysokých školách ČSR, byli povoláni k vysokoškolskému působení v ČSR*“. Usnesení tlumočil ministerstvu děkan Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, profesor geografie František Vitásek v dopise z 31. prosince 1946.[26]

[22] Tamtéž, Fyzikální ústav UK, č. j. 848/A, Žk/So.

[23] AUK, f. AS UK, k. 43, i. č. 664, zápis o schůzi děkanů fakult University Karlovy, která se konala 20. června 1945 (dále jen zkráceně), s. 3. Repatriace a uplatnění pedagogů bývalých německých vysokých škol v poválečném Československu byly posuzovány také v souvislosti s jednáním o zřízení mezinárodní univerzity v Praze. Srov. AUK, f. AS UK, k. 45, i. č. 664, zápis o II. řádném zasedání akademického senátu, 31. 1. 1947, b. 5 (Plán mezinárodní university, ref. prof. Dr. J. Bělehrádek). K tomu podrobněji Z. Pousta, *Jaroslav Císař*, s. 274.

[24] AUK, f. AS UK, zápis o schůzi děkanů, 5. 9. 1945, s. 6–7.

[25] AUK, f. AS UK, zápis o schůzi děkanů, 27. 6. 1945, s. 5 a 7–8.

[26] AKPR, f. KPR, k. 306, i. č. 1644/L, děkanství PřF Masarykovy univerzity v Brně, č.j. 2902/46, opis.

Jiné československé vysoké školy

Doklady o korespondenci Ministerstva školství a osvěty s jinými vysokými školami v Československu v dané věci se zatím nepodařilo nalézt. Zdá se nicméně, že otázka byla předmětem jednání také na české Vysoké škole technické v Brně. Nasvědčují tomu slova tamního profesora fyziky Josefa Velíška v dopise Viktoru Trkalovi z 25. ledna 1946, v němž napsal: „*Také jsme dostali od dra Q(!). Becka z Argentiny opis memoranda, které poslal p. presidentovi stran reservy vědeckých pracovníků t.č. v emigraci. Jest podivuhodné, že to přichází právě až z Argentiny. S odpovědí si však víme rady. Patrně ve stejném smyslu odpovíte také vy v Praze*.“ Dikce sdělení napovídá, že postoj Vysoké školy technické v Brně k iniciativě byl rovněž odmítavý.[27]

Vyrozumění Kanceláře prezidenta republiky

Ministerstvo školství a osvěty informovalo Kancelář prezidenta republiky o stanovisku profesorských sborů vysokých škol dopisem z 28. února 1947. K dopisu připojilo kopie vyjádření obou profesorských sborů, včetně písemného návrhu profesora Augusta Žáčka, a dodalo, že názor profesorských sborů sdílí.[28] Tím byla záležitost pro Kancelář prezidenta republiky zřejmě uzavřena.

Přípisem z 11. dubna 1946 pak ministerstvo sdělilo děkanství Přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity, že žádosti o pozvání profesora univerzity v Edinburghu Reinholda Fürtha nelze vyhovět, „*protože se nezdá dost vhodným, aby profesor bývalé německé university v Praze přednášel nyní na Karlově univerzitě v Praze*“.[29]

Závěr

Nikdo z uvedených německých fyziků se do Československa k trvalému pobytu nevrátil. Je nicméně možné nalézt doklady o dílčích vědeckých kontaktech (přinejmenším některých z nich) s československými fyziky v pozdějších letech.[30] Skutečnost, že zmíněným fyzikům nebyl návrat do poválečného Československa umožněn (pokud o něj stáli), lze označit za politováníhodnou nejen z lidského hlediska, ale i z pohledu obnovy československé poválečné fyziky, neboť šlo vesměs o osoby k Československu loajální a uznávané odborníky ve svém oboru. Do politických rozhodnutí přijatých bezprostředně po válce se ovšem nutně promítly zjitřené protiněmecké nálady a trpké válečné zkušenosti. Složitosti celé otázky

[27] Masarykův ústav a Archiv AV ČR (dále MÚA), fond Viktor Trkal, k. 1, sign. IIb-1, Korespondence, J. Velíšek (strojopis).

[28] AKPR, f. KPR, k. 306, i. č. 1644/L, MŠO č. A-39405/47-VI/5.

[29] Tamtéž, MŠO č. A-104861/46-VI/3.

[30] Srov. články Kurt Sitte, *A Study on a contaminated cloud chamber*, Časopis pro pěstování matematiky a fyziky 73, 1948, s. 31–40 (uvedená afiliace autora: Fyzikální laboratoř univerzity v Manchesteru); týž, *Problems in the interpretation of cosmic-ray nuclear interactions*, Czechoslovak Journal of Physics 9, 1959, s. 271–284. K publikaci prvního článku se váže dopis M. A. Valoucha V. Petržílkovi ze 14. 7. 1948, v němž Valouch píše: „Milý příteli, zasílám Ti v příloze korekturu K. Sitteho s prosbou, zda bys laskavě mohl provést korekturu, abychom to nemuseli posílat do Anglie. Věc spěchá […].“ MÚA, fond M. A. Valouch, k. 6, i. č. 337. Druhý článek byl souhrnem několika přednášek, které K. Sitte vykonal u příležitosti návštěvy v Praze v prosinci 1957 až lednu 1958; v závěru děkuje ČSAV za pozvání k návštěvě.

si byl ostatně vědom i Guido Beck a naznačil to ve svém dopise. S časovým odstupem je ovšem možné si zároveň položit otázku, jak by se býval v případě návratu do poválečného Československa dále odvíjel osud kteréhokoli ze zmíněných německých fyziků?

Dovětek o působení Guida Becka na Německé univerzitě v Praze

O krátkém působení Guida Becka na Německé univerzitě v Praze existuje hodně nejasností. Cílem následujícího dovětku je upřesnění některých údajů na základě rešerše adekvátních pramenů v českých archivech.

Podle záznamů pražského policejního ředitelství se Guido Beck přihlásil k pobytu v Praze 26. října 1932 („*z Vídně*“) a odhlásil 16. srpna 1934 („*do Kodaně*“).[31] Do Prahy byl pozván ke konání hostujících přednášek (*Gastvorlesungen*) o „*atomové fyzice*“ na Přírodovědecké fakultě Německé univerzity v zimním a letním semestru školního roku 1932/1933 a znovu ve školním roce 1933/1934. Příslušné návrhy předložili profesoři Philipp Frank a Reinhold Fürth. Profesorské kolegium fakulty návrhy „*jednomyslně a vřele*“ podpořilo. Tehdejší Ministerstvo školství a národní osvěty s nimi souhlasilo s výhradou, že s tím pro ministerstvo nebudou spojeny žádné finanční výdaje.[32]

Do tištěných programů Německé univerzity v Praze se přednášky a semináře Guida Becka nedostaly. Mezi studenty i pedagogy vzbudily nicméně značný zájem, neboť zahrnuly nejnovější poznatky jaderné fyziky a kvantové teorie. Promítly se i do vědeckých prací konaných na fakultě.[33]

[31] NA, fond Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva (PŘ II – EO), Beck Guido 1903.

[32] AUK, f. NU, PřF, Protokoly ze schůzí profesorského kolegia (dále jen Protokoly), 1931/32, schůze 28. 1. 1932, b. 14; Protokoly 1932/33, schůze 26. 1. 1933, b. 12. David C. Cassidy v biografii W. Heisenberga k působení G. Becka na Německé univerzitě v Praze uvádí: „Beck's assistantship with Heisenberg had already ended in early 1932 and could not be continued. […] Bohr had secured funds for him to go to Copenhagen until Easter 1934, but it was only a temporary remedy. Throughout most of 1933, Bohr and Heisenberg sought other funding for him. By the end of the year they finally created a unique position for him at the German University in Prague with the combined support of Dutch, Danish, and Swedish foundations. Beck remained in Prague only a few years […].“ David C. Cassidy, *Uncertainty. The life and science of Werner Heisenberg*, New York 1991, s. 322, též poznámky 40 a 41 ke kapitole 15. Obdobně Dieter Hoffmann – Mark Walker (eds.), *The German Physical Society in the Third Reich: Physicists between Autonomy and Accommodation*, New York 2012.

[33] Tyto skutečnosti zazněly jako pádný argument v žádosti profesorů Franka a Fürtha o povolení hostujících přednášek G. Becka „z atomové fyziky“ také ve studijním roce 1933/1934 a o jejich řádné proplacení. V žádosti uvedli: „Im verflossenen Studienjahr hat […] Herr Dr. Beck Vorlesungen auf dem genannten Gebiete und zwar über die Physik des Atomkerns und über Quantenchemie gehalten, die sowohl von zahlreichen Studierenden, als auch von Professoren und Assistenten der Fakultät besucht worden sind, was beweist, daß ein dringendes Bedürfnis nach solchen Vorlesungen hier besteht. Ein weiterer Erfolg der Tätigkeit von Herrn Dr. Beck besteht darin, daß er durch seine Vorlesungen und die sich daran anschließenden Seminarübungen wissenschaftlich befruchtend auf eine Reihe von jungen Forschern gewirkt hat. So ist unter anderem in Zusammenarbeit mit Herrn P. Wenzel seine Arbeit über die sogenannte kohärente Streuung der γ-Strahlen und in Zusammenarbeit mit Herrn Dr. K. Sitte eine Arbeit über die kontinuierliche β-Strahlung entstanden, die demnächst in physikalischen Zeitschriften erscheinen werden und geeignet scheinen, diese bisher rätselhaften Vorgänge einigermaßen aufzuklären. Auf Grund dieser Erfolge von Herrn Dr. Beck in Unterricht und Forschung im verflossenen Studienjahr halten es die Unterzeichneten für höchst wünschenswert, daß Herr Dr. Beck der Universität auch im kommenden Studienjahr erhalten bleibe und stellen daher den Antrag, das Ministerium möge die Abhaltung der Vorlesungen über Atomphysik auch für das kommende Studienjahr bewilligen. Da Herr Dr. Beck jedoch weder Vermögen besitzt, noch über sonstige Einkünfte verfügt, wäre es nötig, daß seine Tätigkeit entsprechend honoriert würde. Die Unterzeichneten sind sich zwar dessen bewußt, daß die derzeitige Situation der Staatsfinanzen die große Sparsamkeit erfordert, anderseits ist jedoch zu berücksichtigen, daß auf diese Weise

Vzápětí po zahájení přednášek na Německé univerzitě v Praze podnikl Guido Beck kroky k dosažení pevnějšího postavení než jen hostujícího přednášejícího. V zimním semestru 1932/1933 požádal o nostrifikaci diplomu doktora filozofie z univerzity ve Vídni; jeho žádost byla obratem kladně vyřízena.[34] Ke konci roku 1933 pak podal žádost o habilitaci na Přírodovědecké fakultě. K posouzení žádosti byla 7. prosince 1933 ustanovena komise složená z profesorů: Hans Meyer (analytický chemik), Philipp Frank, Ludwig Berwald (matematik), Reinhold Fürth (fyzik) a Karl Wagner (fyzikální chemik). Ve schůzi profesorského kolegia 20. ledna 1934 předložila komise zprávu, která připuštění Guida Becka k habilitačnímu řízení doporučila. Dne 8. března se konalo habilitační kolokvium, 19. dubna habilitační přednáška a téhož dne, ve schůzi profesorského kolegia, bylo udělení *venia docendi* pro obor fyziky Guidu Beckovi jednomyslně schváleno. Výsledek habilitačního řízení byl děkanem fakulty obratem tlumočen Ministerstvu školství a národní osvěty, kde pak celá záležitost ustrnula.[35] Do konce roku 1935 nebyla habilitace Guida Becka ze strany ministerstva potvrzena, navzdory urgenci provedené koncem roku 1934 z podnětu profesora Reinholda Fürtha.[36] Váhavý a rozpačitý postoj ministerstva k habilitaci souvisel s informacemi, že Guido Beck nehodlá v Československu zůstat a uvažuje o odjezdu do Ameriky nebo Sovětského svazu.[37] Pod tlakem existenční nejistoty Guido Beck Prahu opustil.[38]

durch eine relativ geringfügige Aufwendung die physikalische Forschung in diesem Staate wesentlich gefördert werden kann." AUK, f. NU, PřF, Děkanát, 1933, k. 11, Zl. 601 (přípis k ministerstvu, 30. 5. 1933, podepsáni Frank a Fürth, projednáno ve schůzi profesorského kolegia 31. 5. 1933).

34 AUK, f. NU, PřF, Protokoly, 1932/1933, schůze 7. 12. 1932, b. 20.

35 AUK, f. NU, PřF, Protokoly, 1933/1934, schůze 7. 12. 1933, b. 11; schůze 25. 1. 1934, b. 3; IV. schůze 8. 3. 1934, před body programu; schůze 19. 4. 1934, před body programu.

36 AUK, f. NU, PřF, Protokoly, 1934/1935, schůze 6. 12. 1934, b. 11; pokračování II. schůze 10. 12. 1934, b. 8. V říjnu 1934 podal žádost o habilitaci z fyziky na Přírodovědecké fakultě Německé univerzity v Praze také Kurt Sitte.

37 Ve sdělení děkana fakulty, které bylo připojeno k zápisu ze schůze profesorského kolegia 5. prosince 1935, bylo konstatováno, že ministerstvo oznámilo děkanátu ve věci habilitace Dr. Becka následující stanovisko: „Es wurde erhoben, dass der für die Habilitierung beantragte Dr. Quido Beck am 16. August 1934 nach Kopenhagen abgereist ist, von wo er nach Amerika, bezw. nach Sowjet-Russland, weiterzureisen beabsichtigt. An eine Rückkehr in die čsl. Rep. denke er angeblich nicht. Das Min. f. Sch. u. Volks. hält daher die Angelegenheit für gegenstandslos und stellt die vorgelegten Beilagen zurück." V zápisu ze schůze k tomu bylo dodáno: „Nach Rücksprache mit den Herrn Prof. Frank und Fürth ist beabsichtigt, zunächst die Stellungnahme Prof. Becks selbst einzuholen, bevor weitere Schritte beim Min. unternommen werden. Die Absichten Dr. Becks sind uns nicht bekannt, sind aber auch bei der Bestätigung der venia legendi nicht massgebend, da die venia dozendi nicht ununterbrochen ausgeübt werden muss." AUK, f. NU, PřF, Protokoly, 1935/36, schůze 5. 12. 1935, sdělení děkana, b. 9.

38 Guido Beck v jednom pozdějším ohlédnutí uvedl, že krátce po odchodu do Kodaně v roce 1932 dostal pozvání pracovat v Praze. Zde však začal mít posléze politické problémy, proto odjel do USA, kam byl pozván jako hostující profesor na Kansaskou státní univerzitu. Pak dostal nabídku z Ruska na výuku fyziky na univerzitě v Oděse, kam odjel v roce 1935. <http://www.canalciencia.ibict.br/notaveis/livros/guido_beck_53.html?> (16. 1. 2018).

EMILIE TĚŠÍNSKÁ

Die Frage der Rückkehr von Physikern deutscher Nationalität in die Tschechoslowakei nach dem Zweiten Weltkrieg

ZUSAMMENFASSUNG

In einem Brief vom 29. Juni 1946 wandte sich Professor Guido Beck, der damals an der Universität Cordoba in Argentinien tätig war, an den Präsidenten der Tschechoslowakischen Republik hinsichtlich der Rückkehr von fünf Physikern deutscher Nationalität in die Tschechoslowakei und der Verwendung ihres wissenschaftlichen Potentials in der Lehre an den tschechoslowakischen Hochschulen nach dem Zweiten Weltkrieg. Es handelte sich namentlich um Philipp Frank, Reinhold Fürth, Georg Placzek, Marcel Schein und Kurt Sitte, also um Personen jüdischen Bekenntnisses, die durch ihren Geburtsort, ihr Studium oder ihre berufliche Laufbahn mit dem Gebiet der Zwischenkriegstschechoslowakei und der Deutschen Universität Prag verbunden waren und zur Zeit der Briefabfassung im Ausland tätig waren. Die Präsidialkanzlei leitete den Brief G. Becks zwecks Stellungnahme an das Ministerium für Schulwesen und nationale Aufklärung weiter, welches den Standpunkt der Professorenkollegien der tschechoslowakischen Hochschulen einholte. Ihr Standpunkt zur Berufung der genannten Physiker an tschechoslowakische Hochschulen war durchweg ablehnend. Die Aufnahme von Vorlesenden an die tschechoslowakischen Hochschulen war nur bei Personen möglich, die sich bereits 1910 zur tschechischen Nationalität bekannt hatten bzw. über Tschechischkenntnisse verfügten. Bei den genannten Personen wurde zudem auf den Umstand verwiesen, dass lediglich Reinhold Fürth seine Bereitschaft zur Rückkehr aus der Emigration bekundete. Von diesem Standpunkt der Professorenkollegien, dem sich auch das Ministerium für Schulwesen und nationale Aufklärung anschloss, wurde die Präsidialkanzlei in Kenntnis gesetzt. Weitere Schritte in Sachen Initiative G. Becks waren offenbar nicht mehr unternommen worden. Keiner der genannten deutschen Physiker kehrte nach dem Krieg in die Tschechoslowakei zurück, partielle wissenschaftliche Kontakte zu tschechoslowakischen Physikern in der Nachkriegszeit gab es jedoch. Guido Beck wurde 1903 in Liberec (Reichenberg) in einer deutsch-jüdischen Familie geboren. Nach Studium und Beginn der beruflichen Laufbahn im Ausland fand er in den Jahren 1932–1934 eine zeitweilige Zufluchtsstätte an der Deutschen Universität Prag. Auf Vorschlag der Professoren Philipp Frank und Reinhold Fürth wurde er hier mit Gastvorlesungen über Atom- und Kernphysik betraut. Seine Vorlesungen erfreuten sich großen Zuspruchs seitens der Studenten und Pädagogen der Fakultät, in die gedruckten Vorlesungsverzeichnisse indes fanden sie keine Aufnahme. Ende 1933 beantragte Guido Beck an der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Deutschen Universität in Prag seine Habilitation in Physik. Das Habilitationsverfahren bestand er mit Erfolg und das Professorenkollegium der Fakultät sprach sich einstimmig für seine Habilitation aus. Das Ministerium für Schulwesen und nationale Aufklärung verzögerte jedoch die offizielle Bestätigung im Zusammenhang mit Informationen, wonach Guido Beck in die USA oder die Sowjetunion gehen wollte. Im August 1934 verließ Guido Beck die Tschechoslowakei. Aus der kurzen Zeit seines Wirkens an der Deutschen Universität Prag gingen mehrere gemeinsame Publikationen Guido Becks und des Assistenten des dortigen Physikalischen Instituts, Kurt Sitte, zur Kernphysik hervor.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Emilie Těšínská
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha
tesinska@cesnet.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 183–190

ZALOŽENÍ ACADEMIE PETRINY V ROCE 1775. PŘÍSPĚVEK K POČÁTKŮM VYŠŠÍHO VZDĚLÁVÁNÍ V LOTYŠSKU

LENKA VAŠKOVÁ

THE FOUNDATION OF ACADEMIA PETRINA IN 1775. CONTRIBUTION TO THE BEGINNINGS OF HIGHER EDUCATION IN LATVIA

This article examines the foundation of a school called Academia Petrina, the first education institute akin to university in the territory of current Latvia. Attention is paid especially to the foundation charters, which were authored by Johann Georg Sulzer, an important Swiss theologist, philosopher, and proponent of Enlightenment.

Keywords: Academia Petrina – educational institutions – Duchy of Courland – Johann Georg Sulzer – Petr Biron – 18th century

DOI: 10.14712/23365730.2018.30

Dějiny vzdělanosti stály dlouhou dobu spíše na okraji zájmu historiků, i když se v posledních několika desetiletích tento trend začíná měnit. V českém prostoru je pochopitelně největší pozornost věnována zdejším vzdělávacím institucím, případně školám, které mají nějakou vazbu na naše prostředí. Zvýšený zájem vzbuzují rovněž školská zařízení nacházející se ve vyspělých zemích, hlavně pokud jde o přenos vědění a komunikaci intelektuálů, což je téma spojené s dějinami vzdělanosti zejména v době osvícenství. Vzdělávací zařízení nacházející se na periferiích politicky a hospodářsky významných oblastí obvykle mnoho zájmu nevyvolávají, i když jejich historie bývá často stejně pozoruhodná. Právě takový příklad představuje Academia Petrina, založená v roce 1775 v Kuronském vévodství.

Nejcennější informace k dějinám škol a často také opisy archivních pramenů a podrobné statistiky, které jinde lze jen těžko nalézt, poskytují publikace vydávané obvykle u příležitosti výročí založení dané instituce. Výjimkou není ani lotyšská Academia Petrina.[1] Moderní syntéza věnující se dějinám lotyšského školství zatím chybí, zpracovány byly jen dílčí části. Stále platné tak zůstávají práce německy píšících historiků z 19. a počátku 20. století. Veřejných městských škol, které tvořily základ školského systému Kuronského

[1] Johann Daniel Braunschweig, *Die Geschichte des Gymnasium illustre zu Mitau während der ersten fünfzig Jahre seines Wirkens. Programm zur fünfzigjährigen Stiftungsfeierdieser Anstalt am 17. Junius 1825*, Mitau 1825; Karl Dannenberg, *Zur Geschichte und Statistik des Gymnasiums zu Mitau. Festschrift zur Säcularfeier des Gymnasiums am 17. Juni 1875*, Mitau 1875.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

vévodství, si všímá studie Gustava Otta.[2] Nejpodrobněji se dějinami Academie Petriny zabýval William Meyer, který na toto téma napsal disertační práci, jež byla později vydána tiskem.[3] Z nejnovějších německojazyčných děl je potřeba zmínit studii Ericha Donnerta.[4] Z lotyšsky psaných prací se dějinám akademie nejvíce věnuje monografie *Jelgavas Pētera akadēmija*, jejímiž autory jsou lotyšští historici Jānis Stradiņš a Heinrihs Strods.[5] Příznačný je i fakt, že v nejpodrobnějším zpracování lotyšské historie v českém prostředí, tedy v *Dějinách pobaltských zemí* z nakladatelství Lidové noviny, je dějinám vzdělanosti věnována jen zcela okrajová pozornost.[6]

V letech 1561–1795 se na území dnešního jihozápadního Lotyšska rozkládalo Kuronské a zemgalské vévodství (zkráceně označované také jako Kuronsko). Formálně bylo Kuronsko polským lénem, nicméně polský vliv na vévodství postupně slábl a v 18. století začalo do kuronských vnitřních záležitostí stále více zasahovat Rusko. Hlavním městem Kuronska byla Mitava (dnešní Jelgava). Většina obyvatel byla augsburského vyznání. Vládnoucí vrstvy a střední třída pocházely zejména z řad pobaltských Němců, kteří představovali vzdělanou menšinu, zatímco většinu obyvatelstva tvořili lotyšští zemědělci, kteří byli často negramotní.

První pokusy o založení univerzity v Kuronsku se objevily už na počátku 17. století.[7] Snahy tehdejšího kuronského vévody Fridricha Kettlera však přerušila třicetiletá válka. Neúspěchem skončily také pokusy vévody Jakuba Kettlera. V první polovině 18. století se země musela potýkat s řadou vnitřních i zahraničních problémů, takže pro rozvoj školství nebyly vhodné podmínky. Situace se změnila až za vlády vévody Petra Birona.[8]

Petr Biron chtěl původně založit univerzitu se čtyřmi fakultami. Vzhledem ke skutečnosti, že Kuronsko bylo formálně stále polským lénem, bylo založení univerzity podmíněno souhlasem polského krále. Vévoda správně předpokládal, že by se polský král zdráhal souhlasit se založením protestantské univerzity (a zvláště evangelické teologické fakulty),

2 Gustav Otto, *Die öffentlichen Schulen Kurlands zu herzoglicher Zeit 1567–1806*, in: Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1903, Mitau 1904, s. I–CXIX.

3 William Meyer, *Die Gründungsgeschichte der Academia Petrina in Mitau. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärungszeit in Kurland*, in: Sitzungsberichte der kurzemer (kurländischen) Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresberichte des kurzemer (kurländischen) Provinzialmuseums in Jelgava (Mitau) aus den Jahren 1935/1936, Riga 1937, s. 35–168.

4 Erich Donnert, *Wissenschaftslehre und Bildung am Gymnasium Academicum zu Mitau 1775 bis 1806*, in: Richard Georg Plaschka – Karlheinz Mack (Hgg.), Wegenetz europäischen Geistes. Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg, 1, Wien 1983, s. 178–205.

5 Jānis Stradiņš – Heinrihs Strods, *Jelgavas Pētera akadēmija*, Rīga 1975.

6 Luboš Švec – Vladimír Macura – Pavel Štol, *Dějiny pobaltských zemí*, Praha 1996.

7 Carl von Rummel, *Curländische Landtags- und Conferential- Schlüsse von 1618 bis 1759*, Dorpat 1851, např. zápis ze zasedání zemského sněmu z 31. 8. 1618.

8 Petr Biron (1724–1800) se narodil jako nejstarší syn Ernsta Johanna Birona a jeho manželky Benigny Gottlieb von Trotta-Treydenové. Oba rodiče působili u dvora kuronské vévodkyně a budoucí ruské carevny Anny Ivanovny. Matka byla její dvorní dámou, otec zastával funkci komořího a byl také Anniným milencem a důvěrníkem. V roce 1737 se Ernst Johann Biron stal kuronským vévodou a o tři roky později také regentem za nezletilého ruského cara Ivana VI. U moci se udržel sotva dvacet dní, poté byl svržen a s celou rodinou poslán do vyhnanství na Sibiř. Návrat do Petrohradu jim byl umožněn až v roce 1762. O rok později Ernst Johann znovu usedl na kuronský vévodský stolec. Petr Biron se ujal vlády v Kuronsku po otcově abdikaci v roce 1769. Doba jeho vlády byla naplněna neustálými spory o moc mezi vévodou a kuronskou šlechtou. Podrobněji viz Lenka Vašková Šínová, *Courland during the Reign of Peter von Biron (1769–1795)*, Littera Scripta 8/2, 2015, s. 151–162.

protože by tím porušil kanonické právo a popudil papeže. Jednání s polským králem mohlo v lepším případě založení univerzity výrazně zdržet, v horším by k němu vůbec nemuselo dojít, a proto vévoda přehodnotil své plány a rozhodl se založit akademii, která měla být jakýmsi mezičlánkem mezi univerzitou a gymnáziem. Jeho cílem bylo vybudovat v hlavním městě moderní a všeobecně uznávaný vzdělávací ústav v duchu osvícenských zásad, aby kuronští studenti nemuseli odjíždět za vzděláním do zahraničí. Návrh na založení akademie předložil kuronskému zemskému sněmu v roce 1772.[9]

Současníci označovali instituci jako akademické gymnázium, což ale neodpovídá definici tohoto termínu v dnešním slova smyslu. Instituce získala stejná práva a privilegia, jaká měly evropské univerzity, a proto jsem se rozhodla označovat ji termínem akademie.

Úkolem připravit vše potřebné pro založení nového vzdělávacího ústavu pověřil vévoda Petr Biron sekretáře Friedricha Wilhelma von Raison,[10] který měl jako univerzitně vzdělaný právník dostatečné povědomí o požadavcích na obdobné instituce a který si velmi dobře uvědomoval, že pokud má být akademie úspěšná, musí pro ni získat odborníky ze zahraničí, a proto bude nutné sestavit kvalitní vzdělávací program.[11] Navrhl tedy vévodovi, aby vypracováním zakládacích akt, jež měly obsahovat také výchovně-vzdělávací plán, pověřil švýcarského teologa, filozofa a člena berlínské akademie věd Johanna Georga Sulzera.[12] Skutečnost, že volba padla na vzdělance působícího v Prusku, odrážela význam vazeb na pruské intelektuální prostředí. O okolnostech svého zapojení do založení mitavské akademie se Sulzer ve svých pamětech vyjádřil následujícím způsobem: „*Obdržel jsem dopis od kuronského vévody, ve kterém mi sdělil, že se rozhodl založit v Mitavě akademické gymnázium a že si přeje, abych připravil zakládací akta. Po bližším objasnění záměru jsem načrtl návrh, který jsem hodlal později pečlivě rozpracovat, a tento návrh jsem poslal vévodovi k vyjádření. K mému překvapení a zděšení jsem po nějaké době obdržel místo očekávaných připomínek svůj plán v tištěné podobě, jež měla pro nově vzniklou instituci platnost zákona.*“[13] Ačkoliv Sulzer neuvádí žádnou specifikaci času, lze předpokládat, že byl požádán o vypracování návrhu v létě roku 1772 a tento návrh pak projednával kuronský

[9] August (Ernst) Seraphim, *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands von der „Aufsegelung“ des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich*, II, Reval 1896, s. 638; Victor von Wilpert, *Geschichte des Herzogtums Kurland*, Berlin 1917, s. 46; J. D. Braunschweig, *Die Geschichte*, s. 4; W. Meyer, *Die Gründungsgeschichte,* s. 69.

[10] Friedrich Wilhelm von Raison (1726–1791) se narodil v Koburku jako syn francouzského protestantského emigranta, který vyučoval logiku a metafyziku na gymnáziu. Vystudoval práva v Jeně a poté působil jako vychovatel mladého barona von Campenhausen v Livonsku a doprovázel ho na jeho zahraničních cestách. V roce 1762 se stal kabinetním sekretářem kuronského vévody Ernsta Johanna Birona. Poté sloužil i jeho synu Petrovi, který ho za věrné služby odměnil pozemkovým majetkem v Kuronsku. Raison byl velmi inteligentní a ovládal několik evropských jazyků. Pruský král Fridrich Vilém ho povýšil do šlechtického stavu a jmenoval ho tajným radou.

[11] K. Dannenberg, *Zur Geschichte*, s. VI.

[12] Johann Georg Sulzer (1720–1779) se narodil ve Winterthuru ve Švýcarsku. Vystudoval teologii v Curychu, ale zajímal se také o matematiku a filozofii. Krátkou dobu se živil jako pastor. Poté působil jako domácí učitel nejprve ve Švýcarsku a od roku 1743 v Magdeburku. V roce 1747 se stal profesorem matematiky na Joachimsthalsche Gymnasium v Berlíně. V roce 1750 byl jmenován řádným členem berlínské akademie věd. Od roku 1775 řídil filozofickou sekci akademie věd. Byl stoupencem filozofie německého osvícenského filozofa Christiana Wolffa, což se projevilo i v jeho dílech.

[13] Johann Georg Sulzer, *Lebensbeschreibung*, hgg. von Johann Bernhard Merian – Friedrich Nicolai, Berlin – Stettin 1809, s. 57.

zemský sněm na zasedání 6. října 1773. Jako vzor posloužilo Sulzerovi zákonné ustanovení akademického gymnázia v Mohuči.[14]

Sulzerův návrh zakládacích akt se dělil do šesti částí. V první jsou popsány cíle a všeobecný charakter akademie. Cílem nové vzdělávací instituce mělo být poskytnutí potřebných znalostí kuronské mládeži ze šlechtických i měšťanských vrstev, které mělo navázat na předcházející výuku a připravit ji pro studium na univerzitě nebo pro výkon povolání. Budoucím teologům, úředníkům i armádním důstojníkům mělo studium na akademii poskytnout plnou kvalifikaci pro jejich působení. U nastávajících lékařů, právníků a filologů se předpokládalo další studium na univerzitě. Sulzer jako stoupenec osvícenských ideálů oceňoval význam klasických jazyků, ale zároveň se domníval, že je potřebné studovat také evropské jazyky, a proto zařadil do osnov výuku francouzštiny, italštiny a angličtiny. K utužení těla měly sloužit předměty jako tanec, šerm a jízda na koni.[15]

Ve druhé části Sulzer definoval, jaké předměty mají být na akademii vyučovány a jaká učitelská místa zde mají být zřízena. Akademie byla rozdělena na dvě části – „*literární nebo nižší třídu*“ a „*vědeckou nebo vyšší třídu*“. Studium v každé z nich trvalo dva roky. V literární třídě se vyučovala zejména němčina, latina, řečtina, aritmetika, geografie, historie a evropské jazyky. Ve vědecké třídě byli studenti vzděláváni v matematice, fyzice, přírodopise, historii, filozofii, přírodních vědách a rétorice. Budoucí teologové museli navíc absolvovat přednášky z teologie a orientálních jazyků. Nastávající právníci se měli vzdělávat rovněž v římských starožitnostech a římském právu a příští lékaři v lékařské vědě, biologii a chemii. Výuku mělo zajišťovat celkem devět profesorů: teologie, právních věd, filozofie, fyziky, matematiky, historie, rétoriky, latinského jazyka a řeckého jazyka. Dále mělo na akademii působit sedm učitelů jazyků a umění.[16]

Třetí část Sulzerova návrhu obsahuje obecné pokyny pro učitele, jak vést výuku. Sulzer jako protestant kladl velký důraz na morálku, a proto i během vyučování měly být studentům vštěpovány morální zásady. Vzdělávání nemělo probíhat mechanicky, ale tak, aby studentům poskytlo schopnost nezávisle zpracovat předkládaný materiál a utvořit si vlastní úsudek. Přednášky měly probíhat ve stylu přátelského rozhovoru.[17]

Ve čtvrté části Sulzer poskytuje podrobnější pokyny každému profesorovi a rozepisuje se zejména o moderních metodách výuky, které by se při vyučování daného předmětu měly používat. Například profesorovi historie Sulzer doporučoval hojné využívání map a neopomíjení geografických znalostí. Vzhledem k šíři historie navrhoval Sulzer zaměřit se zejména na výuku dějin velkých národů. Profesor filozofie neměl vnucovat studentům svůj názor, jako by byl jediný správný, ale naopak jim měl ukázat, že na jeden problém může existovat více úhlů pohledu. Sulzer považoval za vhodné seznamovat studenty jak s názory nejslavnějších filozofů starověku, tak i moderní doby. Tato různorodost je měla naučit slepě nepřijímat názory jiných. Právě ve třetí a čtvrté části se nejvíce projevily Sulzerovy osvícenecké názory, které byly na danou dobu značně moderní.[18]

[14] E. Donnert, *Wissenschaftslehre*, s. 182.

[15] Johann Georg Sulzer, *Entwurf der Einrichtung des von Sr. Hochfürstl. Durchlaucht, dem Herzoge von Courland, in Mitau neugestifteten Gymnasii Academici*, Mitau 1773, citováno z K. Dannenberg, *Zur Geschichte*, kde se nachází opis dokumentu, s. 229–230.

[16] Tamtéž, s. 230–231.

[17] Tamtéž, s. 231–235.

[18] Tamtéž, s. 240, 247–248.

V páté části Sulzer stanovil a rozdělil výuku obou částí akademie. V literární třídě se mělo vyučovat dvacet osm hodin týdně. Výuka probíhala vždy od osmi do jedenácti a poté od dvou do čtyř odpoledne, jen sobotní odpoledne měli mít studenti volné. Ve vědecké třídě se měli studenti vzdělávat třicet čtyři hodin týdně. Sulzer také přesně stanovil, kolik hodin týdně se má který předmět vyučovat.[19]

V poslední části se Sulzer zabýval správním uspořádáním akademie. V čele akademie stál rektor, jehož funkční období bylo jeden rok. Prvním rektorem se stal profesor, který měl nejstarší jmenování. V dalším roce následoval druhý služebně nejstarší profesor, až se vystřídali všichni a začalo se znovu od začátku. Služebně nejmladšímu profesorovi připadla úloha sekretáře. Když se tento profesor stal rektorem, měl se role sekretáře ujmout druhý služebně nejmladší profesor. Všichni profesoři tvořili tzv. kolegium, jehož úkolem bylo udržování všeobecného pořádku a disciplíny. Sulzer deklaroval, že profesoři jsou si všichni rovni a rektor má být považován za prvního mezi rovnými. Učitelé jazyků a umění byli podřízeni kolegiu profesorů. Každý týden se kolegium scházelo na pravidelném zasedání, kterému předsedal rektor. Během těchto porad se probíralo zejména chování a prospěch studentů. Každý vyučující měl mít osobní dohled nad určitým počtem studentů. Pokud rodiče těchto studentů nežili v Mitavě, měl učitel dohlédnout na to, aby byli ubytováni ve slušných penzionech a čas od času je měl navštívit a zkontrolovat.[20]

Vévoda Petr Biron podepsal zakládací akta 8. června 1775. Následně ještě musel založení schválit polský král, který tak učinil 20. června téhož roku ve Varšavě. Dne 29. června 1775 byla akademie slavnostně otevřena, ačkoliv výuka probíhala už od února 1775.[21]

Sulzer rovněž doporučil vhodné profesory, přičemž většina jím navržených osob byla přijata. Pro všechny tyto profesory byl charakteristický nízký věk (jejich průměrný věk se pohyboval kolem třiceti let). Většina z nich pocházela z oblasti dnešního Německa, patřila mezi stoupence ideálů osvícenství a také udržovala kontakty s předními evropskými učenci.[22] Mezi studenty převažovali v prvních letech příslušníci středních a nižších vrstev (synové obchodníků, řemeslníků a úředníků). Na akademii však studovali také synové nevolníků, což je jev, který je známý i z Polska nebo Ruska.[23]

Kuronský vévoda udělil akademii i profesorům řadu práv a privilegií. Akademie například směla vydávat vlastní noviny. Profesoři byli osvobozeni od některých daní a získali svobodu slova. Kromě platu měli rovněž nárok na určité množství naturálií (zejména obilovin). Mezi další práva profesorů patřilo třeba právo volby nových členů akademie, kteří měli obsadit uvolněná místa. Po desetileté službě získávali právo na důchod. Privilegia profesorů se vztahovala také na jejich rodiny, tedy na manželky, vdovy a děti, které ještě spadaly pod otcovskou autoritu. Kolegium profesorů disponovalo právními pravomocemi. Bylo mu svěřeno řešení lehčích přestupků a trestních činů. Závažnějšími přečiny se měl zabývat vrchní nebo apelační soud, jemuž předsedal sám vévoda.[24]

[19] Tamtéž, s. 252–253.
[20] Tamtéž, s. 254–256.
[21] J. D. Braunschweig, *Die Geschichte*, s. 5.
[22] Ke korespondenci jednoho z profesorů např. Hanspeter Marti, *Aufklärung in Kurland im Spiegel der Freundschaft des Astronomen Johann III Bernoulli und mit Johann Jakob Ferber, Professor an der Academia Petrina in Mitau*, in: Axel E. Walter (Hg.), Regionaler Kulturraum und intellektuelle Kommunikation vom Humanismus bis ins Zeitalter des Internet, Amsterdam – New York 2005, s. 489–520.
[23] E. Donnert, *Wissenschaftslehre*, s. 199.
[24] K. Dannenberg, *Zur Geschichte*, s. XVII–XVIII; W. Meyer, *Die Gründungsgeschichte*, s. 130.

Petr Biron podporoval akademii také materiálně. Už v roce 1773 jí věnoval budovu bývalého knížecího paláce v Mitavě, která byla zbořena a na jejím místě byla kuronským dvorním architektem Severinem Jensenem postavena zcela nová stavba.[25] Vévoda se také významně podílel na vybudování akademické knihovny, jejímž základem se stala sbírka knih dvorního rady Christopha Antona Tottiena, kterou v roce 1773 koupila vévodkyně-vdova Benigna a poté ji věnovala svému synovi. Petr Biron pak sbírku použil jako základ akademické knihovny a dokoupil řadu dalších publikací. Knihovna byla vévodou slavnostně otevřena 15. října 1775 a v této době čítala již 15 000 svazků. Od počátku sloužila jako veřejná knihovna nejen pro studenty a vyučující, ale i pro všechny ostatní obyvatele Mitavy.[26] Švýcarský astronom a matematik Johann Bernoulli, který Kuronsko navštívil v roce 1778, hodnotil knihovnu i celou akademii kladně a ve svých pamětech se dokonce vyjádřil k obsahu knihovny: „*Nejpočetnější byly knihy klasických autorů a právnické práce, přičemž většina z nich pochází z aukcí v Berlíně; sbírka knih věnovaných matematice a přírodním vědám je však stále poměrně malá*“.[27]

Jak už sám Sulzer zmínil ve svých pamětech, jeho zakládací akta představovala pouze návrh, a proto nerozebíral některé administrativní záležitosti do detailů. Rektor byl pouze čestnou funkcí a praxe ukázala, že je potřeba, aby reálná moc byla soustředěna v rukách jedné osoby. Proto došlo ke zřízení funkce prorektora, jehož funkční období trvalo rovněž jeden rok.[28]

V předložené studii byl podrobně popsán proces založení Academie Petriny. Omezený prostor umožnil sledovat jen samý počátek její existence, nikoli její další fungování. I přesto lze konstatovat, že Academia Petrina byla první vzdělávací institucí univerzitního charakteru na území dnešního Lotyšska a její vznik odpovídá trendům evropského školství v 18. století. Jednalo se svým charakterem o bezesporu moderně koncipované vzdělávací zařízení, jehož fungování bylo založeno na principech osvícenství. Academia Petrina dokládá, že ani periferní oblasti jako je Pobaltí nestály stranou procesu, který postupně měnil charakter vyššího školství v Evropě. Díky dobře dochované pramenné základně lze celý proces sledovat z několika rovin a získat tak poměrně komplexní obraz. Cenným poznatkem je i potvrzení provázanosti vzdělaneckého prostředí, ať již jde o těsné vazby na pruské učence nebo cirkulaci intelektuální elity napříč evropskými zeměmi. Celý ambiciózní projekt byl nakonec obětí politických zvratů. V roce 1795 Kuronské a zemgalské vévodství zaniklo, neboť v rámci třetího dělení Polska bylo připojeno k ruskému impériu. Academia Petrina ještě určitou dobu pokračovala ve své činnosti, chvíli dokonce jako univerzita, posléze se však její status změnil. Byla zbavena všech akademických privilegií, stala se obyčejným gymnáziem a v této podobě de facto funguje dodnes. Mezi její absolventy patří řada významných osobností, které působily nejen v Lotyšsku, ale i v zahraničí.

[25] J. D. Braunschweig, *Die Geschichte*, s. 4.

[26] Klaus Garber, *Schatzhäuser des Geistes. Alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 150.

[27] Johann Bernoulli, *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Kurland, Rußland und Polen in den Jahren 1777 und 1778*, 3, Leipzig 1779, s. 241–242.

[28] E. Donnert, *Wissenschaftslehre*, s. 196.

Obr. 1 Původní budova Academie Petriny, v níž dnes sídlí Jelgavské muzeum historie a umění Ģedertse Eliasse. Foto autorka.

LENKA VAŠKOVÁ

Die Gründung der Academie Petrina im Jahre 1775. Ein Beitrag zu den Anfängen der höheren Bildung in Lettland

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag beschäftigt sich mit der Gründung der Academie Petrina genannten Schule, der ersten höheren Bildungseinrichtung universitären Charakters auf dem Gebiet des heutigen Lettland. Eingehende Aufmerksamkeit ist insbesondere der Gründungsakte gewidmet, deren Verfasser der bedeutende Schweizer Theologe und Philosoph der Aufklärung Georg Sulzer war. Dieses Dokument bestimmte Ziele und Charakter der neu entstandenen Bildungseinrichtung, definierte, welche Fächer und in welcher Stundenzahl unterrichtet werden sollten, empfahl die Unterrichtsmethoden, bestimmte die Pflichten der Lehrer und befasste sich zugleich mit der Verwaltungsstruktur einschließlich der inneren Organisation des Lehrerkollegiums. Primäres Ziel des Gründers der Academie Petrina, des kurländischen Herzogs Peter von Biron, war es, in der Hauptstadt des Herzogtums ein modernes und allgemein anerkanntes Bildungsinstitut im Geiste der Aufklärung und ihrer Grundsätze zu errichten, damit die kurländischen Studierenden nicht ins Ausland gehen mussten, um sich zu bilden. Daneben hoffte er auf die Herausbildung einer einheimischen Bildungsschicht, die bei der Leitung des Staates von Nutzen sein könnte. Der Herzog erteilte der Academie Rechte und Privilegien und unterstützte sie auch materiell. Zugleich lud er Fachleute aus dem Ausland

nach Lettland ein, so dass an der Academie in den ersten Jahren ihres Bestehens eine Reihe bedeutender europäischer Gelehrter wirkte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Lenka Vašková
Ústav dějin a archiv UK, Praha
lenka.vaskova@ruk.cuni.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 191–207

MASARYKOVA STÁTNÍ ŠKOLA ZDRAVOTNÍ A SOCIÁLNÍ PÉČE V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

RŮŽENA ZAORALOVÁ – ROMAN ZAORAL

MASARYK STATE SCHOOL FOR NURSES IN PUBLIC HEALTH AND SOCIAL CARE IN THE INTERWAR PERIOD

This study focuses on the first three years (1936–1938) in the history of Masaryk State School in Prague, which introduced a new integrated approach to the duties and competences of nurses and social workers in interwar Czechoslovakia. This unique institution was supported by the Rockefeller Foundation. Surprisingly, although education of knowledgeable nurses in public health and social work is a highly relevant subject, especially in connection with a growing role of home care, this school had as yet received little attention. The study is based on an analysis of Czechoslovak and US (Rockefeller Foundation) archival sources of institutional, legislative, and personal nature (correspondence and diaries). The authors take into account 1920s and 1930s discussions on the notion of a combined nurse and social worker; highlight problems which attended the establishment of Masaryk State School, and show how its profile and curriculum differed from other nursing schools in interwar Czechoslovakia.

Keywords: Masaryk State School – education in nursing and social work – health policy – teaching focus – interwar Czechoslovakia (1918–1938)

DOI: 10.14712/23365730.2018.31

Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče (MSŠZSP) představovala v meziválečném Československu nový typ ošetřovatelských škol, o jehož celosvětové rozšíření po první světové válce intenzivně usilovali pracovníci Rockefellerovy nadace (Rockefeller Foundation, RF). Koncept školy vycházel z teorie o racionalizované medicíně a humánní ekonomii, které prosazoval belgický sociální lékař René Sand (1877–1953). Její oporou byla starší anglická teze o „začarovaném kruhu bídy a nemoci“: lidé jsou nemocní, protože jsou chudí, a chudí jsou proto, že jsou nemocní. Tento začarovaný kruh měl být podle Sanda rozetnut racionalizačními opatřeními v péči o zdraví.[1] Finanční prostředky na tato opatření měly pocházet převážně od podnikatelů. Nejvýraznějším příkladem byl bezpochyby americký petrolejářský magnát a filantrop John D. Rockefeller (1839–1937), jehož nadace, založená v roce 1913 s nesmírně ambiciózní vizí zajistit blahobyt lidstva na celém světě, v roce 1916 finančně podpořila vznik School of Hygiene and Public Health jako součásti Univerzity Johnse Hopkinse v Baltimoru. Šlo o první instituci svého druhu na

[1] Kerstin Eilers, *René Sand (1877–1953) and His Contribution to International Social Work, IASSW-President 1946–1953*, Social Work and Society 5/1, 2007, nestr. Dostupné z: <http://www.socwork.net/sws/article/view/124/540> (6. 2. 2017).

© 2017 The Authors. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

světě. Druhou školou založenou Rockefellerovou nadací v USA se stala Harvard School of Public Health v Bostonu. Škola vznikla již v roce 1913, k Harvardově univerzitě však byla přičleněna teprve v roce 1922.

Významnou platformu k prosazení Sandova pojetí představovala první světová konference o sociální práci, která se uskutečnila v Paříži v roce 1928 a kterou řídila Alice Masaryková (1879–1966), první předsedkyně Československého červeného kříže, spolu s René Sandem, který tehdy zastával pozici generálního tajemníka Ligy Červených křížů. Konference podnítila mezinárodní diskusi o novém typu sociálně zdravotní sestry a stala se zároveň impulsem k budování mezinárodní sítě škol zaměřených na výchovu těchto pracovnic. Důraz byl přitom kladen na mezinárodní vztahy, neboť sociální péče se podle přesvědčení Alice Salomonové (1872–1948), přední německé průkopnice na tomto poli, nemůže ze své podstaty uzavírat do hranic jednotlivých států.[2]

V rámci racionalizačního hnutí bylo zapotřebí, aby nemocnice v sobě soustředily jak všechny formy léčebné a preventivní péče, tak i praktické sociálně-lékařské činnosti. Soustředění všech sociálně-zdravotních aktivit do jednoho místa mělo zaručovat hospodárnost a nižší finanční náročnost. Vzhledem k stálému nedostatku financí ve státní správě byla racionalizace zdravotnictví nezbytnou podmínkou jeho rozvoje. Cílem měla být integrace zdravotní a sociální péče v rámci holistického pojetí člověka a snaha poskytnout nemocnému odbornou péči i po odchodu z nemocnice. Vycházelo se z představy, že tohoto cíle mohou dosáhnout jen státní nemocnice; ostatně i proto se RF primárně orientovala na spolupráci se státem. Vzorovými nemocnicemi se měly stát zejména ty státní, které Československá republika převzala podle recipovaných maďarských zákonů (Bratislava, Košice, Žilina, Chust), a také podle zákona č. 242/1920 Sb. postátněné nemocnice (Královské Vinohrady, Ostrava, Lučenec a Mukačevo).[3] Vedoucí pozici mezi nimi zaujímala nemocnice na Královských Vinohradech, při níž vznikla v roce 1936 škola vzdělávající sociálně-zdravotní typ sestry. Díky iniciativě lékaře Bohuslava Alberta se model moderního nemocničního zařízení podařilo prosadit rovněž v soukromé nemocnici Tomáše Bati ve Zlíně.[4] Provoz většiny zdravotnických zařízení v ČSR si naopak vystačil s tradičním konceptem nemocniční sestry.

Po dlouhých diskusích mezi státem, reprezentovaným ministerstvy zdravotnictví, sociální péče a školství, a RF, která nový typ sociálně zdravotní sestry prosazovala a finančně podporovala, převládlo také v odborných kruzích v Československu přesvědčení, že stávající školní instituce v Praze (Státní ošetřovatelská škola a Vyšší škola sociální péče) neposkytují dostatečnou průpravu pro moderní sociálně-zdravotní práci a že je proto třeba zřídit školu nového typu, která by připravila absolventy s celostním přístupem k člověku. Toto pojetí vyžadovalo širší znalosti ze sociálních, zdravotních, právních i pedagogických disciplín.[5]

2 Alice Salomon, *Die Bedeutung internationaler Kongresse für die soziale Arbeit*, Deutsche Zeitschrift für Wohlfahrtspflege 10, 1927, s. 495–496.

3 *Zákon č. 242/1920 Sb. o prozatímní úpravě právních poměrů ústavů léčebných a humanitních v republice Československé, § 4.*

4 Hana Mášová, *Účelnost pro vyšší humanitu – lékař a organizátor Bohuslav Albert,* Dějiny věd a techniky (dále DVT) 31/1, 1998, s. 1–11.

5 Československá vlastivěda, 2, *Člověk*, Praha 1933, s. 534–535; srov. též Monika Vamberová, *Prof. MUDr. Theodor Gruschka (1888–1967). Osud mezi Prahou a Jeruzalémem*, diplomová práce, Fakulta sociálních věd UK, Praha 2001, s. 78.

Výchova sociálně-zdravotní sestry byla ve třicátých letech 20. století v odborných ošetřovatelských kruzích považována za správnou cestu pro směřování oboru. Vycházelo se z představy o blahobytné společnosti (*welfare society*), v níž smyslem není jen léčit, ale zejména nemocem předcházet, a to s ohledem na zájmy nemocného a jeho rodiny a tím i celé společnosti. Místo do té doby výhradně praktikované léčby nemoci mělo primárně jít o péči o zdraví. Sociálně-zdravotní sestrou se rozuměla ošetřovatelka, která ovládá zdravotní péči léčebnou a preventivní, sociální hygienu, propagaci zdravotních zásad a ošetřovatelskou službu v domácím prostředí pacienta.[6] Takový typ ošetřovatelek v Československu neexistoval, protože první ošetřovatelské školy se zaměřovaly výhradně na výchovu pracovnic pro nemocniční službu.

V roce 1925 působily na kontinentu již čtyři školy financované Rockefellerovou nadací; nejvýznamnější z nich byla v Lyonu a další pak v Krakově, Bělehradě a Záhřebu. Specifikem těchto škol bylo, že se v nich vzdělávaly budoucí sestry jak pro nemocniční péči, tak pro práci ve veřejném zdravotnictví a že byly přímo spojeny nejen s nemocnicí, ale také s univerzitou.[7] Dlouhodobým strategickým cílem RF bylo vybudovat co možná nejhustší síť moderních ošetřovatelských škol ve světě a postupně omezovat počty zahraničních stipendistek na angloamerických školách.[8]

Záměr RF zřídit takovou školu i v Československu se poprvé objevil v situační zprávě o stavu ošetřovatelského školství v Československu z roku 1922, jejíž autorkou byla Frances Elisabeth Crowellová, zástupkyně Mezinárodní zdravotní divize RF pro Evropu.[9] Uskutečnění tohoto plánu ovšem naráželo na řadu problémů. Na rozdíl od praxe ve Spojených státech školu nebylo možné zřídit bez schválení státních orgánů; a k tomu chyběla jak příslušná legislativa, tak vůle kompetentních orgánů. Nerozhodnost a často i neochota československých úřadů učinit relevantní rozhodnutí vedly později Crowellovou ke konstatování, že sousední země střední a jihovýchodní Evropy (Polsko, Maďarsko, Jugoslávie), které měly horší výchozí pozici, udělaly během dvacátých let ve veřejném zdravotnictví a ošetřovatelském školství větší pokrok než Československo.[10]

Crowellová vedla na toto téma řadu neúspěšných jednání také se Sylvou Macharovou, absolventkou vídeňské ošetřovatelské školy Rudolfinerhaus, která v letech 1923–1931 zastávala post ředitelky pražské ošetřovatelské školy. Macharová nechtěla udělit souhlas k přidělení pozemku na stavbu nové školy a odmítala rovněž myšlenku včlenit ji do struktury Státního zdravotního ústavu (SZÚ) a využít klinických možností nedaleké Vinohradské nemocnice s odůvodněním, že by prý bylo obtížné pracovat s řádovými sestrami, jejichž

[6] Výčet speciálních požadavků pro sociálně zdravotní službu sester podává Arnoštka Ripková, *Poslání ošetřovatelky při vztahu nemocnic k okolí (Zpráva pro mezinárodní sjezd nemocnic v Římě 1935)*, Československá nemocnice (dále ČN) 5, 1935, s. 159–163.

[7] *The Rockefeller Foundation Annual Report 1925*, New York 1925, s. 422. Dostupné z: <https://www.rockefellerfoundation.org/app/uploads/Annual-Report-1925.pdf> (6. 2. 2017).

[8] *DME Nursing Programme (Revised January 1928)*, in: 100 Years: The Rockefeller Foundation [online], © The Rockefeller Archive Center. Dostupné z: <http://rockefeller100.org/files/original/d2366beaed952cfd53ed18f6fb2dfd90.pdf> (6. 2. 2017).

[9] *Americká ošetřovatelka o našich poměrech*, Zprávy Československého červeného kříže (dále Zprávy ČSČK) 3, 1923, s. 14–16.

[10] Elizabeth Vickers, *Frances Elisabeth Crowell and the Politics of Nursing in Czechoslovakia after the First World War*, Nursing History Review 7, 1999, s. 67–96, zde s. 88.

mentalita je odlišná od mentality laických sester. Ideálem sestry bylo podle Macharové fungovat jako asistentka lékaře.[11]

Spor se vedl o včlenění veřejné zdravotní péče do ošetřovatelského programu. Odpor vůči nové škole, jež měla propojovat sociální a ošetřovatelskou péči, totiž vzbuzovaly obavy sociálních pracovnic, že by musely soutěžit na trhu práce s ošetřovatelkami školenými v komunitní péči a že by stát mohl Vyšší školu sociální péče zrušit, k čemuž také nakonec došlo. Absolventky této školy intervenovaly v roce 1927 u různých úřadů, aby místa pro sociální práci byla obsazována pouze kvalifikovanými sociálními pracovníky. V reakci na to svolalo vedení pražské ošetřovatelské školy 1. června 1927 poradu o reorganizaci Státní ošetřovatelské školy a Vyšší školy sociální péče.[12] Rezoluce žádala obě kompetentní ministerstva (zdravotnictví a sociální péče), aby se pokračovalo v jednání o tom, do jaké míry by bylo přičlenění obou škol pod stejné řízení možné. Vycházelo se z představy, že sociálně-zdravotní sestra by měla být vzdělávána na jedné škole, kterou by řídilo jedno ministerstvo. Jednání však nebyla příliš efektivní, neboť v listopadu 1929 ministerstvo zdravotnictví odmítlo projednávat návrh týkající se profilu a uplatnění absolventek obou škol v praxi s odůvodněním, že je stálý nedostatek kvalifikovaných sil, takže je účelné, aby se v sociálně zdravotní službě uplatňovaly absolventky obou škol.[13]

Od počátku se počítalo s tím, že nová škola bude spojena s Vinohradskou nemocnicí a se SZÚ. Plánem na jeho zřízení se zabýval již ministr zdravotnictví Vavro Šrobár (14. listopadu 1918 – 15. září 1920). Za jeho působení byl sjednán dar RF na vybudování ústavu. Smlouvu mezi ministerstvem zdravotnictví a RF z 25. srpna 1921, která obsahovala závazek nadace přispět na výstavbu ústavu částkou 26 984 600 Kč za podmínky, že ministerstvo zajistí k témuž účelu nejméně 23 471 700 Kč a že vybudování této instituce nebude trvat déle než šest let, podepsal tehdejší ministr Ladislav Procházka (15. září 1920 – 26. září 1921).[14] Pro ústav byl vybrán pozemek v bezprostředním sousedství Vinohradské nemocnice, plány navrhl architekt Rudolf Kvěch. Vznik a koncepce SZÚ nebyly dílem jedné osobnosti nebo jedné skupiny odborníků, ale výsledkem široké domácí diskuse, mezinárodních kontaktů, vývoje veřejného zdravotnictví v zahraničí a specifických podmínek v poválečném Československu. Ústav byl slavnostně otevřen 5. listopadu 1925.

Nedostatek pracovníků i financí a odpor univerzitních institucí, jejichž zástupci považovali nově založený ústav, první svého druhu ve střední Evropě, za nevítanou konkurenci, však znemožňovaly rozvinout vědecký program v plném původně zamýšleném rozsahu. Teprve ve třicátých letech se podařilo vybudovat pevnou organizační strukturu ústavu

[11] Tamtéž, s. 85, s odkazy na deník Frances Crowellové, uložený v Rockefeller Archive Center v New Yorku; srov. též Elizabeth Vickers, *Frances Elisabeth Crowell. An Evaluation of a European Nursing Experience,* diplomová práce, The University of West Florida, Pensacola 1996, s. 76. Dostupné z: <http://etd.fcla.edu/WF/WFE0000064/Vickers_Elizabeth_Dwyer_199612_MA.pdf> (6. 2. 2017).

[12] Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), fond Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče, podací protokol české ošetřovatelské školy, záznam č. 104, 1. 6. 1927. Do tohoto nezpracovaného fondu je uvedený protokol zařazen chybně, neboť pochází od jiného původce. Zájem o vzdělání v oblasti sociální péče projevovaly i samy žákyně pražské ošetřovatelské školy. Srov. AHMP, fond Česká státní škola ošetřovatelská, Praha 2, Nové Město, Ječná 4, k. 1, dopis studentek ošetřovatelské školy z 2. 2. 1929.

[13] AHMP, f. Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče, podací protokol české ošetřovatelské školy, záznam č. 207, 19. 11. 1929; srov. též Růžena Zaoralová, *Ošetřovatelské školství mezi tradicí a modernitou: snahy o prosazení anglosaského modelu v meziválečném Československu*, DVT 49/2, 2016, s. 87–107, zde s. 105–106.

[14] Jaroslav Kříž – Renata Beranová, *Historie Státního zdravotního ústavu v Praze*, Praha 2005, s. 9.

s následující náplní: výroba sér a očkovacích látek, biologická kontrola léčiv, bakteriologická a sérologická diagnostika, sociální hygiena, zdravotní výchova a propagace, zkoumání potravin a léčiv a chov pokusných zvířat. Součástí ústavu měla původně být také škola pro sestry sociálně-zdravotní péče, prosazovaná Bohumilem Vackem, ředitelem SZÚ (1928–1937).[15] Pro odpor učitelů lékařských fakult v Praze a Brně však škola nakonec k SZÚ připojena nebyla. Jeden z odpůrců, Josef Roček, profesor hygieny na brněnské univerzitě, odůvodňoval zamítavé stanovisko tím, že „*by na ni Státní zdravotní ústav nestačil vědeckou kapacitou ani dostatečným počtem schopných pedagogických sil*“.[16]

Velkým propagátorem školy byl Hynek Pelc (1895–1942), profesor sociálního lékařství a ředitel SZÚ (1938–1939), který jako stážista RF absolvoval studijní pobyty na Harvardově univerzitě, v Cambridgi a na Univerzitě Johnse Hopkinse v Baltimoru, kde získal doktorát z veřejného zdravotnictví. Pelc se na základě svých zkušeností z anglosaského světa zaměřoval na prolínání hygienicko-epidemiologického přístupu se sociálně-lékařským hlediskem, zaváděl do oboru statistické a sociologické metody a rozpracoval metodiku preventivní péče o kojence, děti a těhotné ženy. Ve veřejném zdravotnictví kladl důraz na prevenci a vysokou odbornost pracovníků, v nichž se snažil vyvolat zájem o modernizaci zdravotní výchovy a osvěty.[17]

Dříve než v Praze se naděje na založení nové školy vyskytla v roce 1925 v Brně, kde se lékařská fakulta již delší dobu pokoušela vytvořit ve spolupráci s ministerstvem zdravotnictví a Rockefellerovou nadací nový ústav amerického typu, jak o tom vypovídá dopis Hynka Pelce adresovaný Frances Crowellové.[18] Ta se chopila příležitosti a pokoušela se uvést projekt do praxe.[19] Plán však byl v roce 1929 vetován s tím, že lékařská fakulta se má primárně věnovat vědě, tedy medicíně, a nikoli ošetřovatelství; svou roli sehrála i námitka, že by absolventky takové školy nenašly uplatnění. Crowellová na to reagovala prohlášením, že mnoho uchazeček by raději šlo studovat ošetřovatelství než medicínu, kdyby prestiž povolání sestry vzrostla.[20]

Teprve pod vlivem debat o podobě vzdělávání na mezinárodních sjezdech v Bruselu[21] a Paříži,[22] s ohledem na rezoluci II. sjezdu diplomovaných sester v Praze[23] a poté, co se lékaři a ošetřovatelky z Československa seznámili během studijních pobytů v USA s tak

[15] Tamtéž, s. 22.

[16] Tamtéž, s. 18.

[17] Magdalena Česneková, *MUDr. Hynek Pelc, profesor sociálního lékařství a ředitel Státního zdravotního ústavu*, Praktický lékař 94/2, 2014, s. 99–101.

[18] E. Vickers, *Frances Elisabeth Crowell and the Politics of Nursing*, s. 81–82 s odkazy na korespondenci Frances Crowellové, uloženou v Rockefeller Archive Center v New Yorku.

[19] Z revidovaného ošetřovatelského programu RF z ledna 1928 je zřejmé, že záměrem nadace bylo vytvořit v Praze a Brně nový typ sociálně zdravotní školy, pokud o to místní úřady požádají, respektive umístit takovou školu, pokud by to bylo možné, jen na jednom místě. Srov. *DME Nursing Programme (Revised January 1928)*, in: 100 Years: The Rockefeller Foundation [online], © The Rockefeller Archive Center. Dostupné z: <http://rockefeller100.org/files/original/d2366beaed952cfd53ed18f6fb2dfd90.pdf> (6. 2. 2017).

[20] E. Vickers, *Frances Elisabeth Crowell and the Politics of Nursing*, s. 86 s odkazy na korespondenci Frances Crowellové, uloženou v Rockefeller Archive Center v New Yorku.

[21] Josefa Filipová, *Ošetřovatelství na mezinárodní konferenci v Bruselu*, Zprávy ČSČK 10, 1930, s. 157–158.

[22] Julie Molnárová, *Mezinárodní kongres sester ošetřovatelek*, ČN 3, 1933, s. 251–253.

[23] AHMP, fond Spolek diplomovaných sester, k. 69; srov. též *Sborník II. sjezdu diplomovaných sester ošetřovatelek v ČSR*, Praha 1932.

zvanou epidemiologickou metodou,[24] se podařilo ve vládě za vydatné pomoci Alice Masarykové založení nové školy prosadit.

Škola byla formálně zřízena na základě usnesení vlády ČSR ze dne 26. září 1930 ministerstvem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy za součinnosti RF a ministerstva sociální péče. V reakci na to správa nadačního fondu RF schválila dne 10. prosince 1930 finanční podporu ve výši 100 000 USD na stavbu a vybavení školy a 25 000 USD na provoz. Škola však byla otevřena až v únoru 1936. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava byl kontakt školy s RF přerušen a na doporučení Frances Crowellové nepodporovat protektorátní vládu zůstala poslední částka ve výši 6 700 USD nevyplacena.[25]

Správu školy řídilo kuratorium, které se skládalo ze dvou zástupců z každého ze tří ministerstev (ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, ministerstvo sociální péče a ministerstvo školství a národní osvěty) s hlasem rozhodujícím a z ředitelky školy a její zástupkyně s hlasem poradním. Řízení školy třemi subjekty bylo podrobováno kritice, protože všechna jednání a rozhodování byla zdlouhavá a nepružná. Kuratorium rozhodovalo o správě rozpočtu, přípravě statutu školy a jejích osnov, o obsazování učitelských míst a o přijímání a propouštění studentek.[26]

Výuka začala 15. února 1936, škola však byla slavnostně otevřena až 7. března 1936 u příležitosti 86. narozenin T. G. Masaryka, a to pod názvem „Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče“.[27] Proti původním plánům RF se ji nepodařilo institucionálně propojit ani se SZÚ, ani s univerzitou. Škola byla určena pro absolventky středních škol.

Theodor Gruschka, přední znalec v oboru hygieny, který se společně s ministrem zdravotnictví Ludwigem Czechem podílel na přípravě koncepce školy, kladl na budoucí sociálně-zdravotní pracovnice enormní nároky. Jejich úkolem v nemocnici mělo být získávat informace o pacientovi a jeho sociálních poměrech, sdělovat poznatky lékaře nemocným, bojovat v rámci edukace proti předsudkům a pověrám a organizovat materiální pomoc jedincům v nouzi. Možnosti uplatnění absolventek se mimo nemocnice měly rozšířit i na místa ve speciálních léčebných ústavech, ozdravovnách, sanatoriích a lázních; působit měly rovněž v úřadovnách sociální a zdravotní péče, v preventivních poradnách všeho druhu, v humanitních a sociálních zařízeních (jesle, denní útulky, sirotčince, chorobince a chudobince) a prostřednictvím následné péče zajišťovat dohled nad nemocným po propuštění z nemocnice. V rámci praktického výcviku se studentky měly v nemocnicích seznamovat s dokumentací pacienta a měly při vizitách referovat o svých zjištěních. Studentka musela zvládnout základní péči o nemocného, asistenci při vyšetřování, antropometrická měření, laboratorní vyšetření, dezinfekci, péči o ženu před porodem a po něm, péči o kojence, přípravu základních diet, fototerapii, obvazovou techniku a první pomoc, léčebný tělocvik a masáže.[28]

První roky existence školy provázely spory se stoupenci dominantní pozice sociální péče ve výuce, kteří usilovali o to, aby škola spadala pod ministerstvo sociální péče. Přestože byl

[24] Hazel A. Goff, *Ošetřovatelství v Československu*, ČN 4, 1934, s. 243–247.

[25] Rockefeller Archive Center (dále RAC), fond Rockefeller Foundation (FA 395), field offices, Paris, RG 6, SG 1, k. 20, složka 218 IHD – Czechoslovakia, Prague School for Nurses in Public Health and Social Medicine, 1937–1939, dopis F. E. Crowellové A. J. Warrenovi, 21. 8. 1939.

[26] Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 15, sign. A 3111, schůze kuratoria MSŠZSP, návrh organizačního statutu školy, dohodnutý na poradě konané 23. 8. – 24. 8. 1935, bod I.

[27] Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond Alice Masaryková, k. 304.

[28] Theodor Gruschka, *O výcviku sociálních sester v nemocnici*, ČN 6, 1936, s. 127–132.

koncept nové školy dlouho projednáván, stále se nedařilo dosáhnout shody mezi představami zástupců státu a RF v otázce profilu absolventek. Zatímco ze strany československých odborníků podporovaných Alicí Masarykovou měla být cílem výchova sociálních pracovnic s kompetencemi v oblasti ošetřovatelství, a v tomto smyslu byla nová škola chápána spíše jako náhrada za zaniklou Vyšší školu sociální péče, ze strany RF mělo jít naopak o školu, která by primárně vychovávala ošetřovatelky s kompetencemi v oblasti sociální péče.

Při projednávání obsahové náplně vyvstaly problémy ve vzájemné komunikaci mezi ředitelkou školy Amálií Houžvicovou, jež hájila představy zástupců RF preferující zdravotní zaměření výuky, a ministrem Ludwigem Czechem, který kladl důraz na vzdělávání v oblasti sociální péče. Diskuse nad profilem absolventek školy přiměly ministra Czecha k rozšíření hodinové dotace ošetřovatelských předmětů a ke změně oficiálního názvu školy na „Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče pro výchovu sociálně-zdravotních pracovnic", s nímž RF projevila souhlas,[29] neboť „*plně garantoval ženský charakter školy a jejího poslání ve vzdělávání personálu, který měla RF na mysli od počátku finanční podpory poskytnuté na zřízení školy*".[30]

Jiným zásahem ministra Czecha do struktury školy bylo její rozšíření o německé oddělení, s nímž RF původně nepočítala. Czech je zřídil o vlastní vůli proto, že těžce nesl, že do stávající školy pro sociální pracovnice v Liberci (Bildungsanstalt für sozial-pädagogische Frauenberufe)[31] nebyly přijímány žačky z židovských a sociálnědemokratických rodin.[32] Ministr chtěl z tohoto oddělení v budoucnu vybudovat samostatnou německou státní sociálně-zdravotní školu s cílem vychovat z německých posluchaček občanky, které by byly loajální k Československé republice. Z tohoto důvodu přijímal do školy nový německý personál. Tento plán však ztroskotal. Náklady na vydržování německého oddělení byly kvůli malému počtu německých posluchaček s maturitou příliš vysoké. Státní správa doplácela na honorářích přednášejícím za každou českou posluchačku asi 1 650 Kč, za německou 4 350 Kč.[33] Czech to řešil tak, že přijímal proti vůli Houžvicové i některé žadatelky bez maturity, které však ve škole těžce zápasily s komplexem méněcennosti nebo školu záhy opouštěly. Aby se počet posluchaček německého oddělení vůbec naplnil, byly do něj posílány i některé české žadatelky znalé němčiny.[34]

Neshody mezi ministrem a ředitelkou přetrvávaly až do dubna 1938, kdy byl Ludwig Czech jako německý sociálnědemokratický politik židovského původu přinucen ministerstvo opustit. O těchto sporech jsme informováni výhradně ze soukromé korespondence Amálie Houžvicové s Frances Crowellovou, která byla pro ředitelku důležitou oporou. Houžvicová jí v důvěrném dopisu z 18. dubna 1937 psala o neuspokojivých pracovních

[29] NA, fond Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 15, sign. A 3111, schůze kuratoria MSŠZSP, 25. 1. 1937; RAC, f. Rockefeller Foundation (FA 395), field offices, Paris, RG 6, SG 1, k. 20, složka 218 IHD – Czechoslovakia, Prague School for Nurses in Public Health and Social Medicine, 1937–1939, dopis Ludwiga Czecha Frances Crowellové, 24. 3. 1937.

[30] RAC, f. Rockefeller Foundation (FA 395), field offices, Paris, RG 6, SG 1, k. 20, složka 218 IHD – Czechoslovakia, Prague School for Nurses in Public Health and Social Medicine, 1937–1939, dopis George K. Strodeho ministru Františku Ježkovi, 10. 6. 1938.

[31] K historii liberecké školy srov. Peter Reinicke, *Reichenberg (Sudetengau)*, in: Die Ausbildungsstätten der sozialen Arbeit in Deutschland 1899–1945, Freiburg im Br. 2012, s. 364–366.

[32] NA, fond Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 8, i. č. 18, sign. A 3118, informace pro ministra, 11. 7. 1939.

[33] Tamtéž, informace pro ministra, 19. 8. 1939.

[34] NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 8, inv. č. 17, sign. A 3116, rozpočtové a účetní záležitosti MSŠZSP, zpráva Amálie Houžvicové pro ministerstvo sociální a zdravotní správy, 16. 8. 1939.

podmínkách ve správě školy a svěřovala se jí, že Ludwig Czech svými despotickými nařízeními brání realizaci jejích dobře míněných záměrů.[35] Jako ředitelka nemohla o vedení školy samostatně rozhodovat. Lepší vzájemné komunikaci neprospíval ani fakt, že RF pro ni byla větší autoritou než ministr, a proto místo s ním konzultovala každou záležitost s evropskou divizí nadace. Navíc její finanční podmínky byly neuspokojivé. Původně jí byl přislíben plat ve čtvrté stupnici pro státní zaměstnance ve výši 36 000 Kč ročně, ten jí však byl o 3 000 Kč zkrácen, a stejně tak nedostala slibovanou definitivu, respektive desetiletou smlouvu s pravidelným navyšováním platu každé tři roky. Jediné, co jí ministerstvo nabídlo, byla smlouva na tři roky.[36] Houžvicová se tak dostala do nevýhodné pozice; během své předchozí kariéry totiž na tom byla jako lékařka na Podkarpatské Rusi finančně lépe.[37]

Všechny tyto důvody vedly Amálii Houžvicovou k zvažování odchodu ze školy. V jejích úvahách o potenciálním nástupci figuroval Bohumil Vacek, kterému v roce 1937 končila lhůta pro výkon funkce ředitele SZÚ, ale tato představa byla pro vedení RF nepřijatelná, protože ve smlouvách, které nadace uzavírala s vládami jednotlivých států, bylo výslovně uvedeno, že školu musí řídit sestra. Měla-li Houžvicová školu dále vést, bylo nutné, aby absolvovala studium ošetřovatelství ve Spojených státech.[38] To se týkalo i její zástupkyně, doktorky medicíny a filozofie Gertrudy Jedličkové, která byla pověřena řízením výuky v německém oddělení. Přes časté naléhání ze strany zástupců nadace však nebyla ani jedna z nich ke studiu v USA uvolněna. Nejdříve tomu bránilo pracovní vytížení ve škole, později zrušení německého oddělení a politicky nestabilní situace, která donutila Gertrudu Jedličkovou k 15. únoru 1939 ze školy odejít.[39]

Výrazem napjatých vztahů mezi ministrem a ředitelkou byla i ta okolnost, že když v lednu 1938 Ludwig Czech zřídil na ministerstvu zdravotnictví ošetřovatelský odbor, do něhož jmenoval kromě ministerských úředníků také ředitele ošetřovatelských škol, Houžvicová přizvána nebyla. Tyto okolnosti vedly Frances Crowellovou k zaslání stížnosti ministrovi, která ovšem zůstala bez odpovědi, a proto se R. M. Taylor, ředitel SZÚ v Budapešti, rozhodl řešit situaci osobní návštěvou.[40]

Určitá naděje na to, že Amálie Houžvicová bude moci svoje záměry prosadit, přišla až poté, co Ludwiga Czecha (4. června 1935 – 11. dubna 1938) vystřídal na pozici ministra František Ježek (10. května 1938 – 22. září 1938), který na rozdíl od svého předchůdce do ošetřovatelské problematiky nezasahoval.[41] Zdálo se, že vstřícná Marta Johanovská, která měla na ministerstvu v referátu ošetřovatelské školy a byla záhy po výměně ministrů jmenována jako první žena v zemi do pozice ministerského rady, bude mít více pravomoci

[35] RAC, f. Rockefeller Foundation (FA 395), field offices, Paris, RG 6, SG 1, k. 20, složka 218 IHD – Czechoslovakia, Prague School for Nurses in Public Health and Social Medicine, 1937–1939, dopis Amálie Houžvicové Frances Crowellové, 18. 4. 1937.

[36] Tamtéž, deník Frances Crowellové, 21. 12. 1937.

[37] Tamtéž, dopis Amálie Houžvicové Frances Crowellové, 18. 4. 1937. Houžvicová působila před nástupem na Masarykovu státní školu jako lékařka v Lisičevu na Podkarpatské Rusi. Srov. adresář pro Podkarpatskou Rus z roku 1925, dostupné z: <http://genealogyindexer.org/view/1925CarpRuth/1925CarpRuth%20-%200021.pdf> (6. 2. 2017).

[38] Tamtéž, deník Frances Crowellové, 21. 12. 1937.

[39] Tamtéž, dopis Marty Johanovské Frances Crowellové, 23. 8. 1938, a dopis Amálie Houžvicové Frances Crowellové, 14. 12. 1938.

[40] Tamtéž, dopis Frances Crowellové ministru Ludwigu Czechovi, 6. 1. 1938, a dopis R. M. Taylora F. Crowellové, 14. 1. 1938.

[41] Tamtéž, deník Frances Crowellové, 11. 5. 1938.

k tomu, aby pomohla plány Houžvicové naplnit.[42] Spokojenost s novými personálními změnami na ministerstvu vyslovila i Frances Crowellová, zejména poté, co se ministr Ježek ohradil proti plánu pražského magistrátu zřídit pod tlakem hrozící války vlastní školu sociální péče s tím, že stávající Masarykova státní škola bude sloužit k výchově nemocničních sester. Ježek argumentoval tím, že nové ošetřovatelské školy jistě vznikat mohou, ale že Masarykova škola zůstane státní školou vychovávající typ sociálně-zdravotní sestry.[43]

Špatná komunikace mezi ředitelkou a ministrem, která znemožňovala řešit dílčí aktuální problémy, však měla největší dopad na samotné studentky. Přetížení v důsledku neobyčejně ambiciózního studijního programu a nejasnosti v otázce profilu absolventek je vedly ke zformulování protestu a předložení požadavků na řešení nejpalčivějších problémů: 1. neprodlužovat neočekávaně dobu studia, neboť rodiče byli připraveni hradit školu jen dva roky, jak jim to bylo původně oznámeno; v budoucnu prodloužit výuku na tři roky, aby se studentky mohly adekvátně připravit ke zkouškám; 2. ukončit blokovou výuku každého předmětu okamžitou zkouškou, nenechávat ji až na závěr studia; 3. důsledně dodržovat požadavek maturity jako podmínku přijetí na školu; 4. lépe školu propagovat; 5. rozšířit osnovy o práci s rentgenem a rehabilitační tělocvik.[44]

Ředitelka školy studentky podpořila a k jejich protestu připojila ještě další návrh, aby se v budoucnu řešila otázka postavení školy ve školském systému, neboť stojí rozkročena mezi střední a vysokou školou. Studentky touto peticí prokázaly, že si za svou školou stojí a že chtějí udržet její vysokou úroveň, což s povděkem kvitovaly jak Houžvicová, tak Crowellová.[45] Jejich iniciativa byla o to významnější, že v té době bylo ještě mezi lékaři a ministerskými úředníky nemálo těch, kteří ji považovali spíše za experiment s nejistým výsledkem.

Reakce Ludwiga Czecha byla popudlivá: RF mu prý svazuje ruce. K prvnímu bodu uvedl, že stávající osnovy považuje za minimální a že požadavky do budoucna naopak ještě vzrostou; k požadavku prodloužit studium na tři roky, jak to v té době už bylo na mnoha školách tohoto typu ve světě obvyklé, se však nevyjádřil. Ke třetímu bodu vysvětlil, co ho k porušování nastavených podmínek přijetí na školu vede: nechce znemožnit studium dívkám z chudých rodin; bylo by to podle jeho názoru nesociální. Ostatní požadavky akceptoval.[46]

Uvedené skutečnosti svědčí o neujasněné koncepci školy. Kvůli náročnému kurikulu se délka výuky během studia postupně prodlužovala ze dvou na více než dva a půl roku, konkrétně z původně plánovaného počtu 22,5 měsíců pro výuku a praxi[47] na 24,[48] respektive 27,5 měsíců v roce 1937[49] a dále až na 29 měsíců v roce 1938.[50]

42 Tamtéž, deník Frances Crowellové, 2. 7. 1938.
43 Tamtéž.
44 Tamtéž, deník Frances Crowellové, 1. 5. 1937.
45 Tamtéž.
46 NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 15, sign. A 3111, schůze kuratoria MSŠZSP, 21. 6. 1937.
47 Tamtéž, návrh organizačního statutu MSŠZSP, dohodnutý na poradě konané 23.–24. 8. 1935.
48 Tamtéž, schůze kuratoria MSŠZSP, 14. 12. 1936.
49 Muzeum Komenského Přerov, i. č. 1473/74/1, sign. VZ 752, *Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče.* Praha b. l., informační leták školy s osnovou výuky pro školní rok 1937–1938.
50 NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 15, sign. A 3111, schůze kuratoria MSŠZSP, 25. 4. 1938.

Studium se skládalo z teoretických přednášek a nemocniční praxe a bylo rozděleno do tří období. V souvislosti s rozhodnutím prodloužit studium, které se vztahovalo i na stávající, již otevřený ročník, se proměňovala i podoba kurikula. Po úpravách osnov z roku 1935, jež se týkaly zejména hodinové dotace, vypadala výuka nově přijatých studentek v letech 1937–1939 následovně: k profilovým předmětům prvního běhu patřila hygiena, bakteriologie a epidemiologie (60 hodin) na jedné straně a sociologie na straně druhé (60 hodin). Zatímco v prvním běhu byl poměr hodin zdravotnického a sociálního zaměření vyrovnaný, ve druhém běhu převažovaly přednášky z veřejné správy (74 hodin), sociálního pojištění (60 hodin) a občanského práva (60 hodin), ze zdravotnických předmětů bylo nejvíc prostoru vyhrazeno internímu lékařství (33 hodin) a farmakologii (33 hodin). Ve třetím běhu se kladl hlavní důraz na teorii případové práce (97 hodin), v němž studentky procvičovaly holistický přístup v modelových situacích. V posledním běhu měly příležitost seznámit se se základy žurnalistiky a prezentace vlastní profese.[51] Z celkové struktury výuky je zřejmé, že profil absolventek byl velmi široký a to kladlo na studentky vysoké nároky. Šlo vskutku o impozantní rozsah, který z absolventek vychoval ojedinělé odbornice.

Masarykova státní škola se od ostatních ošetřovatelských škol lišila větším důrazem na výuku veřejného zdravotnictví a zároveň větším zaměřením na praxi prováděnou jak v nemocnicích, tak i v dalších zdravotnických a sociálních institucích. Terénnímu výcviku bylo v rámci studia vyhrazeno celkem 504 dní. Zatímco na běžných ošetřovatelských školách byl poměr teorie a praxe zhruba 60 : 40, z hodinové dotace jednotlivých předmětů je zřejmé, že zde tomu bylo v souladu s požadavky RF právě naopak. Praxe zabírala 44 hodin týdně a teorii bylo vyhrazeno 32 hodin týdně. Šlo tedy celkem o 76 hodin týdně.

Podle původních představ mělo zatížení studentek odpovídat poměrům na jiných středních školách. Praktické přednášky se měly konat v čase od 8:00 do 13:00 a praktická cvičení v odpoledních hodinách.[52] Po navýšení obsahové náplně výuky v roce 1937 však zátěž studentek v rámci bloků enormně narostla. Studentky byly přetížené, a nepřekvapí proto, že si ředitelka školy stěžovala zástupcům RF na mnoho hodin praxe. Frances Crowellová však na 44 hodinách praxe v nemocnici po dobu 40 týdnů trvala.[53]

Výukou na Masarykově státní škole byli pověřeni přední odborníci z řad českých a německých profesorů a docentů Lékařské, Právnické a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a významní úředníci ministerstev. Mnozí z učitelů patřili mezi zakladatele přednášených vědních oborů v Československu, nebo se přímo podíleli na tvorbě zdravotní a sociální politiky a jejích legislativních opor. Přednášky z anatomie zajišťovala v českém oddělení ředitelka školy Amálie Houžvicová, v německém její zástupkyně Gertruda Jedličková. Ostatní vyučující se jako externisté střídali.

Profilové předměty z veřejného zdravotnictví v českém jazyce učili vesměs pracovníci SZÚ. Na výuce hygieny, epidemiologie a bakteriologie se v prvním běhu podílel Jaroslav Klíma, přednosta oddělení pro sociální hygienu SZÚ, sociální lékařství přednášel Hynek Pelc. Z dalších pracovníků ústavu byli do výuky zapojeni Ludmila Mlčochová, zástupkyně

[51] Muzeum Komenského Přerov, i. č. 1473/74/1, sign. VZ 752, *Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče.* Praha b. l., informační leták školy s osnovou výuky pro školní rok 1937–1938.

[52] NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 15, sign. A 3111, informace pro ministra, 23. 10. 1935.

[53] RAC, f. Rockefeller Foundation (FA 395), field offices, Paris, RG 6, SG 1, k. 20, složka 218 IHD – Czechoslovakia, Prague School for Nurses in Public Health and Social Medicine, 1937–1939, deník Frances Crowellové, 18. 3. 1937.

přednosty oddělení pro výrobu léčivých sér a očkovacích látek SZÚ, Otto Schubert, přednosta oddělení pro biologickou kontrolu léčiv SZÚ, a Marie Podzimková-Rieglová, která sestavila pro studentky sylabus přednášek o dietetice a s Hynkem Pelcem vydala v roce 1934 populární pojednání o bramborách.[54] Výuku sociologie jako druhého profilového předmětu prvního běhu zajišťoval Otakar Machotka, přední český sociolog, průkopník sociologie rodiny a zakladatel první manželské poradny v Praze.

Ke stěžejním oporám školy v učitelském sboru patřili Václav Prošek a Theodor Gruschka. Oba vedli sociálně zdravotní seminář ve druhém a případové práce ve třetím běhu a oba rovněž předsedali zkušebním komisím: Prošek v českých a Gruschka v německých třídách.[55] Pediatr Václav Prošek (1894–1978) řídil na pražském magistrátu jako zdravotní rada odbor sociální hygieny a odbor školního lékařství a zdravotnictví. Jako docent působil rovněž v Ústavu pro sexuální patologii, založeném v roce 1921 jako první univerzitní pracoviště na světě.[56]

Theodor Gruschka (1888–1967) byl oceňován jako výborný přednášející, který měl bohaté zkušenosti ze své praxe v Ústí nad Labem, kde se jako městský lékař zasloužil o modernizaci tamní nemocnice. Jeho odborný zájem se soustředil na problematiku tuberkulózy, alkoholismu a pohlavních chorob, na hygienu bydlení, zásobování vodou a nemocniční ústavnictví. Z těchto oblastí publikoval řadu odborných prací a ve třicátých letech přednášel hygienu také na Německé univerzitě v Praze. Byl blízkým spolupracovníkem Ludwiga Czecha (1870–1942), který ho v roce 1937 povolal na ministerstvo zdravotnictví. Spolu s ním a lékařem Arnoldem Holitscherem (1859–1942) byl Gruschka činný ve Spolku německých sociálnědemokratických lékařů v ČSR (Verein der deutschen sozialdemokratischen Ärzte in der Čechoslovakischen Republik) a v Mezinárodním sdružení socialistických lékařů (Internationale Vereinigung sozialistischer Ärzte), založeném Czechem v roce 1931 v Karlových Varech. Kromě výše zmíněných předmětů Gruschka na škole přednášel také sociální lékařství a nemocenské pojištění.[57]

Organizace výuky měla vysokoškolský charakter: teoretické předměty přednášeli profesoři a docenti a cvičení vedly instruktorky. V prvním školním roce na škole jako instruktorky působily učitelky pražské ošetřovatelské školy Jarmila Roušarová, Anna Marie Šindlerová a Františka Růžičková, které kromě ošetřovatelských předmětů vedly laboratorní cvičení (Šindlerová) a praktika ze všeobecné hygieny (Šindlerová), anatomie (Roušarová), fyziologie (Růžičková), psychologie a pedagogiky (Roušarová), sociologie (Roušarová) a sociálního pojištění (Šindlerová).[58] Způsobem výuky se Masarykova státní škola odlišovala od zavedené organizace na běžných ošetřovatelských školách, kde lékařské předměty učili pouze lékaři. Díky tomu, že praktický výcvik v lékařských oborech zajišťovaly instruktorky, měla výuka blíž k požadované praxi.

Jarmila Roušarová a Anna Marie Šindlerová byly na škole zaměstnány pouze jeden rok. K 1. lednu 1937 byly místo nich přijaty pro cvičení v sociálních oborech dvě sociální instruktorky Marie Czerná-Rosenbergová a Jindřiška Cellerová. Od stejného data vedla

[54] Hynek Pelc – Marie Podzimková-Rieglová, *Brambory – obrana proti kurdějím*, Praha 1934 (zvláštní otisk z časopisu Hygiena 7/8–9, 1934).

[55] NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 15, sign. A 3111, schůze kuratoria MSŠZSP, 21. 3. 1938.

[56] NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 16, sign. A 3112, učitelský sbor MSŠZSP.

[57] Tamtéž; srov. též M. Vamberová, *Prof. MUDr. Theodor Gruschka*, s. 72–73.

[58] AHMP, f. Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče, třídní kniha, 1936–1937.

výuku na chirurgii ve Vinohradské nemocnici kromě Františky Růžičkové také zdravotní instruktorka Marie Uhlíková, kterou si Crowellová velmi pochvalovala pro její dobrý vztah s řádovými sestrami a považovala ji celkově za lepší instruktorku než Roušarovou a Šindlerovou.[59] Jak Růžičková, tak Uhlíková absolvovaly studijní stáže ve Spojených státech, které byly hrazeny z prostředků RF. V německém oddělení působila jako zdravotní instruktorka diplomovaná sestra Hilde Wernerová a v září 1937 byly přijaty další dvě diplomované sestry z Brna: Marie Vystavilová pro české a Ema Schönová pro německé oddělení.[60] Početní stav instruktorek se neustále navyšoval. Ve školním roce 1937–1938 jich bylo ve škole zaměstnáno celkem devět, z toho šest zdravotních a tři sociální,[61] a v rozpočtu na rok 1939 se už počítalo s dvanácti instruktorkami.[62] Není pochyb o tom, že vyšší profesní odbornost těchto instruktorek vedla ke zkvalitnění výuky, a to i přesto, že Organizace sociálních pracovnic, sdružení absolventek Vyšší školy sociální péče, se proti převaze zdravotních instruktorek ostře ohradila.[63]

Mezi učiteli se vystřídala celá plejáda významných osobností, které škole zaručovaly vysoký kredit. Českým posluchačkám mezi jinými přednášeli fyziolog František Karásek (1902–1979), pediatr Josef Švejcar (1897–1997), Jaroslav Procházka (1896–1967), zakladatel oboru infekční lékařství, Jaroslav Teisinger (1902–1985), zakladatel oboru pracovní lékařství, psycholog Cyril Stejskal (1890–1969), právnička Jarmila Veselá (1899–1972), novinář, editor a husitský teolog František Kovář (1888–1969) a Josef a Marie Krakešovi, teoretici sociální práce v ČSR; v německém oddělení vyučoval epidemiolog Ernst Singer (1899–?), pediatr Berthold Epstein (1890–1962), filozof, estetik a psycholog Emil Utitz (1883–1956), psycholog Franz Scola (1899–1945), právníci Robert Neuner (1878–1945) a Edgar Maria Foltin (1897–1974), statistici Franz Xaver Weiss (1885–1956), Josef Fuhrich (1897–1945) a řada dalších.[64]

Do školy byly přijímány absolventky všech typů středních škol s maturitou ve věku od osmnácti do třiceti let. Výjimečně mohly být přijaty uchazečky bez středoškolského vzdělání, pokud se prokázaly nejméně dvouletou praxí ve zdravotních nebo sociálních institucích.[65] Do počátku druhé světové války byly na Masarykově státní škole otevřeny celkem tři ročníky: první v únoru 1936, druhý v září 1937 a třetí v září 1938. Počet studentek přijatých v jednom roce do obou oddělení se pohyboval mezi čtyřiceti osmi a padesáti dvěma:

59 RAC, f. Rockefeller Foundation (FA 395), field offices, Paris, RG 6, SG 1, k. 20, složka 218 – IHD Czechoslovakia, Prague School for Nurses in Public Health and Social Medicine, 1937–1939, deník Frances Crowellové, 19. 3. 1937.

60 NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 15, sign. A 3111, schůze kuratoria MSŠZSP, 25. 1. 1937.

61 NA, f. Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 534, dopis členek Organizace sociálních pracovnic ministerstvu zdravotnictví, 28. 3. 1938; Muzeum Komenského Přerov, i. č. 1473/74/1, sign. VZ 752, *Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče.* Praha b. l., informační leták školy s osnovou výuky pro školní rok 1937–1938. Srov. též Pavla Kodymová, *Historie české sociální práce v letech 1918–1948*, Praha 2013, s. 83–84.

62 NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 8, i. č. 17, sign. A 3116, rozpočet MSŠZSP na rok 1939.

63 NA, f. Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 534, dopis členek Organizace sociálních pracovnic ministerstvu zdravotnictví, 28. 3. 1938.

64 NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 16, sign. A 3112, učitelský sbor MSŠZSP; AHMP, f. Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče, třídní knihy a katalogy, 1936–1939; *Zdravotnická ročenka československá* 1938, ed. Jiří Říha, Praha 1938.

65 Muzeum Komenského Přerov, i. č. 1473/74/1, sign. VZ 752, *Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče*, Praha b. l., informační leták školy s osnovou výuky pro školní rok 1937–1938.

čtyřicet osm v prvním běhu (únor 1936 – květen 1938), čtyřicet devět v druhém běhu (září 1937 – prosinec 1939) a padesát dva v třetím běhu (září 1938 – květen 1941).[66]

Provoz německého oddělení byl však naprosto nerentabilní. Německý běh měl jen čtrnáct absolventek z ročníku 1936; ročníky 1937 a 1938 studium nedokončily, jen z ročníku 1937 studia zanechalo dvanáct posluchaček a čtyři další přestoupily do českého běhu. Některé na studium nestačily, jiné byly nuceny odejít ze školy z politických důvodů. Pro tak malý počet studentek musela škola hradit mzdy téměř stejnému počtu německých instruktorek a honoráře německým učitelům, jaké měl český běh s více než dvojnásobným počtem absolventek (celkem 33 v květnu 1938).[67] Německé oddělení bylo navíc zdrojem napětí ve škole: pod vlivem politických událostí docházelo v roce 1938 ke konfliktům mezi nacionálně orientovanými posluchačkami a studentkami židovského původu, což obě skupiny manifestovaly nošením šedých a bílých punčoch.[68] K 30. září 1938 bylo proto německé oddělení zrušeno a personál určený pro německý běh byl propuštěn.[69]

Studentky pocházely vesměs ze středostavovských rodin učitelů, úředníků, řemeslníků a obchodníků. Objevují se mezi nimi také dcery lékařů, a to zpravidla těch, kteří měli k ošetřovatelskému personálu pozitivní vztah a podporovali ho. Jednou z nich byla dcera Bohumila Vacka.[70] Některé zájemkyně nejenže absolvovaly střední školu, ale měly za sebou i jeden až tři roky studia na vysoké škole. K nejnadanějším studentkám MSŠZSP patřila Zdenka Goldbachová, která v roce 1932 získala titul doktorky přírodních věd. Jeden rok pak pracovala v nutriční laboratoři SZÚ, ale protože se zajímala o nemocniční sociální péči, přihlásila se na MSŠZSP, kterou úspěšně dokončila v květnu 1939. Poté byla zaměstnána jako demonstrátorka preventivní péče na kardiologické klinice Vinohradské nemocnice. Ředitelka Houžvicová ji zasvětila do ošetřovatelské práce na oddělení infekčních chorob, která byla v té době velmi zanedbaná, a doporučila ji Rockefellerově nadaci jako svou možnou nástupkyni a perspektivní stipendistku studijního pobytu v USA. Za stávající politické situace však byla naděje na získání stipendia mizivá.[71]

Škola se stala útočištěm pro dcery z pronásledovaných německých sociálnědemokratických a židovských rodin a z kruhů říšskoněmeckých a ruských emigrantů. Patřily mezi ně například Věra Okuněva a Marie Vasiljeva, dcery předních ruských byzantologů Nikolaje Vasiljeviče Okuněva a Alexandra Alexandroviče Vasiljeva, členů Kondakovova ústavu v Praze.[72] Dramatické osudy provázely mnoho studentek z pronásledovaných židovských

[66] NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 15, sign. A 3111, schůze kuratoria MSŠZSP, 3. 2. 1936, 24. 7. 1937, 21. 7. 1938 a 22. 8. 1938.

[67] NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 8, i. č. 18, sign. A 3118, informace pro ministra o německém oddělení MSŠZSP.

[68] RAC, f. Rockefeller Foundation (FA 395), field offices, Paris, RG 6, SG 1, k. 20, složka 218 – IHD Czechoslovakia, Prague School for Nurses in Public Health and Social Medicine, 1937–1939, deník Frances Crowellové, 9. 5. 1938 a zpráva min. rady Marty Johanovské, 8. 7. 1938.

[69] Tamtéž, dopis Amálie Houžvicové Frances Crowellové, 14. 12. 1938; NA, f. Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 319, zpráva o likvidaci německého oddělení MSŠZSP a výpovědi instruktorek německého běhu, 15. 10. 1938; NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 8, i. č. 18, sign. A 3118, zpráva Amálie Houžvicové ministerstvu sociální a zdravotní správy, 16. 8. 1939.

[70] RAC, f. Rockefeller Foundation (FA 395), field offices, Paris, RG 6, SG 1, k. 20, složka 218 – IHD Czechoslovakia, Prague School for Nurses in Public Health and Social Medicine, 1937–1939, deník Frances Crowellové, 5. 7. 1938.

[71] Tamtéž, deník Frances Crowellové, 21. 1. 1939.

[72] NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, k. 7, i. č. 15, sign. A 3111, schůze kuratoria MSŠZSP, 3. 2. 1936.

rodin. Byla mezi nimi i dcera Alfreda Löw-Beera, rakouského podnikatele, jehož rodina se výrazně podílela na průmyslovém rozvoji Moravy. Když byla nucena po anšlusu Rakouska v březnu 1938 přerušit studium na lékařské fakultě ve Vídni, kde složila první rigorózní zkoušku, našla jako zcela nemajetná na doporučení československého konzulátu ve Vídni útočiště na Masarykově státní škole v Praze.[73] Je až s podivem, že jiná Židovka narozená ve Vídni, Gerta Luftschützová, se na škole udržela od 1. září 1938 až do 20. května 1940 a až tehdy ji musela opustit.[74]

Studium historie školy v období druhé světové války a po ní je úkolem budoucího bádání. V roce 1939 začal německý nacionálněsocialistický ošetřovatelský spolek Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV) jednat s protektorátní vládou o obnovení německé třídy pro výchovu sociálně zdravotních pracovnic. Výsledkem bylo zřízení ošetřovatelského semináře pod nacistickou kontrolou, který byl otevřen 1. září 1940 v budově Palaty v Praze.[75] České oddělení školy, která označení Masarykova mohla znovu nést až po osvobození v roce 1945, nadále vedla Amálie Houžvicová, a to patrně až do reorganizace zdravotnického školství v roce 1953, kdy byla škola definitivně zrušena.

Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče představovala ojedinělou instituci v kontextu ošetřovatelského školství v meziválečném Československu. Vnášela do domácích poměrů nový integrační pohled na úkoly a kompetence zdravotního a sociálního personálu, který u mnoha současníků nenacházel pochopení. Učitele a studentky navíc často spojovaly dramatické osudy vyvolané nástupem nacismu: válku buď vůbec nepřežili, nebo se zachránili emigrací do zahraničí. A tak jen nepatrný zlomek z celkem asi 250 absolventek, které škola do konce války vychovala, se mohl po roce 1945 ke své práci v Československu vrátit.

Sociálně-zdravotní typ sestry v Československu nezdomácněl ani po válce; i nadále se vedly spory o to, zda školu chápat jako zdravotní či sociální. Přesto si tehdejší politici byli jejího významu vědomi. Svědčí o tom vyjádření komunistické poslankyně Anežky Hodinové-Spurné a na návrh její stranické kolegyně Marie Trojanové 19. března 1947 přijatá rezoluce Ústavodárného národního shromáždění, která požadovala, „*aby posluchačkám Masarykovy státní školy zdravotní a sociální péče v Praze, zaměstnaným v ústavech národního zdraví, které budou převzaty nebo nově přijaty do veřejné služby, bylo jejich předběžné vzdělání (maturita a 2 1/2roční vzdělání na škole s úrovní vysokoškolskou) řádně zhodnoceno jejich zařazením do služební tř. Ic, přesto, že tato škola není uznávána za školu vysokou*“.[76]

[73] Tamtéž, 22. 8. 1938 a 28. 8. 1938.

[74] AHMP, f. Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče, třídní katalog, 1939–1940.

[75] Zápisy z jednání mezi protektorátní vládou a NSV z let 1939–1940 a vyjádření ministerstva sociální a zdravotní správy ze dne 27. 5. 1940. NA, f. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, 1939–1944, složka Německý běh Masarykovy státní školy zdravotní a sociální péče.

[76] Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Ústavodárné Národní shromáždění Republiky československé 1946–1948, stenoprotokoly 41. schůze, část 14/14, 19. 3. 1947. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041014.htm> (6. 2. 2017).

Obr. 1 První absolventky Masarykovy státní školy zdravotní a sociální péče, červen 1938 (uprostřed ředitelka MUDr. Amálie Houžvicová a její zástupkyně MUDr. PhDr. Gertruda Jedličková)

Zdroj Rockefeller Archive Center, New York, fond Rockefeller Foundation (FA 395), field offices, Paris, RG 6, SG 1, k. 20, složka 218 IHD – Czechoslovakia, Prague School for Nurses in Public Health and Social Medicine, 1937–1939

RŮŽENA ZAORALOVÁ – ROMAN ZAORAL

Die Staatliche Masarykschule für Gesundheits- und Sozialfürsorge in der Zwischenkriegszeit

ZUSAMMENFASSUNG

Die Staatliche Masarykschule für Gesundheits- und Sozialfürsorge, die beim Vinohrader Krankenhaus in Prag eingerichtet und von der Rockefeller-Stiftung finanziell unterstützt wurde, war eine einzigartige Einrichtung im Zusammenhang mit dem System der Fürsorgeschulen in der Tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit. Sie trug in die einheimischen Verhältnisse einen integrativen Blick auf die Aufgaben und Kompetenzen des Gesundheits- und Fürsorgepersonals, was bei vielen Zeitgenossen auf kein Verständnis stieß. Ihr Ziel war es, den Typ einer hochqualifizierten medizinischen Sozialarbeiterin heranzuziehen, der in der Lage wäre, den heute wieder aktuellen holistischen Zugang zum Patienten voll zur Geltung zu bringen. Einen solchen Typ des Pflegepersonals gab es in der Tschechoslowakei nicht, denn die ersten Schulen für Pflegepersonal waren ausschließlich auf die Ausbildung von Krankenpflegerinnen ausgerichtet.

Formal wurde die Schule aufgrund eines Regierungserlasses vom 26. September 1930 durch das Ministerium für öffentliche Gesundheit und Körpererziehung unter Mitwirkung der Rockefeller-Stiftung und des Ministeriums

für Sozialfürsorge eingerichtet, eröffnet wurde sie freilich erst am 15. Februar 1936. Gegen die Pläne der Rockefeller-Stiftung konnte sie sich institutionell weder mit dem Staatlichen Gesundheitsinstitut noch mit der Universität verbinden. Obwohl das Schulkonzept bereits seit Mitte der 1920er Jahre diskutiert wurde, unterschieden sich die Vorstellungen der staatlichen Vertreter und der Vertreter der Stiftung in der Frage des Absolventinnenprofils deutlich voneinander. Während seitens des tschechoslowakischen Fachpersonals, das von Alice Masaryk unterstützt wurde, das Ziel in der Ausbildung von Sozialarbeiterinnen mit Kompetenzen in der Krankenpflege bestand und in diesem Sinne die neue Schule als Ersatz für die nicht mehr existierende Höhere Schule für Sozialfürsorge fungierte, sollte es sich seitens der Rockefeller-Stiftung demgegenüber um eine Schule handeln, die primär Krankenpflegerinnen mit Kompetenzen im Bereich der Sozialfürsorge ausbilde.

Bei der Erörterung des inhaltlichen Aspekts entstanden Probleme in der gegenseitigen Kommunikation zwischen der Schuldirektorin Amalie Houžvicová, die die Vorstellungen der amerikanischen Seite verteidigte, und dem Gesundheitsminister Ludwig Czech, der den Nachdruck auf die Ausbildung im Bereich der Sozialfürsorge legte. Darüber hinaus erweiterte Minister Czech die Schule gegen den ursprünglichen Plan um eine deutsche Abteilung in dem Bemühen, die Diskriminierung von Schülerinnen aus jüdischen und sozialdemokratischen Familien, die in den dreißiger Jahren in den Grenzgebieten nicht in Fachschulen aufgenommen worden waren, zu kompensieren. Als deutscher sozialdemokratischer Politiker jüdischer Herkunft wollte er in der Zukunft eine selbstständige deutsche staatliche Schule für Sozialmedizin mit dem Ziel errichten, die deutschen Schülerinnen zu Bürgerinnen zu erziehen, die der Tschechoslowakischen Republik loyal gegenüberstünden. Dieser Plan scheiterte allerdings. Die Kosten für die Aufrechterhaltung der deutschen Abteilung waren angesichts der geringen Zahl deutscher Schülerinnen mit Abitur allzu hoch, weshalb die Abteilung am 30. September 1938 geschlossen wurde.

Die schlechte Kommunikation zwischen der Direktorin und dem Minister hatte die größten Auswirkungen auf die Schülerinnen selbst. Durch Überlastung infolge eines ungewöhnlich ambitiösen Ausbildungsprogrammes und durch Unklarheiten in der Frage des Profils der Schülerinnen sahen sich diese zur Abfassung eines Protests und zu Forderungen nach Lösung der dringendsten Probleme veranlasst. Wegen eines anspruchsvollen Curriculums wurde die Ausbildungszeit kontinuierlich von ursprünglich geplanten 22,5 Monaten pro Unterricht und Praxis im Jahre 1936 auf 29 Monate im Jahre 1938 verlängert.

Die Ausbildung setzte sich aus Theorie und Praxis zusammen und war in drei Durchgängen aufgeteilt. Zu den Profilfächern des ersten Durchgangs gehörten Hygiene, Bakteriologie und Epidemiologie (60 Stunden) einerseits und Soziologie andererseits (60 Stunden). Während im ersten Durchgang das Verhältnis zwischen der medizinischen und der sozialen Ausrichtung ausgeglichen war, überwog im zweiten Durchgang der Unterricht in öffentlicher Verwaltung (74 Stunden), in Sozialversicherung (60 Stunden) und in bürgerlichem Recht (60 Stunden). Von den medizinischen Fächern war der meiste Raum der inneren Medizin (33 Stunden) und der Pharmakologie (33 Stunden) vorbehalten. Im dritten Durchgang legte man den hauptsächlichen Nachdruck auf die Theorie von Fallbeispielen (97 Stunden), bei denen die Schülerinnen den holistischen Zugang in Modellsituationen übten. Am Ende der Ausbildung hatten sie die Möglichkeit, sich mit den Grundsätzen der Journalistik und mit der Präsentation ihres Berufes bekanntzumachen. Es handelte sich in der Tat um einen eindrucksvollen Umfang, in welchem die Schülerinnen zu einzigartigen Fachkräften ausgebildet wurden.

Die Staatliche Masarykschule unterschied sich von den übrigen Fürsorgeschulen durch einen größeren Nachdruck auf den Unterricht im öffentlichen Gesundheitswesen und gleichzeitig durch eine breitere Ausrichtung auf die sowohl in Krankenhäusern als auch in weiteren medizinischen und sozialen Einrichtungen geübte Praxis. Übungen im „Terrain“ waren im Rahmen der Ausbildung insgesamt 504 Tagen vorbehalten. Während das Verhältnis von Theorie und Praxis in den normalen Fürsorgeschulen 60:40 betrug, ist aus der Stundenzuwendung für die einzelnen Fächer ersichtlich, dass hier in Übereinstimmung mit den Forderungen der Rockefeller-Stiftung das genaue Gegenteil der Fall war: die Praxis beanspruchte 44 Wochenstunden, für die Theorie waren 32 Stunden pro Woche reseviert.

Mit dem Unterricht an der Schule waren führende Fachkräfte des Staatlichen Gesundheitsinstituts, tschechische und deutsche Professoren und Dozenten der medizinischen, juristischen und philosophischen Fakultät der Karlsuniversität und bedeutende Ministerialbeamte betraut. Viele Lehrer gehörten zu den Begründern der unterrichteten Wissenschaftsdisziplinen in der Tschechoslowakei oder waren direkt an der Gesundheits- und Sozialpolitik und ihrer legislativen Stützen beteiligt. In der Art des Unterrichts unterschied sich die Staatliche Masarykschule von der etablierten Organisation an den normalen Fürsorgeschulen, an denen die medizinischen Fächer nur von Ärzten unterrichtet wurden. Dank dem Umstand, dass die praktische Unterweisung in den medizinischen Fächern von Instruktorinnen besorgt wurde, entsprach der Unterricht der geforderten Praxisnähe.

Bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkriegs wurden an der Staatlichen Masarykschule insgesamt drei Jahrgänge eröffnet: der erste im Februar 1936, der zweite im September 1937 und der dritte im September 1938. Die Zahl der in einem Jahr in die tschechische und die deutsche Abteilung aufgenommenen Schülerinnen bewegte sich zwischen 48 und 52. Die Schule wurde zur Zufluchtsstätte für Töchter aus verfolgten deutschen sozialdemokratischen und jüdischen Familien und aus Kreisen reichsdeutscher und russischer Emigranten.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Růžena Zaoralová
Střední zdravotnická škola a Vyšší odborná škola zdravotnická Emanuela Pöttinga, Olomouc
ruzena.zaoralova@seznam.cz

Roman Zaoral
Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha
zaoral@post.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 209–221

MISTR JAN HUS A PRAŽSKÁ UNIVERZITA: NĚKOLIK ZAMYŠLENÍ NAD MOŽNOSTMI POZNÁNÍ JEJICH VZÁJEMNÉHO VZTAHU A HUSOVY PEDAGOGICKÉ ČINNOSTI*

BLANKA ZILYNSKÁ

MASTER JAN HUS AND THE PRAGUE UNIVERSITY. SOME CONSIDERATIONS UPON POSSIBILITIES OF LEARNING ABOUT THEIR MUTUAL RELATIONS AND HUS'S TEACHING ACTIVITIES

Hus's professional and personal life was closely linked to the Prague University. In addition to summarising various aspects of their mutual relation, this contribution focuses on Hus's students, their numbers, and possibility of identifying them in more detail. The author also discusses Hus's functions within the university administration and examines their importance and impact. The study is based on the official books of the dean's office and on the study of the document fonds of Charles University Archive, with the purpose of showing the role of the Prague University in Hus's case.

Keywords: Jan Hus – university – masters – students – 15th century

DOI: 10.14712/23365730.2018.32

Mistr Jan Hus je neoddělitelně spojen s pražskou univerzitou a o vztahu mistra a jeho alma mater byla napsána slušná řádka pojednání, počínaje Václavem Novotným[1] a především F. M. Bartošem,[2] přes Anežku Vidmanovou[3] až po Michala Svatoše,[4] Karla Malého,

* Téma bylo předneseno v září 2015 na konferenci pořádané Rektorátem Univerzity Karlovy pod názvem *Jan Hus a pražská univerzita – sekce UK*. Ke konferenci viz Jan B. Lášek, *Editorial*, Theologická revue 87/1, 2016, s. 5–8. Písemná verze zpracována v rámci projektu PROGRES Q23 (Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti).

1 Václav Novotný, *Hus rektorem Pražské university*, Naše doba 17, 1910, s. 648–657, 727–734; týž, *M. J. Hus. Život a učení*, I/1–2, *Život a dílo*, Praha 1919–1921.

2 František Michálek Bartoš, *M. J. Hus jako rektor Karlovy university*, Praha 1936; týž, *Dvě rektorské řeči Husovy*, Jihočeský sborník historický 10, 1937, s. 1–15; týž, *Hus jako student a profesor Karlovy university*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2, Praha 1958, s. 9–26.

3 Kamil Krofta, *Hus a pražská universita*, Praha 1910; Václav Flajšhans, *Husovi učitelé*, Věstník České akademie 18, 1909, s. 245–254; Evžen Stein (ed.), *M. Jan Hus jako universitní rektor a profesor. Výbor z jeho projevů*, Praha 1948; Anežka Schmidtová /Vidmanová/ (ed.), *Iohannes Hus, magister Universitatis Carolinae: Positiones, recommendationes, sermones / M. Jan Hus: universitní promluvy*, Praha 1958, s předmluvou: František Kavka, *Mistr Jan Hus a Universita Karlova*, s. 5–18 (lat. a čes.).

4 Michal Svatoš, *Das Kuttenberger Dekret und das Wirken von Magister Jan Hus an der Prager Universität*, in: Blanka Mouralová (ed.), Die Prager Universität Karls IV. Von der europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung, Potsdam 2010, s. 45–70.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

Petra Elbela a Martina Nodla.[5] Protože se jedná o vztah mnohovrstevný, vždy se najde nový problém nebo aspekt, nad nímž je možné se pozastavit. Pokusme se proto o bilanci bádání a položme si otázku, jaké jsou k dispozici prameny a co je možné ještě udělat pro poznání Husova působení na Karlově vysokém učení.

Univerzitní úřední písemnosti, především děkanská kniha artistické fakulty, přinášejí v rámci dobových pramenů nejspolehlivější svědectví k Husovu životu.[6] Přes toto hrdé konstatování ani záznamy univerzitní (respektive fakultní) kanceláře neodpovídají na všechny otazníky kolem Husova studia a učitelského působení. Velkým přínosem je dále Husova kvodlibetní příručka[7] a soubor jeho promočních proslovů.[8] Ostatní písemnosti pak vyvolávají spíše další otazníky, ať již máme na mysli subjektivní korespondenci, nebo polovičaté výpovědi náhodných přípisků v literárních kodexech.

Postup Husova studia je doložen dosti standardně, na rozdíl od údajů o způsobu zajištění jeho zázemí na studiích.[9] Známá a často opakovaná fakta ale nebudu probírat detailně. Hus prošel běžné curriculum studijních povinností bakalářského i magisterského stupně na artistické fakultě[10] a dospěl až k teologickému bakalaureátu.[11] Jeho průběh už lze sledovat méně soustavně, protože teologická fakulta postrádá děkanský manuálník nebo matriku a chronologie postupu Husa od výkladu biblických kapitol k Lombardovým *Sentencím* je možné odvozovat jen z přípisků a explicitů, kde se vyskytne jím dosažený titul. Nové vydání *Enarratio Psalmorum* přineslo vedle textu i upřesnění datace Husových výkladů.[12] Zdůraznit také musíme, že Husova studia se omezila pouze na pražské *studium generale*, neboť nepodnikl žádnou studijní cestu do zahraničí.

[5] Karel Malý, *Mistr Jan Hus a Univerzita Karlova*, in: Miloš Drda – Jindřich F. Holeček – Zdeněk Vybíral, Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. stol., Papežská lateránská universita Řím 15.–18. prosince 1999 (Husitský Tábor – Supplementum 1), Tábor 2001, s. 395–404; Petr Elbel, *Die Delegation der Prager Kirchenprovinz und die böhmischen Gegner des Jan Hus in Konstanz*, in: Karl-Heinz Braun – Mathias Herweg – Hans W. Hubert – Joachim Schneider – Thomas Zotz (Hgg.), Das Konstanzer Konzil. Weltereignis des Mittelalters 1414–1418. Essays, Darmstadt 2013, s. 64–69; nejnověji Jana Nechutová – Jana Fuksová (edd.), *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou. Překlady, komentáře a poznámky*, Brno 2015; Martin Nodl, *Jan Hus a pražská univerzita*, in: Anna Paner – Marcin Hintz (edd.), Jan Hus. Życie i dzieło. W 600. rocznicę śmierci, Gdańsk 2016, s. 73–83.

[6] *Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis* (dále MUP), I/1–2 = *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585* (dále LD) I–II, Praha 1830–1832; faksimilové vydání: *Liber decanorum etc.* (dále LD-faksim.), Praha 1983.

[7] Husova kvodlibetní příručka: František Michálek Bartoš – Pavel Spunar, *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965 (dále LČ-Hus), s. 80–81, č. 21 (rukopis Knihovny Národního muzea, sign. V C 42); Jan Sedlák, *Husova disputace de quolibet* (Studie a texty k náboženským dějinám českým I), Olomouc 1914, s. 1–21. Dále viz pozn. 34.

[8] Viz edice E. Steina a A. Schmidtové (pozn. 3) a nová edice Nechutové a Fuksové cit. v pozn. 5.

[9] Nejvíce spekulací v tomto směru asi naformuloval F. M. Bartoš, *Hus jako student a profesor*; bez pramenných dokladů rozvíjí představy o jeho ochráncích, pobytu v Karolinu apod., stejně jako úvahy o usazení Husových žáků v Nazaretské koleji (viz dále). Reálněji vypadá jen předpoklad, že pomocníkem a patronem mu byl Křišťan z Prachatic, který mu i dával opisovat texty (viz např. František Šmahel, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 34).

[10] Ke studiu na artistické fakultě LD I, s. 286–287, 309; LD-faksim., s. 153–154, 167 (folia ztraceného rukopisu 76r, 77rv, 84r).

[11] Studia sledují všechny životopisné monografie, např. V. Novotný, *M. J. Hus*; F. Šmahel, *Jan Hus*; Pavel Soukup, *Jan Hus. Prädiger – Reformator* – Märtyrer (Kohlhammer-Urban-Taschenbücher, sv. 737), Stuttgart 2014; lehce upravená česká verze týž, *Jan Hus. Život a smrt kazatele* (Česká historie, sv. 31), Praha 2015.

[12] Jana Nechutová et alt. (edd.), *Magistri Iohannis Hus Enarratio Psalmorum (Ps. 109–118)*, Turnhout 2013 (Opera omnia MIH XVII; Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 253), zde Einleitung, s. X–XX.

Po dosažení titulu mistra svobodných umění se Hus nechtěl vyhnout povinnému bienniu, naopak setrval na škole a zvolil (snad cíleně) dráhu vysokoškolského vzdělance, univerzitního mistra.[13] Od roku 1398 se počítá mezi řádné mistry pražské univerzity – je *magister regens*.[14] Záhy se začal věnovat studentům nejen jako přednášející před auditoriem, nýbrž i osobně, jak lze soudit z faktu, že již v roce 1399 jej dva posluchači vybírají za svého promotora.[15] Dokonce je možné, že svého úplně prvního studenta – Jana Černého z Řečice – promoval Hus o rok dříve, v postě 1398.[16] Snad právě vůči mladším studentům pocítil ponejprv odpovědnost za to, co jim předává ze svého poznání: můžeme v tom vidět předstupeň jeho pozdější odpovědnosti vůči věřícím, před nimiž bude stát jako kazatel.

V souvislosti s množinou studentů, které můžeme označit jako Husovy žáky, stojíme před jedním z problémů husovského bádání. Počet jmen v této kategorii není stabilizován a kolísá rámcově v rozpětí mezi 20–40 osobami. Musíme se ptát, proč se tak děje. Na vině je především pojmová neujasněnost kategorie „žáka některého z mistrů", ale také neúplnost záznamů v děkanské knize. Nemáme k dispozici údaje typu: kdo poslouchal čí přednášky, s kým trávil cvičné disputace atp. Zcela výjimečně dochované záznamy přednášek nebo vysvědčení o splněných povinnostech docházky na přednášky[17] nejsou pro to dostatečně směrodatné, neboť suma povinných předmětů byla dána a čtení byla mistrům regentům přidělována, aby nikdo z řádných učitelů nepřišel zkrátka.

Děkanská kniha pak přináší pro tuto otázku dvojí údaje. Pravidelně byly voleny zkušební komise, jejichž obsazení se řídilo paritním zastoupením univerzitních národů. Pokud byl tedy adept zkoušen některým profesorem, neplyne z toho automaticky jejich bližší vztah učitele a žáka, ale také jej nelze vyloučit. Hus byl zvolen do zkušební komise pouze třikrát (dvakrát u bakalářů a jednou u magistrů), navíc dvakrát předsedal komisi jako děkan (u bakalářů i magistrů).[18] Relativně malé vytížení zkušební činností je zarážející, soustřeďuje se do let 1398–1408, ačkoli další učitelské záležitosti konal Hus až do roku 1412. K pochopení této situace bychom se mohli přiblížit jedině provedením rozboru obdobné situace u dalších mistrů a hledáním analogií nebo protikladů. Fakt, že zkušební aktivity

[13] K motivaci či determinaci pro tuto dráhu (neměl jiné zajištění – církevní beneficium; nedosáhl zatím dostatečného věku na místo faráře ani kazatele) viz F. Šmahel, *Jan Hus*, s. 22–23; tamtéž s. 42 o tom, že si pedagogickou činností „přivydělával na živobytí"; dále s. 43 o povrchnosti jeho příprav na výuku, ale na druhé straně velmi pečlivá a časově náročná příprava na kvodlibet 1411.

[14] K pojmu a výčtu osob František Kavka, *Mistři-regenti na artistické fakultě pražské university v letech 1367–1420. Statistická studie*, in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. V. Husy, Praha 1966, s. 77–96.

[15] Matěj z Knína a Matěj z Újezda, viz LD I, s. 339 a 343; LD-faksim., s. 184 a 185 (folio 92v a 93r).

[16] Tato možnost, přijímaná jen částí autorů, vychází z nejisté atribuce rekomendace *Studuit agere quod iustum est* (č. 1 u Schmidtové) Husovi (v LD I, s. 331, zápis o zkoušení, Hus v komisi nebyl, doklad o promoci a Husově promluvě chybí). K osobě Jana Černého Josef Tříška, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1419*, Praha 1981, s. 299. Husovo autorství stanovil Bohumil Ryba, *Nový Hus. Nepoznané universitní promluvy Mistra Jana*, Listy filologické 71, 1947, s. 1–12, 57–86, 269–277; 72, 1948, s. 25–32, zde roč. 71, s. 57–65; jako Husova je řeč vedena i v soupise jeho literární činnosti: F. M. Bartoš – P. Spunar, *Soupis pramenů*, s. 90–91, č. 32. Atribuci zpochybnila A. Schmidtová (ed.), *Iohannes Hus, ... Positiones*, s. 223; nejnověji vydáno v českém překladu bez pochybností in: J. Nechutová – J. Fuksová (edd.), *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou*, s. 58–64.

[17] Srov. např. František Šmahel, *Statuta antiqua, kalendária a soupisy přednášek pražské artistické fakulty*, in: týž, Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy, Praha 2016, s. 303–325 (s odkazem na starší německá vydání).

[18] LD I, s. 336, 368–369, 377, 396; LD-faksim., s. 182, 199, 206, 219 (folia 91v, 100r, 103v, 110r). Zde nacházíme také níže v textu jmenované zkoušené studenty.

nezakládaly bližší vazby ke studentům, potvrzuje i to, že pouze po jednom zkoušení je Hus doložen také jako promotor někoho ze zkoušených, nelze ale vyloučit další nezachycené případy.[19] Z řečeného dále plyne, že musíme jako náhodu vyhodnotit skutečnost, že se mezi zkoušenými za přítomnosti Husa objevili jeho budoucí přátelé, stoupenci i odpůrci – jen pro ilustraci například Jan Kbel (1401), Albert Varrentrappe (1402), Prokop z Plzně (1403 a 1408) nebo Jan z Jesenice (1408).

Druhým typem informací děkanské knihy jsou záznamy o promocích (determinacích a incepcích).[20] Ty mají zřejmě individuálnější charakter – jak se obecně předpokládá, zachycují vazbu studenta a konkrétního mistra. Z nich tedy snad můžeme vycházet při úvahách o Husových žácích ve smyslu studentů, kteří měli k Husovi blíže (aniž většinou dokážeme říci něco konkrétnějšího). U těch, kteří si jej vybrali za promotora, ale těžko poznáme, zda se tak stalo pro shodu myšlenkovou, blízkost krajanskou, nebo jen proto, že byl oblíbený. Jako promotor vystupuje Hus v letech 1399–1412, tedy po dobu 14 let. Zpočátku uvádí při ceremoniálu jen kandidáty bakalářského titulu, teprve v roce 1402 promuje (jako děkan) prvé tři magistry.[21] Dále se pak obojí promoce střídají. Bakalářů, jejichž promotorem byl Hus, zaznamenává děkanská kniha 12, magistrů 11. Pouze jedna osoba vystupuje v obou kategoriích, jedná se tedy celkově o 22 absolventů. Čistě zprůměrováno by to bylo 1,5 studenta ročně. Reálně promoval Hus v prvých letech (1399–1402) každoročně dva studenty i více, po nástupu v Betlémě však musely být jeho aktivity na univerzitě zjevně utlumeny, další promoce přicházejí nárazově (1404 tři, 1409 dvě, 1410 šest, 1412 jedna, a to jako poslední na konci února). Ukončení této činnosti jistě souvisí s počátkem jeho procesu a následným odchodem z Prahy na venkov.[22]

Uvedená čísla a fakta ukazují, že Hus patřil k učitelům oblíbeným, ale nikoli těm, kteří odpromovali největší počty studentů. Na tom nic nezmění ani mírné navýšení počtu odpromovaných po započtení těch, kteří jsou doloženi jinak než zápisem v Liber decanorum (LD), jak ještě uslyšíme. Podle čísel uváděných F. Šmahelem byla nejaktivnějšími pedagogy starší generace německých mistrů šedesátých až sedmdesátých let (40 až 80 žáků na osobu), střední generace Husových učitelů vykazuje 40 až 60 žáků na osobu; nejmladší generace Husova se pak pohybuje podobně jako Hus na nižších číslech 20 až 30 promovaných.[23]

[19] Při incepci 3 magistrů v únoru 1402 figuruje Hus jako děkan, nejprve předsedá zkušební komisi a pak 3 adepty promuje, viz LD I, s. 368–369; LD-faksim., s. 199 (folio 100r). Podle A. Schmidtové (ed.), *Iohannes Hus, ... Positiones*, s. 225, zkoušející prý častěji také zkoušené promoval, proto na základě zkoušek přisuzuje některé promoční texty Husovi a konkrétním studentům. Ověření této praxe u Husa ale argumentaci nepotvrzuje. V letech 1403 a 1408 nejsou ovšem promoce zaznamenány, takže případů mohlo být více, než je doloženo.

[20] Průběh promocí obojího typu líčí A. Schmidtová (ed.), *Iohannes Hus, ... Positiones*, v doslovu na s. 220–221. Srov. František Kavka, *Organisace studia na pražské artistické fakultě v době předhusitské*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 8/1, 1967, s. 7–39.

[21] Nejranější magisterskou promocí by měla být podle Ryby ta, při níž zazněla řeč *Proice omnia ista*, datovaná jím kol. r. 1400, u níž není znám kandidát a také autorství Husovo je odvozeno pouze ze stylistické podoby. Viz Ryba, *Nový Hus*, s. 79–86; A. Schmidtová (ed.), *Iohannes Hus, ... Positiones*, s. 223.

[22] F. Šmahel, in: Svatoš Michal (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, *1347/48–1622*, Praha 1995 (dále *Dějiny UK*), I, s. 123; odlišná, vyšší čísla uvádí týž, *Jan Hus*, s. 42, 116, podle F. M. Bartoš, *Hus jako student* (1958). Započteni byli v tom případě i ti, kdo jsou doloženi jen laudací, a další osoby, které přišly s Husem do přátelského kontaktu. A. Schmidtová (ed.), *Iohannes Hus, ... Positiones*, s. 228, vyjmenovává incepce mistrů pod Husem, je jich 11, nikoli 12 jak uvádí. Tradičně, na základě Bartošovy studie, představil Husa-pedagoga Olivier Marin, *Geneze pražského reformního hnutí 1360–1419*, Praha 2017, s. 28.

[23] Základním vodítkem přehledu může být F. Šmahel, *Dějiny UK*, I, s. 122–123; týž, *Dějiny fakulty svobodných umění 1348–1419*, in: týž, Alma mater Pragensis, s. 231–302, zde s. 260–262 (pro starší generace uvádí počty promovaných, u mladších mistrů, kolegů Jana Husa, už se soustředí bohužel spíše na jejich literární

Dodejme k této statistice ještě tři poznámky:

1) sestavení záznamů o zkouškách a promocích obsažených v LD jasně ukazuje, že manuálník neobsahuje veškeré údaje. U všech zkoušených nemáme zprávu o jejich promoci; u magistrů pak v některých letech chybí záznam o konání zkoušek; „statistiku" (a tady již musíme užít uvozovek) proto musíme brát jako rámcovou, orientační možnost zjištění kvantity pedagogické práce mistra regenta – což platí samozřejmě i pro Husa. Neúplnost úředních záznamů dokazují i dochované promoční proslovy, z nichž některé směřují k osobám, jejichž promoce není zaznamenána (k tomu se ještě vrátím).

2) Za předpokladu, že volba promotora je výrazem užšího vztahu žáka a učitele, mohli bychom očekávat, že se některá jména, případně jejich většina, objeví v rádiu daného mistra dvakrát, že své žáky bude promovat na bakaláře i mistra. Jak už bylo vzpomenuto, u Husa se tak podle děkanské knihy stalo pouze jednou, a sice u Mikuláše z Jistebnice (1401, 1404).[24] Druhým studentem, kterého představoval Hus zřejmě při obou promocích, byl šlechtic Zdislav ze Zvířetic, jehož determinace je doložena jen Husovou promoční řečí.[25]

3) Z doložených dvaceti dvou Husem promovaných osob lze za Jihočechy označit asi polovinu – jejich místa původu se ale nesoustřeďují do oblasti pravděpodobného Husova rodiště. Vedle nich promoval Hus dva Pražany a také cizince – jednoho Chorvata (Martin z Křiževců), jednoho studenta z Polska a dva z Uher;[26] u magisterských promocí se objevuje i student z Chebu, který absolvoval bakalaureát u německého mistra, podobně jako Řehoř z Budína. Z Polska pocházel Bernard z Přemyšlu, který získal bakalářský titul v Erfurtu a při magisterské promoci v Praze jej uvedl Hus.[27]

Dalším zdrojem informací o promotorské činnosti Jana Husa jsou rekomendace pronášené mistrem na závěr slavnosti, jejichž byl podle rukopisného svědectví autorem, nebo které jsou mu připisovány. Obsahují určitou charakteristiku absolventa, a dovolují tak nahlédnout blíže do vztahu Husa k jeho žákům. Problémem ovšem je, že neobsahují všechny potřebné údaje, aby bylo možné spojit je vždy s konkrétní osobou promovaného, a tím je i datovat. V řadě případů je i autorská atribuce Husovi jen více či méně pravděpodobnou dedukcí znalců Husova díla. Pozornost jim byla již věnována opakovaně, jsou k dispozici v edicích i překladech, přesto je s nimi spojena řada otazníků.

S Husem bylo dosud spojováno patnáct promočních rekomendací, z nichž Anežka Vidmanová jednu rozhodně vyloučila a u dalších šesti není Husovo autorství nepochybné. Jen asi šest řečí lze jednoznačně spojit se studenty (asi osmi), které Hus podle děkanské knihy promoval. Z promočních řečí vystupuje oproti LD dalších asi osm jmen bakalářů,

pozůstalost). Uvedené skutečnosti mohou souviset s vývojem poměru počtu mistrů a studentů, kdy počet mistrů stále stoupal, zatímco frekvence posluchačů rostla pomaleji, resp. od 90. let klesala, jak upozornil Jiří Stočes, *Pražské univerzitní národy do roku 1409*, Praha 2010, s. 90–94.

24 LD I, s. 361, 363, 377, 378; J. Tříška, *Životopisný slovník*, s. 392 (Nicolaus de Gistebnicz).

25 Řeč vydala A. Schmidtová (ed.), *Iohannes Hus, ... Positiones*, s. 71–75; identifikace a atribuce promoční řeči při magisterské promoci je nejistá, viz tamtéž, s. 94–96 a 228. Ke Zdislavovi LD I, s. 384, 407, 409; J. Tříška, *Životopisný slovník*, s. 542; F. M. Bartoš, *Hus jako student*, s. 20–23, ke spojení Husa a Zdislava; týž, *Husův žák, rektor Karlovy university Zdislav ze Zvířetic*, Kostnické jiskry 41/34, 11. 10. 1956, s. 3.

26 Z Košic (Georgius de Cassovia) a Budína (Gregorius de Buda); z Polska přišel Bernard z Přemyšlu, viz dále. J. Tříška, *Životopisný slovník*, s. 133 (eviduje pouze Řehoře, Jiřího pominul), k Martinovi z Křiževců tamtéž, s. 353; srov. záznamy LD I, s. 405 (Jiří), 334, 369, 379 (Řehoř), 369 a 370 (Martin).

27 Václav z Chebu: LD I, s. 336 (ve zkušební komisi i Hus), 337(determinace 30. 12. 1398 u Františka Creisewicze z Brzegu), 369 (incepce pod Husem); k Bernardovi LD I, s. 343, 378, 379, pro oba J. Tříška, *Životopisný slovník*, s. 46, 522. Řehoř z Budína determinoval u Ondřeje Marienwerdera koncem r. 1398 (LD I, s. 334).

jež možná Hus promoval, která jsou ovšem pouhým dohadem. Celkový počet jím promovaných žáků tak lze střízlivě určit jako interval 25–30 osob. Proslovy se týkají především determinantů, jichž můžeme blíže poznat pomocí těchto půvabných textů asi třináct. Pro incepce jsou známy řeči čtyři, ale jen u tří lze stanovit jméno promovaného.[28]

Vedle Husem promovaných absolventů se objevuje celá řada jmen dalších studentů, kteří jsou označováni jako jeho žáci. Ukotvení tohoto zařazení není většinou pevné a plyne povýtce z jejich věkového rozdílu a blízkosti k mistrovým snahám, nebo z jiných okolností. Hus jim například pomáhal v různých životních situacích. Zde můžeme připomenout především Jeronýma Pražského, za něhož se Hus přimluvil roku 1399 za prominutí biennia[29] – jinou učitelskou vazbu uvést nelze.

Ani pozice Petra z Mladoňovic jako žáka není jednoznačná. Jeho promotor není znám, je s ním ale spojována hypoteticky jedna z promočních řečí Husových. Pokud by bylo toto určení správné, objevil by se před námi Petr jako studentík s rezavým vousem, sangvinik nepříliš bystrý: „*Pilně se učili plných osm let*“ (totiž s druhým promovaným bakalářem – Janem, snad Příbramem?). Podle Husa ovšem „*při jakékoli práci se dá nedostatek nadání nahradit pílí*“. Petr se pro tato slova neurazil a soudě podle jeho zaujatého vypsání Husova procesu a smrti svého mistra miloval a ctil.[30]

Studentů blízkých Husovi bylo jistě více, ale z dostupných pramenů jich vystupuje málo. Velmi osobním dokumentem je Husův testament, v němž pamatuje na Martina z Volyně, kterého bychom jinak s Husem nespojovali, podobně jako jeho fámuly Jana Faráře a Jiříka, kteří zůstávají zahaleni v historickém šeru.[31] Další jména se objevují na protestu proti spálení knih v roce 1410.[32] Jako Husovi studenti bývají uváděni i ti, kteří měli být ubytováni při Betlémské kapli, respektive posléze v kolejích Litevské a Nazaretské. Když ale uvážíme nejasné počátky a relativně pozdní konstituování těchto institucí (1411–1412), bude se muset naše představa o situaci v těchto zařízeních poněkud uskrovnit: Jan z Mülheimu sice myslel na jednoho chudého studenta teologie při kapli, další ubytovací možnosti však řešil až kramář Kříž v uvedených letech. Datování některých dokumentů v kapli nebo Křížově domě ještě neznamená, že uvedení svědci z řad studentů tam bydleli. Okruh Husových žáků tedy jistě rozšiřují i další jeho sympatizanti z řad studentů, nejednoznačná je však

[28] Jan Sedlák, *Husovy promluvy promoční*, Studie a texty I, 1914, s. 119–128; B. Ryba, *Nový Hus*, l. c.; A. Schmidtová, *Husovy universitní promluvy*, in: Táž (ed.), Iohannes Hus, … Positiones, s. 217–244; z ní vycházely J. Nechutová – J. Fuksová (edd.), *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou*, zde na s. 117 odkazy na další jednotlivá vydání rekomendací a jejich starší překlady. K výběru nutno dodat, že editorky nezavrhly všechny texty odmítané A. Vidmanovou. Relativní neshoda mých součtů vzniká tím, že někdy se rekomendace týká dvou osob zároveň.

[29] LD I, s. 338; LD-faksim., s. 183 (folio 92r). K Jeronýmovi František Šmahel – Gabriel Silagi (edd.), *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, polemica, epistulae*, Turnhout 2010; F. Šmahel, *Život a dílo Jeronýma Pražského*. Zpráva o výzkumu, Praha 2010.

[30] Pouhým dohadem je údajná přímluva Husa, aby Mladoňovic získal místo v koleji Královny Hedviky, viz např. Michal Svatoš, *Hussens Freunde*, in: Ferdinand Seibt (Hg.), Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Vorträge des internationalen Symposions in Bayreuth vom 22. bis 26. September 1993, München 1997, s. 67–72, zde s. 71. Citát v textu vzat z překladu J. Nechutová – J. Fuksová (edd.), *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou*, s. 83.

[31] Martin z Volyně a fámulové Jiřík a Plebán (Farář) vystupují v Husových dopisech, zvl. v testamentu, viz Václav Novotný (ed.), *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*, Praha 1920, s. 204–206, č. 86, a dále podle rejstříku. Srov. k tomu F. M. Bartoš, *Husův žák Plebán*, Jihočeský sborník historický (dále jen JSH) 13, 1940, s. 129–130.

[32] Viz P. Soukup, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, s. 87; Martin Nodl, *Dekret kutnohorský*, Praha 2010, s. 312.

otázka jejich zajištění přímo v areálu kaple – někteří mohli nanejvýš nalézt útočiště v domě kazatelově. Mezi prvními obyvateli Litevské koleje nacházíme jen dvě jména vystupující mezi alespoň pravděpodobně doloženými Husovými žáky (Mikuláš ze Stojčína a Petr z Mladoňovic). Záhy po definitivním ustavení obou kolejí navíc Hus opouští nuceně Prahu (podzim 1412).[33]

Pro poznání na jedné straně Husa jako člověka, který nepostrádal smysl pro humor a hlavně své kolegy a studenty dobře znal, a na straně druhé pro poznání povah a slabůstek jeho žáků jsou nejužitečnější již zmiňované promoční rekomendace a dále tzv. arengy, uvádějící jednotlivé mluvčí při Husově kvodlibetu z roku 1411. Úloha kvodlibetáře, kterou Hus na sebe vzal dobrovolně, aby univerzita po secesi německých akademiků nevešla do posměchu, byla náročnou akcí, v níž vrcholí učitelská a teologicko-filozofická práce Husa na univerzitě.[34]

Můžeme tedy uzavřít první úvahu tím, že přesná a jednoznačná statistika Husovy pedagogické činnosti není možná. Brání tomu jak nedostatečné pramenné doklady, tak jejich povaha, která odráží jiný charakter a postup studia, než jaký známe dnes.

S Husovou pedagogickou činností souvisí také velký objem spisů, které se dochovaly, nebo jen o nich víme, že existovaly. Bez ohledu na přesný počet děl a řadu otazníků kolem atribucí, datací a deperdit tvoří spisy spojené s univerzitou vedle kazatelských postil druhou největší část Husovy literární pozůstalosti, jejíž obsah je celkově zmapován opakovaně aktualizovanými soupisy díla.[35] Je ovšem těžké přesně vydělit, co patří k univerzitě a co nikoli, až na skutečně typické univerzitní žánry, jako jsou povinné komentáře stanovených děl, kvestie, rekomendace a projevy ve funkci rektora.[36] Do určité míry lze identifikovat také kázání při univerzitních mších, kdy bakalář nebo magistr teologie vystupoval na

[33] F. M. Bartoš umisťuje do Betléma a s ním svázaných kolejí všechny Husem promované studenty a všechny obyvatele Litevské koleje považuje za Husovy žáky, což nemá pevnou oporu v pramenech, viz F. M. Bartoš, *Hus jako student*, s. 16–17. Takovou interpretaci odmítl také F. Šmahel, *Jan Hus*, s. 246, pozn. 243. K mojí úvaze srov. údaje in: Michal Svatoš, *Litevská kolej pražské univerzity (1397–1622)*, in: Jan Petr – Luboš Řeháček (edd.), Praha – Vilnius. Sborník prací k 400. výročí založení univerzity ve Vilniusu, Praha 1981, s. 19–31, zde s. 23 (výčet prvních 12 obyvatel Litevské koleje); F. M. Bartoš, *První století Betléma*, in: Betlémská kaple. O jejích dějinách a zachovaných zbytcích, Praha 1922, s. 9–21, zvl. s. 11; Mlada Holá, *Nazaretská kolej pražské univerzity v pozdním středověku*, in: Eva Doležalová – Petr Sommer (edd.), Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou: věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu, Praha 2016, s. 511–521.

[34] Husův přípravný materiál vydal Bohumil Ryba † (ed.), *Magistri Iohannis Hus Quodlibet*, Turnhout 2006 (Opera omnia MIH XX; Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 211;), pův. vydání v roce 1948; ke kvodlibetu obecně Jiří Kejř, *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*, Praha 1971; František Šmahel, *Die Verschriftlichung der Quodlibet-Disputationen an der Prager Artistenfakultät bis 1420*, in: Schriften im Umkreis mitteleuropäischer Universitäten um 1400: Lateinische und volkssprachige Texte aus Prag, Wien und Heidelberg: Unterschiede, Gemeinsamkeiten, Wechselbeziehungen, Leiden – Boston 2004, s. 63–91; průběh kvodlibetní disputace popsal také E. Stein (ed.), *M. Jan Hus jako universitní rektor a profesor*, s. 8–9, ukázky z Husových proslovů na kvodlibetu v českém překladu na s. 15–17, 103–120. Srov. i pozn. 7.

[35] Václav Flajšhans, *Literární činnost M. Jana Husi*, Praha 1900; F. M. Bartoš, *Literární činnost M. Jana Husi*, Praha 1948; F. M. Bartoš – Pavel Spunar, *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965; Anežka Vidmanová, *Základní vydání spisů M. Jana Husa*, in: Jan Hus na přelomu tisíciletí (HT-Supplementum 1), Tábor 2001, s. 267–277.

[36] Vedle dvou nástupních projevů sem patří i slavnostní kázání při zádušní mši za Karla IV., konané v roce 1409 nejspíše 3. 12. (LČ-Hus, s. 83–84, č. 23, datuje na 29. 11.; uvedená datace na první prosincovou středu podle A. Schmidtová (ed.), *Iohannes Hus, ... Positiones*, s. 236, kde je řeč i vydána na s. 119–130; překlad E. Stein (ed.), *M. Jan Hus jako universitní rektor a profesor*, s. 74–89); o rektorských projevech F. M. Bartoš, *M. J. Hus jako rektor*; projevy vydal týž, *Dvě rektorské řeči Husovy* (oboje v pozn. 2).

kazatelnu před shromážděné kolegy a studenty. U Husa bylo bezpečně rozpoznáno šest takových vystoupení z let 1404–1410 a tři nejistá.[37] Tematika ostatních traktátů, polemik a výkladů vychází z myšlenkových bojů formujících se na univerzitě a prostupuje dále do ostatních působišť, především do betlémských kázání. Zatímco přednášky držené na artistické fakultě známe jen jménem,[38] z teologické fakulty se dochovaly čtyři důležité výklady.[39] Vedle kvodlibetní příručky je k dispozici dalších deset kvestií, které jsou jen přibližně datované a není možné je přiřadit ke konkrétním událostem (kvodlibetům nebo cvičným disputacím).[40]

Třetí okruh otázek – to je role reprezentanta fakulty a univerzity. Hus ji vzal na sebe dvakrát. Opět není třeba detailněji připomínat jeho děkanát v roce 1401/1402 a rektorát na podzim 1409. Nesmíme však pohlížet na tyto funkce dnešníma očima – trvaly jen jeden semestr a nezanechávaly zpravidla hluboké stopy v univerzitním organismu. Jako děkan zapisoval Hus běžnou agendu udělování univerzitních gradů; jen z drobné poznámky na přídeští děkanské knihy se dozvídáme, že také nakládal s fakultními penězi – půjčku 70 kop koleji Krále Václava museli totiž vymáhat jeho nástupci a provedli o tom záznam.[41]

Co se týče Husova rektorství, připomeňme v rámci bilancování, že už odezněly pochyby o věrohodnosti zprávy o jeho volbě rektorem, a to díky nálezu jeho rektorských řečí.[42] Na druhé straně není pochyby ani o tom, že rektorem byl pouze jednou, v zimním semestru 1409/1410.[43] Funkce rektora nebyla tak exkluzivní záležitostí jako v moderní době, přesto musíme podtrhnout, že někdy okolnosti volby určité osoby mohly být demonstrací postojů: k těm patří i Husova volba rektorem, vykonaná nedlouho po secesi zahraničních akademiků (17. 10. 1409), a to již podle nového volebního řádu.[44] Jako rektor byl Hus účasten úpravy

[37] Výklad o fenoménu univerzitní mše a rozbor vystoupení Husových podala A. Schmidtová (ed.), *Iohannes Hus, ... Positiones*, s. 229–244; patří sem i obě Husovy řeči na paměť Karla IV., o mladší viz pozn. 36, starší pronesl nejspíše 1. 12. 1404 (tamtéž, s. 234). K univerzitnímu kazatelství dále P. Soukup, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, s. 36; týž, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, Praha 2011, s. 157–187; srov. Jindřich Marek, *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*, Praha 2011; Zdeněk Uhlíř, *Středověké kazatelství v českých zemích: nástin problematiky*, Almanach historyczny 7, 2005, s. 57–94.

[38] Přehled informací o Husových přednáškách na artistické fakultě a výčet textů doložených v dobových katalozích a dnes nedochovaných uvádí F. Šmahel, *Jan Hus,* s. 42–43; srov. dále P. Soukup, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, s. 77–78. Pokus (později odmítnutý) najít zápisy z Husových přednášek např.: F. M. Bartoš, *Po stopách nezvěstné Husovy rétoriky*, JSH 9, 1936, s. 21–28.

[39] LČ-Hus, s. 66–70, č. 1–5.

[40] Jiří Kejř, *Husovy kvestie*, in: Husitství – Reformace – Renesance, I, Praha 1994, s. 239–316 (přetisk in: týž, *Z počátků české reformace*, Praha 2006, s. 195–211); edice týž, *Magistri Iohannis Hus Questiones*, Turnhout 2004 (Opera omnia MIH XIXa; Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis 205). Dvě kvestie jsou spojovány s konkrétními studenty, pro něž měly být připraveny: pro Jana z Vlhlav (promoce 10. 12. 1409) a Mikuláše z Pavlíkova (promoce 3. 4. 1410), viz LČ Hus (1948), č. 36 a 40.

[41] LD I, s. 132; LD-faksim., s. 6 (folio 1v) – zapsal Hening Boltenhagen.

[42] Husovo rektorství zpochybnil František Ryšánek, *Husovy rektoráty universitní*, Listy filologické 57, 1930, s. 89–120; jeho pochyby opakovaně odmítl Bartoš, který snesl i doklady, v tomto případě přesvědčivé, pro upřesnění data volby a jeho činnosti, srov. např. F. M. Bartoš, *Datum Husovy volby rektorem pražské university*, JSH 4, 1931, s. 83–84. K promluvám viz pozn. 36.

[43] Mylný první rektorát z r. 1402/1403 se tradoval již od F. Palackého, přijímal jej např. V. V. Tomek, K. Krofta, V. Flajšhans, V. Novotný i J. Sedlák, odmítl jej Ryšánek (pozn. 42) stejně jako Bartoš (pozn. 2 a jiné). Další autoři se k němu už nevracejí, naposledy problém shrnul F. Šmahel, Jan Hus, s. 262, otázka D.

[44] K mandátu Václava IV., vydanému v Kutné Hoře, M. Nodl, *Dekret kutnohorský*, Praha 2010. Srov. dále F. M. Bartoš, *Příspěvky k dějinám Karlovy university v době Husově a husitské*, I-V, Sborník historický 4, 1956, s. 33–70 (k dekretu s. 33–40); Jiří Kejř, *Sporné otázky v bádání o Dekretu kutnohorském*, AUC-HUCP 3/1, 1962, s. 83–122; F. M. Bartoš, *M. J. Hus jako rektor*; týž, *Dvě rektorské řeči Husovy* (oboje v pozn. 2).

celouniverzitních statut; založil proto novou knihu statut, v níž se na čelním místě ocitl záznam o Dekretu kutnohorském; příslušná folia byla ale zničena, takže nemůžeme poznat podrobnosti.[45]

V rámci univerzitní samosprávy vystupuje Hus velmi zřídka. V roce 1399 je zachycen dvakrát jako svědek při propuštění studenta z bursy, což byla zřejmě formalita, která neměla širší souvislosti.[46] O rok později byl zvolen za český národ do komise přidělující knihy mistrům k lekcím a v roce 1401 do komise pro dispenze.[47] Tím je jeho (doložené) zapojení do správy univerzity vyčerpáno. Vedle toho ale stojí od roku 1402 jeho již připomenuté spravování kaple Betlémské, jejíž propojení s univerzitou, včetně dvou na ni vázaných studentských kolejí v sousedství (o nichž již byla také zmínka), je dobře známé,[48] a plné nasazení v této funkci je naprosto dostačujícím vysvětlením absence ostatních úloh.

Svědectví děkanské knihy můžeme ještě doplnit o informace z listinného fondu.[49] Z ranějšího období se vztahují k Husovi dvě listiny z roku 1403, z nichž jedna obsahuje rozhodčí výrok ve sporu betlémského kazatele (Jana Husa) a faráře sv. Filipa a Jakuba, jímž byl Husův spolužák Mikuláš Zeiselmeister.[50] Druhá listina dosvědčuje darování kaple Božího těla českému univerzitnímu národu, které přijímal Hus.[51] Oba dokumenty dokládají poměrně rutinní záležitosti, k nimž můžeme přiřadit i mladší listinu z roku 1411, v níž Hus vystupuje v pozici prvního betlémského kazatele jako svědek stvrzení statut koleje Královny Hedviky.[52] Podobně je doložena i Husova spoluúčast na transakci, při níž byl českému národu zapsán dům na Ovocném trhu (10. 1. 1404), později (1413) získaný Litevskou kolejí.[53] Teprve skupina listin z let 1411–1415 představuje vrchol zápasu o Husa na domácí půdě a postoj univerzity v něm. K tomu se dostaneme v závěru.

45 O knize statut Gustav Friedrich, *Dekret kutnohorský. Poměr jeho rukopisných textů*, *Český časopis historický* (dále ČČH) 15, 1909, s. I–XII, zde s. IV; F. M. Bartoš, *Zapadlá památka Husovy činnosti jako rektora Karlovy university*, JSH 9, 1936, s. 38–40; týž, *M. J. Hus jako rektor*, s. 26; F. Šmahel, *Nejstarší statuta pražské univerzity. Prolegomena k jejich edici*, in: týž, Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy, Praha 2016, s. 43–61.

46 LD I, s. 344, 348; LD-faksim., s. 185, 187 (fol. 93r, 94r). Prvý – Matyáš z Újezda – byl Husem krátce před tím i promován, druhý – Jan z Borotína – studoval až do r. 1410, ale s Husem není v zápisech jinak spojován.

47 LD I, s. 357, 364; LD-faksim., s. 192, 196 (fol. 96v, 98v).

48 F. M. Bartoš, *První století Betléma*, s. 12–14; kritické shrnutí F. Šmahel, *Husitská revoluce* II, Praha 1993, s. 209–213; srov. i B. Zilynská, *Pražská univerzita – patron církevních beneficií?*, AUC-HUCP 47/1–2, 2007, s. 75–87; Mlada Holá, *Studentské koleje pražské univerzity a staroměstský měšťan Kříž*, Mediaevalia Historica Bohemica 18/2, 2015, s. 95–132.

49 Karel Kučera – Miroslav Truc, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, s. 81–99: Listiny. K osudům fondu a jeho (ne)úplnosti Michal Svatoš, *Rozsah a původní podoba listinného fondu pražské univerzity*, AUC-HUCP 25/2, 1985, s. 15–33. Listiny jsou dostupné také v digitalizované podobě, viz: <http://digitool.is.cuni.cz/R/NU842GBTFG7DV1JS1R43BM5JMI1TSPSPFVR3JXXYTEV3 NE3RLL-01491?func=collections&collection_id=2133&pds_handle=GUEST> (ověřeno 7. 12. 2017).

50 AUK, listiny, sign. I/54, 1. 4. 1403, MUP II/1, č. LII, s. 399–406.

51 AUK, listiny, sign. I/55, 28. 6. 1403, MUP II/1, č. LIII, s. 406–410. Jiné jeho angažmá v souvislosti s touto kaplí známo není. Ke kapli a jejímu spojení s univerzitou Miroslav Polívka, *K šíření husitství v Praze. Bratrstvo a kaple Božího Těla na Novém Městě pražském v předhusitské době*, Folia historica Bohemica 5, 1983, s. 95–118; srov. nověji Jan Hrdina, *Kaple Božího Těla na Novém Městě pražském v* době *předhusitské* – dvě drobné sondy, Staletá Praha 29/2, 2013, s. 21–38, resp. týž, *Relikvie, odpustky, poutní odznaky. Čtyři kapitoly z náboženského života lucemburské Prahy*, Praha 2017, s. 11–54.

52 AUK, sign. I/61, z 29. 4. 1411, vč. Husovy pečeti; otisk Josef Teige, *Základy starého místopisu pražského*, II, Praha 1912, s. 809–810, č. 46.

53 F. M. Bartoš, *Zapomenutý dokument Husovy činnosti v universitní Natio Bohemica*, JSH 12, 1939, s. 102–103; M. Svatoš, *Litevská kolej*, s. 23. Další podrobnosti M. Holá, *Studentské koleje pražské univerzity*, s. 112–113.

Univerzita nebyla jen školou, na níž získal Hus vzdělání, a místem, kde nalezl zaměstnání. Husův osud byl s univerzitou provázán více, než si dovedeme v první chvíli uvědomit. Bylo to i místo setkávání, seznamování, společenského uplatnění a angažovanosti – utvářely se tu postoje, které našly výraz v následujících letech a desetiletích husitského vzplanutí. Husovo spojení s univerzitou tak mělo i širší společenský rozměr, který zasahoval jednak do oblasti ideové, věroučné, a jednak vytvářel jeho společenské vazby a vztahy.

Akademické prostředí bylo garantem správného výkladu teologických otázek. Univerzita proto stavěla mantinely pro myšlení dobových učenců. Zodpovědnost v tomto směru si uvědomil Husův přítel Štěpán z Pálče,[54] když jako profesor teologické fakulty couvl z dosavadní společné cesty, kdežto Hus se nechal unášet dál svým přesvědčením a na akademické konvence nepřistoupil: akademické prostředí mu to nezapomnělo.

Do konfliktní pozice se Hus dostal poprvé roku 1403 při jednání o Viklefově učení, další případy pak přicházely stále častěji a jsou dobře známy – proces Husova žáka Matěje z Knína, žaloby pražských farářů, žaloba na české stoupence Viklefa atd.[55]

Filozoficko-teologické otázky posléze překročily meze akademického dialogu a staly se politikem a předmětem inkvizičního zkoumání. Do této veřejné, politické dimenze náležejí záležitosti kolem Dekretu kutnohorského, žaloby na arcibiskupa podané studenty za Husovy podpory,[56] boj o Betlém (1410) i odpustková aféra (1412), při níž se viklefská strana na univerzitě silně angažovala velkou disputací podobně jako při obraně Viklefova učení. V interním prostředí univerzity měly tyto politické události charakter zápasu Husa s teologickou fakultou.[57] I to patří do škály vztahů Jana Husa s univerzitou.

Společenské vazby, které si zde Hus vytvořil, byly četnější než ty, které mohl navázat v rámci církve. Nejednou byla probírána plejáda jeho učitelů, kolegů a žáků, přátel i protivníků.[58] O žácích jsme už mluvili výše. Co se týká Husových učitelů, platí zde stejný princip,

[54] *M. Jan Hus a M. Štěpán Páleč. Sborník z kolokvia uspořádaného referátem kultury OÚ Kladno 25. 5. 2000* v klášteře bosých karmelitánů ve Slaném, Kladno 2000; J. Tříška, *Životopisný slovník*, s. 491–492; Jaroslav Kadlec, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990, s. 12–14.

[55] K. Krofta, *Hus a pražská universita*, s. 14–15; V. Novotný, *M. J. Hus*, I/1, passim; K. Malý, *Mistr Jan Hus a Univerzita Karlova*, s. 398–401; M. Nodl, *Dekret kutnohorský*, s. 156–180; F. Šmahel, *Jan Hus*, s. 54, 63–66; P. Soukup, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, s. 45–59; ke Knínovi J. Tříška, *Životopisný slovník*, s. 364.

[56] F. M. Bartoš, *M. J. Hus jako rektor*, s. 19–21; P. Soukup, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, s. 87 (v době Husova rektorátu podala skupina studentů žalobu na arcibiskupa za jeho snahu likvidovat opisy Viklefových děl – Hus není mezi žalobci, ale vzhledem ke své funkci je vnímán jako postava v pozadí této akce). Konflikt Husa s arcibiskupem odrážejí také dvě listiny, viz dále pozn. 65. K politické dimenzi Husova působení viz Petr Čornej, *Homo politicus*, in: A. Paner – M. Hintz (edd.), Jan Hus, s. 84–105; Dušan Coufal, *Hus mezi univerzitou, kazatelnou a veřejností*, in: Petr Čornej – Václav Ledvinka – Jan Hrdina (edd.), Praha Husova a husitská 1415–2015, s. 65–74.

[57] Události popisuje veškerá životopisná literatura, srov. pozn. 55, k Dekretu pozn. 44. Dále F. M. Bartoš, *Hus a jeho učitelé a kolegové na bohoslovecké fakultě Karlovy university*, JSH 13, 1940, 41–47. Nejvýraznějším dokladem jsou materiály spjaté s mimořádnou synodou v únoru 1413, vydané in: František Palacký (ed.), *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam… illustrantia* (dále jen *Documenta*), Pragae 1869, s. 472–505, č. 51.

[58] Anežka Vidmanová, *Stoupenci a protivníci mistra Jana Husi*, Husitský Tábor 4, 1981, s. 49–56 (sleduje spíše ohlas Husova díla v pracích jeho souvěkovců); Jaroslav Kadlec, *Husovi odpůrci*, in: Jan Hus na přelomu tisíciletí (HT-Supplementum 1), Tábor 2001, s. 325–342; Zdeňka Hledíková, *Hussens Gegner und Feinde*, in: F. Seibt (Hg.), Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen, s. 91–102; M. Svatoš, *Hussens Freunde*, tamtéž, s. 67–72; česká verze in: Jan Blahoslav Lášek (ed.), Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník příspěvků z mezinárodního sympozia, konaného 22.–26. září 1993 v Bayreuthu, SRN, Praha 1995, s. 63–67. Univerzitní milieu, do něhož Hus přišel, nejnověji celkově zhodnotil Martin Dekarli, *„Antiqui“, „moderni“, „universaliste“, „nominales“: Jan Hus a pražská univerzitní tradice mezi roky 1366 až 1409*, Theologická

jako u jeho žáků: za učitele můžeme totiž považovat všechny mistry, jejichž přednášky Hus pravděpodobně poslouchal nebo mohl navštěvovat. Při hledání osob Husovi bližších je pak nutno držet se konkrétně podložených kontaktů. Na prvním místě stojí Jan z Mýta, který o Husovi zanechal svědectví ve své promoční promluvě při determinaci: „*homo contemplativus adaptat alas suo intellectui. Utique noster est hic determinans alas habens, nam avis nomen, quia Auca nuncupatur. Per alas sic se in superiora erigit per contemplacionem*."[59] V druhé fázi studia byl určitě osobností s největším vlivem na Husa Stanislav ze Znojma, který jej examinoval u mistrovské zkoušky, ale chybí záznam o incepci, takže nevíme, zda byl také jeho promotorem. Ke Stanislavovi se Hus hlásil a dojemně i zklamaně hodnotil jeho obrat v přístupu k Viklefově nauce.[60]

Kolegové – to je široká kategorie, která by nás přivedla jak mezi Husovy přátele, tak do řad jeho protivníků různého ražení – byli konkurenty v církevní kariéře, ideovými oponenty, soupeřili o místa a směřování univerzity, což vyústilo do událostí kolem Dekretu kutnohorského. O tom všem bylo hodně napsáno, proto tyto skutečnosti jen připomínám. Na konec je na místě též zopakovat, že všechny pramínky se stékají v Kostnici, kde najdeme přátele, protivníky i velmi aktivní nepřátele…[61]

Pestrá škála osudů, postojů a povah osob obklopujících Husa ukazuje, že vztah mistra Jana a univerzity musíme vidět jak z úhlu institucionálního, tak individuálního. Hus sám akcentuje vztah svůj i ostatních kolegů k jejich *Alma mater* v jedné z promluv, kdy hovořil k Martinu z Křiževců na téma *Buď dobrým synem*: „*Vaše matka, artistická fakulta, z jejíchž prsou jste bohatě sál mléko vědeckého poznání, vám teď jako svému synu* […] *touží dát dar*" – míněn je bakalářský titul.[62]

Univerzita prožívala s Husem jeho proces a reagovala na něj – souhlasně i odmítavě, souběžně s tím, jak se prohluboval rozkol uvnitř reformní univerzitní strany. Hus musel být pro univerzitu problémem – jedni jej obdivovali a šli za ním, druzí vnímali více to, že Hus strhává univerzitu do podezření z šíření kacířských nauk, stává se pro ni zátěží, která ji táhne ke dnu.

Jak se tedy univerzita stavěla k Husovu procesu? Univerzita jako celek, to byli ve chvíli odchodu Husa na koncil především mistři českého národa artistické fakulty, neboť jak příslušníci zahraničních národů, tak teologové, a do jisté míry i právníci byli vypuzeni,

revue 87/1, 2016, s. 62–101. Dále srov. Petr Hlaváček, *Scholares Pragenses: Husovi němečtí spolužáci na pražské univerzitě*, Theologická revue 87/1, 2016, s. 102–113 (věnovaný především Konradovi Konhoferovi); ke slezské skupině Blanka Zilynská, *Johann Hoffmann: Prager Student, antihussitischer Repräsentant und Bischof von Meissen*, in: táž (ed.), Universitäten, Landesherren und Landeskirchen: Das Kuttenberger Dekret von 1409 im Kontext der Epoche von der Gründung der Karlsuniversität 1348 bis zum Augsburger Religionsfrieden 1555, AUC-HUCP 49/2, 2009, s. 81–98.

59 Bohumil Ryba, *Promoční promluvy mistrů artistické fakulty Mikuláše z Litomyšle a Jana z Mýta na Universitě Karlově* z let 1386 a 1393, Praha 1948, s. 48; heslo Johannes de Muta viz J. Tříška, *Životopisný slovník*, s. 281–282, dodatky týž, *Příspěvky k bibliografiím středověkých pražských osobností*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze 9, 1992, s. 5–42.

60 Ke Stanislavovi heslo in: J. Tříška, *Životopisný slovník*, s. 488; J. Kadlec, *Katoličtí exulanti*, s. 5–12.

61 Viz pozn. 58. O účastnících koncilu nově: P. Elbel, *Die Delegation der Prager Kirchenprovinz*; Pavel Soukup, *Die böhmischen Konzilsteilnehmer zwischen Häresiebekämpfung und Kirchenreform. Die Konstanzer Predikten von Mauritius Rvačka, Stephan von Páleč und Matthäus von Königsaal*, in: Gabriela Signori – Birgit Studt (Hgg.), Das Konstanzer Konzil als europäisches Ereignis. Begegnungen, Medien und Rituale, Ostfildern 2014, s.173–217.

62 J. Nechutová – J. Fuksová (edd.), *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou*, s. 79.

nebo jejich činnost utlumena. Tady stejně jako u ostatních otázek platí, že pro zhodnocení činnosti Husa, postojů jeho kolegů a role univerzity vůbec, by byl zapotřebí zejména prosopografický výzkum[63] (když pominu odkrývání textového bohatství literární pozůstalosti akademiků).[64] Přesné vysledování osobních osudů a vazeb, zjištění počtu profesorů činných v daný okamžik atd. pomůže vyhnout se povrchním soudům, které přebírají stará klišé.

K postižení role univerzity v závěru Husova života pomáhá skupina vzácně dochovaných listin, které dokládají zájem instituce o problémy jejího mistra, projevený pořizováním věrohodných kopií nebo přímo angažováním se v jeho kauze. Ukazují nejprve snahu vyřešit na domácí půdě konflikt univerzity s arcibiskupem, jehož předmětem byl Hus, a svěřují jej králi a jeho radě (1411).[65] Na univerzitní půdě se dochoval také notářsky ověřený obsah listiny, jíž Hus vydává počet ze své víry papeži Janu XXIII.[66] V roce 1414 pak vzniká skupina ověřených kopií důležitých dokladů, které měly pomoci Husovi jako důkazní materiál v Kostnici – je mezi nimi Dekret kutnohorský pod univerzitní pečetí spolu s usnesením univerzitní obce k němu (září 1409),[67] protest Husa a studentů proti spálení knih (1410)[68] a list českých pánů dosvědčující, že arcibiskup neshledal na Janu Husovi žádné kacířství a neviní ho z něj.[69] Notářské instrumenty se připravovaly z iniciativy českých mistrů – Husových stoupenců a vypovídají o snaze univerzity přispět k příznivému zakončení Husova procesu. Sem patří i spis Jana z Jesenice shrnující dosavadní průběh procesu.[70]

Do Kostnice vyslala univerzita vlastní posly (mezi nimi mistr Jan Kardinál z Rejštejna, Husem promovaný na magistra).[71] V průběhu procesu na koncilu došly do Kostnice výzvy českomoravské šlechty na obranu Jana Husa. Akce z května 1415 byla složitě organizována a vyvolala ohlas i v univerzitních kruzích.[72] Hus psal průběžně mnoha přátelům včetně univerzitánů, přímo na univerzitu se ale obrátil jen jednou v čase, kdy se blížil konec jeho

63 Jeho náznak viz např. P. Soukup, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, s. 84–92. Univerzitní prosopografii (nikoli ve spojení s Husem) pěstuje Jiří Stočes, *Kariéry příslušníků saského národa pražské právnické univerzity imatrikulovaných v letech 1386–1417*, AUC-HUCP 52/2, 2012, s. 17–28.

64 Srov. např. pozn. 12 a 35. Celkově představil univerzitní prostředí doby Husovy O. Marin, *Geneze pražského reformního hnutí*, passim.

65 AUK, listiny, sign. I/62 a I/63. Jedná se o dohodu univerzity s arcibiskupem Zbyňkem podat vzájemnou při k nálezu králi z 3. 7. 1411 a rozhodčí výrok královských rádců ve sporu Husa s arcibiskupem z 6. 7. 1411, ed. *Documenta*, s. 434–440, č. 40 a 41.

66 AUK, listiny, sign. I/64, 1. 9. 1411, ed. *Documenta*, s. 18–20, č. 9.

67 AUK, listiny, sign. I/68, 18. 9. 1414, ed. *Documenta*, s. 347–348, č. 10 (pouze text samotného Dekretu).

68 AUK, listiny, sign. I/69, 18. 9. 1414. Výčet osob s apelací spojených viz P. Soukup, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, s. 87. Apelace ve formě notářského instrumentu z r. 1410 (nikoli její ověření r. 1414) vydána in *Documenta*, s. 387–397, č. 25.

69 AUK, listiny, sign. I/70, 7. 10. 1414, ed. *Documenta*, s. 531–532, č. 63.

70 *Ordo procedendi*, o něm Jiří Kejř, *Husitský právník M. Jan z Jesenice*, Praha 1965, zvl. s. 165–166, č. 16.

71 F. M. Bartoš, *Zástupci Karlovy university na kostnickém koncilu*, in: Sborník prací G. Friedrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931, s. 1–8. Dále srov. pozn. 61.

72 Univerzitní archiv obsahuje originál listu posílaného z Čech českým dvořanům Zikmunda do Kostnice (AUK, listiny, sign. I/71, 12. 5. 1415, ed. *Documenta*, s. 554–555, č. 75, čes. a lat.; Václav Novotný, *Hus v Kostnici a česká šlechta. Poznámky a dokumenty*, Praha 1915, s. 54–56, č. 6, čes.). Nedořešen zůstává důvod tohoto archivního uložení. Angažovanost univerzity ve věci Husa naznačují i fingované listy, jimiž se měla pražská univerzita obracet na obec města Kostnice, resp. přimlouvat se za Husa a Jeronýma u kardinálů – editor datuje do ledna, resp. května až června r. 1415, viz V. Novotný, *Hus v Kostnici*, s. 56–58, č. 7 a 8. Srov. k tomu Božena Kopičková – Anežka Vidmanová, *Listy na Husovu obranu z let 1410 – 1412. Konec jedné legendy?*, Praha 1999, s. 167–180; Aleš Pořízka, *Listy na obranu Husovu ze 12. září až 2. října 1410. Konec druhé legendy?*, *ČČH* 99/4, 2001, s. 701–724.

procesu a jeho dopisy nabývaly charakteru duchovního kšaftu a napomenutí.[73] Po vykonání exekuce na Husovi se univerzita připojila k protestu nobility Čech a Moravy a také sama vydala o Husovi velmi příznivé, až oslavné svědectví (dobrozdání z 11. září 1415).[74]

Tady však již začíná nová kapitola ve vztahu Husa a univerzity – ta legendární, která se proměňuje v souznění s politickou a náboženskou situací. Hus se stává devizou, ikonou, jejíž literární odkaz stojí poněkud v pozadí. Po peripetiích pobělohorské rekatolizace se pak vrací i do univerzitního prostředí jako národní hrdina, slavný mistr Karlova učení, rektor a mučedník. Tuto druhou kapitolu už sledovat nebudeme.[75]

BLANKA ZILYNSKÁ

Magister Jan Hus und die Prager Universität: Gedanken über mögliche Erkenntnisse ihrer Beziehungen zueinander und über Hussens pädagogische Tätigkeiten

ZUSAMMENFASSUNG

Hussens Berufs- und Privatleben war mit der Prager Universität verbunden. Neben einer Zusammenfassung der verschiedenen Aspekte ihrer gegenseitigen Beziehung konzentriert sich dieser Beitrag vor allem auf die Frage der Schüler von Hus, ihrer Zahl und der Möglichkeit ihrer Identifizierung. Erinnert wird auch an Hussens Funktionen im Rahmen der universitären Selbstverwaltung mit Überlegungen zu ihrer Wichtigkeit. Außer dem Amtsbuch des Dekans wird auch der Urkundenbestand des Universitätsarchivs herangezogen, um das Engagement der Universität im Falle von Hus aufzuzeigen.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Blanka Zilynská
Ústav dějin a archiv UK
blanka.zilynska@ruk.cuni.cz

[73] *Documenta*, s. 142–143, č. 87 (*Johannes Hus Universitati studii Pragensis*, 27. 6. 1415). Mj. nabádá ke svornosti mistrů českého národa, který se už tehdy rozestupoval na stoupence a odpůrce Viklefových nauk.

[74] Václav Novotný (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum* VIII, Praha 1932, s. 228–230 (*Testimonium Universitatis Pragensis de M. Johanne Hus et Hieronymo de Praga*), komentář k tomu tamtéž, s. LXIX–LXX.

[75] K tomu nejnověji Adam Horký, *Dějiny ve vlastní režii. Příběh dějin Karlovy univerzity v proměnách 20. století*, AUC-HUCP 55/2, 2015, s. 17–80, zde zvl. s. 23–27.

Materiálové studie a vzpomínky

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 225–231

AN AMERICAN REMEMBERS THE CHARLES UNIVERSITY ARCHIVE IN THE ERA OF NORMALIZATION

GARY B. COHEN

Recollections of an American historian specialising in the European social history of nineteenth and twentieth century present the experiences and impressions of a 'Western' scholar, who worked in Prague archives, especially the Archive of the Charles University, in the 1970s and 1980s.

Keywords: Czechoslovakia during normalisation – foreign scholars – Archive of the Charles University – memoirs – Jan Havránek – Marie Pravdová – Karel Litsch

DOI: 10.14712/23365730.2018.33

Foreign scholars who did historical research on modern Czech and Central European history in Czechoslovak archives and libraries during the 1970s and 1980s confronted a peculiar mix of opportunities and challenges. After the August 1968 invasion by the Warsaw Treaty forces and the reversal of the Prague Spring reforms, the government undertook sweeping purges in the universities and research institutions and imposed repressive controls on intellectual and cultural life. Those policies targeted scholars in the humanities and social sciences in particular because many had supported the reform movement. The Communist Party of Czechoslovakia (KSČ) expelled large numbers of intellectuals from the Party for cause, some who were formally "*vyloučen*" and others who were simply crossed off the party rolls – "*vyškrtnut*". In general, scholars whom the Party expelled or crossed off were dismissed from teaching appointments in the universities and positions in research institutes, although a few found some partial rehabilitation. The repression largely reversed whatever opening had occurred during the middle 1960s in the tolerated range of research in the humanities and social sciences for native scholars.

After the 1968 invasion, the Czechoslovak authorities wanted to maintain the appearance of stability and normality. One result was that foreign scholars who were not working on politically sensitive topics continued to have access to nearly all the research libraries and many archival collections, whether they came to Czechoslovakia as part of officially sanctioned exchange programs or as independent scholars. Uncertainty about what historical research and publication would be tolerated and the difficult job situations for many Czechoslovak scholars worked to curtail engagement in larger research projects by many native historians and sharply reduced the number of the new Czech and Slovak scholarly books published in many fields of history for more than a decade. As a result, there were times during the 1970s and early 1980s when foreign scholars found that their numbers equaled or even exceeded the native Czech and Slovak scholars who were working in the

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

same archival reading rooms on any given day. It was in these circumstances that I first arrived in Prague in September 1972 to do doctoral dissertation research on Czech-German relations in the city and the decline of the city's German-speaking minority during the second half of the nineteenth century.[1]

In autumn 1972, I was twenty-four years old and had never left North America previously. At that stage I had decent German and could read Czech, but had only limited spoken Czech. That first stay lasted more than nine months, and over the succeeding decade, I returned to Prague for additional research in summer 1976, summer 1981, and the first five months of 1982. The stays in 1981 and 1982 represented the initial phases of research on a second book project dealing with education and society in imperial Austria during the second half of the nineteenth century.[2] The International Research and Exchanges Board (IREX), an affiliate of the American Council of Learned Societies, had formal exchange agreements with the education authorities in most of the Soviet Bloc countries; and IREX sponsored all my research in Czechoslovakia during the 1970s and 1980s, either with exchange fellowships or designation as a fellow without stipend.

Under the IREX exchange program with Czechoslovakia, when the Czech Ministry of Education accepted an American applicant, it provided formal letters of introduction to the archives and universities and certification for an extended visa. The Ministry also arranged for housing and a formal scholarly advisor for each American visitor in an appropriate university faculty or research institute.

For my initial research in Prague in 1972–1973, I was particularly fortunate that the Ministry designated as my scholarly advisors Miroslav Hroch (born 1932) and Jan Havránek (1928–2003), who was then serving as interim director of the Charles University Archive. These were ideal choices for my interests among the historians then working in Prague. During later stays, Robert Kvaček (born 1932) and Otto Urban (1938–1996) provided

[1] Gary B. Cohen, *The Prague Germans 1861–1914: The Problems of Ethnic Survival*, Ph.D. dissertation, Princeton University, 1975; published as *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861–1914*, Princeton University Press 1981; published in Czech translation as Gary B. Cohen, *Němci v Praze 1861–1914*, Praha 2000; revised, second English edition (W. Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2006). This project also yielded a number of articles, including *Jews in German Society: Prague, 1860–1914*, Central European History 10, 1977, p. 28–54; *Ethnicity and Urban Population Growth: The Decline of the Prague Germans*, in: Keith Hitchins (ed.), Studies in East European Social History 2, 1981, p. 3–26; *Jews in German Liberal Politics: Prague, 1860–1914*, Jewish History 1/1, 1986, p. 55–74; and *Deutsche, Juden und Tschechen in Prag: das Sozialleben des Alltags, 1890–1924*, in: Maurice Godé – Jacques Le Rider – Françoise Mayer (eds.), Allemands, Juifs et Tcheques à Prague / Deutsche, Juden und Tschechen in Prag, 1890–1924, Montpellier 1996, p. 55–69 (Published in Czech as *Němci, Židé a Češi v Praze: Společenský život všedního dne 1890–1914*, *Dějiny a současnost* 20/4, 1998, p. 29–35.

[2] I published the research on education and society in the book Gary B. Cohen, *Education and Middle-class Society in Imperial Austria, 1848–1918*, W. Lafayette 1996; and the book chapters G. B. Cohen, *Education and Czech Social Structure in the Late Nineteenth Century*, in: Hans Lemberg – Karel Litsch – Richard Georg Plaschka – György Ránki (eds.), *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa: Festschrift für Jan Havránek*, Vienna l988, p. 32–45; G. B. Cohen, *Education, Social Mobility, and the Austrian Jews 1860–1910*, in: Victor Karady – Wolfgang Mitter (eds.), Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert (Studien und Dokumentation zur vergleichenden Bildungsforschung, v. 42), Cologne – Vienna 1990, p. 141–161; G. B. Cohen, *Ideals and Reality in the Austrian Universities, 1850–1914*, in: Michael S. Roth (ed.), Rediscovering History: Politics, Culture and the Psyche, Stanford 1994, p. 83–101, 454–458; and G. B. Cohen, *The Politics of Access to Advanced Education in Late Imperial Austria, in Russian*, in: T. M. Islamov – A. I. Miller, Avstro-Vengriia: Opyt mnogonatsional'nogo gosudarstva, Moscow l995, p. 155–199 (also available in English as Working Paper in Austrian Studies 93–96, Center for Austrian Studies, University of Minnesota, Sept. 1993, 42 pp.).

guidance, sharing with me their rich knowledge of Czech and Central European history and archival collections in Prague. I also consulted occasionally Josef V. Polišenský (1915–2001), Jiří Kořalka (1931–2015), and Zdeněk Šolle (1924–2008). The advice from all these excellent scholars was critical to the success of all my research in Czech archives and libraries.

None of the professors in the United States who advised me for the dissertation work were experts on the history of Prague, and none had never done research there. In fact, before I arrived in Prague in September 1972, I did not speak to anyone who had worked in the Czech archival collections that were relevant to my dissertation. This made getting good advice from senior Czech historians all the more important, and I was particularly lucky to be able to draw on Jan Havránek, Miroslav Hroch, Josef Polišenský, Jan Urban and Robert Kvaček for guidance. One of the delights of getting to know some of the more senior historians in Prague was being exposed to something of the old traditions of broad Central European *Bildung, vzdělání*. Conversations with Havránek or with older colleagues such as Polišenský or the linguist Pavel Trost (1907–1987) ranged freely from discussions of historical archives to memoirs, belles lettres, art, music, or lore about famous local personalities and landmarks. The slower pace of change in the academic and cultural spheres in the communist lands of Central and Eastern Europe and the lesser degree of specialization among scholars in the humanities there than in Western Europe, and North America after the 1950s allowed more of the older intellectual style to survive. In many cases the heavy weight of communist controls encouraged such survivals as a reaction.

As I soon learned in fall 1972, a letter from the Ministry of Education to the Archival Administration of the Czech Ministry of the Interior or to individual archives under other ministries had enormous value in gaining speedy access to documentary collections. During the 1970s the international scholars' office of the Archival Administration in Prague was particularly efficient, thanks to the work of a veteran senior staff member, Květa Kulířová (1923–2013), who understood precisely the rules and procedures, knew many officials in the individual archives, and was committed to making sure that foreign scholars who respected the rules got the access to which they were entitled. Indeed, the quantity of documentation made available to me from those collections for the dissertation research was much more than I had expected. Even Havránek, who was a great expert on the modern history of Prague and knew the archives well, had not expected that I would find so much on Prague's German-speaking minority, since that population sank to low numbers in the last decades before World War I, and the Bohemian Governor's Office (České místodržitelství) and Prague police directorate had to devote much attention to Czech political and social groups.

Despite the general repression in the society after 1969, I generally had great success in getting the research materials I needed in all the archives and major libraries that I used. Thanks to the excellent advice and unflagging support of Havránek and his role as interim director of the university archive during my initial stays in Prague, I was able to use that institution as a base for my research activities. The bulk of my research on the German-speaking minority of Prague, in fact, took place in the Central State Archive (today called the Národní archiv, National Archive), the Prague City Archive, and the State Library in the Klementinum. Once I learned how to use the inventories and indices of the Central State Archive for documents of the former Austrian ministries, the Bohemian Governor's

Office, the Prague police directorate, and the Prague Catholic Archdiocese, the archivists provided everything I requested. I have always attributed the good order and generally high quality of basic service in the major Czech archives to Czech traditions of efficiency and a strong work ethic and the influence of Czech national pride. The archive of the Catholic Archdiocese of Prague, held by the Central State Archive in Dejvice, had particularly good organization and finding aids, which Czech historian friends attributed to the generally good order in the Central State Archive and the fact that several devoted Catholics had responsibility for the archdiocesan papers over many years. The Prague City Archive was more difficult to use because of its location during the 1970s and 1980s in unsuitable quarters in the Clam-Gallas Palace and its thinner staffing than the Central State Archive. Having to wait for official approvals, problems in offsite storage facilities, or local construction projects in one or another archive or library delayed at times my obtaining access to particular books and documents. In the end, however, the only materials relevant to my projects which I failed to get had either been discarded or lost. Completion of orders for photocopies and microfilms was often slow, but all the copies and films that I requested were eventually produced.

One could even argue that the political controls of the "normalization" era helped sustain the quality of service in a number of archival and library collections because of the smaller number of users than might have been expected under other circumstances and the dedication of archivists who were trying to make successful, secure careers away from the more difficult circumstances of the university faculties and Academy of Sciences. A number of fine scholars, such as Jiří Kořalka, Zdeněk Šolle, and František Šmahel (born 1934), who lost their positions in universities or the Academy of Sciences after 1968 eventually found new work in archives and museums. Younger scholars with recent degrees, such as Ivana Čornejová (born 1950), Petr Čornej (born 1951), Jiří Pešek (born 1954), Martin Svatoš (born 1951), and Michal Svatoš (born 1947), who could not obtain normal university teaching appointments, also found work in research collections, several of these individuals in the Charles University Archive.

The neo-Stalinist tendencies of the Czechoslovak government and the vocal anti-Israel policies throughout the Soviet Bloc during the 1970s and 1980s put particular pressure on what was then the State Jewish Museum in Prague. Even with certification from the Ministry of Education and the Archival Administration, I had to wait for several months in 1973 before the Jewish Museum's director permitted me to do research in the Museum's archive. During the interim I was able to make friends with the then archivist, PhDr. Jan Heřman (1933–1986), who was completing a major project to microfilm much of the Museum's prime archival holdings for the Central Archives for the History of the Jewish People in Jerusalem.

Surprisingly, the only other archive where I encountered any difficulty in the mid-1970s was the Charles University Archive. When I returned to Prague in 1976, I found that doc. PhDr. Marie Pravdová (1907–1982), an historian of modest scholarly accomplishment who was deeply loyal to the Communist Party, had replaced Havránek as director of the university archive. She had been brought in from the Pedagogical Faculty, while Havránek and his other colleagues remained on the archive staff. Doc. Pravdová was hostile to my doing research in the archive, and she shared with me in candid terms her nationalist antipathies to the former German-speaking minority and the former Jewish population of Bohemia

and Moravia. She initially resisted accepting my letter of introduction from the Ministry of Education and only permitted my research in the university archive when she saw the certification of my foreign researcher status from the Archival Administration of the Ministry of Interior. Even then, she gave instructions to the university archive staff that they were to have minimal interaction with me. Fortunately for me, most of them considered Pravdová to be a primitive Stalinist and did their best to ignore such directives. Some of the staff speculated about her possible relations with the State Security Service (*Státní bezpečnost*, StB).

Such speculation was widespread in an era when secret police surveillance and informing were rife. In fact, during the 1970s and 1980s there were many figures like Pravdová in the Czechoslovak governmental officialdom and in the educational and archival establishments. The policies of "normalization" after the post-invasion purges kept in place many old holdovers from the 1950s, brought back others from retirement, and promoted some who had been pushed into the shadows by the reformers of the mid-1960s.[3] Nonetheless, during the 1970s and early 1980s, I also encountered a number of people in responsible positions in university offices, archives, and libraries who were *politicky dobrý,* i.e., had good political credentials, but who still espoused good academic values, supported solid scholarly work, and treated other scholars well, whether native or foreign. An excellent example was Pravdová's successor as director of the Charles University Archive, Doc. PhDr. Karel Litsch (1929–2009), a legal historian from the Law Faculty, who was a veteran member of the KSČ and led the Party unit in the Law Faculty for a number of years.

The arrival of Litsch as director of the university archive was a breath of fresh air. He welcomed both native and foreign scholars who came to do research and used his secure position to support the staff's scholarly work and their professional advancement. He even permitted the holding of private historical seminars in a windowless room of the archive organized by some of the younger scholars from the staff, where they and other young historians from the Philosophical Faculty and other archives and libraries gave presentations on their research. The organizers had to exercise some caution in issuing invitations, but I attended several times during winter and spring 1982 and gave a presentation to the seminar on project on education and society in Imperial Austria.

There was risk, of course, in holding any private seminar in Prague during the era of "normalization", since the Party and police authorities could easily declare such activity subversive of proper order. One learned, though, that enforcement of such prohibitions was often inefficient and that a certain amount of porosity characterized many official restrictions, leaving room for some maneuvering by those with the necessary skills or *protekce* from a higher authority. To be sure, the signs and impact of repression were visible everywhere in a country where a half million people had been removed from the Party rolls after 1968 and were demoted or lost their jobs as a result. The Party also reimposed far-reaching censorship on public media and all publication activity. Copier machines were closely monitored, former leaders of the reform movement and dissidents were subjected to close surveillance, harassment, and arrest, and one always had to be wary of informers. Still,

[3] On the methods and results of the purges in the Philosophical Faculty of the Charles University, for example, see Jakub Jareš – Matěj Spurný – Katka Volná – Jakub Bachtík – Marta Edith Holečková – Adam Horký – Klára Pinerová, *Náměstí krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace* [Red Army Soldiers Square no. 2. Instructors and Students of the Philosophical Faculty of the Charles University in the era of normalization], Prague 2012, p. 51–100.

Czechoslovak citizens complained continually about the government, the Soviet Union, and living conditions. Many knew about dissident activities, and some intellectuals circulated *samizdat* literature –although with caution. Officially banned goods were bought and sold, and people listened to Western radio broadcasts despite official warnings. Some retirees even took up residence near the western and southern borders in order to receive West German or Austrian television signals.

For the most part, Czechs were kind and welcoming to me in both formal and informal settings. The hospitality, support, and enduring friendship of staff members in the Charles University Archive – except for doc. Pravdová – represented a much appreciated instance of this. Havránek and his colleagues helped me to understand and interpret the unfamiliar surroundings, and they regularly informed me about important new and old books I should buy, films and museums to see, interesting sightseeing opportunities, and where to find needed consumer goods. Late, in my lecture classes at the University of Oklahoma and later at the University of Minnesota, I told with relish stories about consulting with Michal Svatoš in the Charles University Archive about where one could find fresh fruit in Prague in mid-winter or, more embarrassingly, where rolls of toilet paper could be bought when once the supply for the whole city failed for more than a week. In spring 1982, when my American dissertation advisor, Carl E. Schorske, came to Prague for the first time in his life, Havránek was able to arrange lodging for him in the guest rooms of the Charles University rectorate, where his neighbor was the visiting rector of the Moscow State University. I took special delight in showing Schorske the beauties of the city, taking him to a new production of Smetana's *Dalibor* during the Prague Spring music festival and a concert in the Smetana Hall, and introducing him to Havránek, Hroch, and Urban as well as several members of the Prague musical community. Altogether, Schorske's visit went beautifully; knowing some of the right people and being able to get some *protekce* had its benefits in communist Czechoslovakia.

For the most part, the security police subjected me to discrete surveillance. My incoming and outgoing international mail took some weeks longer to arrive during the first month of any stay than later, but everything eventually got through, including dozens of packages of books and Supraphon and Panton recordings which I sent out. No letters that I received showed obvious signs of having been opened. More often than not, my luggage and papers were thoroughly searched when I left the country by train, but not when I departed by plane. I never saw any signs that my housing had been searched, although much later I found out from reading a book about the Charles University's Philosophical Faculty during the normalization, of *Náměstí krasnoarmějců 2*, that my dormitory room had been searched at least once.[4] Havránek and my other formal scholarly advisors at the Philosophical Faculty and at least some of the archival officials whom I saw regularly certainly had to file reports on me with the Státní bezpečnost (StB), although I never knew how often or exactly when and where that was done. Such reporting was only to be expected under the circumstances of the time, and as far as I have been able to determine, no harm ever came to me or to anyone with whom I associated because of the reports on me. I have never tried to request and read any of the security police files relating to me.

[4] J. Jareš – M. Spurný – K. Volná a kol., *Náměstí krasnoarmějců 2.*

As an American visitor, of course, I could freely leave Czechoslovakia and return home at the end of each research stay. My Czech colleagues and friends who did not flee the country had to live with the constant surveillance of the StB, censorship, periodic official reviews (*prověrky*) of their attitude and public behavior, limited opportunities for professional advancement, and an ill-functioning economy. For them the opportunity to travel even briefly outside the communist bloc was a rare privilege indeed. For most of two decades the prospects were dismal for any significant change in the domestic situation for the better. The demoralization of the population that this caused was perhaps the saddest consequence of the conditions of normalization. Only after late 1988, with the development of Gorbachev's reform policies and the disintegration of communist rule first in Poland and Hungary and then East Germany, did the outlook for my friends in the Charles University Archive and Czechs and Slovaks more generally change in any significant way.

GARY B. COHEN

Američan vzpomíná na Archiv Univerzity Karlovy v éře normalizace

RÉSUMÉ

Vzpomínková črta amerického historika sociálních dějin Evropy 19. a 20. století přináší zajímavý pohled „západního" zahraničního badatele na realitu Československa v éře normalizace. Líčí osobní dojmy tehdy mladého amerického historika ze soudobých poměrů, popisuje řešené badatelské projekty i jejich institucionální zajištění a přibližuje nejenom tehdejší situaci československých historiků, ale především autorovy osobní zkušenosti a zážitky z pražských archivů v 70. a 80. letech 20. století. Hlavní důraz je přitom kladen na Archiv Univerzity Karlovy a jeho pracovníky, v čele s řediteli Janem Havránkem, Marií Pravdovou a Karlem Litschem. Zatímco u J. Havránka i K. Litsche autor oceňuje jejich zájem a odbornou úroveň a vyzdvihuje podporu, které se mu z jejich strany dostalo, v případě M. Pravdové konstatuje její negativní, až nepřátelský postoj.

Ein Amerikaner erinnert sich an das Archiv der Karlsuniversität zur Zeit der Normalisierung

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Erinnerungsskizze eines amerikanischen Sozialhistorikers (Sozialgeschichte Europas des 19. und 20. Jh.) bietet einen interessanten Einblick eines „westlichen" ausländischen Forschers in die Realität der Tschechoslowakei zur Zeit der Normalisierung. Geschildert werden persönliche Eindrücke dieses damals jungen amerikanischen Historikers von den zeitgenössischen Verhältnissen, beschrieben werden die bearbeiteten Forschungsprojekte und ihre institutionelle Gewährleistung, und näher gebracht wird nicht nur die damalige Lage der tschechoslowakischen Historiker, sondern vor allen Dingen die persönlichen Erfahrungen und Erlebnisse des Verfassers in den Prager Archiven der 1970er und 1980er Jahre. Dabei wird der Nachdruck vor allem auf das Archiv der Karlsuniversität und seine Mitarbeiter, allen voran ihre Direktoren Jan Havránek, Marie Pravdová und Karl Litsch gelegt. Während Verf. bei J. Havránek und K. Litsch ihr Interesse und fachliches Niveau würdigt und die Unterstützung hervorhebt, die er durch sie erfuhr, kann er im Falle von M. Pravdová nur ihre negative bis feindselige Einstellung konstatieren.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Gary B. Cohen
University of Minnesota, USA
gcohen@umn.edu

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 233–240

HRST VZPOMÍNEK NA NOVODOBOU HISTORII UNIVERZITNÍHO ARCHIVU ANEB OD KAVKY PO LITSCHE

IVANA ČORNEJOVÁ

SOME RECOLLECTIONS PERTAINING TO RECENT HISTORY OF THE UNIVERSITY ARCHIVE OR FROM KAVKA TO LITSCH

These recollections by a long-term employee of the Archive of the Charles University offer reminiscences of various colleagues as well as the atmosphere of this institution, as it changed between the 1968, when the author started working there, until a new turning point, which came in 1989.

Keywords: Archive of the Charles University – memoirs – František Kavka – Karel Litsch

DOI: 10.14712/23365730.2018.34

Práh univerzitního archivu jsem poprvé překročila v pondělí 2. září 1968 jako nová „pomvědka“ a čerstvě zapsaná studentka prvního ročníku oboru archivnictví – dějepis na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Vstup do budovy byl ohlašován zavěšeným zvonkem, jehož táhlo (ne nepřipomínající záchodové splachovadlo) viselo před vchodové dveře. Pomocným vědeckým silám byla vyhrazena malá místnost v prvním patře tehdy zcela zánovní budovy, kam se archiv přemístil z nevyhovujících sklepních prostor na Právnické fakultě. Uvítalo mne tam velmi přátelské prostředí, které tvořili jednak další studenti (ti mimopražští se ovšem dostavili až v říjnu), jednak vědečtí a odborní pracovníci v čele s tehdejším ředitelem profesorem Františkem Kavkou. K místním učeným pánům jsem vzhlížela s neskonalým obdivem. Ano, pánům, protože ta učená společnost byla ryze pánská, dvě dámy – paní Paziková a Šeráková – zastávaly místa knihovnice a sekretářky.

Vzhledem k tomu, že od srpnové okupace uplynulo jen několik dní, věda a odborná práce zůstaly zcela ve stínu aktuálních politických debat. V knihovnické pracovně se konaly debatní kroužky, kde diskusím kralovali zejména dva důstojní vousatí muži, Karel Kučera a Miroslav Truc, zahaleni do dýmu kvalitních viržinek (Kučera) a četných cigaret (Truc). Záhy jsem byla pověřena důležitou a zodpovědnou činností. Byl mi přidělen asi dvoulitrový demižon, s nímž jsem chodila do moravské vinárny Rakvická vícha v Kamzíkově ulici, odkud jsem debatující zásobovala kvalitním mokem. Ostatně rok 1968 neznamenal jen počátek národního úpadku, ale došlo i k rozvoji ne-státního podnikání (především družstevního) a v centru Starého Města pražského se objevilo množství vinárniček a hostinců, mj. i pro potěšení lidu studentského (kromě už zmíněné Víchy to byla Liška Bystrouška v Karlově ulici, vinárny U Golema a U Rudolfa v Maislovce nebo mezi umělci populární rekonstruovaná vinárna v Křižovnické ulici).

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

Ústav pro dějiny University Karlovy, který byl zřízen především díky aktivitě zmíněných pánů Kavky, Kučery a Truce, kteří měli dobré kontakty na rektorátu, zastiňoval do jisté míry s ním spojený archiv. Vedení ústavu přijal profesor František Kavka.[5] Archivní práce měl na starosti doktor Josef Hanzal, jenž byl agilním činovníkem Historického klubu, který tehdy sice nezakazován, ale oficiálními místy nepodporován udržoval přednáškovou činnost a především kontakty s historiky, kteří se stali po roce 1948 nežádoucími. Dostala jsem na starost rozesílání pozvánek jeho členům. Díky klubovým přednáškám jsem v sedmdesátých letech mohla poznat i takové osobnosti, jako byli František Kutnar nebo Zdeněk Kalista. Dalším archivářem, který měl na starosti pomocné vědecké síly, byl Pavel Aixner, člověk poněkud složité povahy, jenž později vstoupil do kněžského semináře. Tehdy nejmladším členem kolektivu byl Zdeněk Pousta. Odborní a vědečtí pracovníci Ústavu pro dějiny University Karlovy[6] byli nejen muži vážení, ale také řádně odměňovaní. Jejich platy dokonce převyšovaly tehdejší průměr v analogických institucích, takže byli ne tak dobře honorovanými kolegy zváni „milostpáni".[7]

Ostatně pokud se zadíváme okem kritickým na vědeckou produkci tohoto pracoviště ještě před rokem 1968, musíme si uvědomit, že její tvůrci se těšili přízni naprosto právem. V šedesátých letech vznikla stěžejní díla, dodnes nepřekonané práce, z nichž těží řada badatelů. Kromě článků v časopise *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (který spatřil světlo světa také díky nim) jsou to především *Stručné dějiny University Karlovy*, první ucelené zpracování historie nejstaršího vysokého učení ve střední Evropě po Tomkově archaické knize.[8] „Domácí" autorský kolektiv byl rozšířen ještě o Františka Šmahela, který suverénně pojednal o husitském vysokém učení a humanismu.[9] I s odstupem doby je nutno přiznat, že navzdory marxistické ideologii, projevující se zejména v pasážích o novějších dějinách, je to dílo bravurně stylizované a podává na malém prostoru (celkem 344 tiskových stran) nový komplexní pohled na osudy pražské univerzity. Vedle toho tehdy díky úsilí Karla Kučery a Miroslava Truce vznikl archivní průvodce[10] (nikdy poté neinovovaný) a dvě precizní edice: nejstarší dochované lékařské matriky a matriky (alba) jezuitské akademie u sv. Klimenta.[11] Všechny tyto publikace měly být vstupními svazky široce koncipovaných edičních řad, které však nebyly nikdy realizovány. Bohužel obdobně jako celá řada dalších projektů v univerzitním archivu…

Navzdory těžké době a událostem, které se odehrávaly přímo v bezprostřední blízkosti sídla Ústavu a univerzitního archivu (pohřeb Jana Palacha v lednu 1969), plynul vnitřní život poklidně a bez větších turbulencí. Mezi pomvědy byli i dva pozdější zaměstnanci tohoto archivu: Michal Svatoš a Jindra Kubíčková (provdaná Duchoňová). Pomocné vědecké síly se nenásilným způsobem „zacvičovaly" ve službě badatelům a jiné archivní činnosti, protože jim byla svěřena většina rešeršní agendy, připravování podkladů pro vystavování náhradních studijních dokladů a vyhledávání materiálů pro badatele. A pak tu bylo četné

[5] Za upřesnění okolností spojených se vznikem Ústavu velice děkuji Zdeňku Poustovi.
[6] Pod tímto názvem se samozřejmě skrýval i univerzitní archiv.
[7] Lehce nadprůměrná výše mezd v naší instituci se udržela až do osmdesátých let minulého století.
[8] Wáclav Wladivoj Tomek, *Geschichte der Prager Universität*, Prag 1849.
[9] František Kavka (ed.), *Stručné dějiny University Karlovy*, Praha 1964. Spoluautory byli Jan Havránek, Karel Kučera, František Šmahel a Miroslav Truc.
[10] Karel Kučera – Miroslav Truc, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961.
[11] Miroslav Truc (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Iesu 1573–1617 (1565–1624)*, Praha 1968; Karel Kučera – Miroslav Truc (eds.), *Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657–1783*, Praha 1968.

stěhování materiálů z fakult atp. Archiv byl sice z budovy právnické fakulty už přemístěn (o přesun starých těžkých katalogů se při tehdejší neexistenci profesionálních firem postarali studenti z fakulty tělesné výchovy a sportu), ale přejímky z fakult neustávaly. A ačkoliv tehdy na rektorátě i fakultách existovaly četné sbory manuálních pracovníků (tzv. nádvorní čety apod.), stěhování „papírů" jaksi nikdy nespadalo do jejich kompetence.

V roce 1970 byla idyla panující v Ústavu radikálně narušena zásahem StB, která vpadla do budovy hledajíc „podvratné materiály" tam údajně shromážděné, především dokumenty svědčící o kontrarevoluci na univerzitě a památky z Palachova pohřbu. Bohužel se toto stalo vhodnou záminkou pro rozprášení zdejšího pracoviště. Svého místa byl zbaven profesor František Kavka, který musel odejít i z katedry českých a československých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, dále Miroslav Truc, Karel Kučera i Josef Hanzal a Zdeněk Pousta. Stejný osud potkal také obě administrativní pracovnice. Tím se skončila skvělá éra instituce, která si vydobyla velmi dobrou pověst doma i v zahraničí a nejen v oboru univerzitních dějin se nesmazatelně zapsala do moderní české historiografie. František Kavka nalezl nové místo v Židovském muzeu, sice klidné, ale nesrovnatelné s předešlým prestižním postavením, i když se mezi spolupracovníky těšil náležité úctě. Spolu s manželkou se rovněž museli vystěhovat z nádherného profesorského bytu v Široké ulici a přemístit na sídliště Pankrác. Miroslav Truc zakotvil v Památníku národního písemnictví, Karel Kučera se uchýlil pod ochranu právního historika (a prověřeného soudruha) profesora Václava Vaněčka do dokumentačního oddělení Právnické fakulty Univerzity Karlovy, Josef Hanzal se ocitl v kabinetu Zdeňka Nejedlého, součásti Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV, a jediný Zdeněk Pousta zůstal ve svazku univerzitního rektorátu (pod který Ústav pro dějiny UK i tehdy spadal), ovšem jako řidič. Ústav pro dějiny UK byl zrušen jako vědecké pracoviště a zbyl jenom archiv, v jehož rámci se vědecká práce na původní úrovni nepředpokládala. Ze starých zaměstnanců zbyli na místě pouze Josef Tříška, klasický filolog, výborný latinář, ale poněkud problematický člověk, a Jan Havránek, který zde byl dříve jen externistou. Jan Havránek se stal také novým pověřeným vedoucím archivu.

Po dostudování byli na místa archivářů přijati Michal Svatoš a Jindra Duchoňová, kteří, jak už jsem naznačila, měli i náležitou praxi. Knihovnicí se stala Miloslava Kubová (provdaná Melanová), žačka profesora Kavky, která měla k univerzitním dějinám blízko: tématem její diplomové (posléze i rigorózní) práce byly univerzity založené Karlem IV. Knihovní administrativu obstarávala důchodkyně paní Kavanová, dokumentaci dostala na starost Miluše Toušková (provdaná Havránková, ale s vedoucím archivu ji spojovala jen shoda jmen). Jejího otce znali všichni mužští absolventi filozofické fakulty, protože tam byl vedoucím vojenské katedry. Sekretářkou se stala paní/soudružka Zahnašová, dáma ne zcela bystrého ducha, ale pro normalizační dobu vhodného rodinného zázemí, neboť její manžel byl důstojníkem StB. Tím však nechci naznačit, že by se jejím prostřednictvím archiv dostal pod kontrolu této „tajné" organizace. Pravděpodobně ne, protože soudruh Zahnaš měl o inteligenci své ženy asi ještě nižší mínění než její spolupracovníci. V roce 1972 odešla Miluše Havránková na mateřskou dovolenou a já jsem dostala ještě před ukončením studia možnost pracovat v univerzitním archivu na poloviční úvazek, po absolutoriu potom na plný.

V roce 1974 skončila krátká etapa Havránkova vedení. Jako člověk vyškrtnutý z KSČ nebyl podle normalizačních zákonitostí způsobilým k řízení čehokoliv a na vedoucí místo v archivu nastoupila reaktivovaná spolehlivá soudružka docentka Marie Pravdová. Pro

všechny to byl docela šok. Ačkoliv jsme už byli zvyklí na leccos, přece jenom většina věcí šla tak trochu okolo nás. Paní Pravdová vystudovala před válkou dějepis – zeměpis a češtinu na filozofické fakultě, byla středoškolskou profesorkou a nějaký čas působila i na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy. Do řízení archivu se pustila energicky a vehementně, asi to i myslela dobře. Jenomže měla pod sebou a hlavně proti sobě kolektiv lidí mnohem mladších. V polovině sedmdesátých let přišel do archivu ještě Ondřej Polišenský, dočasně zde pracovala i Luďa Klusáková (do té doby, než mohla nastoupit na katedru obecných dějin, kde jejímu působení bránila osobní nepřízeň profesora Oldřicha Říhy). K osazenstvu přibyly ještě dvě pracovnice z tehdejší fakulty osvěty a novinářství Eda Kriseová[12] a Zdena Šebková, jejichž pracoviště byla v průběhu mateřské dovolené zrušena. Naplnilo se tak nepsané pravidlo: kam s „nepotřebnými" lidmi – do archivu.

Do řad oponentů paní Pravdové, nebo, jak jsme jí tehdy ošklivě a zcela nekorektně říkali, „báby", se velice aktivně zapojila rektorátní fotografka Marie Hlušičková, půvabná žena, která měla svou fotografickou laboratoř v přízemí archivu. Nehodlám vydávat odpor většiny (ale rozhodně ne všech) tehdejších zaměstnanců archivu za projevy jakéhosi odboje, ale faktem je, že docentka Pravdová záhy zjistila, že s námi mnoho nezmůže. Na pravidelných pracovních poradách to vypadalo jak na „perském trhu", paní vedoucí toho mnoho neprošlo. Ze zpětného pohledu musím přiznat, že místy neměla tak špatné nápady. Mezi ně patřil třeba soupis pramenů k dějinám školství v českých a moravských archivech – tedy bohužel opět nedokončený. Stejně tak nedokončená zůstala příprava komplexního životopisného slovníku, který měl zahrnout celou dobu existence univerzity. Karty, na které se shromažďovaly bio-bibliografické údaje, se z části postupem doby poztrácely. Po pravdě řečeno, Marie Pravdová, ač kovaná komunistka, nikoho přímo nenutila ke vstupu do partaje či jiných podobných organizací, ani k účasti na jinde bezmála obligatorním VUMLu (Večerní univerzita marxismu-leninismu). Založením SSM na rektorátě byla tehdy stranickou organizací pověřena Luďa Klusáková. Dokonce ani v roce 1977 paní Pravdová nevyzývala k podpisu anticharty.

I v sedmdesátých letech navštěvovali univerzitní archiv zahraniční badatelé. Zejména dva z nich, věkově blízcí tehdejším odborným zaměstnancům, se postupem doby stali našimi přáteli. Byli to Karen J. Freeze a Gary B. Cohen.[13] Gary Cohen často vzpomíná, jak nám paní Pravdová zakazovala se s ním bavit nad rámec pracovních povinností a jak se ho sama snažila přesvědčovat o krásách socialistického zřízení. Oba zmínění badatelé, zabývající se přelomem 19. a 20. století, byli totiž vyslanci té „nejhorší" imperialistické země – USA. Odpor proti Garymu byl zjevně u paní Pravdové a její sekretářky Zahnašové motivován i primitivním antisemitismem.

V roce 1975 postihla archiv velmi nepříjemná povinnost, která se dotkla také mne osobně.[14] Byla to přejímka písemné pozůstalosti rušené Univerzity 17. listopadu. Tato vysoká

[12] Eda Kriseová, která se spolu se Z. Šebkovou stala zaměstnankyní archivu na podkladě nezpochybnitelného práva zaměstnat ženy po návratu z mateřské dovolené i po zániku konkrétního pracoviště, posléze odešla sama „do domácnosti" s odůvodněním, že se chce věnovat literární činnosti.

[13] Gary Cohen napsal vzpomínkový článek, v němž se zmiňuje i o svých studiích v AUK a šířeji se zabývá svou perzekucí ze strany Státní bezpečnosti. Gary Cohen, *Learning to deal with a Communist National Security State: Memories of an American Historian about Czechoslovakia in the 1970s and early* 1980s, v tisku.

[14] Snažily jsme se spolu s bývalou zaměstnankyní Univerzity 17. listopadu Sylvou Ostrovskou, žačkou a obdivovatelkou profesora Josefa Polišenského, zachránit z likvidovaných papírů, co se dalo. Kdyby nebylo především jejího úsilí, většina písemností by vzala za své. Makulaturu jsme likvidovaly spolu s tehdejšími pomvědy

škola vznikla z politické motivace – po vzoru sovětské Univerzity Patrice Lumumby na pomoc studentům z „rozvojových“ států. Těmi rozvojovými státy se tehdy myslely země Asie a Afriky, jejichž mladí lidé měli být indoktrinováni naším komunistickým režimem. Univerzita 17. listopadu byla založena z politické vůle a jiným politickým rozhodnutím byla poté zrušena (dodnes myslím není zřejmá pravá příčina likvidace). Do univerzitního archivu přešly písemnosti vztahující se ke studiu a studentům, zbytek převzal tehdejší Státní ústřední archiv. Rozhodnutí o tom, že studentika mají být součástí univerzitního archivu, bylo od počátku velmi pochybné: zrušená písemná pozůstalost státní instituce měla přejít automaticky do státního archivu. Tento fond znamenal značné zatížení agendy univerzitního archivu, protože žádosti o potvrzení studia i těch vyloučených (kterých bylo značné množství) byly přečetné.

Éra Marie Pravdové netrvala tak dlouho. V roce 1978 byla ve vedení archivu vystřídána právním historikem docentem Karlem Litschem. Během jejího působení dostal publikační příležitosti především Josef Tříška, už zmíněný filolog, který chrlil jednu podivnou knihu za druhou.[15] Naznačila jsem, že se Marie Pravdová skutečně snažila o archiv a univerzitní památky starat – jedním z výsledků této péče bylo faksimile nejstarší univerzitní matriky, děkanské knihy artistické fakulty, jejíž originál je od roku 1945 nezvěstný. Faksimile bylo vydáno ve spolupráci s doktorem Karlem Beránkem se značnými finančními náklady z dochovaných fotodesek, ale bez veškerého kritického aparátu a v tiskové kvalitě, která je z dnešního pohledu absolutně nevyhovující. Z tohoto důvodu jsou příslušné výtisky dosud „výbavou“ archivních skladišť. Vlastně ani nevím, proč paní Pravdová v roce 1978 odešla, zda na vlastní žádost, nebo zásahem „shora“. Byla to v podstatě nešťastná, osamělá bytost, které jedinou společnost dělalo několik koček, pro něž pravidelně nakupovala tehdy nedostatkové kvalitní hovězí maso.

Karel Litsch byl na vedoucí pozici vybrán rovněž jako prověřený soudruh. Ovšem ve srovnání s Marií Pravdovou to byl nebetyčný rozdíl. Litsch byl bytostně levicově orientovaný, jednak vlastním přesvědčením, jednak kvůli rodinným kořenům. Poté, co v Německu zemřeli oba jeho rodiče, byl vychováván v Čechách svým strýcem Robertem Brokem, známým dirigentem Osvobozeného a Národního divadla. Láska k hudbě a hudebnímu divadlu byla vlastní i Karlu Litschovi, který byl – v mládí sám člen pěveckého sboru – milovník opery a zejména hudby Richarda Wagnera. Karel Litsch byl ale především úžasný člověk, jenž měl pochopení pro mnoho lidských slabostí (pokud ovšem neškodily někomu jinému nebo nebyly výrazem lenosti a neplnění povinností). Za doby jeho vedení od roku 1978 do roku 1989 zavládla v univerzitním archivu neuvěřitelná pohoda, dokázal vždy přispět pomocí a poradit. Oplýval přirozenou autoritou, takže neměl problémy s tím, že by podřízení neplnili své úkoly (i když i takoví se našli). Přesto však možná mohl být někdy vůči svým podřízeným přísnější. V osmdesátých letech se osazenstvo archivu rozrostlo – přišla Blanka Nořížová (provdaná Zilynská), již k práci v univerzitním archivu oprávnilo téma diplomové práce – husitské synody. A dalším novým pracovníkem byl Miroslav Kunštát. Po emigraci fotografky Marie Hlušičkové do Německa, respektive Bavorska, nastoupila na

Jiřím Peškem a Zdeňkem Hojdou, z budovy na Gorkého (Senovážném) náměstí se vozila na ručním vozíku do nedaleké sběrny.

[15] Pokud píši podivnou, vypadá to, jako bych apriorně chtěla podceňovat autorovu erudici. Jeho znalosti latiny byly skutečně vynikající, byl schopen i aktivní komunikace v tomto klasickém jazyce, ale jeho publikace jsou jen snůškami disparátních informací, i když je třeba je vždy pro úplnost citovat.

její místo usměvavá a chichotavá Naďa Jirásková.[16] Archivní pohoda byla dovršena i změnou na místě sekretářky, když po paní Zahnašové nastoupila Blanka Šachová, která výborně zapadla do kolektivu. V knihovně pracovaly Marie Štemberková a Jiřina Urbanová, někdejší zaměstnankyně bibliotéky Ústavu českých a světových dějin ČSAV. Tedy pokud hovořím o pohodovém kolektivu, je třeba přiznat, že čas pracovní byl střídán zábavou a posezení u vína nebyla na pracovišti rozhodně řídkým jevem. Blanka Šachová také s naprostým přehledem zvládala nejen agendu archivu, ale i vedení univerzitních matrik, které připadlo (nepatřičně) univerzitnímu archivu ještě za Marie Pravdové a zdejším pracovníkům přidalo k běžnému stěhování písemností z fakult a rektorátu i pravidelné přenášení tubusů na okázalé univerzitní diplomy.

V předchozím textu jsem připomněla některé pomocné vědecké síly. Bylo jich v průběhu onoho dvacetiletí před rokem 1989 samozřejmě mnohem víc a řada z nich se později výrazně zapsala do dějin naší historiografie a vysokoškolské výuky. Aniž bych si zde činila nárok na úplnost, uvedu jména alespoň některých (vynasnažím se přitom postupovat v chronologickém pořadí od doby nejstarší): Jiří Pešek a Zdeněk Hojda, archiváři a historici, po roce 1989 významní vysokoškolští učitelé, Jan Hozák, dlouholetý archivář Národního technického muzea, Jitka Lněničková, znalkyně sklářské historie, Naďa Štěpinová (provdaná Kubů), kastelánka na Karlštejně, Dana Vajgendová (provdaná Picková), vyučující na katedře obecných dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Jan Županič, nyní profesor historie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Alice Klášterská (provdaná Velková), odbornice na dějiny venkova a vysokoškolská pedagožka, Jiří Pokorný, archivář a posléze i vysokoškolský učitel, Jan Hrdina, medievista, Eva Doležalová, rovněž medievistka a v současné době zástupkyně ředitele Historického ústavu AV ČR, nebo Eva Tichá, lingvistka, a řada dalších. Tedy po pravdě řečeno, ne že by naši pomvědi odvedli úžasné pořádací práce, přečasto byli zaměstnáni různým stěhováním, ale hlavně, snad ke svému dobru, získali v archivu dobrý vztah k historické práci.

Archiv Univerzity Karlovy i v dobách, kdy nebyl vědeckým pracovištěm, byl místem setkávání. Setkávání různých odborníků domácích i zahraničních. Před rokem 1989 nebylo tolik badatelů jako nyní, ale o to více se jednalo o zajímavější osobnosti. Neměli jsme samostatného pracovníka na službu v badatelně, ale pravidelně jsme se na tomto místě všichni střídali. Přiznávám, že mi služba v badatelně vůbec nevadila, ba naopak. Badatelů bylo sice méně, ale jednalo se o odborníky a odbornice, od nichž člověk mohl načerpat mnohé poučení. Mezi ty nejčastější patřil Karel Beránek, jenž byl kdysi, na sklonku čtyřicátých let 20. století, sám pomvědem a stále znal staré fondy našeho archivu lépe než my, stávající zaměstnanci, či Pavel Křivský, který mne v dobách, kdy příslušná literatura byla jen těžko dostupná, zasvětil do církevních dějin a s nímž jsem vedla dlouhé debaty, které pro mne byly velkým obohacením, stejně tak jako diskuse s jeho životní družkou Marií Pavlíkovou. Zajímavé byly i rozhovory s literárním historikem Jaroslavem Kolárem nebo se Zdeňkem Horským, historikem, fyzikem, filozofem, teoretickým i praktickým muzikantem, prostě bez nadsázky renesančním člověkem. A to připomínám jen ty, kteří badatelnu navštěvovali pravidelně. Občas zavítal také František Šmahel, který se po svém vyhození z Ústavu

[16] V textu nezmiňuji zdaleka všechny, kteří se na krátký čas v archivu zastavili. Připomenu zde alespoň Ivanu Bernáškovou, pozdější archivářku řady významných institucí, nebo Tomáše Hokůva, jenž své psychické problémy bohužel vyřešil sebevraždou. Naďa Jirásková se nakonec v druhé polovině osmdesátých let provdala do Německa a rektorátním fotografem se stal mnohem méně veselý Jan Smit.

československých dějin stal řidičem pražské tramvaje (!!!), než mohl zakotvit v táborském Muzeu husitského revolučního hnutí. Společenským centrem byla také fotolaboratoř, kam za půvabnou fotografkou docházeli mnozí mužové známí v uměleckém světě (například sochař Hugo Demartini, fotograf a výtvarník Jaroslav Franta, řečený Ferson, architekt Vladimír Šlapeta – bratr kameramana Ivana) a také její kamarádka Blanka Zemanová, první manželka našeho současného prezidenta.

Na dobu předlistopadovou byl univerzitní archiv také neskutečným místem setkávání mezinárodního. S jistou nadsázkou mohu říci, že nám sice byl svět (ten „západní") vesměs uzavřen, ale tento svět, anebo alespoň jeho část, přicházela za námi. Opět se omlouvám, protože se obávám, že zdaleka neuvedu všechny, koho jsme v archivu mohli přivítat. O Karen Freeze a Garym Cohenovi už byla řeč – Gary nakonec v osmdesátých letech přestal do republiky vůbec jezdit po traumatickém zážitku výslechu na StB v Bartolomějské ulici a Karen přicházela už jen jako přítelkyně, protože se věnovala jiným tématům, dějinám designu aj. Předtím za ní do archivu často docházel i její tehdejší manžel Gregory, významný rusista z Brandeis University v Bostonu. Univerzitní archiv často vítal také francouzskou bohemistku Marii-Elizabeth Ducreux, která nám (kromě vřelého přátelství) zajišťovala předplatné časopisu *Annales*. Nejvíce zahraničních návštěvníků přijímal Jan Havránek, jenž byl oblíbený i cizími studenty, jimž dokázal předestřít s nadhledem a vtipem sobě vlastním české dějiny tak, jako nikdo jiný. Jeho přáteli byli vynikající historikové manželé Iggersovi, navštívil ho také kanadský dějepisec Gordon Skilling a četní badatelé z Rakouska, Polska či Bulharska a jiných slovanských států. Pochopitelně jsme měli badatele a kolegy z „tábora socialismu". Pravidelně a ráda jezdila do Prahy sovětská husitoložka profesorka Laptěva, jež se v našem městě většinou věnovala nakupování, a jako průvodkyně jí byla přidělena Marie Štemberková. Naším přítelem se stal i její žák Alexander (Saša) Randin, který nakonec v Československu zakotvil a nyní působí na bratislavské univerzitě. Zapomenout nesmím ani na polského historika věnujícího se Pražskému povstání, v devadesátých letech polského velvyslance v České republice, Andrzeje Krawczyka. Za jiné rakouské badatele zmíním vídeňského archiváře Hanse Georga Plaschku, který byl, pln upřímného nadšení, jedním z prvních našich hostů po listopadu 1989, stejně jako další Vídeňák, historik a filmový historik Gernot Heiss. Německý kolega Ralph Melville dokázal v osmdesátých letech zajistit pro české zájemce několikaměsíční studijní pobyty v Mohuči.

Zajímavými známými se mohli pochlubit i dva zaměstnanci univerzitního archivu, kteří byli zbaveni možnosti vyučovat na filozofické fakultě a odsunuti (kam jinam, opět) do archivu. Filozof Ivo Tretera, kromě jiného přítel Bohumila Hrabala, se záhy stal výborným kamarádem. Profesor Theodor Syllaba zahlcoval (i nedobrovolné) posluchače přečetnými informacemi o objektu svého studijního zájmu Janu Gebauerovi, za což si vysloužil (inu poněkud plytkou) přezdívku Gebouš. Z šedesátých let, kdy Syllaba patřil k typickým intelektuálům té doby, pocházelo jeho přátelství s hvězdou německé filozofie a sociologie Jürgenem Habermasem. I jeho (spolu s manželkou) jsme mohli v našem archivu několikrát potkat.

Příjemnou atmosféru v archivu příliš nenarušily ani soukromé spory mezi dvěma kolegyněmi. Archiv postihly i velmi smutné události – dvě předčasná úmrtí kolegů. Jindra Duchoňová zemřela v roce 1988 po fatálním onemocnění rakovinou a Tomáš Hokův, jenž byl krátký čas naším spolupracovníkem, spáchal sebevraždu. Nedlouho po listopadu 1989 a poté, co dovršil šedesát let života, prohlásil docent Litsch sama sebe za „starou strukturu"

a odešel do důchodu. Všichni, kdo zažili jeho šéfování, jistě nikdy nezapomenou na ta příjemná a pohodová léta. Karel Litsch patřil k nemnoha lidem, pro které není funkce vedoucího prostředkem k často (hypotetickému) zvýšení prestiže a posílení vlastního ega, ale oplýval přirozeným talentem vytvářet kolem sebe příjemnou atmosféru.[17]

IVANA ČORNEJOVÁ

Eine Handvoll Erinnerungen an die jüngste Geschichte des Universitätsarchivs oder: von Kavka bis zu Litsch

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Skizze erinnert die langjährige Mitarbeiterin des Universitätsarchivs an Kollegen und Kolleginnen dieser Einrichtung sowie an die dort herrschende Atmosphäre, wie diese sich von 1968 an, als Verfasserin ihre Stelle im Universitätsarchiv antrat, bis zu einer erneuten Wende im Jahre 1989 veränderte. František Kavka tritt als erster Direktor des in den 1960er Jahren gegründeten Instituts für die Geschichte der Karlsuniversität auf; er deckte zeitweilig die Archivarbeit sowie die Forschungstätigkeit dieser Institution ab. Nach der großen Säuberung im Rahmen der sog. Normalisierung 1970 und einer kurzen Zeit, in welcher Jan Havránek das Archiv leitete, übernahm Marie Pravdová als neue Direktorin die Leitung des Archivs. Mit ihrem Amtsantritt verschlechterten sich die Verhältnisse in dieser Institution nachhaltig. Demgegenüber verwandelte K. Litsch, der als neuer Direktor 1978 sein Amt antrat, diese Arbeitsstätte in eine Oase freundschaftlicher Beziehungen und fruchtbarer Forschungsarbeit. Verfasserin lässt eine ganze Reihe Namen von Mitarbeitern, wissenschaftlichen Hilfskräften und ausländischen Gästen vorüberziehen, die dieser Institution den Glanz einer Stätte nützlicher Zusammenarbeit inmitten einer damals grauen Realität verliehen.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Ivana Čornejová
Ústav dějin a archiv UK, Praha
Ivana.Cornejova@seznam.cz

[17] Za přečtení textu a připomínky děkuji Blance Šachové, Zdeňku Poustovi a Garymu Cohenovi.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 241–247

KAROLINUM OČIMA KRAKOVSKÉHO PROFESORA: NÁVŠTĚVY LÉKAŘE FRYDERYKA HECHELA V PRAZE V ŘÍJNU 1843 A V ČERVENCI 1846

MAREK ĎURČANSKÝ

CAROLINUM THROUGH THE EYES OF A CRACOW PROFESSOR: PHYSICIAN FRYDERYK HECHEL AND HIS VISITS TO PRAGUE IN OCTOBER 1843 AND JULY 1846

This contribution consists of the biographical introduction and translation of source material pertaining to the history of Charles-Ferdinand University in the nineteenth century, in particular two fragments from the memoirs of the Polish physician Fryderyk Hechel (1795–1851). Hechel, a professor at the Jagiellonian University in Cracow, visited Prague twice (in 1843 and in 1846) and described both of these visits in his memoirs. The second fragment contains a unique, detailed description of a graduation ceremony in the great hall of the Carolinum.

Keywords: Charles-Ferdinand University – promotions – memoirs – Czech-Polish contacts

DOI: 10.14712/23365730.2018.35

Profesor lékařské fakulty Jagellonské univerzity Fryderyk Hechel nepatří mezi nejvýznamnější osobnosti tohoto staroslavného učení. Jeho pedagogické působení nebylo příliš dlouhé (zemřel relativně mlád) a ani jeho odborné dílo není právě rozsáhlé. Do širšího povědomí se dostal až bezmála sto let po své smrti, kdy byly vydány jeho rozsáhlé paměti, do té doby zcela neznámé. Ani všeobecnější recepci jeho posmrtně vydaných textů doba příliš nepřála – první část pamětí byla vydána v předvečer druhé světové války, druhá část v chmurném ovzduší počátku padesátých let.[1] Snad i z tohoto důvodu nebyly dosud využity pasáže, v nichž Hechelovy paměti představují významný pramen také k dějinám českých zemí. Tento nadšený cestovatel totiž několikrát navštívil Prahu a některá lázeňská centra, na sklonku života již čistě ze zdravotních důvodů. Cílem autora těchto řádků je upozornit na toto zajímavé svědectví a umožnit snadnější využití pasáží týkajících se Prahy a zejména Karlo-Ferdinandovy univerzity prostřednictvím českého překladu.

Nejprve je nutné krátce představit samotného Fryderyka Hechela.[2] Narodil se ve Vilně 30. března 1795 do národnostně smíšené rodiny – otec byl Němec protestantské víry, kterou

[1] Władysław Szumowski (ed.), *Człowiek nauki taki jakim był. Pamiętniki profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Fryderyka Hechla*, I–II, Kraków 1939; Fryderyk Hechel, *Kraków i ziemia krakowska w okresie Wiosny Ludów*, wyd. Henryk Barycz, Wrocław 1950.

[2] O něm přehledně Ludmila Krakowiecka, *Fryderyk Hechel*, in: Polski słownik biograficzny, XI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1960–1961, s. 327–328; podrobněji pak Henryk Barycz, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, I, Kraków 1963, s. 157–172; Zdzisław Marek, *Fryderyk Hechel (1794–1851).*

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

po něm přejal i syn, matka Polka a katolička. Fryderyk se měl původně vyučit v otcově sedlářské dílně, ale kombinace ambic, nadání a píle mu umožnila vystudovat gymnázium. Poté se zapsal na vilenskou univerzitu, zažívající tehdy jedny z nejlepších roků ve svých dějinách. Zde se mj. seznámil s Adamem Mickiewiczem. Studia ukončil doktorátem z medicíny v roce 1818. Po nedlouhé praxi, během níž publikoval první odborné studie, odjel na sklonku roku 1820 jako vychovatel mladého šlechtice Józefa Straszewicze na cestu po západoevropských univerzitách. Navštívil Itálii, Francii, Anglii, Skandinávii (jeho cesta do Laponska je první doloženou cestou Poláka do těchto končin), až se nakonec usadil v Německu. Odsud se v roce 1834 přihlásil do konkurzu na profesora dějin medicíny, soudní medicíny a policejního lékařství na Jagellonské univerzitě v Krakově. Zbytek svého života a odborné kariéry pak spojil právě s lékařskou fakultou krakovské univerzity, přičemž v oblasti dějin medicíny je považován za jednu ze zakladatelských osobností oboru. V národnostně vyhraněném prostředí se tento liberální světoobčan a polyglot rychle polonizoval, účastnil se společenského života a zastával řadu veřejných funkcí, mimo jiné ve vedení krakovského divadla. Publikoval několik prací z oborů, které vyučoval na univerzitě, ale také brožuru o nebezpečí alkoholismu. Řadu let trpěl žlučovými kameny; tato choroba jej také přivedla do českých a moravských lázní, přičemž během pobytu v Jeseníku (Gräfenbergu) 7. května 1851 zemřel a byl tam pochován.

Paměti Fryderyka Hechela byly psány na přelomu třicátých a čtyřicátých let 19. století, záznamy z dalších let jeho života pak mají podobu pravidelně vedeného deníku. Rukopis se dostal do sbírek Polské akademie umiejętności, jejíž členové – historik medicíny Władysław Szumowski a historik Henryk Barycz, zaměřený především na dějiny školství – text připravili k vydání. Z této edice pocházejí také pasáže o pobytu v Praze, jež v překladu do češtiny níže předkládáme. Přejímáme i grafickou podobu textu, včetně použití kurzívy. Komentáře v poznámkách byly doplněny nově (původní edice neobsahuje věcné vysvětlivky).

Ke kontextu je třeba dodat, že Hechelův první pražský pobyt souvisel s jeho větší cestou v létě a na podzim roku 1843, kterou podnikl jako doprovod svého žáka Stanisława Nowowiejského (jeho bohatý otec cestu platil). Během několika měsíců navštívil Slezsko, kde se ve Vratislavi setkal s Janem Evangelistou Purkyněm, severní Německo, Anglii, Holandsko, Švýcarsko a cestou přes Mnichov, Prahu, Jeseník a Opavu se vracel do Krakova. Během krátkého pražského pobytu počátkem října 1843 stihl Hechel navštívit Karolinum i Všeobecnou nemocnici. V Jeseníku se pak poprvé setkal s Priessnitzem, který se ale k představiteli oficiální lékařské vědy choval spíše nedůvěřivě. Podruhé se Hechel v Praze zastavil v červenci 1846 na cestě do Karlových Varů, kam se jel léčit společně se svým známým Michałem Lebowským. Tentokrát vedle muzea, Valdštejnského paláce a katedrály sv. Víta navštívil opět Karolinum, konkrétně promoci doktorů lékařství. Jeho popis je poměrně podrobný, víceméně kritický a o to cennější, že podobná osobní svědectví z uvedené doby nejsou četná. Při rekonstrukci podoby tehdejších promocí se musí historik opírat především o prameny úřední povahy (vyhlášky, matriky, předpisy), jak je to ostatně ve vysvětlivkách ukázáno i na tomto případě. Osobně laděný pramen je proto vítaným doplněním dosavadní pramenné báze k dějinám pražského vysokého učení v době předbřeznové – tím spíše, že jeho autor dobře znal praxi v akademickém prostředí na jiných

Kierownik Katedry Medycyny Sądowej i Historii Medycyny, in: Jan Grochowski (ed.), Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Lekarskiego, Kraków 2000, s. 55–61.

univerzitách. V mnoha ohledech je doplňkem k jinému popisu pražské promoce z pera polského lékaře ve stejném období, konkrétně vilenského porodníka Juliana Albina Moszyńského (1809–1857). Hechelův popis je o něco osobnější a kritičtější, protože nebyl určen k bezprostřednímu otištění. Moszyńského text je oproti tomu součástí tištěného cestopisu.[3] V reáliích a celkovém dojmu z promoce (ale také například z návštěvy u Václava Hanky) se oba autoři v mnoha ohledech shodují.

Edice překladu pamětí

I. Cesta z roku 1843[4]

5. října

O jedenácté hodině ráno jsme přijeli do Prahy, hlavního města Českého království. Výhled na město, řeku jej dělící a na okolí je moc pěkný. Zastavili jsme se v hostinci *Stadt Wien*. Právě v těchto dnech tu byly koňské dostihy, proto byly všechny hostince obsazené zvědavými občany, i v této jsme nalezli místo jen stěží. Jakmile jsme si trochu odpočinuli po cestě a převlékli se, vyšli jsme do města, a protože pan Stanisław potřeboval spoustu věcí do své garderoby, opotřebené během té dlouhé cesty, museli jsme se nejprve zabývat nákupem potřebného sukna. Vydal jsem se také za zdejším známým panem Herzem, který byl před pěti lety v Krakově sekretářem na rakouském konzulátu a s nímž jsem se velmi dobře znal. Řekl nám, že v této hospodě je také pan Leon Wodziński z Království,[5] s nímž jsem se seznámil před několika lety v Krakově.

6. října

Dnes jsme byli před obědem s pány Herzem a Wodzińským na koňských dostizích, jež se odehrávaly za městem, kde čeští magnáti přihlašovali své koně k závodům o ceny…

7. října

Dnes před obědem jsme navštívili zdejší starou univerzitu, jež je ukrytá mezi obklopujícími ji domy natolik, že tuto starobylou budovu zvenčí takřka není možné spatřit a odlišit od jiných domů. Zde jsme si prohlédli anatomický kabinet, v němž jsme viděli množství zajímavých přípravků. Po obědě jsme navštívili velkou všeobecnou nemocnici, v níž se nacházejí lékařské a chirurgické kliniky. Je to solidní nemocnice, ostatně nic nového jsem na ní nezpozoroval…

[3] Juljan Albin Moszyński, *Podróż do Prus, Saksonii i Czech odbyta w roku 1838–1839*, I–II, Wilno 1844. Pasáže týkající se Prahy jsou otištěny ve výboru Josef Polišenský – Marie Štemberková (edd.), *Alma mater Carolina Pragensis. Výbor svědectví cizích návštěvníků*, Praha 1986, s. 113–116; v českém překladu je vydal také Vincy Schwarz (ed.), *Město vidím veliké. Cizinci o Praze*, Praha 1940, s. 283–286.

[4] W. Szumowski (ed.), *Człowiek nauki*, II, s. 196–197.

[5] Tj. z ruského záboru Polska.

II. Cesta z roku 1846[6]

Praha, 17. července

Když jsme vyšli do města, pozorovali jsme jeho vnitřní podobu a pohyb obyvatel. Když jsme šli po starém mostě, spojujícím staré město s novým, objevil se jakýsi člověk, který nám začal popisovat historii svatého Jana Nepomuckého, jak byl z tohoto mostu shozen na rozkaz českého císaře [!] Václava a jak jeho tělo ještě dlouhou dobu plulo ve vodě. Protože nás jeho vyprávění začalo bavit, vzali jsme jej jako svého průvodce a já jsem ho vyzval, aby nás doprovodil do Národního muzea, jež vlasti daroval k veřejnému užitku slavný a učený český přírodovědec hrabě Šternberk.[7]

Ředitelem tohoto muzea a jeho knihovny je učený Slovan Hanka,[8] zastihli jsme jej právě v knihovně; řekl nám, abychom se zapsali do návštěvní knihy, a když se tímto způsobem dozvěděl, že jsem profesorem z Krakova, přivítal mě jako svého krajana a začal naříkat nad smutnou situací Krakova a jiných roztrhaných a rozdělených slovanských zemí. Knihovna sestává z 12 000 knih a několika set rukopisů, z nichž některé jsou velmi pěkné a zajímavé; a tak nám mimo jiné ukázal *Liber viaticus Episcopalis*, rukopis ze 14. století, na pergamenu, s mnoha roztodivnými barevnými kresbami.[9] Tato kniha nesmírné hodnoty, napsaná před čtyřmi stoletími, je velmi dobře zachována. Týž Hanka mi dal na památku připojené dvě *facsimile* Jana Husa a Jana Žižky.[10] Později nám ukázal geognostický kabinet a velice zajímavou předpotopní floru, sesbíranou a popsanou Šternberkem.

Když jsme odsud vyšli, navštívili jsme palác Valdštejna, proslaveného ve třicetileté válce; dosud je v rukou jeho potomka v úplně stejném stavu, jak jej onen frýdlantský kníže postavil. Tady jsme viděli slavnou jeskyni, v níž Valdštejn brával dešťové koupele, stejně jako jeho portrét a vycpaného koně, jenž pod ním byl zabit v bitvě u Lützenu; na prvním patře jsme si prohlédli jeho oratorium, v němž poslouchal mše v palácové kapli. Je nesmírně zajímavou věcí vidět ty samé koberce a křesla, na nichž Valdštejn během bohoslužeb klečel a seděl.

Vrátili jsme se do našeho hotelu unaveni chozením a prohlídkami. Chtěl jsem navštívit ještě něco, ale můj společník nebyl zvyklý na podobné prohlídky a zaujatý pouze pěknými tvářičkami Češek mě táhl násilím domů. Po obědě jsme šli znovu do města, chtěli jsme si někde přečíst nějaké francouzské noviny, zdejší vláda však nedovoluje kavárnám brát liberální noviny, takže jsme jich několik navštívili nadarmo. Potom jsme se vydali na ostrov na řece Vltavě, zvaný *Sophien-Insel*, kde měl dnes být velký koncert, ale vydatný déšť, který začal padat kolem šesté, nedovolil hostům se sejít a my sami, navštívivše tam velmi pěkné malé lázně, jsme se museli utéci do divadla fiakrem; dávali kus s názvem *Stadt und*

6 W. Szumowski (ed.), *Człowiek nauki*, II, s. 427–432.

7 Kašpar Maria hrabě Šternberk (1761–1838), český šlechtic, přírodovědec, ale také kanovník řezenské kapituly; jedna ze zakladatelských osobností Národního muzea, korespondující mj. s Johannem Wolfgangem Goethem.

8 Václav Hanka (1791–1861), přední český buditel, slavista a padělatel.

9 S velkou pravděpodobností tzv. „Liber viaticus“ biskupa Jana ze Středy, iluminovaný breviář z padesátých let 14. století, uložený v Knihovně Národního muzea pod signaturou XIII A 12. Nejnověji k němu Pavel Brodský – Kateřina Spurná – Marta Vaculínová, *Liber viaticus Jana ze Středy*, I–II, Praha 2016.

10 Podle údajů editorů jsou vlepeny do rukopisu. Srov. Zbigniew Jabłoński – Alojzy Preissner, *Katalog rękopisów Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Sygnatury 1811–2148*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962, s. 40–41.

Land; hostoval herec Wallner[11] a svou roli odehrál velmi dobře, jiní herci byli průměrní a obecenstva celkem málo.

Po divadle jsme se vrátili na večeři a na noc do naší hospody. Následujícího dne jsme měli odjet do Karlových Varů, ale protože byla na zítřek ohlášena pěkná opera *Montecchi e Capuletti*,[12] v níž měla vystupovat v roli Julie vychvalovaná zpěvačka Soukop, rozhodli jsme se zdržet ještě jeden den.

18. července

Dnes ráno jsme pili kávu v jedné z lepších kaváren ve městě, protože nám včera v našem hotelu dali mizernou kávu. Po snídani jsem svého kolegu doprovodil na univerzitu, kde se před polednem měla konat veřejná promoce tří kandidátů na doktora medicíny.[13] Když jsme přišli do univerzitní auly, zastihli jsme ceremoniál již započatý a tak velké množství zvědavých mužů a žen, že nebylo nikde místo k sezení; já vida, že na vyvýšeném chóru, kde seděli profesoři, je ještě mnoho prázdných míst, vydal jsem se tam se svým společníkem a obsadil jsem místo vedle jednoho profesora, jemuž jsem řekl latinsky, že jsem také profesorem medicíny a že nenaleznuv nikde místo, dovolil jsem si k němu přisednout, načež mi podal vlídně ruku a vybídl mě k usednutí.

Aula, v níž se promoce konala, je ohromný a vysoký sál, kam se vejde přes 500 lidí, v jejím středu jsou lavice pro veřejnost jako v kostele, v čele je cosi jako velká dvojitá katedra, před níž stáli tři kandidáti a na katedře nad nimi seděl profesor-promotor a tehdejší děkan lékařské fakulty;[14] z obou stran byla vyvýšená křesla, jedno po pravé straně pro rektora univerzity Jeronýma Zeidlera,[15] profesora teologie, seniora[16] a opata kanovníků *praemonstratensium*, po levé katedra s baldachýnem, nyní prázdná, pro pražského arcibiskupa a kancléře univerzity.[17] U těchto kateder byl po obou stranách vyvýšený chór se sedadly pro profesory této školy a na tomto chóru jsem se usadil také já se svým společníkem.

Ve chvíli, kdy jsme přišli, četl rektor latinsky projev a v něm prohlásil, že tři kandidáti po složení přísných zkoušek a disputaci (která se odehrála již před naším příchodem) si zasloužili titul doktora. Poté tajemník fakulty přečetl kandidátům přísahu, při níž odložili své kordy. Každý z nich byl oblečen v černém fraku, krátkých kalhotách, bílých punčochách a střevících. Následně děkan přečetl jakýsi projev, jemuž jsem kvůli vzdálenosti a tichému čtení nemohl rozumět, pozval kandidáty ke své katedře, každému pověsil [na krk] řetěz a předal pečetní prsten a knihu za proslovů a napomenutí při takových obřadech běžných.

[11] Patrně Franz Wallner (1810–1876), rakouský herec. V letech 1836–1848 bylo jeho domovskou scénou divadlo ve vídeňském Josephstadtu, ale velmi často hostoval.

[12] Opera italského skladatele Vincenza Belliniho (1801–1835) z roku 1830.

[13] V příslušné matrice je k datu 18. 7. 1846 následující záznam: „D[ominus] Unterweger Guielmus Pragenus, D[ominus] Roth Antonius Boh. Sirbiz atque D[ominus] Cžiharz Antonius Moravus Iglaviens[is] in aula promotore celeb. D. Prof. Popel publice laurea doctoratus medici condecorati.“ Jednalo se tedy o slavnostnější formu promoce, než byly běžné. Archiv Univerzity Karlovy, fond Matriky, sign. M 64, Matricula facultatis medicae Pragensis ab anno 1784 (1784–1873), p. 105. Program je dochován v rukopise Hechelových pamětí, jména promovaných se shodují. Srov. Z. Jabłoński – A. Preissner, *Katalog*, s. 41.

[14] Josef Reisich (1795–1865), anatom, vyučoval také fyziologii a patologii, znám jako výborný praktik.

[15] Josef Jeroným Zeidler (1790–1870), český duchovní a politik, od roku 1824 řádný profesor dogmatiky a polemické teologie na teologické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity.

[16] V originále „emeryta“.

[17] Arcibiskupem a po formální stránce tím pádem také kancléřem univerzity byl v této době Alois Josef baron Schrenk z Notzingu (1802–1849).

Teprve pak jeden z kandidátů přečetl latinsky obvyklé poděkování kancléři, rektorovi, profesorům a promotorovi a německy přítomné veřejnosti. Po každém z těchto ceremoniálních aktů bylo z velkého chóru slyšet hudbu podobnou takové, jaká je běžná v melodramatech.

Dále jeden z kandidátů přečetl německy rozpravu, v níž dokazoval, že nástroj sluchu je nejšlechetnějším ze všech smyslů; tato rozprava byla dosti dlouhá, pěkně a květnatě napsaná. Na tuto rozpravu odpověděl (písemně) profesor Popel[18] a dokazoval, že prvenstvo mezi ostatními smysly náleží zraku; jeho rozprava, do níž zahrnul celou anatomii oka, byla na takovou ceremonii příliš dlouhá a pro svět medicíny a vědy navíc příliš povrchní, zkrátka naprosto nepotřebná a jen zbytečně zabírající čas. Po této rozpravě rektor znovu četl něco latinsky, vyhlásil kandidáty doktory a chválil jejich vědomosti; naprosto jalové žvásty. Hned u auly se nachází malá kaple, k níž se po skončené ceremonii vydal rektor a kandidáti na čtenou mši, ale profesoři ji obešli a utekli domů.

Rektor byl oblečen v bílém rouchu s rektorským řetězem na krku, profesoři pak v zelených uniformách se zlatem vyšívanými límci a rukávy. Obřad trval téměř tři hodiny, což je – pokud se to často opakuje, jak tomu na tak velké univerzitě bývá – pro profesory zbytečně trýznivé a obtěžující, zvláště zbytečnou věcí pak je soustavné čtení nějakých proslovů a rozprav učiteli, když jim jejich psaní zabírá mnoho času a přitom nejsou takové povahy, aby mohly být otištěny. Každý koneckonců ví, že taková veřejná promoce je jen pouhou ceremonií a mohla by proto být stejně slavnostní, ale méně nudná. Na konci obřadu pedelové rozdávali latinský program, a protože jsem seděl vedle profesorů, dali jeden také mně.

Po skončení akademického zasedání jsme navštívili galerii obrazů hraběte Nostice; prohlédl jsem si ji rychle, protože kromě několika dobrých obrazů německé a holandské školy jsem tu nic velkého nenalezl. Oběd jsme jedli na ostrově *Sophien-Insel*, nebylo to nic zvláštního. Po cestě na oběd jsme na ulici natrefili na našeho biskupa Łętowského,[19] který se jede také léčit do Karlových Varů, kde se, dá-li Bůh, budeme vídat častěji; přinejmenším hned na začátek tam budu mít jednoho známého.

Po obědě jsme byli ve slavné nové kavárně *Café Oriental* u zdejší železnice. Ve všech ohledech si ten název zasluhuje, protože je tu vše přepychově zařízeno ve východním stylu; přehozy, lze-li to tak říci, zlaté a stříbrné, stěny zdobí ty nejkrásnější arabesky a dvě neustále tryskající fontány udržují příjemný chládek. Všechny nápoje jsou toho nejlepšího druhu, ale také nesrovnatelně dražší než kdekoli jinde v Praze, a tak šálek kávy stojí 12 stříbrných krejcarů. Je tu také množství novin, dokonce i francouzský *Journal des Débats*, pokud v něm není nic proti Rakousku, jinak ho policie konfiskuje, tak jako *Journal* ze dne 3. července, v němž je slavný Montalembertův[20] proslov proti Rakousku, který žádná čítárna, a tím spíše veřejná kavárna, nezískala.

Zůstali jsme tu přes hodinu a vydali se pomalu do divadla na ohlášenou operu *Montecchi e Capuletti*. Divadlo bylo plné diváků a opera byla velmi dobře provedena, zvláště vynikla mladá, začínající zpěvačka slečna Soukop (což je určitě upravené ze Saukopf), o nic méně

[18] Matěj Popel (1798–1865), český lékař, od roku 1832 profesor soudního lékařství a zdravotní policie na pražské univerzitě.

[19] Ludwik Łętowski (1786–1868), krakovský pomocný biskup, doktor honoris causa Jagellonské univerzity a známá osobnost soudobého kulturního a veřejného života v Krakově. Srov. H. Barycz, *Wśród gawędziarzy*, s. 117–156.

[20] Nejspíše Charles Forbes René de Montalembert (1810–1870), francouzský publicista a historik katolické orientace, sympatizující s polským osvobozeneckým hnutím.

si potlesk zasloužila také slečna Ney v roli Romea. Po divadle se můj společník vydal ještě na večeři a já na lože.

19. července, neděle

Vstávali jsme dost časně, a když jsme se oblékli, šli jsme do Východní kavárny[21] na snídani, odkud jsme si, poněvadž bylo velké horko a daleko do katedrály, vzali drožku a odjeli tam. Je to starobylý kostel, a ačkoli má menší význam než kolínský, uvnitř se mu v mnohém podobá; zastihli jsme tu množství lidí. Uprostřed kostela je velký mramorový náhrobek českých králů. Celkem pěkný je obraz byzantské školy, představující na zlatém pozadí Kristovu hlavu; visí na jednom bočním sloupu. Viděl jsem onen velký náhrobek svatého Jana Nepomuckého ze stříbra, před nímž jsem nalezl množství modlících se lidí a na němž není kromě obrovského množství stříbra nic uměleckého k vidění; v kapli svatého Zikmunda je velký svícen,[22] jenž má pocházet ze Šalomounovy svatyně, byl přivezen knížetem Vladislavem a darován tomuto kostelu atd.

Odtud jsme se vrátili pěšky na oběd domů, po obědě jsme sbalili své věci a po třetí jsme se vydali na poštu; zde jsme čekali do čtvrté, a díky včasnému příchodu jsme dostali dvě místa v kabrioletu, v úplně novém povozu; kromě našeho jely tou samou cestou ještě dva jiné povozy. Projížděli jsme různé vsi a malá městečka a druhého dne mezi osmou a devátou jsme zastavili v Karlových Varech.

MAREK ĎURČANSKÝ

Das Karolinum mit den Augen eines Krakauer Professors: die Pragbesuche des Arztes Fryderyk Hechel im Oktober 1843 und im Juli 1846

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag besteht aus einer biografischen Einleitung und der Übersetzung einer Quelle zur Geschichte der Karl-Ferdinands-Universität im 19. Jahrhundert: zweier Auszüge aus den Erinnerungen des polnischen Arztes Fryderyk Hechel (1795–1851). Dieser Professor der Jagiellonenuniversität in Krakau besuchte Prag zweimal (1843 und 1846) und beschrieb seine beiden Besuche in seinen Erinnerungen. Der zweite Auszug enthält eine einzigartige, detaillierte Beschreibung einer Promotion von Doktoren der Medizin in der großen Aula des Karolinums.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Marek Ďurčanský
Ústav dějin a archiv UK, Praha
marek.durcansky@ruk.cuni.cz

[21] Patrně dříve uvedený podnik Café Oriental.

[22] Tzv. Jeruzalémský svícen, který se dostal do svatovítského pokladu po dobytí Milána v roce 1158 jako součást kořisti přivezené Vladislavem II. Byl považován za původní svícen z Šalomounova chrámu, ve skutečnosti se jedná o raně románské dílo z oblasti Maasy a Mosely.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 249–256

MISCELLANEA EX ARCHIVO CORONAE REGNI BOHEMIAE. DIPLOMATICKÝ PŮVOD A VYPOVÍDACÍ HODNOTA LISTIN DVOU SLEZSKÝCH MĚST PAČKOVA A GRODKOVA Z ROKU 1383

IVAN HLAVÁČEK

MISCELLANEA EX ARCHIVO CORONAE REGNI BOHEMIAE. THE DIPLOMATIC ORIGIN AND INFORMATIVE VALUE OF CHARTERS ISSUED BY TWO SILESIAN TOWNS, PACZKÓW AND GRODKÓW, IN 1383

This contribution examines three documents kept in the Archives of the Bohemian Crown, which were issued by the Silesian towns of Nisa, Grodków, and Paczków, and addressed to Wenceslaus IV, the King of Bohemia, to whom these towns promise loyalty and aid. The author follows the origins and context of these documents, whose drafting was influenced by the Bishop of Wroclaw and his chancellor.

Keywords: Charters – Middle Ages – Archives of the Bohemian Crown – Wenceslaus IV – Silesia – Nisa – Grodków – Paczków

DOI: 10.14712/23365730.2018.36

Je velmi dobře známo, že Český korunní archiv, zvaný též Archivem sv. Václava (dále jen AČK), je nejrozsáhlejším a také nejdůležitějším listinným archivem starého českého státu. Je ovšem též známo, že nejde o jednotný celek, i když klíčový materiál tvoří písemnosti, jejichž příjemcem je český stát, potažmo český panovník. Příležitostně do něho totiž porůznu vplývaly – organicky i náhodně (aspoň tak se to může dnes jevit, protože patřičná dokumentace zdaleka není taková, jak bychom si přáli) – různé jednotliviny i celé archivy ve své měnící se funkci. Mohlo by se zdát, že významu tohoto archivu v důsledku toho odpovídá pozornost, která mu byla a je věnována českou historiografií,[1] ale je to do značné míry klam.

[1] Výše řečené ovšem neznamená, že by mu pozornost věnována nebyla, naopak. Dálo a děje se tak ale po významném náběhu těsně před druhou světovou válkou spíše nesoustavně, respektive se pro soustavné studium vytvářejí různé předpoklady. Z literatury upozorňuji jen na to nejdůležitější. Základem je kompletní hlubotisková edice všech originálů, zatím do roku 1468, doprovázená textovými sešity, podávajícími jejich záhlavní regesty, které zatím chybí k sešitům VI–1,2: (řada editorů), *Archiv České koruny. Edice faksimilií. = Archivum Coronae regni Bohemiae. Editio diplomatum phototypica*, zatím svazky I–VI/2, Praha 1982nn., dostupné také elektronicky: <https://books.google.cz/books/about/Archiv_%C4%8Cesk%C3%A9_Koruny_edice_faksimili%C3%AD.html?id=cGrgAQAACAAJ&redir_esc=y> (ověřeno 18. 3. 2018). Rozsáhlá historie fondu vznikla prací Rudolfa Kosse, z jehož pozůstalosti knihu vydal Otakar Bauer, *Archiv Koruny české*, I, *Dějiny archivu*, Praha 1939. Šlo tu o pilotní svazek velkého projektu, z něhož se uskutečnil pouze zlomek. Z něho nás zde bude zajímat především regestář Antonína Haase, který v tomto rámci vydal vedle originálního listinného materiálu do smrti Jana Lucemburského zejména regesta originálních listin z doby Václava IV.: Antonín Haas (ed.),

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

A ještě méně než si to zaslouží je v současnosti vnímán historiografiemi sousedních zemí, ač tomu tak dříve nebývalo, i když tehdy šlo vlastně výlučně o archivně historicky nenáročné využití obsahové. Výše zmíněná „jen“ ovšem neznamenají, že je v něm, pokud jde o genezi a funkci písemností, které tam byly ukládány, možno „číst“ bez problémů. Ba leckdy právě naopak se s otazníky, pokud čteme pozorně, setkáváme doslova na každém kroku a často v netušených souvislostech. Je tomu tak i proto, že přes jeho značný rozsah nejde o archiv, který by byl dochován intaktně a ve stejné kvalitě. Znamená to, že vedle dvou a půl tisíce originálů se v něm nalézá další řada listin jen v opisech v korunních kopiářích, jiné písemnosti se naopak dostaly do cizích archivů. Nadto se musí předpokládat i různá, nepochybně také dosti početná, ale těžko odhadnutelná deperdita, často také podmíněná různými extradicemi. Neboť tento archiv byl mimořádně živým organismem, který velmi přesně reagoval na všeliké změny majetkové či státoprávní povahy tak, jak je s sebou nesl každodenní politický život. „Klidu“ mu nedopřály ani různé vnitro- či zahraničněpolitické turbulence, v jejichž důsledku leckdy měnil místo svého uložení se všemi negativy, která to přinášelo.

V následujících řádcích[2] bych se chtěl pokusit upozornit na jednu diplomatickou zvláštnost, která sice na jedné straně pozorného čtenáře bije do očí, ale na straně druhé jí dosud nebyla věnována pozornost. Jde ovšem o záležitost historicky do jisté míry okrajovou, regionální, ukazuje se ale znovu a znovu, že vznik středověké (ale ovšem i novověké) listinné jednotliviny se mohl svou genezí odlišovat od zdánlivě neproblémového svědectví, které o sobě na první pohled vydává. Zároveň však může upozorňovat nejen na nedochované písemnosti, o nichž tak získáváme aspoň jakousi povědomost, ale i na takové okolnosti, které naznačují netušenou a někdy svébytnou vnitřní propojenost při úředním jednání, o nichž bychom jinak neměli ani potuchy. A nadto může ukázat všelijaké tlaky, vazby, vztahy a další více či méně (ne)symptomatické souvislosti.

Ale ještě než obrátím pozornost k vlastnímu tématu, rád bych upozornil jako na jisté obecné memento na mimořádné, ba do značné míry bizarní svědectví listiny rakouského vévody Albrechta III., jíž se zdánlivě exaktně v roce 1384 obnovuje (či vlastně teprve uvádí v konkrétní život) univerzita vídeňská. Tato písemnost totiž vznikala doslova řadu let,[3] nejen jako vlastní text, ale vzhledem k časové disparátnosti při obsahovém naplňování

Archiv Koruny české, V, *Katalog listin z let 1379–1437*, Praha 1947 (dále A. Haas /ed./, *Katalog*). Celkový přehled originálních listin ve formě záhlavních regestů vydal týž autor v rámci řady inventářů a katalogů fondů tehdejšího Státního ústředního archivu ve formě jen rozmnožených textů jako 14. svazek: Antonín Haas (ed.), *Archiv České koruny 1158–1935*, Praha 1961. Chybí tedy regestář AČK zejména pro dobu Karlovu, přičemž tyto listiny jsou – ovšem rozptýleně – integrovány (dnes už jen na malé výjimky) do Českomoravských regest jeho doby. Nově pak podává stručnou informaci v rámci průvodce po Národním archivu Denko Čumlivski, *Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, I/1, Praha 1997, s. 96nn. Několik speciálních analytických studií souvisí s úvahami nad strukturou tohoto archivu. Speciální edice budou dle potřeby uvedeny dále.

2 Měl jsem příležitost věnovat pozornost Korunnímu archivu zatím ve dvou drobných miscelách. V první šlo o částečnou extradici sileziakálních listin do Vratislavi, v druhé stati o jmenovací mandáty pro krajské poprávce z ledna roku 1405: Ivan Hlaváček, *Vratislavská epizoda českého Korunního archivu*, Archivní časopis 30, 1980, s. 100–106; týž, příloha stati *König Wenzel (IV.) und seine zwei Gefangennahmen (Spiegel seines Kampfes mit dem Hochadel sowie mit Wenzels Verwandten um die Vorherrschaft in Böhmen und Reich)*, in: Quaestiones medii aevi novae 18, 2013, s. 115–149.

3 Christian Lackner, *Möglichkeiten und Perspektiven diplomatischer Forschung. Zum Privileg Herzog Albrechts III. für die Universität Wien vom Jahre 1384*, Wien – Weimar – Köln 2013. Zdánlivě vzdálený „případ“ uvádím jako metodologické obecně diplomatické memento, opravňující minuciézní práci i v oblasti pozdního středověku, která je leckdy podceňována. Zejména právě jde o sledování písařských rukou a jejich eventuálních změn.

i jako fyzický originál, neboť prvotní založení univerzity Rudolfem IV. v roce 1365 bylo pouze teoretickým aktem.

Přenesme se ale do prostředí zemí Koruny české, přesněji do velmi právně komplikovaného vztahu slezského, či spíše slezských prostředí k pražskému královskému dvoru. Ten byl v dobách Jana Lucemburského, Karla IV. a jeho syna Václava IV. obecně nejen velmi úzký, ale různými – i osobními – kontakty se stále prohluboval a utužoval, byť akcenty se přesouvaly.[4] Tomu také odpovídá velký počet listin slezských vydavatelů různého sociálního původu, jenž v důsledku toho nalezl své útočiště právě v AČK. Listujeme-li výše zmíněným svazkem Haasova katalogu tohoto fondu pro dobu Václava IV. (který ale katalogem v plném smyslu toho slova není, protože jeho regesty zdaleka ne vždy postihují plný obsah listin, ba někdy se dokonce dovídáme i věci, které v textu nejsou), narazíme tam na dvě „fádní" latinské listiny z 27. května 1383 (dále je označuji jako **D** a **E**). Jde o zdánlivě bagatelní texty.

Dle intitulace jde o městské listiny, a to měst Grodkov (Grodków, Grottkau) a Pačkov (Paczków, Patschkau). Ta slibují na příkaz vratislavského biskupa Václava (knížete Lehnického) stálou podporu českému králi Václavu IV., jeho potomkům a stoupencům, majícím statky ve vratislavské diecézi, a zejména to, že nevpustí do svého města žádného jeho nepřítele mimo oblast vratislavské diecéze.[5] Ovšem v případě, že by král, ale i město Vratislav tamního biskupa, jeho kapitulu a diecézní klérus utiskovali, postaví se na jejich obranu, stejně tak jako to má učinit král, kdyby tak nečinilo město Vratislav samo. Tato obrana se však vztahuje i na města samotná, tedy na Pačkov a/nebo Grodkov, která se po nastalém uklidnění poměrů opět poddávají českému králi.[6] Může se totiž zdát, že tato dost komplikovaná ustanovení jsou odrazem složitosti předchozích místních poměrů, kdy došlo v souvislosti s vyhlášením místního interdiktu jednak k zásahu kurie, jednak k bezprostřední ingerenci

[4] Není třeba tu uvádět soustavněji příslušnou obecnou literaturu, která by rekapitulovala tento postupný, ale současně variabilní proces utužování lenních vazeb jednotlivých slezských knížectví s českým státem, což se jejich prostřednictvím přenáší na jejich různé podřízené složky, tedy zejména na města. Stačí, když se odkáže na níže citovaný *Handbuch der historischen Stätten* (viz pozn. 5) a tam citovanou literaturu, ale zejména pak na výstupy velkého projektu Lenky Bobkové o vedlejších zemích Koruny české, doprovodné svazky velké výstavy pražské Národní galerie Helena Dáňová – Jan Klípa – Lenka Stolárová (eds.), *Slezsko – země Koruny české*, A–B, *Historie a kultura 1300–1740*, Praha 2008. Nicméně mne zde zajímající problematika tam nepřekvapivě není, až na výjimky (Mlada Holá, *Bezprostřední majetky a vztahy českých králů ve Slezsku v letech 1331–1378 a jejich správa*, in: tamtéž, s. 129nn.), ani dotčena. Pro pochopení zásadních poměrů církevních odkazuji zejména na sice již starší, nicméně stále platné výklady Tadeusze Silnickiego, *Dzieje i ustrój kościoła katolickiego na Śląsku do końca w. XIV*, Warszawa 1953 (reprint vydání z roku 1939, tehdy v rámci sborníkové práce *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, II/1), s. 251nn. Třeba ale opravit na s. 285 datum listiny z 6. ledna na rok 1383 (jak je správně na s. 283). Je ovšem – vedle dalších – vydána v Praze a nikoliv v Grodkově.

[5] A. Haas (ed.), *Katalog*, č. 34 a 35. Zevrubnější regesty viz Colmar Grünhagen – Heinrich Markgraf (eds.), *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, II, Leipzig 1883, s. 238n, č. 40 a 41. Srov. o těchto městech informativně Hugo Weczerka (ed.), *Handbuch der historischen Stätten – Schlesien*, Stuttgart 2003, s. 162–164 a 393–396. Vzájemné vzdálenosti vzdušnou čarou jsou mezi nimi cca 35 km, z Pačkova do Vratislavi je cca 80 km a z Grodkova cca 50 km. Výslovně ale musím konstatovat, že jsem neměl možnost nahlédnout do lokální literatury ani německé, ani polské. Nicméně se mohu důvodně domnívat, že v ní je nanejvýš reflektován bezproblémový obsah uvedených listin.

[6] Listinná svědectví jsou vydána in: C. Grünhagen – H. Markgraf (eds.), *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens*, II, jejich editoři vycházejí rovněž z listin chovaných v AČK. Protože tato publikace je v Haasově katalogu, ale i v dalších zde uváděných mladších edicích v plnosti citována, uvádím ji pouze tehdy, je-li záhodno upozornit na celý text.

krále Václava a drsnému vystoupení českého vojenského kontingentu.[7] To vše se na nich sice nepochybně podepsalo, ale situace se ukazuje složitější. Pokud jde o situaci ve Vratislavi (městě i biskupství, ale i v kapitule), šlo o několikerou nevraživost. Ta je v historii známa jako tzv. „vratislavská popská vojna", která vypukla mezi městem a kapitulou ohledně dodávek piva na „Ostrov Tumski", tedy do dómské kapituly. To ovšem město považovalo za porušení svých privilegií. Následné vyhlášení interdiktu kapitulou přimělo i krále Václava IV. k tomu, aby do tohoto sporu razantně vstoupil. K tomu se pak připojily i tenze související s uvolněním se biskupského stolce úmrtím Přeclava z Pogorelly (†1376), nepotvrzením volby Dětřicha z Klatov, následným transferem Jana ze Středy z Olomouce, který ale zemřel ještě před převzetím úřadu, a posléze nástupem knížete Václava Lehnického v dubnu roku 1382. Tím se situace od konce roku 1382 postupně uklidňovala. V tomto kontextu pak došlo k normalizaci poměrů, jejichž produktem jsou i obě zde tematizované listiny, jež reagovaly na královu vstřícnost, která byla doprovázena různými hospodářskými výhodami biskupství a kapitule. Ti jej pak přijímají za svého nejvyššího pána a ochránce.[8] Mohlo by se zdát, že v obou těchto listinách šlo v podstatě o akty reagující na výše uvedené milosti, i když formulují prakticky všechny v úvahu přicházející varianty chování pro případ, kdyby opět vypukly nevraživosti mezi městem, tamním duchovenstvem a eventuálně do toho vstupujícím králem. Současně stvrzují každodenní právní a správní aktivity politického života.[9] Věc se ale ve světle listin **D** a **E** jeví jinak, či spíše jde o jinak položené, respektive sledovatelné akcenty. Nejdřív zaujme, že jak „pačkovská", tak „grodkovská" listina jsou vydány nejen téhož dne, ale mají i zcela identický (pochopitelně až na příslušná jména) formulář, doslova s minimem byť i jen nejdrobnějších maličkostí. Nadto jsou, zdánlivě logicky, datovány v tom kterém domovském městě, i když přivěšení pečetí vratislavského biskupa a tamní kapituly vedle pečeti toho kterého města signalizuje v tomto směru velkou opatrnost. Vzal jsem si proto do rukou jejich reprodukce ve výše zmíněné faksimilové publikaci AČK[10] a s jistým překvapením zjistil, že je už na první pohled patrno, že jsou jednoznačně psány jednou a touž písařskou rukou.[11] Ale je třeba jít dále. Ve fondu AČK je několik dalších časově blízkých listin vratislavského biskupa Václava, které vznikly nikoliv ve Vratislavi, ale během jeho návštěvy v Praze koncem roku 1382 a počátkem roku následujícího.[12] Z toho nejméně dvě z nich jsou nad veškerou pochybnost psány totožnou písařskou rukou.[13] Že členové biskupské kanceláře a ovšem

[7] Viz T. Silnicki, *Dzieje i ustrój kościola katolickiego*, s. 281. Ke královu itineráři viz Ivan Hlaváček, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376*, Schriften der MGH 23, Stuttgart 1970, s. 392nn.

[8] I. Hlaváček, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 405. V létě 1381 tu strávil dokonce více než dva týdny, které ale kupodivu vykázaly jen minimum jeho písemné agendy. Tím spíše ale šlo nepochybně o bezprostřední osobní jednání jednotlivých stran. Viz A. Haas (ed.), *Katalog*, č. 22.

[9] Této epizodě a ovšem její významné prehistorii je věnována rozsáhlá starší literatura. Viz Wilhelm Schulte, *Die politische Tendenz der Cronica principum Poloniae*, Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte 1, Breslau 1906; T. Silnicki, *Dzieje i ustrój kościola katolickiego*, s. 275nn.; nověji Jiří Spěváček, *Václav IV. 1361–1419*, Praha 1986, s. 140–142, zejména podle: František M. Bartoš, *České dějiny*, II/6, *Čechy v době Husově*, Praha 1947, s. 32n.

[10] Věra Beránková – Denko Čumlivski (edd.), *Archiv České koruny. Edice faksimilií*, V/1, *1378–1404*, Praha 1980, č. 1250 a 1251.

[11] Už úvodní iniciála („Nos") je charakteristická, neboť její první dřík je ve své polovině obtočen třemi širokými závity, které jsou v některých písemnostech zdvojovány.

[12] Viz A. Haas (ed.), *Katalog*, č. 26–29.

[13] Jedna z nich je německá (AČK č. 1244 = A. Haas /ed./, *Katalog*, č. 28), druhá latinská (AČK č. 1242 = A. Haas /ed./, *Katalog*, č. 26).

i další členové biskupova dvora svého pána doprovázeli, je nepochybné. Proto je třeba jednoznačně konstatovat, že také obě městské listiny jsou písařsky produktem vratislavské biskupské kanceláře, a tudíž nevznikly v ohlašovaných místech vydání, nýbrž v režii vratislavské biskupské kurie. To je sice zajímavé, ale jde vlastně jen o začátek následujících úvah.

Nejdřív je však třeba uvést další nabízející se, ale zatím nezmíněné souvislosti. Týká se to nejprve listiny města Nisy (jež je datována 26. března roku 1383 a označuji ji jako **C**),[14] sídelního místa vratislavských biskupů, které bylo stejně jako obě předchozí města součástí tzv. „Bistumslandu" vratislavských biskupů. Má stejné znění jako listiny **D** a **E** i s identickým ověřením a zpečetěním, je adresována rovněž králi Václavu IV.[15] Je ale datována ve Vratislavi a i jejího ingrosátora lze bez jakýchkoliv pochybností ztotožnit s písařem úvodem zmiňovaných listin **D** a **E**. Výslovně konstatuji, že mluvím pouze o ingrosátorovi, nikoliv diktátorovi, ač se doslova nabízí anonymní diktátor biskupské kanceláře Václava Lehnického. Už jen těchto několik listin by bylo dostatečným podkladem k různým úvahám, nicméně jsou ještě další písemnosti, které vedou dále. Zejména to je o více než třicet (!) let starší listina z doby začínající vlády Karla IV. Týká se přihlášení se města Nisy z 1. listopadu 1351 (**A**)[16] k tomuto panovníkovi. Nejen ve stejném duchu, ale lze říci, že i po doslova obdobných, ba skoro totožných politických komplikacích, ba přímo eskapádách. To by bylo možno chápat. Ale je použito opět zcela identického formuláře, s jakým se setkáváme u písemností **C**, **D** a **E** pro Václava IV. z roku 1383. A posléze vstupuje do úvah i notářský instrument Mikuláše Petrova z Boleslawce (Bunzlau), vydaný 26. prosince 1382 (**B**) v Praze.[17] Ten inzeruje čtyři listiny týkající se lenního vztahu vratislavského kostela k českému králi, předkládané jeho proboštem Mikulášem z Riesenburgu. Na prvním místě pak mezi nimi figuruje v našich souvislostech zásadní listina **A**. Zajímavá by ovšem byla i narace tohoto instrumentu; bohužel můj dotaz v tomto směru adresovaný tamnímu archivu zůstal bez odpovědi…

O čem tyto skutečnosti svědčí? Nejen že se jednoznačně ukazuje, že údaje o místu vydání obou textů **D** a **E** z května 1383 jsou doslova fiktivní. Naopak k jejich zpečetění – včetně listiny **C** – muselo dojít v prostoru biskupské vratislavské kurie, přesněji přímo v kanceláři, kam se dostavila (či spíše byla předvolána) delegace té které městské rady s příslušným městským pečetním typářem. Přivěšením otisku městské pečeti tak aktivní úloha všech tří městských delegací, které se vypravily do Vratislavi, nejen začala, ale také vzetím na

[14] AČK č. 1248 = A. Haas (ed.), *Katalog*, č. 32.

[15] Výjimkou je ovšem intitulace a pak datace. Ta tu totiž přichází ve formě datování průběžného, zatímco obě listiny květnové mají totožnou dataci, ale podle církevního kalendáře, jen s pouhou nevýznamnou variantou slovosledu.

[16] Václav Hrubý (ed.), *Archivum Coronae regni Bohemiae Tomus II inde ab a. MCCCXLVI a MCCCLV*, Pragae 1928, č. 211, AČK č. 375, který cituje i řadu opisů vložených do korunních kopiářů, což se nepochybně stalo i s výše zmíněnými listinami **C**, **D** a **E**. Ve výše citované knize prací R. Kosse – O. Bauera (edd.), *Archiv Koruny české*, I, s. 85–100.

[17] Viz Wincenty Urban, *Katalog dokumentów Archiwum archidiecezjalnego we Wroclawiu*, I, *Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi*, Roma 1970, č. 732. Jde vesměs o texty, jejichž originály jsou uloženy v AČK. Jsou to: výše zmiňovaný text (A. Haas /ed./, *Katalog*, č. 375), 1355, září 24 (tamže č. 484), 1358, listopad 29 (tamže č. 672n. – jde o dva ex.) a 1358 listopad 30 (tamže č. 674n., opět ve dvou vyhotoveních). O příslušném veřejném notáři Mikuláši Petrovu z Boleslavce, který pocházel rovněž z vratislavské diecéze a nepochybně delegaci vedenou Václavem doprovázel, viz Fritz Luschek, *Notariatsurkunde und Notariat in Schlesien von den Anfängen (1282) bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Historisch-diplomatische Forschungen 5, Weimar 1940, s. 207, a Josef Nuhlíček, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*, vyd. Ivan Hlaváček – Markéta Marková, Praha 2012, s. 271, č. 898.

vědomí příslušných ustanovení o chování všech tří měst skončila. Právní závažnost těmto písemnostem pak dodaly pečeti vratislavského biskupa a jeho kapituly. Proč u **D** a **E** byl zvolen údaj, který zdůrazňoval místo vydání totožné s intitulací, se lze toliko dohadovat. Zřejmě to nebylo na základě impulsu biskupské strany, ale – pokud vůbec – tak na přání pačkovských a grodkovských představitelů. Víme totiž, že město Nisa jen o několik měsíců dříve a prostřednictvím stejného písaře – zřejmě bez problémů – jako místo vydání nechalo uvést skutečné místo příslušného zlistinění, totiž Vratislav. Nicméně jde o konstatování věci z obecného hlediska nepodstatné.

Za důležitější ale považuji přes propast tří desetiletí naprostou textovou identitu všech čtyř listin, nad níž je třeba se zamyslet. U textů (**D**, **E**) z května roku 1383 by bylo možno předpokládat, že vznikly na základě nisského formuláře (**C**), který byl koncipován v biskupské kanceláři, aby pak po dvou měsících mohl být využit pro obdobná přihlášení se k českému králi Grodkovem (**D**) a Pačkovem (**E**). Textově zcela identické přihlášení se Nisy ke Karlu IV. v roce 1351 (**A**) nabízí ale jiné možnosti interpretace. Tak zejména je už nyní zřejmé, že složité vysvětlení, za jakých okolností jsou uvedená města ochotna podporovat krále, není jakýmsi shrnutím tehdy vládnoucích poměrů po odeznění místního „schismatu" a následné tzv. „popské války", i když dosti zřetelně vystihuje po jejich odeznění vzniklý kompromis. Formulář listiny **A** pochází z doby, kdy se po biskupu Nankerovi z Oxy (1326–1341) ujal úřadu Přeclav z Pogorelly (1341/2–1376). Tehdy totiž docházelo k přechodu řady slezských knížectví pod vrchní vládu českých králů. Ten se během svých počátků maximálně snažil vyjít vstříc zájmům Karla IV., potažmo českého státu. Současně ale pečoval o zajištění odlišných zájmů druhé strany, jejímž byl předním reprezentantem. Svým způsobem to byl jakýsi závěr vzrušených let čtyřicátých a počátku padesátých, které byly neseny sporem v záležitosti další provinční příslušnosti vratislavského biskupství a celého tzv. „Bistumslandu" tamních biskupů, neboť Karel IV. usiloval, ovšem marně, o jeho převedení do svazku arcibiskupství pražského.

Diplomatika ale zajímá zejména jiná otázka, totiž to, jak a kde se uchovala povědomost o textu **A** z dob počátků Karla IV., který se nacházel už více než třicet let v Českém korunním archivu a byl vhodnou kompromisní předlohou pro tři listiny určené jeho synovi (**C, D, E**) na závěr dalších vratislavských turbulencí: kolem tamní sedisvakance a následné „popské války". Nabízejí se dvě možnosti. První je, že vratislavskému biskupovi bylo při jeho pobytu u královského dvora v Praze počátkem toho roku (1383) sděleno, respektive přímo předáno, znění listiny **A**, která se nacházela v AČK jak v originálu, tak v opisu v některém z archivních kopiářů. A to s pokynem, aby vyžadované listiny konkrétních městských vydavatelů (**C, D, E**) ve stejném znění, včetně průvodního přihlášení se biskupa a jeho kapituly, jako přijatelný kompromis byly po jeho návratu domů vyhotoveny ve Slezsku (v Praze pochopitelně nebyly k dispozici městské typáře) a zaslány do Prahy. Tak se i stalo. Možnost, že by tuto variantu navrhla dvorská kancelář Václava IV., se takřka nabízí, protože lze důvodně předpokládat, že korunní archiv sám byl v uvedené době uspořádán tak, aby potřebný text byl bez problému vyhledán. Víme totiž o tom, že Karel IV. někdy po polovině století ustanovil jeho archiváře[18] a ten nepochybně „konal", jak naznačují nejen

[18] Dosvědčuje to formulářový text příslušného jmenovacího dekretu Karlova. Překlad pořídil Karel Beránek, vydáno s redakčním komentářem v úvodníku: *K výročí Karla IV.*, Archivní časopis 28, 1978, s. 129–130. Jinak srov. R. Koss – O. Bauer, *Archiv Koruny české*, I, s. 80–81.

různé staré archivní poznámky, ale zejména právě tehdy zakládané kopiáře. Protože ale všechny tři listiny byly nutně ingrosovány ve Slezsku a zřejmě vesměs ve Vratislavi po biskupově návratu do Vratislavi, bylo by třeba předpokládat existenci textu (zda v originálu či v opisu nelze říci), který byl biskupu Václavu dvorskou kanceláří dán k dispozici. A protože ingrosátor těchto listin byl prokazatelně v biskupově průvodu v Praze, není zcela vyloučena ani možnost, že uvedené texty mohly vzniknout tam a ve Vratislavi byly posléze jen zpečetěny. Proti tomu ovšem mluví rozdílnost jejich datačních formulí a zejména už výše zmíněný notářský instrument (**B**).[19]

Druhou možnost lze sice odvozovat od předpokládaného dochování konceptu či opisu ve vratislavské biskupské kanceláři. Nejspíše by se tak mohlo ovšem dít ve formě textu zaneseného do příslušného kopiáře, jehož existence je opravdu dosvědčena již před polovinou 14. století.[20] Ale v důsledku toho, co bylo řečeno výše, není potřebné to předpokládat, neboť použití opisových předloh v AČK je takřka nad jakoukoliv pochybnost. Ostatně by ani nedávalo smysl předpokládat, že by z Vratislavi přinesený materiál byl opisován až v Praze a to dokonce ve formě notářského instrumentu, zatímco inzert z předloženého cizího materiálu má v této formě svůj smysl.

Pokud jde o vypovídací historickou hodnotu obou listin, pačkovské i grodkovské, není potřebí příliš mnoha slov. Vlastní, tedy formální vydavatelé tu do značné míry ustupují do pozadí, protože hlavní vazby jsou vedeny mezi panovníkem a vratislavským biskupem, jak tomu bylo ostatně již při příležitosti o třicet let starší listiny města Nisy. Neboť ten potřeboval alespoň rámcové jištění pro v oněch listinách zmiňovanou, či spíše zdůrazňovanou podporu v případě možných útisků ze strany královské moci. Zároveň ale prokazoval prostřednictvím svých poddaných vstřícnost panovníkovi nejen pro svou osobu, ale i jako závazek instituce, jejímž jménem jednal.

Touto sice hypotetickou, leč značně pravděpodobnou rekonstrukcí bylo možno pootevřít okénko do jedné z funkcí středověkých archivů, o nichž víme velice málo a které leckdy mohou – když jsou správně interpretovány – náš pohled na historickou realitu výrazně modifikovat. Tyto funkce ovšem byly velmi rozmanité, jak ukazují četné vojenské či diplomatické události či okolnosti. Zde stačí upozornit jen na exemplární případ habsburského rodinného archivu na hradě Baden a jeho osudy poté, co Habsburkové prohráli v roce 1415 se švýcarským Spříseženstvem.[21] A je výzvou příštímu zkoumání upozorňovat na archivy jako výmluvné, ale když nejsou dotazovány mlčící svědky. Zdaleka ne vždy je ovšem k dispozici dostatečně zřetelný materiál. Doufám, že tato sonda nabídla možnost uvědomit si, že přitom nešlo jen o dokazování již dříve zlistiněných práv, ale že archivy a jejich obsah mohly být i svým způsobem východiskem k vytváření nových právních skutečností.

Závěrem lze, jak doufám, zřetelně konstatovat, že AČK je tak jako málokterý jiný archiv už jen svou strukturou a ovšem i rozsahem takřka ideálním předmětem diplomatického, respektive archivně-diplomatického studia, ovšem s výrazným dopadem jak na poznání

[19] Bylo by ovšem potřebné provést jeho kolaci s texty **C–E**, aby se případně dala přednost textu **A**. To by ovšem činilo existenci textu **B** zbytečnou.

[20] Pozornost mu v rámci svých analytických kopiářových studií věnoval zejména Bronislaw Turoń, *„Liber niger“, kopiarz biskupstwa wrocławskiego*, Acta Universitatis Wratislaviensis 126, Historia 19, 1970, s. 46–96.

[21] K tomu srov. nově Carmen Tellenbach, *Das Habsburger Archiv nach seinen Inventaren*, in: Christian Hesse – Regula Schmid – Roland Gerber (eds.), Eroberung und Inbesitznahme. Die Eroberung des Aargaus 1415 im europäischen Vergleich, Ostfildern 2017, s. 237–247.

historie správní, tak politické. Hovoří nejen o sobě, ale leckdy také o příjemcích či vydavatelích listin, které v něm, zdánlivě per nefas, přicházejí (ale i nepřicházejí). Týká se to sice zejména listin lenních či holdovacích, ale lze tu nacházet i materiál takřka výbušné povahy politické. Mám tím na mysli zejména všeliké smlouvy, zejména státní. Ale ovšem i vlastní listiny přímého zřizovatele (v našem případě českého panovníka) si tu zaslouží zvláštní pozornost. To se samozřejmě týká originálního uchování; u opisově (v kopiářích) dochovaného materiálu třeba pochopitelně postupovat jinak, protože může jít o písemnosti, jejichž uvedení v život bylo více než pochybné, nebo k jejichž kasaci došlo v důsledku historického vývoje, o němž není bližší povědomost. To je ale už zcela jiná kapitola.

IVAN HLAVÁČEK

Miscellanea ex Archivo Coronae regni Bohemiae. Diplomatische Herkunft und Aussagewert zweier Urkunden der schlesischen Städte Patschkau und Grottkau aus dem Jahre 1383

ZUSAMMENFASSUNG

Im Böhmischen Kronarchiv liegen u. a. zwei Urkunden der Städte Grottkau und Patschkau von 1383, in denen die Stadtvertreter dem böhmischen König Wenzel IV. Treue und, falls nötig, Hilfe versprechen. Sie sind aus diplomatischer Sicht interessant, da sie mit gleicher Hand geschrieben sind, die sich als die Hand der Breslauer bischöflichen Kanzlei entlarvt. Darüber hinaus hat sich gezeigt, dass ihr Wortlaut genau dem Text einer dreißig Jahre älteren Urkunde der Stadt Neiße, die ebenfalls im genannten Archiv liegt, entspricht. Es hat sich also gezeigt, dass diese Urkunde als Vorlage für die beiden Stücke aus dem Jahre 1383 diente, die während des Prager Aufenthalts des Breslauer Bischofs auf Grund der Neißer Überlieferung im Böhmischen Kronarchiv entstanden, dann nach dessen Heimkehr nach Breslau dortselbst ausgefertigt (d.h. auch besiegelt) und erst anschließend nach Prag geliefert wurden.

Ivan Hlaváček
Filozofická fakulta UK, Praha
ivan.hlavacek@ff.cuni.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 257–265

HISTORIE VÝUKY LÉKAŘSKÉ ELEKTRONIKY NA ELEKTROTECHNICKÉ FAKULTĚ VYSOKÉHO UČENÍ TECHNICKÉHO V BRNĚ

MILAN CHMELAŘ

HISTORY OF TEACHING MEDICAL ELECTRONICS AT THE FACULTY OF ELECTRICAL ENGINEERING OF THE BRNO UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

The Department of Medical Electronics (now Department of Biomedical Engineering) at the Faculty of Electrical Engineering of the Brno University of Technology was the first of its kind in Czechoslovakia. It was established in 1967, importantly contributed to the development of medical electronics, and many of its graduates became important specialists. This contribution follows the history of medical electronics with focus on the development of the abovementioned department. Added are brief biographies of heads of this department from 1967 until the present.

Keywords: Brno University of Technology – Faculty of Electrical Engineering – Department of Medical Electronics

DOI: 10.14712/23365730.2018.37

Lékařská elektronika je obor, který hluboce zasahuje do osudů lidí. Může jim pomoci při obnově zdraví, v řadě případů se podílí i na záchraně jejich životů. Tento obor je velice široký, protože do něj spadá oblast elektroniky, patří sem i strojní obory a materiálové inženýrství a v neposlední řadě se zde jedná o vazbu na nové poznatky v oblasti medicíny. Podívejme se na to, jak výuka lékařské elektroniky v dřívějších letech na Elektrotechnické fakultě probíhala.

Historický přehled oboru

Moderní historie současné a samostatné fakulty se začala psát v roce 1959, kdy byla zákonem zřízena Fakulta elektrotechnická Vysokého učení technického (VUT) v Brně, která vznikla rozdělením Fakulty energetické na Fakultu strojní a Fakultu elektrotechnickou. Podle studijního programu této fakulty z akademického roku 1959/1960 zde existovalo pět kateder, a to Katedra elektrotechnických nauk, Katedra elektrických strojů a zařízení, Katedra elektroenergetiky, Katedra radiotechniky (její součástí byla i automatizace a měření) a Katedra linkové techniky.

V letech 1959 až 1966 Katedra linkové techniky, Katedra radiotechniky a později Katedra automatizace a měřicí techniky (která se vyčlenila z Katedry radiotechniky) střídavě

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

zajišťovaly předmět zabývající se elektronikou v lékařství, u kterého rozsah kolísal mezi dvěma až třemi hodinami přednášek týdně. Jeho součástí byla i cvičení a byl zakončen zkouškou. S ohledem na počet hodin výuky to byl předmět pouze přehledový. K velmi významné změně došlo okolo roku 1967. V tehdejší době došlo k jednání mezi koncernovým podnikem Chirana a Elektrotechnickou fakultou VUT v Brně, kterou z pověření děkana fakulty zastupoval docent Vratislav Vrána. Koncernový podnik Chirana měl ředitelství ve Staré Turé, jeho výzkumný ústav, který vyvíjel pro koncern přístroje, byl situován v Brně a jeho výrobní podniky se nacházely po celé republice. Chirana se tenkrát zavázala k tomu, že bude nabízet práci absolventům Elektrotechnické fakulty a celé toto jednání vedlo k tomu, že na Elektrotechnické fakultě vznikla ke dni 1. 2. 1967 samostatná Katedra lékařské elektroniky. Ta byla v té době jediná v celé ČSSR. Jejím vedoucím byl ustanoven Vratislav Vrána, který připravil veškeré podklady potřebné pro zahájení výuky. Hned v roce 1967 odjel učit na jeden rok na Military Technical College do Káhiry a v té době jej jako pověřený vedoucí zastupoval Milan Chmelař. Ve studijním programu Elektrotechnické fakulty z roku 1967/1968 existovaly na oboru technická kybernetika, zaměření měřicí a řídící technika, dvě skupiny volitelných předmětů. První skupina se lékařské elektroniky netýkala; do druhé skupiny patřily předměty základy lékařství, elektronické přístroje v lékařství I, elektronické přístroje v lékařství II, rentgenové přístroje, vysokofrekvenční a ultrazvuková technika v lékařství a ročníkový projekt.

Se zajištěním výuky (hlavně laboratorní) byly problémy. Chybělo vybavení i prostory, řadu věcí bylo nutno řešit po vzájemné dohodě s jinými katedrami a samo umístění Katedry lékařské elektroniky bylo značně provizorní. Nebylo se čemu divit. Fakulta měla sama velké problémy s prostorami a neměla z čeho dávat. Na straně druhé to vše vyvažovalo nadšení lidí, kteří zde pracovali, čemuž odpovídaly také dosažené výsledky.

Po založení Katedry lékařské elektroniky, úzce specializované na obor aplikované radioelektroniky, měřicích metod a počítačů v lékařství, se museli její pracovníci zabývat obsahovou náplní přednášek, sestavením učebních osnov v návaznosti na existující učební programy kateder, investičním zajištěním základních přístrojů pro laboratoře a zařízení pro dílnu, prostorovou dislokací pro laboratoře katedry, pracovny docentů a asistentů a tvorbou skript. Skripta, která na katedře postupem času vznikala, byla používána i jinými vysokými školami, jež později zahájily výuku v příbuzných oborech. V tomto směru to byla od jejich autorů vlastně průkopnická práce.

Z investic katedra získala sumárně částku 553 000 Kčs. Vzhledem k tomu, že při založení Katedry lékařské elektroniky fakulta žádné přístrojové vybavení pro tuto specializovanou výuku neměla, nebylo to mnoho. Je však nutno si uvědomit, že srovnávat uvedenou částku s hodnotou koruny v roce 2017 není možné (nyní stejná částka znamená výrazně méně).

Původní budova, ve které byla Katedra lékařské elektroniky, nepatřila VUT v Brně a navíc byla určena k demolici. Na Žerotínově náměstí se měla stavět budova městského výboru KSČ, a tak bylo jen otázkou času, kdy bude muset nově vzniklá katedra tento prostor vyklidit. I přes tyto problémy bylo velmi potěšitelné, že na této nově zřízené katedře končilo studium Elektrotechnické fakulty okolo čtyřiceti studentů ročně. Zájem mezi studenty tedy byl.

Problémy s dislokací katedry byly zásadní a trvaly desítky let. Pracoviště se několikrát stěhovalo a celá řada z lokací byla provizoria. Katedra byla dislokována na několika místech v Brně, nejprve zcela odděleně od dalších fakultních pracovišť. Postupně vystřídala několik adres – od roku 1967 Žerotínovo náměstí č. 7, od roku 1974 Purkyňova 95B

(montovaná nezděná budova, tzv. Tesco barák), od roku 1991sídlila v ulici Technická, pod výškovou budovou Fakulty strojní v místě nynějšího Technologického parku (dva Tesco baráky, prostorově čtyřnásobek toho, co bylo předtím – v současné době již neexistují); dále Purkyňova 79A (první zděná a solidní budova, datum nastěhování se nepodařilo dohledat), od roku 1997 Purkyňova 118 (přístavba k rekonstruované budově po firmě MEOPTA, poprvé společně s některými dalšími ústavy fakulty), od roku 2004 Kolejní 4 (rekonstruovaná budova po bývalé menze VUT sdílená s Fakultou podnikatelskou), od roku 2013 Technická 12 (nově postavená budova Fakulty elektrotechniky a komunikačních technologií, první umístění všech pracovišť fakulty v jednom místě).

Výraznější posun z hlediska prostorových možností znamenal přesun na Kolejní 4. Zde již byl dostatek prostoru jak pro kanceláře zaměstnanců a doktorandů, tak i pro výuku a zejména pro laboratorní výuku. K dalšímu výraznému zlepšení došlo přestěhováním do nové budovy Fakulty elektrotechniky a komunikačních technologií na Technické 12. V posledních letech totiž došlo ze strany VUT k velké podpoře výstavby nové budovy Fakulty elektrotechniky a komunikačních technologií. Poprvé v historii tak mohl od roku 2013 Ústav biomedicínského inženýrství plně využít potenciálu umístění všech pracovišť fakulty se špičkovým vybavením na jednom místě.

Při svém zřízení v roce 1967 měla katedra celkem šest zaměstnanců, z toho čtyři učitele. K tomu je ovšem nutno připočíst řadu externích spolupracovníků, kteří se na zajištění výuky podíleli. V roce 1970 to již bylo celkem jedenáct zaměstnanců (sedm učitelů a čtyři ne-učitelé). V roce 1971 se tento počet ještě zvýšil a to na šest učitelů, osm neučitelských pracovníků, z toho tři byli výzkumníci. V té době měla katedra i celkem slušně vybavenou dílnu, ve které se nacházel malý soustruh, stojanová vrtačka, bruska, ohýbačka plechu, pákové nůžky na plech, bodová svářečka, plynová svářecí souprava a kompletní vybavení pro výrobu plošných spojů. Byly zde realizovány nejen různé přípravky pro laboratorní cvičení, ale i výsledky výzkumné činnosti katedry. S postupem let počet zaměstnanců katedry vzrůstal. Laboratoře ovšem pořád zůstávaly omezeny prostorem.

V akademickém roce 1971/1972 byly v nabídce předměty: základy lékařství, elektrické vlastnosti organismů, použití počítačů v lékařské elektronice, elektronické lékařské přístroje, ultrazvuková technika v lékařství, záření v lékařství, biotelemetrie a navrhování lékařských přístrojů (ročníkový projekt). V akademickém roce 1974/1975 došlo ke změně. Přibyly předměty vysokofrekvenční technika a lékařská kybernetika. Poté až do akademického roku 1979/1980 zůstaly tyto předměty zachovány. K další změně došlo v akademickém roce 1980/1981, v němž začala Katedra lékařské elektroniky na fakultě zajišťovat pro všechny elektrotechnické obory výuku předmětu životní prostředí. Akademický rok 1981/1982 byl z hlediska výuky na celé Elektrotechnické fakultě přechodný. Na základě rozhodnutí vědecké rady fakulty došlo totiž ke změně učebních plánů, které byly přizpůsobeny západoevropským univerzitním zvyklostem, a tak se dočasně učilo současně ve dvou ročnících. V akademickém roce 1982/1983 zajišťovala Katedra lékařské elektroniky předměty biologické systémy, lékařská přístrojová technika I a II, zobrazovací systémy v lékařství, zpracování biologických signálů, teorie diagnostiky systémů a ekonomika a řízení. U všech studijních oborů zajišťovala katedra výuku předmětu životní prostředí. Další změna pak přišla v akademickém roce 1986/1987, kdy se objevil navíc předmět technicko-právní problémy.

Dne 14. 5. 1990 došlo ke změně názvu Katedry lékařské elektroniky na Katedru biomedicínského inženýrství. I když to z vnějšího pohledu vypadá na pouhou formalitu, nebylo tomu

tak. Změna názvu souvisela s celosvětovým rozvojem techniky pro zdravotnictví a nový název lépe vystihoval celou šíři problematiky, která do oblasti přístrojů a zařízení pro zdravotnictví patří. V roce 1997 došlo na FEKT VUT k přejmenování kateder na ústavy, takže současný název bývalé Katedry lékařské elektroniky je Ústav biomedicínského inženýrství.

Významné změny v rozsahu studia se datují od roku 1999. Tehdy vznikl magisterský obor biomedicínské a ekologické inženýrství, v roce 2007 pak bakalářský obor biomedicínská technika a bioinformatika (mezioborové studium ve spolupráci s Lékařskou fakultou Masarykovy univerzity). V roce 2010 byl otevřen navazující magisterský obor biomedicínské inženýrství a bioinformatika. O tyto nové obory byl velký zájem (podle údajů studijního oddělení děkanátu FEKT VUT v Brně), zejména pak mezi dívkami, jejichž počet v řadách studentů významně vzrostl až na současných 50 % (tento fakt vynikne zvláště v kontrastu se 4 % dívek studujících na elektrotechnických oborech fakulty).

V současné době (tedy k roku 2017) nabízí Ústav biomedicínského inženýrství následující studijní programy a obory: biomedicínská technika a bioinformatika (tříletý bakalářský studijní program a stejnojmenný obor), zaměření biomedicínská elektronika (v rámci tříletých bakalářských oborů elektronika a sdělovací technika, automatizační a měřicí technika, mikroelektronika a technologie v programu elektrotechnika, elektronika, komunikační a řídicí technika), biomedicínské a ekologické inženýrství (dvouletý navazující studijní obor v rámci programu elektrotechnika, elektronika, komunikační a řídicí technika) a biomedicínské inženýrství a bioinformatika (dvouletý navazující magisterský studijní program a stejnojmenný obor).

Ústav biomedicínského inženýrství má celkem šestnáct špičkově vybavených laboratoří. Personální obsazení ústavu tvořili v roce 2017 dva profesoři, pět docentů, dvanáct odborných asistentů, jeden asistent, jeden vědecký pracovník, devět technických pracovníků, tři administrativní pracovníci, celkem tedy třicet tři zaměstnanců (dvacet jedna mužů a dvanáct žen). Dále na ústavu působí devět externích spolupracovníků (z toho pět docentů a jeden profesor), dvacet tři doktorandi v prezenční formě studia a třicet jeden doktorand v kombinované formě.

Spolupráce s průmyslem a zdravotnictvím

Katedra lékařské elektroniky vždy spolupracovala s průmyslovými podniky a zdravotnickými pracovišti. V počátcích katedry se jednalo zejména o spolupráci s koncernovým podnikem Chirana, včetně vývojových pracovišť Chirana Stará Turá a Chirana Brno, kde byly zajištěny stáže studentů.

Dále probíhala spolupráce s podnikem Tesla Valašské Meziříčí a dalšími. Dlouhá léta trvala spolupráce s firmou Brněnské veletrhy a výstavy (současný název je Veletrhy Brno, a.s.) v hodnotící komisi na mezinárodním veletrhu zdravotnické techniky MEFA v Brně. Nynější Ústav biomedicínského inženýrství v této tradici pokračuje a má navázány úzké pracovní kontakty s firmami Philips Netherlands (Nizozemí), Philips Česká republika, BLOCK, a. s., MIKRO s. r. o., VUP Medical, a. s., MDT-Medical Data Transfer, s. r. o., Touchless Biometric Systems s. r. o., Smart Brain Sale, s. r. o. Dále ústav spolupracuje s akademickými pracovišti, například s Oftalmologickou klinikou Friedrich-Alexander--University Erlangen (Německo), University of Bergen (Norsko), Ústavem přístrojové

techniky Akademie věd České republiky, Asociací výrobců a dodavatelů zdravotnických prostředků, Lékařskou fakultou Masarykovy univerzity v Brně, Mendelovou univerzitou, Výzkumným ústavem veterinárního lékařství, Vysokou školou chemicko-technologickou v Praze a klinickými pracovišti, například s Fakultní nemocnicí Brno a Fakultní nemocnicí u sv. Anny. Výše uvedené instituce se také podílejí na rozvoji výuky ústavu konzultační a přednáškovou činností a dále zajišťováním stáží a praxí studentů.

Výzkumná činnost

Původní výzkumná činnost Katedry lékařské elektroniky bezprostředně souvisela s jejím technickým vybavením. Projevil se zde hlavně celkový stav techniky pro zdravotnictví v tehdejším socialistickém státě. Zlepšování kvality obecného technologického vybavení katedry a také nástup digitální výpočetní techniky změnily možnosti i priority a oblasti výzkumu na katedře. V počátcích se výzkum orientoval například na svodové systémy pro snímání elektrokardiografických signálů, dále na zpracování biologických signálů, později s příchodem číslicové techniky a elektroniky pak na číslicové a počítačové zpracování biologických signálů. Zcela novým oborem se stalo s příchodem dostupné výpočetní techniky číslicové zpracování obrazů, které bylo v rámci Československa zavedeno na katedře jako na prvním akademickém pracovišti. Současné zaměření výzkumu Ústavu biomedicínského inženýrství již doznalo značných změn, a to hlavně v souvislosti se špičkovým technologickým vybavením ústavu a se zaměřením pracovníků ústavu na aktuální světová výzkumná témata. Současné výzkumné aktivity ústavu lze rozdělit do pěti hlavních směrů, které mají historické kořeny či byly etablovány relativně nedávno.

Do oblasti akvizice a zpracování signálů spadá především oblast klinické a experimentální kardiologie, včetně výzkumu prováděného na izolovaných srdcích. Dále pak oblasti získávání signálů v polysomnografiii, včetně záznamu a zpracování EMG a EEG signálů ve specifických aplikacích (biofeedback, měření reakční doby řidičů, hodnocení únavy apod.).

Zpracování obrazů a zobrazování v medicíně a biologii je tradiční oblastí Ústavu biomedicínského inženýrství, která je aktuálně zaměřena na zpracování obrazů z klasických modalit (CT, CT/PET, funkční MRI, ultrazvukové zobrazování, mikroskopie). V posledních několika letech jsou také aplikovány principy fotoniky v různých oblastech, například zobrazování v oftalmologii či optické měření vitálních funkcí.

Výzkum rehabilitačního inženýrství je zaměřen na získávání a analýzu signálů zaznamenávaných během terapie pacientů s postižením pohybového aparátu, ale také během fyzických aktivit při sportovním výkonu.

Buněčná biologie zkoumá především aplikace základních a pokročilých mikroskopických metod pro studium vlastností a interakcí živých buněk a buněčných kultur. Studie jsou zaměřeny především na výzkum v oblasti kardiomyocytů, elektrofyziologie buněk či studium buněčného metabolismu.

Bioinformatika a *in-silico* návrh léčiv je oblast výzkumu, související s novým zaměřením ÚBMI v oblasti výuky. Jde především o aplikaci inženýrských přístupů v analýze genomických dat či specifické genomické studie zaměřené například na rezistence bakterií vůči antibiotikům. Další rozvíjející se oblastí je počítačový návrh léčiv a počítačové modelování proteinů.

Pracovníci ústavu získali v minulosti i v nedávné době ochranu duševního vlastnictví svých výstupů ve formě řady patentů a užitných vzorů. I to svědčí o tom, že výzkumným aktivitám ústavu a uplatnění jejich výstupů je věnováno velké úsilí.

Vedoucí ústavu

Prof. Ing. Vratislav Vrána, CSc. (1967 – prosinec 1989) se zasloužil o vznik Katedry lékařské elektroniky na Elektrotechnické fakultě VUT v Brně jako první vzdělávací a výzkumné instituce v oboru biomedicínského inženýrství v tehdejším Československu. Prosadil, aby se nová katedra v rámci Elektrotechnické fakulty stala respektovaným pracovištěm, zejména v těsné spolupráci s Katedrou radioelektroniky a Katedrou linkové techniky. Zavedl zcela nový teoretický předmět živý organismus v elektronických soustavách, v rámci něhož zdůvodnil řadu jevů probíhajících v živém organismu. Podílel se také na výzkumu katedry, hlavně v oblasti systémů pro snímání elektrokardiografických signálů. Za působení profesora Vrány se Katedra lékařské elektroniky postupně rozvíjela, vznikly tři hlavní výzkumné směry (lékařská elektronika, číslicové zpracování medicínských obrazů a číslicové zpracování biologických signálů), které se odrážely i v náplni výuky. Když v roce 1975 vznikla Česká společnost biomedicínského inženýrství, byl profesor Vrána jedním z jejich pěti zakladatelů.

Prof. Ing. Jiří Jan, CSc. (prosinec 1989 – březen 2010) měl významný podíl na dalším rozvoji katedry s využitím nových možností spolupráce se zahraničím, vedl první zahraniční ústavní výzkumný projekt TEMPUS. Založil tradici organizace mezinárodní bienální konference BIOSIGNAL a jako předseda programového výboru navázal kontakty ústavu s významnými zahraničními vědci. V roce 1999 vznikl navazující magisterský obor biomedicínské a ekologické inženýrství, na jehož vzniku a formování struktury měl rozhodující podíl. Ve výzkumu se zabýval především metodami číslicového zpracování a analýzy biomedicínských obrazů, který jako vědní obor na ústav přinesl a rozvíjel. Je autorem řady odborných zahraničních knih zabývajících se touto problematikou.

Prof. Ing. Ivo Provazník, Ph.D. (duben 2010 – doposud) se značně podílel na dalším rozvoji ústavu zejména v oblasti výukové. Zavedl nové studijní obory, a to bakalářský obor biomedicínská technika a bioinformatika, navazující magisterský obor biomedicínské inženýrství a bioinformatika a doktorský obor biomedicínské technologie a bioinformatika. Zasloužil se o nový rozvoj infrastruktury ústavu (zejména laboratoří a speciálních provozů), která se dostala na světově srovnatelnou úroveň. Na ústavu zavedl nový výzkumný směr bioinformatiky a vytvořil novou výzkumnou skupinu. Aktivně zapojil ústav do společného výzkumu v rámci Mezinárodního centra klinického výzkumu (ICRC) Fakultní nemocnice u sv. Anny v Brně (2011–2015). Navázal také dlouhodobou spolupráci s Fyziologickým ústavem Lékařské fakulty Masarykovy univerzity. Pod jeho vedením se na ústavu dále etablovalo rehabilitační inženýrství.

Doc. Ing. Milan Chmelař, CSc. (pověřený vedoucí ústavu v letech 1967–1968 a 1990–1994) převzal podklady o uzavřených dohodách a přidělenou budovu v době zakládání ústavu, kdy profesor Vrána rok působil na Technical Military College v Káhiře. Měl za úkol uvést

nově vzniklou katedru do života a zajistit zahájení výuky. To znamenalo zprovoznit budovu, která byla v havarijním stavu, a zařídit laboratoře, což nebylo v tehdejší době plánovaného hospodářství vzhledem k nedostatku materiálu a ochoty spolupracovat jednoduché. Problémy byly i s externisty pro zajištění výuky. Podruhé zastupoval tehdejšího vedoucího profesora Jana. Ten se v roce 1990 stal proděkanem pro tvůrčí činnost. Podle tehdejších předpisů nebylo možno současně vykonávat funkci vedoucího ústavu a děkana nebo proděkana.

Dne 1. 2. 2017 to bylo právě padesát let od vzniku samostatné Katedry lékařské elektroniky. Elektrotechnická fakulta VUT v Brně byla v rámci republiky první, která specializovanou Katedru lékařské elektroniky zřídila. Za léta svého působení významně přispěla k rozvoji lékařské elektroniky v naší republice a vychovala celou řadu odborníků. Také se stala vzorem pro ostatní vysoké školy. Postupem času pak došlo v naší republice k rozšíření výuky lékařské elektroniky i na jiných vysokých školách. Vrcholem je samostatná Fakulta biomedicínského inženýrství na Českém vysokém učení technickém.

Bibliografická poznámka

Od roku 1959 vydávala Elektrotechnická fakulta VUT pro příslušný studijní rok brožury s názvem *Studijní program*, které obsahovaly mimo jiné údaje o výuce a výzkumu jednotlivých kateder a rovněž uváděly personální obsazení kateder. Nedochovaly se všechny, jak ukazuje následující seznam. V současnosti tyto brožury již vydávány nejsou, informace o výuce je možno nalézt na webových stránkách jednotlivých ústavů.

Studijní programy:

Archiv VUT v Brně (AVUT), fond Rektorát vysokého učení technického Brno, roky 1959/1960, 1961/1962–1971/1972;
Studijní oddělení FEKT VUT v Brně, roky: 1974/1975–1976/1977, 1979/1980–1983/1984, 1985/1986–1986/1987.

Dále byla použita korespondence fakulty, uložená v archivu VUT, fond Fakulta elektrotechnická Vysokého učení technického Brno, korespondence Biomedicínské inženýrství, č. j. 22360/90 ze dne 14. 5. 1990 – dopis z Katedry lékařské elektroniky děkanovi FE; č. j. 25092/00 ze dne 12. 6. 2000 – dopis ministra školství děkanovi FE; č. j. 304/4911/02 ze dne 29. 8. 2002 – dopis děkana FE na Ministerstvo školství; č. j. 48095/2006 ze dne 22. 11. 2006 – přípis z Ministerstva školství děkanovi FE.

Někde jsem informace doplnil i z vlastních vzpomínek, protože jsem na Katedře lékařské elektroniky, respektive Ústavu biomedicínského inženýrství pracoval od jejího počátku až do současnosti.

Informace o aktuální spolupráci ústavu s institucemi a podniky poskytl nynější vedoucí ústavu prof. Ing. Ivo Provazník, Ph.D. Informace o současných výzkumných aktivitách poskytl doc. Ing. Radim Kolář, Ph.D. Informace o současných studijních oborech byly převzaty z webové stránky ústavu: www.dbme.feec.vutbr.cz.

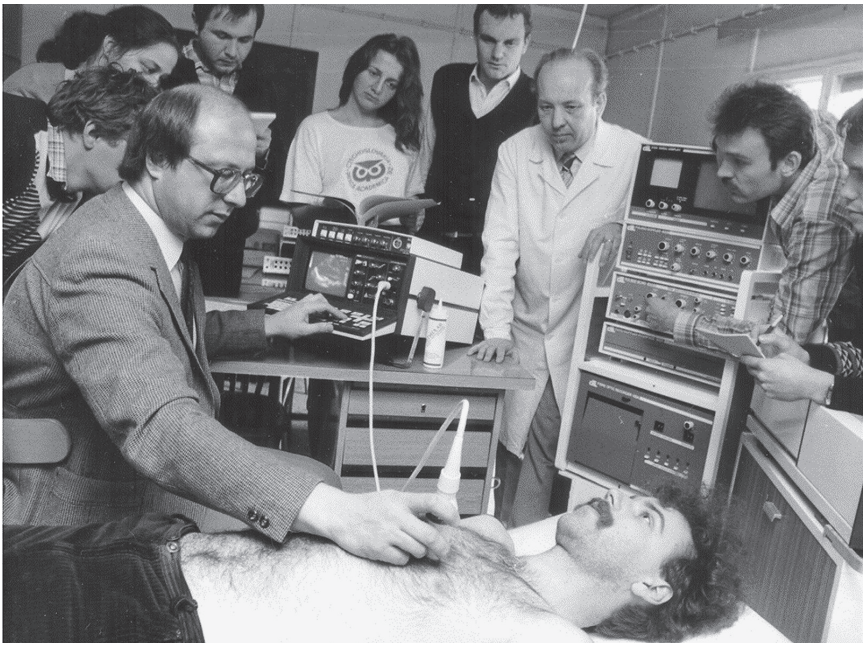

Obr. 1 Laboratorní cvičení – Tesco barák Purkyňova 95b

Obr. 2 Laboratorní cvičení – snímaní EEG – Budova FEKT VUT Technická 12

Obr. 3 Jedna z výzkumných laboratoří ústavu – budova FEKT VUT, Technická 12

MILAN CHMELAŘ

Geschichte der Medizinelektronik als Unterrichtsfach an der Elektrotechnischen Fakultät der Technischen Hochschule in Brünn (Brno)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Lehrstuhl Medizinelektronik der Elektrotechnischen Fakultät der Technischen Hochschule Brünn war der erste selbstständige Lehrstuhl seiner Art in der Tschechoslowakei. Errichtet 1967, trug er auf bedeutende Weise zur Entwicklung der Medizinelektronik bei und brachte eine ganze Reihe von Fachleuten hervor. Der Beitrag verfolgt die Geschichte des Faches Medizinelektronik, insbesondere die Entwicklung besagten Lehrstuhls, der 1990 in den Lehrstuhl für biomedizinisches Ingenieurwesen und später in das gleichnamige Institut umbenannt wurde. Skizziert werden auch die Zusammenarbeit dieser Hochschuleinrichtung mit der Industrie und dem Gesundheitswesen sowie die Forschung der Institutsmitarbeiter. Dem Beitrag beigegeben sind kurze Charakteristiken der Institutsleiter von 1967 bis zur Gegenwart.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Milan Chmelař
Ústav biomedicínského inženýrství
Fakulta elektrotechniky a komunikačních technologií
Vysokého učení technického v Brně
chmelar@feec.vutbr.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 267–277

PŮSOBNOST KOMISÍ PRO OBNOVU, PAMÁTKOVOU OCHRANU A VYUŽITÍ KAROLINA 1934–2017

JOSEF PETRÁŇ (†)

ACTIVITIES OF COMMISSIONS FOR RECONSTRUCTION, HERITAGE CARE, AND UTILISATION OF THE CAROLINUM, 1934–2017

Document-based study by a long-term member of the Historical Commission of the Charles University offers an overview of organisation of heritage care in the Carolinum and brings information about activities of the relevant commissions and their members. Their list is included at the end of the contribution.

Keywords: Carolinum – heritage case – Historical Commission

DOI: 10.14712/23365730.2018.38

Zákonem z 19. února 1920 (4 135 Sb.) byl areál Karolina po předchozích vleklých sporech přiřčen do vlastnictví Univerzity Karlovy v Praze. V předešlé době byla jeho vlastníkem Německá univerzita v Praze, která jej také převážně využívala, s výjimkou Velké auly, jež v určené dny v týdnu sloužila ke slavnostním účelům rovněž někdejší české Karlo-Ferdinandově univerzitě. Až po dalších čtrnácti letech sporů, dne 13. února 1934, potvrdil Univerzitě Karlově vlastnictví Karolina krajský soud civilní a mohl být proveden vklad vlastnického práva do pozemkových knih.[1] Po tu dobu trvalo právo německé univerzity využívat při slavnostech velkou karolinskou aulu, než získá náhradní prostory. Až v roce 1938 pracoval architekt Josef Zasche na plánu výstavby ústřední budovy pro německou univerzitu na určeném staveništi na východním okraji Letné. Dokud Deutsche Universität in Prag nevystaví tuto budovu, mohla využívat pro slavnosti jiné prostory.

V tehdejších časech nacionálních sporů v prostředí univerzity se po staletí neudržovaný areál Karolina stal součástí politické propagandy, ač od rozdělení univerzity zůstával společným sídlem řízení a správy i prostorem k důstojným aktům. V českém nacionálním zájmu se Karolinum, „statek národní“, stalo vedle jiných momentů silnou složkou étosu generace rektora české Karlo-Ferdinandovy univerzity profesora Karla Domina a univerzitního archiváře profesora Václava Vojtíška. Byli to oni, kdo vyzdvihli „národní“ podstatu dění, o němž se v budově od jejího založení rozhodovalo.

[1] K tomu Václav Vojtíšek, *Komise pro obnovu Karolina a její činnost*, in: V. Vojtíšek (ed.), Karolinum. První zpráva o činnosti Komise pro obnovu Karolina v letech 1934–1936, Praha 1937, s. 7; Karel Litsch, *Intabulace budovy Karolina podle nových knihovních zákonů v 19. a 20. století*, AUC-HUCP 26/2, 1986, s. 77–84.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

Univerzita Karlova musela s těmito komplikacemi počítat v době, kdy se s předstihem připravoval program obnovy Karolina, jež bylo po léta ve špatném stavebním stavu. Některé z návrhů na jeho přestavbu ze starší doby byly tak zásadní, že by středověkou stavbu v podstatě zrušily. Naštěstí se nerealizovaly. Už od roku 1906 ležel na stole plán na výstavbu nové ústřední univerzitní budovy pro tehdejší českou Karlo-Ferdinandovu univerzitu, a to naproti projektované stavbě právnické fakulty u Čechova mostu.[2] Pokud by se měly uskutečnit projekty staveb ústředních budov Univerzity Karlovy v Praze u Čechova mostu a Deutsche Universität in Prag na kraji Letné, vyvstávala otázka, k jakým účelům by mělo sloužit obnovené Karolinum.

V ovzduší nacionálních sporů, v duchu hesla „Karolinum statek národní", jež prožívala část veřejnosti před zaknihováním, ale i hned po zapsání Karolina Univerzitě Karlově v Praze do desek zemských, zvolil akademický senát Komisi pro obnovu Karolina. Ustavila se 2. května 1934 a měla dvě sekce: finanční a dále stavební a památkovou.[3] Jejím předsedou se stal prorektor univerzity, profesor přírodovědecké fakulty Karel Domin, který již v předešlém akademickém roce jako rektor vyvíjel řadu patrioticko-nacionálních iniciativ. Finanční sekci (subkomisi) vedl architekt František Tesař, vrchní technický komisař zemského úřadu. Předsedou stavební a památkové subkomise byl zvolen profesor dějin umění filozofické fakulty Vojtěch Birnbaum. Když krátce poté zemřel, převzal funkci profesor pomocných věd historických téže fakulty, univerzitní archivář Václav Vojtíšek. Ten byl vedle Domina, kterého po více než roce vystřídal v čele Komise, jedním z nejhorlivějších nacionálně-patriotických představitelů programu přestavby Karolina. Přihlížel k zájmům univerzitního archivu, který řídil, a k jeho dalším působnostem, včetně představy „univerzitního muzea", což Komise přijala jako projekt ještě před zahájením obnovy přízemí historické budovy.[4]

Když profesor Vojtíšek hovořil o „muzeu", měl na mysli stálou expozici univerzitních dějin, umístěnou v přízemí Rotlevova paláce, již by připravil univerzitní archiv. K tomu směřoval výběr exponátů, jejichž fotografie Vojtíšek zčásti sám označil. Nepředpokládám tudíž, že by pomýšlel na samostatnou instituci muzea vedle archivu. Šlo spíše o trvalou historickou expozici, v níž by se rovněž uplatnily předměty, které – ač nearchivní povahy – byly již dříve ukládány v archivním depozitáři. Sídlo archivu mělo být rovněž v přízemí Rotlevova paláce.

Členy památkové a stavební subkomise byli profesoři filozofické fakulty, a to profesor křesťanské archeologie Josef Cibulka, profesor pomocných věd historických Gustav Friedrich a historik umění Zdeněk Wirth.[5] Dále tu byl profesor Vysokého učení technického

[2] K tomu Alois Kubíček (ed.), *Karolinum a historické koleje University Kalovy v Praze*, Praha 1961, s. 102; Josef Petráň (ed.), *Památky Univerzity Karlovy*, Praha 1999, s. 86 an. Závěry a podněty před vznikem komise srov. Jan Almer, *Úprava Karolina*, in: Za starou Prahu. Věstník pro ochranu památek 17, 1933, s. 22–24. Dále srov. Ladislav Machoň, *Karolinum, jeho stavební vývoj a námět pro restauraci*, Zprávy veřejné služby technické 15/1, 1933, s. 208–213.

[3] Václav Vojtíšek (ed.), *Karolinum. První zpráva o činnosti Komise*, s. 7. K tomu Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Akademický senát Univerzity Karlovy (dále f. AS UK), sign. D 2/22, č. j. 3012/1933-34, 13. 4. 1934.

[4] Srov. Václav Vojtíšek (ed.), *Za naši universitu*, Praha 1936; týž, *Karlova universita vždy jen naše*, Brno 1946; Václav Vojtíšek – Dobroslav Líbal, *Karolinum chlouba Univerzity Karlovy*, Praha 1948.

[5] AUK, f. AS UK, kart. 110, sign. D 2/22, složka Karolinum – restaurace 1934, č. j. 2260/1933-34, 18. 4. 1934. K tomu AUK, f. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, personálie pedagogického sboru, inv. č. 781, k. 68,

v Praze Oldřich Stefan a zástupci Státního úřadu památkového, radové správně osvětové služby Karel Pekárek a Václav Wagner.

Subkomise ještě pod Birnbaumovým vedením stačila zahájit orientační stavebně-statický průzkum přízemí, zčásti i sklepů Rotlevova paláce, nejstarší části Karolina. Průzkum provedli stavební odborníci a Birnbaum o něm vypracoval podrobnou zprávu.[6] Patro, v němž byla Velká aula, zůstávalo zatím stranou, protože je spoluužívala Německá univerzita v Praze, jež tehdy nezískala náhradu. Po náhlém Birnbaumově úmrtí převzal dohled nad stavebním a statickým průzkumem profesor Oldřich Stefan, jenž připravil již podrobnější zprávu o průběhu prací a jejich výsledcích od sklonku října 1934 do poloviny března 1935. Na něho pak navázala zpráva F. X. Margolda, adjunkta Státního ústavu pro fotografování a měření památek (později Státní fotoměřický ústav).[7] V letech 1934 až 1936, kdy stavebně statický průzkum plně řídila Komise pro obnovu Karolina, a to včetně stránky finančních nákladů, podařilo se jí na tehdejší dobu úspěšně provést stavební a statický průzkum přízemí a sklepů Rotlevova paláce, což byla nezbytná podmínka přestavbových prací. Na archeologický průzkum nebyl brán zřetel, což ostatně platí i pro pozdější období. Archeologické artefakty byly sbírány a ukládány bez náležitých nálezových zpráv, což napříště znemožnilo s těmito nálezy soustavně odborně pracovat.[8]

Po dva roky trvající stavební a statický průzkum v Karolinu (1934–1936), stejně jako první zabezpečovací práce, mohla Komise pro obnovu Karolina provádět díky finančním prostředkům vynaloženým Rektorátem Univerzity Karlovy v Praze.[9] Vedle toho probíhala národní sbírka pro obnovu Karolina, vyhlášená a určená výhradně jen „*na opatření vnitřního zařízení v obnoveném Karolinu a na jeho umělecké ozdobení a zdokonalení*“. Obnova Karolina se stala prestižní záležitostí, čemuž nasvědčuje výnos sbírky, do níž přispěly podle svých možností veřejné osobnosti, instituce a firmy a dokonce i obsah kasiček z pouličních sbírek. Na široké propagaci se podílely články v novinách, umělci nabízeli nebo darovali k výzdobě obnoveného Karolina svá díla atd. Prozrazuje to mnohé, stejně jako výpravná publikace *Karolinum statek národní*, vydaná členy Komise pro obnovu Karolina.[10] Nelze pominout též zahájení přípravy velkých *Dějin Univerzity Karlovy*, opět z iniciativy předsedy Komise pro obnovu Karolina profesora Václava Vojtíška.[11]

Vojtíšek Václav; inv. č. 103, k. 10, Birnbaum Vojtěch; inv. č. 128, k. 12, Cibulka Josef; inv. č. 222, k. 17, Friedrich Gustav.

6 Vojtěch Birnbaum, *Předběžná zpráva o stavebním probádání budovy a zpráva o loubí*, in: Karolinum. První zpráva o činnosti Komise v letech 1934–1936, Praha 1937, s. 22–29.

7 Oldřich Stefan, *Zpráva o výzkumu budovy v době od 22. října 1934 do 15. března 1934* (správně má být 1935), in: tamtéž, s. 30–38; František Xaver Margold, *Přehled výzkumu v letech 1935–1936*, tamtéž, s. 39–54; František Tesař, *Zpráva o stavebních pracích*, tamtéž, s. 55–62. Fotografická dokumentace uložena v AUK, f. Obnova Karolina, inventář Jakub Jareš, *Obnova Karolina – fotografie ze stavebně-historických průzkumů a z průběhu rekonstrukce, 1935–1953 (1956)*, manipulační seznam, Praha 2012; týž, *Obnova Karolina. Fotodokumentace – dar stavitele Jana Lopaty*, 1946–1975, dílčí inventář, Praha 2012.

8 Srov. Irena Pavlů, *Středověká keramika z Prahy-Karolina*, Praehistorica 21, Varia archeologica VI, Praha 1994, s. 117–139; Zdeněk Smetánka, *Karolinum – svědectví dnešních sklepů*, in: Josef Petráň (ed.), Památky Univerzity Karlovy, s. 13–20.

9 Viz obšírnou zprávu Václava Vojtíška, in: *Karolinum. První zpráva o činnosti Komise*, s. 17 ad.

10 Karel Domin – Václav Vojtíšek – Josef Hutter (edd.), *Karolinum statek národní*, Praha 1934, 2. vyd. 1935.

11 Milada Sekyrková – Marek Ďurčanský, *Dva dokumenty k počátkům přípravy oslav univerzitního jubilea 1948. Generační pokus o syntézu dějin pražského vysokého učení*, AUC-HUCP 56/1, 2016, 183–195.

Když Deutsche Universität in Prag v roce 1936 konečně opustila karolinské historické prostory, bylo možné stavební a statický výzkum rozšířit i do poschodí s Velkou aulou.[12] Náklady na průzkum tak neobyčejně narostly a rektorátní fondy a finanční dotace, jež měla Komise pro obnovu Karolina k dispozici, zdaleka nemohly pokrýt další práce, stejně jako následující obnovu,[13] kterou byl nucen pokrýt stát. Komisi zůstal dohled nad stavebně-statickým průzkumem a vedle toho pak úkol stanovit využití Karolina a vyhlásit soutěž na projektanta obnovy.[14] Otázka budoucího využití obnoveného areálu stála na prvním místě, neboť vypracovaným programem se měl řídit architekt. Podle směrnice Komise mělo být zachováno Kaňkovo barokní průčelí do Železné ulice. Shoda byla i v tom, že by Velká aula už pro svou historickou tradici měla zůstat slavnostním shromaždištěm při promocích a univerzitních festivitách. K těmto účelům měla být zvětšena. Gotické články stavby, nalezené při stavebním průzkumu, měly zůstat zachovány a při obnově využity.

Důležitým rozhodnutím Komise bylo společné přesvědčení, že je třeba provést přístavbu k někdejšímu historickému rotlevskému jádru paláce, a to na místě sousedních budov, jež univerzita vlastnila. Což svědčí o tom, že se v budoucnu počítalo s návratem Rektorátu Univerzity Karlovy a s dalšími jejími součástmi do rozšířeného areálu obnovených karolinských staveb.

Převzetí finanční stránky obnovy Karolina zemským úřadem a ministerstvem veřejných prací odebralo Komisi nezvládnutelné břemeno.[15] Nadále měla na starosti dokončení stavebního průzkumu a přípravu rekonstrukce, s čímž souvisel i výběr projektanta. Komise pro obnovu Karolina (název potvrzen rektorátem 6. listopadu 1936) se podle slov jejího tehdejšího vedoucího profesora Václava Vojtíška stala „*odbornou pomocnicí akademického senátu i rektorátu university, s plným jejich porozuměním ve svých snahách a pracích*“.[16] Její finanční subkomise zanikla.

V době dokončování stavebního průzkumu středověkého Rotlevova paláce a příprav k vyhlášení soutěže na výběr architekta postihla republiku německá nacistická okupace, po níž následovalo násilné převzetí Karolina německou univerzitou, která teď přijala název Deutsche Karlsuniversität in Prag v rámci systému univerzit říšskoněmeckých. České vysoké školy byly 17. listopadu 1939 uzavřeny.

Urychlené přípravy obnovy Karolina z předešlých let ustaly. Němci převzali Komisí připravenou dokumentaci, ale na rekonstrukci nebyla za války vhodná doba ani prostředky. Deutsche Karlsuniversität in Prag svěřila projekt rekonstrukce Karolina německému pražskému architektu Josefu Zaschemu, který měl předtím projektovat ústřední budovu německé univerzity na okraji Letné.[17]

Deutsche Karlsuniversität in Prag neměla dost prostředků na obnovu Karolina, což zejména Velkou aulu uchránilo před znetvořením nacistickými symboly, navrženými architektem. Byly provedeny jen některé stavebně zajišťovací práce, z nich především betonový strop Velké auly.

[12] A. Kubíček (ed.), *Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze*, s. 102.
[13] Vynaložené částky za uplynulé období uvádí V. Vojtíšek, *Karolinum. První zpráva o činnosti Komise*, s. 17.
[14] K tomu A. Kubíček (ed.), *Karolinum a historické koleje University Karlovy*, s. 102.
[15] Výnos ministerstva veřejných prací č. j. 2a-1217 z r. 1936, č. j. 20 693 z 15. 5. 1936.
[16] V. Vojtíšek (ed.), *První zpráva o činnosti Komise pro obnovu Karolina*, s. 18.
[17] A. Kubíček (ed.), *Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze*, s. 103. O stavu prací na obnově Karolina před odevzdáním německé univerzitě informovali předseda Komise V. Vojtíšek a F. X. Margold, *O výzkumu Karolina a o jeho výsledcích v posledních letech*, in: Zprávy památkové péče 3, 1939, s. 24–30.

V prvním poválečném roce zprvu vyvstala řada problémů, mezi jiným nedostatek stavebního materiálu, aby práce mohly podle plánu pokračovat a být dokončeny do chystaných oslav šestistého výročí založení Univerzity Karlovy v dubnu 1948.[18] Profesor ČVUT Jaroslav Fragner, kterému byla přestavba svěřena v roce 1946, se proto v první etapě přestavby soustředil na rekonstrukci obřadní Velké auly a přístupových prostor, aby se tu v roce 1948 mohly oslavy konat. Řídil se staršími pokyny Komise pro obnovu Karolina ze třicátých let a zachoval historické části, mezi nimi nově objevený gotický portál do Velké auly, kterou prostorově rozšířil. Sama Komise po válce již neobnovila svou činnost a Fragner spoléhal na její někdejší závěry a doporučení, stejně jako na porady s jednotlivci.

Druhá etapa rekonstrukce historického areálu probíhala v přízemí někdejšího Rotlevova paláce a přilehlého křídla, dosavadními úpravami dosti poškozeného, a to až v letech po komunistickém převratu roku 1948. Slavnostně byla završena při příležitosti oslav 550. výročí Kutnohorského dekretu v roce 1959.[19] Upraven byl tehdy vnitřní čestný dvůr a v něm umístěna socha M. J. Husa, dílo Karla Lidického. Pro nedostatek času a financí již Fragner nestačil dokončit projektované vybavení tzv. Vlasteneckého sálu v prvním patře traktu. V další etapě bylo přikročeno k utváření prostor pro budoucí sídlo rektorátu (včetně univerzitního archivu) v sousedních objektech. Poté tempo úprav širšího areálu, zejména v přilehlém traktu s průčelím do Celetné ulice, vázlo. Jejich restaurování se již do konce totalitního systému v roce 1989 nestihlo. Práce na variantních studiích celého areálu probíhaly pod vedením profesora Fragnera a jejich výsledný schválený projekt celého „*uzavřeného univerzitního areálu na středověké urbanistické substrukci*“ je z roku 1954.[20] Fragner podle možností usiloval o to, aby „*rekonstrukce osvobodila areál od utilitárních přístaveb, ozdravila a provzdušnila vnitřní prostředí, obnovila funkci prostoru mázhauzů zapojením do komunikačního systému jak uvnitř uzavřeného areálu, tak umožnila obnovu historických pěších komunikací napříč blokem mezi Celetnou a Ovocným trhem v čp. 563 a Malou Kamzíkovou v čp. 559*“.[21]

Po vykročení univerzity do svobodného života při tzv. sametové revoluci roku 1989 ustavilo kolegium rektora zprvu Komisi pro další jednání o pracech v karolinském areálu, v níž byli čtyři pracovníci rektorátu a Miroslav Kunštát z Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy. Počátkem akademického roku 1992/1993 se kolegium rektora rozhodlo nahradit ji širším poradním orgánem, Komisí pro památkovou ochranu a využití Karolina, která roku 1999 změnila název na Historickou komisi UK. Zpočátku měla Komise dvanáct členů, které na návrh akademického senátu jmenoval rektor.[22] Jejími členy bylo sedm pracovníků rektorátu, z nich dva prorektoři, Jaroslav Mihule a Josef Petráň (ustaven předsedou Komise), dále též univerzitní kancléř Jan Kofroň a univerzitní kvestor Jan Winkler, vedoucí organizačního oddělení Václava Kupová a ředitel správy budov a zařízení Josef Rendl. Z přizvaných odborníků se stal oporou Komise Marian Bělohradský, žák a posléze asistent profesora Jaroslava Fragnera, který po Fragnerově smrti v roce 1967 pokračoval v realizaci

[18] O problémech, jež zbrzdily postup prací a převzetí projektu Jaroslavem Fragnerem, viz Oldřich Starý, *Obnova Karolina. Projekt: Jaroslav Fragner*, Architektura ČSR 18/3, 1959, s. 77–92.

[19] Tamtéž, s. 89

[20] Nadále se opírám o složku Historická komise 1992–2017, uloženou na organizačním oddělení RUK, dále pak o prameny v mém vlastním držení.

[21] RUK, organizační oddělení, Historická komise 1992–2017, příloha k zápisu Komise pro památkovou ochranu a využití Karolina z 8. 10. 1992, zpráva docenta Mariana Bělohradského.

[22] RUK, organizační oddělení, Historická komise 1992–2017.

plánu rekonstrukce Karolina. Díky bohaté dokumentaci, již shromáždil z Fragnerova ateliéru a z Archivu Univerzity Karlovy, mohl propojit starší plány rekonstrukce s novými projekty a posoudit jejich hodnotu i platnost. Zároveň též mohl upozornit na to, co se v prvních poválečných etapách nedotáhlo či neosvědčilo. Z toho pak vycházela ve své práci Komise pro památkovou ochranu a využití Karolina jako „*poradní orgán rektora v otázkách univerzitních tradic a památkové péče*“. Komisi nadále jmenuje rektor po své inauguraci.

Z dalších odborníků jmenovaných členy Komise v roce 1992 byli dva docenti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, a to archeolog Zdeněk Smetánka z Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou a Jiří Kropáček z Ústavu pro dějiny umění. Z Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy tu byli vedoucí archivu Miroslav Truc a zpočátku rovněž vědecký pracovník Miroslav Kunštát.[23]

Z důležitých úkolů Komise, jež daly podnět k jejímu ustavení, byly dva nejnaléhavější. Měla projednat a dát doporučení, jak využít obnovené gotické přízemí někdejšího Rotlevova paláce. Podle původních plánů ze třicátých let tu měl být umístěn univerzitní archiv a k němu připojené univerzitní „muzeum“. Mezitím byl pro Ústav pro dějiny UK, zřízený v roce 1960 z iniciativy profesora Václava Vojtíška, rekonstruován sousední nádvorní trakt karolinského areálu. Přízemní křížová chodba Rotlevova paláce byla pronajímána ke komerčnímu využití jako prostor pro pořádání výstav. Komise o jejím budoucím využití jednala 10. prosince 1992 v souvislosti s kategorizací jednotlivých prostor historické budovy a přilehlého areálu.[24] Od představy umístit v přízemní Křížové chodbě univerzitní muzeum se upustilo. Nadále měla být výstavním prostorem především pro univerzitní expozice, zároveň však s možností využívat ji komerčně k příležitostným výstavám, pokud jejich obsah bude v souladu s duchem národní kulturní památky a s univerzitními tradicemi. V prostoru vedle křížové chodby měl vzniknout a být vybaven mobiliářem tzv. Císařský sál, pojmenovaný podle obrazů panovníků zavěšených v čele: Marie Terezie, Josefa II. a Leopolda II.

Po dobu rekonstrukce byla vzácnější díla karolinské obrazové galerie podle dohody vystavena v Muzeu hl. města Prahy, které vydalo i katalog. Po jejich navrácení Komise navrhovala rozmístění do jednotlivých prostor Karolina, pokud už jejich funkční využití nebylo dáno minulým stavem.[25] Zároveň Komise doporučila kategorizaci i dalších slavnostních prostor Karolina. Tak byla Velká aula určena „*výlučně pro slavnostní shromáždění, a to i při vědeckých sympoziích apod., nikoliv pro jednání s přednáškovou či diskusní náplní* […]. *Pokud jde o koncerty, připouštějí se toliko koncerty pořádané univerzitou a jejími fakultami, jedinou výjimkou je tradiční zahajovací koncert Pražského jara*.“ Podobně bylo rozvrženo využití dalších karolinských prostor, dodržované v podstatě podnes.

Se slavnostním otevřením „muzea“, stejně jako s nezbytnými opravami a dalšími rekonstrukčními úpravami prostor obnovených před lety Fragnerem, se počítalo k příležitosti oslav 650. výročí založení univerzity v roce 1998.[26]

[23] Tamtéž.

[24] Tamtéž, zápis o jednání Komise pro památkovou ochranu a využití Karolina 10. 12. 1992.

[25] Srov. vytištěný katalog výstavy Josef Petráň – Ivo Kořán (edd.), *Umělecká díla Karolina*, Praha 1996.

[26] K tomu Nora Dolanská, *Nový kabát Karolina* (rozhovor s doc. ing. arch. M. Bělohradským), Forum 1/3, 1995, s. 1–2, Forum on-line 3/95 (5. 5. 1995) dostupné na: <http://forum.cuni.cz/forum3-95/adhoc.ISO2.html> (ověřeno 13. 4. 2018).

Dlouho proponované „muzeum“ se stalo předmětem dalších jednání Komise, která se nakonec shodla na tom, že není vhodné budovat je jako novou samostatnou instituci. Záměr vlastně od počátku směřoval k vymezení prostor pro stálou expozici k dějinám Univerzity Karlovy.[27] Úkol byl svěřen Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy, stejně jako příprava dočasných výstav v křížové chodbě, zvlášť při různých univerzitních výročích. Stálá expozice s původním názvem *650 let cesty za poznáním a vzdělaností* byla skutečně otevřena v době oslav roku 1998, a to v románských sklepních prostorách historické budovy, jež byly k tomuto účelu restaurovány a vybaveny mobiliářem, stejně jako přístupové cesty do nich a přilehlé místnosti Klubu rektora.[28] Nově a v rozšířeném pojetí byla tato expozice instalována roku 2014 u příležitosti slavností k výročí 17. listopadu. Suplováním muzejní instituce podstatně vzrostly nároky na Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, jehož ředitel je členem Komise pro obnovu a využití Karolina (Historické komise Univerzity Karlovy). Od roku 2005 je jím profesor Petr Svobodný. S přípravou stálé expozice souvisela i systematická evidence a zhodnocení památek univerzity. Po čtyřsvazkových *Dějinách Univerzity Karlovy* tak v roce 1999 vyšla výpravná kniha *Památky Univerzity Karlovy*.[29]

Druhým z naléhavých úkolů Komise pro památkovou ochranu a využití Karolina, vytčených hned v roce 1992, se stala nezbytná restaurace a doplnění obnovy areálu po čtyřech desítiletích od Fragnerovy přestavby. Blížící se jubilejní oslavy 650. výročí založení Univerzity Karlovy k tomu daly impuls. Potřebné úpravy se týkaly celého areálu mezi Ovocným trhem, Železnou, Kamzíkovou a Celetnou ulicí. Komise se nejprve vyjadřovala k výběru projektanta. Koncem dubna 1995 jím byl stanoven na základě vypsané soutěže pražský Projektový ateliér pro architektonické a pozemní stavby, přičemž vedoucím projektu se stal Tomáš Šantavý.[30] Měl možnost využít starší projektové dokumentace docenta Bělohradského, připravené pro Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SURPMO) v roce 1977, týkající se objektů v Celetné ulici.

Rok 1996 se stal nejvytíženějším v celém trvání Komise. Scházela se každý měsíc, někdy co týden, s architektem Šantavým a jeho asistenty, aby projednávali návrhy úprav, jež probíhaly rychlým tempem, aby se stihl konečný termín. Historická část Karolina byla kvůli probíhajícím pracím v roce 1996 pro veřejnost uzavřena. Počítalo se s jejím otevřením počátkem akademického roku 1997/1998, mnozí však právem pochybovali o možnosti termín dodržet. Vedle oprav opotřebovaných částí mobiliáře nebo jeho nahrazení novým bylo třeba počítat s výměnou technického vybavení, jako bylo elektrické vedení, zvuková technika, klimatizace atd., či například s vyřešením absence výtahu v historické budově a v rektorátním křídle na ni napojeném. Nehledě na nedokončenou úpravu Vlasteneckého sálu (stěny přikryty látkovými tapetami, umístěny bronzové odlitky bust, zavěšeny nové lustry, zrekonstruována podlaha) a celého bloku areálu obráceného do Celetné ulice. O každé části obnovy a úprav se vedly na zasedáních Komise rozpravy s architektem a jeho asistenty. Shoda panovala v tom, že je třeba provést rekonstrukci s velkou rozvahou a s co nejmenšími zásahy do historických objektů. Výtah byl nakonec projektován do rektorátního křídla

[27] RUK, organizační oddělení, fasc. Historická komise 1992–2017.

[28] Při této příležitosti byla vydána tiskem brožura (průvodce) *650 let cesty za poznáním a vzdělaností. Universitas Carolina. Výstava o vývoji Univerzity Karlovy*, Praha 1998.

[29] Josef Petráň (ed.), *Památky Univerzity Karlovy*, Praha 1999.

[30] Doklady viz RUK, org. odd., fascikl Historická komise 1992–2017; Josef Petráň, *Karolinum*, Praha 2010.

s tím, že odtud je po pavlači přístup do Vlasteneckého sálu a okolí Velké auly. Dochované zápisy ze zasedání Komise pro památkovou ochranu a využití Karolina umožňují sledovat postup prací.

Náročné úkoly projektanta, navazující na Fragnerovu etapu, nemohly být ani při vskutku rychlém tempu prací završeny do výročí založení Univerzity Karlovy v roce 1998. Trvalo ještě nějaký čas, než skončila rekonstrukce tzv. Opitzova domu v bloku do Celetné ulice. Univerzita tu počítala s umístěním zařízení hotelového typu, v němž by mohli být ubytováni hosté po dobu návštěvy univerzity. Mělo být včleněno do tzv. Kongresového centra univerzity, které by využívalo Zelené a Modré posluchárny. V přízemí budovy mělo mít prodejnu univerzitní Nakladatelství Karolinum. Nevyužité poměrně rozsáhlé sklepní prostory měly být změněny v klubové místnosti, během dne otevřené studentům. Rekonstrukční a stavební práce v této etapě končily v letech 1999 až 2000.

Vedle uvedených problémů projednávala a schvalovala Komise náměty výstav v křížové chodbě historické budovy a projednávala i rektorova zadání, která se netýkala samotného Karolina. Tak tomu bylo zejména po změně názvu na Historickou komisi UK v roce 1999. Z větších projektů se v letech 2004 až 2006 vyjadřovala k postupu prací při zařizování promoční síně (auly), určené pro bakalářské promoce v budově Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy na Malostranském náměstí 25 v Praze 1 (v někdejším historickém refektáři jezuitského profesního domu), i k množství dalších předloh. Tak je tomu za předsednictví prorektora Jana Royta podnes. Za čtvrt století trvání Komise se v ní vystřídali vedle prorektorů Univerzity Karlovy a pracovníků rektorátu a Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy odborníci z oborů architektury, dějin umění, archeologie a muzejnictví, a to z řad univerzitní akademické obce i externistů.

Členové Komise pro ochranu a památkové využití Karolina, později Historické komise Univerzity Karlovy, v letech 1992–2017

jméno, doba členství v Komisi
působiště (uvádí se zaměstnání a funkce v době jmenování členem Komise)

doc. ing. arch. Marian Bělohradský, 1992 – 16. 3. 1996
Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SURPMO)

ing. Karel Höfer, 2006–2010
ředitel správy budov a zařízení UK

prof. PhDr. Mojmír Horyna, 2006–2010, předseda
prorektor UK, Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty UK

prof. PhDr. Ivan Jakubec, 2010–2014, předseda
zástupce ředitele Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty UK

prof. PhDr. Jan Klápště, 2006–2010
ředitel Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty UK

PhDr. Helena Koenigsmarková, 2010 – dosud
ředitelka Uměleckoprůmyslového muzea v Praze

ing. Jan Kofroň, 1992–2006
pracovník Rektorátu UK, rektorátní kancléř

ing. Petr Kostelecký, 1996–2005
pracovník Rektorátu UK, vedoucí odboru výstavby

doc. PhDr. Jiří Kropáček, 1992–2009
Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty UK

ing. Josef Kubíček, 2000–2010
kvestor UK

JUDr. Jan Kuklík, 1994–1996
Ústav dějin práva Právnické fakulty UK

PhDr. Miroslav Kunštát, 1992
vědecký pracovník Ústavu dějin UK a archivu UK

Václava Kupová, 1992–2014
pracovnice Rektorátu UK, vedoucí organizačního oddělení

prof. PhDr. Jaroslav Mihule, 1992–1994
prorektor UK

prof. PhDr. Josef Petráň, 1992–2017, předseda 1992–2005
prorektor UK, ředitel Ústavu dějin UK a archivu UK

Karel Přílepek, 1993–2000
pracovník Rektorátu UK, oddělení realizace staveb

ing. Josef Rendl, 1992–1993
pracovník Rektorátu UK, ředitel správy budov a zařízení

prof. PhDr. Jan Royt, 2005 – dosud, předseda
prorektor UK, ředitel Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty UK

ing. Lev Serbenský, 2000–2002
pracovník Rektorátu UK, ředitel správy budov a zařízení

doc. PhDr. Zdeněk Smetánka, 1994–2010
Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty UK

PhDr. Lubomír Sršeň, 1996 – dosud
ředitel historického oddělení Historického muzea, Národní muzeum v Praze

prof. PhDr. Petr Svobodný, 2005 – dosud
ředitel Ústavu dějin UK a archivu UK

prof. ing. arch. Vladimír Šlapeta, 1996–2010
děkan Fakulty architektury ČVUT

doc. akad. malíř Ivan Špirk, 2006 – dosud
Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty UK

prof. Stanislav Štech, 2003–2006
Pedagogická fakulta UK

PhDr. Miroslav Truc, 1992–1996
vedoucí archivu, Ústav dějin UK a archiv UK

prof. PhDr. Vít Vlnas, 2010 – dosud
ředitel Sbírky starého umění Národní galerie v Praze

prof. MUDr. Petr Widimský, 2000–2005
prorektor UK

ing. Pavel Wild, 1994–1996
pracovník Rektorátu UK, vedoucí odboru pro rozvoj

prof. ing. Ivan Wilhelm, 1994–2000
předseda Akademického senátu UK

prof. PhDr. Petr Wittlich, 1996 – dosud
Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty UK

JOSEF PETRÁŇ (†)

Der Wirkungsbereich der Kommissionen für Erneuerung, Denkmalschutz und Nutzung des Karolinums 1934–2017

ZUSAMMENFASSUNG

Die Materialstudie des langjährigen Mitglieds und Vorsitzenden der Historischen Kommission der Karlsuniversität bietet einen Überblick über die Organisation der Denkmalspflege im Karolinum, über die Tätigkeit entsprechender Kommissionen und ihrer Mitglieder. Ihr Verzeichnis befindet sich am Ende der Studie.

Der Überblick beginnt mit dem Jahr, in welchem das Gelände des Karolinums der tschechischen Karlsuniversität übergeben wurde und die Bemühungen um seine Rekonstruktion einsetzen, denn der Erhaltungszustand des Geländes war vernachlässigt und es bestand die Notwendigkeit, Grundsätze für seine bauliche Instandsetzung aufzustellen. Seinen Überblick lässt der Verfasser von der Peripetie des Zweiten Weltkriegs über die Zeit der kommunistischen Herrschaft bis in die Gegenwart gleiten. Er macht mit den verschiedenen Renovierungsphasen des Karolinums und den sich wandelnden Vorstellungen über seine Nutzung, die Einrichtung eines Museums udgl., bekannt.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Josef Petráň
Ústav dějin a archiv UK, Praha

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 279–284

CÍSAŘSKÝ DEKRET Z 6. SRPNA 1755

MILADA SEKYRKOVÁ

IMPERIAL DECREE OF 6 AUGUST 1755

This article starts by summarising the current state of knowledge regarding the Imperial Decree of 6 August 1755, which instituted the post of supervisors of university documents, thus in effect creating university archives. Then the author compares the version of the decree that was issued with its draft, kept in the Austrian State Archive. An appendix then presents an edition of the decree.

Keywords: University archives – diplomacy of the Modern Era – history of the Prague University

DOI: 10.14712/23365730.2018.39

Když v roce 1960 Miroslav Truc popisoval historii archivu Univerzity Karlovy v polovině 18. století,[1] pracoval vedle písemností univerzitního archivu zejména s prameny z tehdejšího Státního ústředního archivu (dnes Národní archiv); z literatury k dějinám archivu měl k dispozici jen Haasovu předválečnou studii, zaměřenou spíše na tehdejší stav fondů,[2] a vedle toho jen obecné práce k době tereziánské, respektive ke stavu českých archivů.[3] Zabýval se především vztahem státu ke vzniku, organizaci a působení archivu a zasadil jeho vznik do dobového kontextu. Od té doby se univerzitní diplomatice věnoval zejména Michal Svatoš, pokud jde o středověk,[4] a Ivana Čornejová pro jezuitské období.[5] Vedle nich zkoumal Karel Beránek dění v univerzitní kanceláři v 16. a 17. století z trochu jiného hlediska.[6]

Miroslav Truc cituje ve své studii z roku 1960 dekret Marie Terezie z 6. srpna 1755 jako základní dokument, na jehož základě se začala odvíjet existence archivu Univerzity Karlovy jako samostatné součásti, jednoho oddělení univerzitní administrativy s jasně vymezeným polem působnosti. Rozebírá jeho obsah v širším kontextu a komentuje některé jeho součásti.

1 Miroslav Truc, *K dějinám archivu pražské university v polovině 18. století*, AUC-HUCP 1, 1960, s. 91–126.
2 Antonín Haas, *Archiv Karlovy University (Poznámky k inventarizaci)*, Časopis Archivní školy XV–XVI, 1937–1938, s. 1–68.
3 M. Truc, *K dějinám archivu pražské university*, s. 91–93.
4 Michal Svatoš, *Diplomatický rozbor listin k dějinám pražské univerzity*, AUC-HUCP 29/2, 1989, s. 71–95.
5 Ivana Čornejová, *Péče o písemnosti pražské univerzity v 18. století. Jezuitské archivy*, in: Sciencia nobilitat. Sborník prací k poctě prof. PhDr. Františka Kavky, DrSc, Praha 1999, s. 105–114.
6 Karel Beránek, *Kancelář university pražské na zlomu XVI. a počátku XVII. věku*, Sborník archivních prací 9/2, 1959, s. 220–239; týž, *Správa a kancelář pražské university v době pobělohorské*, tamtéž 19/1, 1969, s. 189–240.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

Vlastní dekret je zmiňován kromě Trucovy studie též například v průvodci po Archivu Univerzity Karlovy, dosud však nebyl nikde publikován.[7] Naopak o něm není zmínka ve starších přehledových článcích o archivu Univerzity Karlovy Vojtíškově[8] a Trucově[9], ani ve čtyřdílných *Dějinách Univerzity Karlovy* z devadesátých let.[10] Ve všech zmínkách se o dekretu mluví jako o úředním podnětu ke vzniku univerzitního archivu a ke zřízení placeného postu správce písemností s trvalou výpovědní hodnotou, vzešlých z činnosti pražské univerzity.

Pozorné přečtení dekretu dává ve většině bodů za pravdu Trucovým závěrům. Tedy pokud jde o to, že ho lze považovat za zakládací listinu pražského univerzitního archivu jako samostatné součásti univerzity, respektive fakticky té její části, která sídlí v Karolinu. O Karolinu se v dekretu výslovně píše. Tomu nahrává i další údaj, a sice ustanovení, že správci, či lépe řečeno dozorovateli archivu mají být jen profesoři dvou světských fakult, tedy právnické a lékařské, které právě v Karolinu sídlily. O druhých dvou fakultách, teologické a filozofické, není v dekretu ani zmínky. Mlčení může znamenat, že panovnice nechtěla zasahovat do jezuitské administrativy, jíž tyto fakulty, sídlící v Klementinu, podléhaly mnohem více, a nechávala i správu písemností, vzešlých z činnosti této části pražské univerzity, na jejich uvážení.[11] Dekret uvádí jako nadcházejícího správce písemností Reinharda von Priesterlicha,[12] o němž až dosud máme nejvíce informací z Trucova článku z roku 1960. Tam je rovněž zmíněno, že Priesterlich již roku 1757 zemřel a jeho místo zaujal dosavadní vicesyndikus Lochovský, uváděný všude důsledně bez křestního jména a nezachycený v žádných dalších dosud zpracovaných pramenech.[13]

Oficiálním příjemcem dekretu byla tehdejší pražská reprezentace a komora, orgán, který v letech 1749–1763 představoval nejvyšší správní zemskou instanci[14] a pod nějž jakožto reprezentanta ústřední moci v zemi spadaly i záležitosti pražské univerzity. V Praze je dekret uložen v Národním Archivu, ve fondu gubernia jakožto nástupnické instituce královské reprezentace a komory pro období 1763–1848.[15] Vedle toho existuje koncept dekretu, který je uchován ve Vídni v Rakouském státním archivu, ve fondu dvorské studijní komise.[16] O existenci dekretu ve fondech pražského univerzitního archivu není povědomí.[17]

Srovnání konceptu a originálu ukazuje, že panovnické nařízení, týkající se zacházení s univerzitními staršími a současnými písemnostmi, bylo koncipováno jako samostatná písemnost. Zřejmě ve fázi finalizace, když vyvstala potřeba ve stejné době vyhotovit pro univerzitu i další ustanovení, bylo pojato do jediného dokumentu, dekretu, opatřeného

7 Karel Kučera – Miroslav Truc, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, s. 22.

8 Václav Vojtíšek, *O archivu university Karlovy a jeho ztrátách*, Archivní časopis 1/3, 1951, s. 86–93.

9 Miroslav Truc, *O stavu a úkolech archivu University Karlovy*, Sborník archivních prací 6, 1956, s. 239–263.

10 Ivana Čornejová (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, II, *1622–1802*, Praha 1996, s. 45–54.

11 I. Čornejová, *Péče o písemnosti*.

12 Jeho jméno je uváděno v literatuře zpravidla tímto způsobem, v původních dokumentech se setkáme s podobou Rheinhard von Priesterlich.

13 Ani jeden z nich není uveden ani v Životopisném slovníku pražské univerzity. Filozofi*cká a teologická fakulta 1654–1773* (Ivana Čornejová – Anna Fechtnerová, Praha 1986, 600 s.), evidentně byli tedy oba navázáni jen na světské fakulty, sídlící v Karolinu.

14 František Stellner, *Královská reprezentace a komora*, in: Karel Schelle – Jaromír Tauchen, Encyklopedie českých právních dějin, III, svazek K–M, Plzeň 2016, s. 312–313.

15 Národní archiv, fond České gubernium – Dvorské dekrety a reskripty, č. 20, dekrety z roku 1755, VIII–IX.

16 Österreichisches Staatsarchiv Wien, fond Studienhofkommission, k. 41, 5/Prag, in genere, 37/1755.

17 Byl-li by exemplář dekretu i v Archivu Univerzity Karlovy, musel by se nacházet v části fondů, přístupné jen na základě Bachmannova inventáře, který je zpracován podle pertinenčního uspořádání této zachované části univerzitních fondů. Nikde v něm podobná písemnost není zmíněna.

malým titulem panovnice a zjednodušenou listinnou formou zveřejněného. Celý dekret z 6. srpna 1755 je ve složce doprovázen několika písemnostmi aktového charakteru, které popisují, komu má být zprostředkován na vědomí.[18] Je psán německy na papíru typického dobového formátu. Je tvořen dvěma spojenými dvojlisty, popsanými po obou stranách, ve spodní a horní části doprovázenými dekorativní abstraktní perokresbou, která měla zabránit doplnění dekretu o další části, neautorizované panovnicí. Němčina je na více místech proložena i latinskými termíny. Dekret je opatřen vlastnoručním podpisem panovnice „*Maria Theresia*", psaným jiným inkoustem než zbytek listiny. Na osmé, reverzní straně je připojena adresa, shodující se s adresou na začátku dekretu, pod intitulací.

Srovnání konceptu a originálu dále ukazuje určité odlišnosti v obsahu. Týkají se však jen detailů, spíše formy vyhotovení než vlastní podstaty ustanovení o zřízení stálého postu úředníka (archiváře), který bude ustanoven na základě své schopnosti číst staré rukopisy, čistě a správně je přepisovat, evidovat a uchovávat na věčnou paměť na suchém a čistém místě v Karolinu. Za to mu bude od představitelů světských fakult vyplácen stálý plat 200 zlatých ročně.[19] Koncept pak načrtává jen nejdůležitější část (dispozici) připravovaného ustanovení. Proto srovnání z hlediska diplomatiky není v tomto kontextu úplně možné, je spíše orientační. Ukazuje více na vztah kanceláří, kde koncept a čistopis vznikal, než na obsah dokumentu.

Originál, poslaný pak guberniu, se totiž netýká jen univerzitních písemností, vzniku archivu a jeho zaopatření. Ta tvoří jen střední část dekretu – „*secundo*" (viz příloha). Další dvě části listiny se rovněž týkají univerzitních záležitostí. V první části připomíná vydavatelka své ustanovení z 2. září 1754, týkající se činnosti studijních ředitelů fakult.[20] Ve třetí části se pak hovoří o prostorách pro univerzitu, které má dvorní architekt „*Pagazzi*" prostřednictvím svého políra po dohodě s hrabětem Pachtou upravit pro účely studia. Zřejmě jde o Nicola Pacassiho (1716–1790), který v té době právě působil i na Pražském hradě.[21]

Záležitosti týkající se uchovávání univerzitních písemností se tak staly součástí komplexu nařízení, která panovnice vydala v rámci snah zlepšit hmotnou situaci vysokého učení (snaha o zřízení nové budovy či vylepšení stavu Karolina ve třetí části dekretu); dále usilovala o upevnění státního dohledu nad univerzitou ukotvením postavení studijních ředitelů v první části dekretu, a zároveň uchovat paměť univerzity v písemnostech a pro budoucnost se postarat o správné zacházení s univerzitními dokumenty zřízením archivu. Dekret – byť je část o archivu jen jednou ze tří – lze považovat za zakládací listinu archivu univerzity jako samostatné organizační složky pražské univerzity.

[18] Národní archiv, fond České gubernium – Dvorské dekrety a reskripty, č. 20, dekrety z roku 1755, VIII–IX. Složka obsahuje ještě další panovnický dekret se stejným datem, rozsáhlejší, který se též týká univerzity, a sice popisuje konkrétně kompetence direktorů jednotlivých fakult. Vedle toho jsou tam dva elenchy, poukazující na konkrétní práci s oběma univerzitními dekrety.

[19] Pro srovnání: profesor pražské univerzity měl plat asi 800–1000 zlatých ročně. Österreichisches Staatsarchiv Wien, fond Studienhofkommission, k. 306, 5/Prag, č. 3931, podání z 1. 7. 1837.

[20] Odkazuje na některé z nařízení pro pražskou univerzitu, která Marie Terezie vydala za svého pobytu v Čechách (a na Moravě) v srpnu a září 1754. Podrobněji se nepodařilo určit, protože v dosavadních pracích o období vlády Marie Terezie a jejích zásazích do studií se ustanovení s datem 2. září 1754 nepodařilo najít.

[21] <http://daten.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00016337/images/index.html?seite=757> (28. 6. 2017).

Příloha 1
Koncept ustanovení Marie Terezie, týkající se péče o písemnosti pražské univerzity s datem 6. srpna 1755[22]

Da an der Prager Universität weder eine ordentliche Registratur, noch ein Repertorium über die vorhandenen Urkunden, Akten und Schriften vorhanden ist, so ist der Rector Magnificens anzuweisen einen oder zwei Professoren von den weltlichen Facultäten zu benennen, unter ihnen die Aufsicht dieser allen Akten registriert und indiziert und sodann in eine wohlverwahrte u[nd] *mit drei Schlössern besperrte Truhen* (sic)*, wozu einen Schüssel der jurischen Facultät Senior, einen der medizinischen u*[nd] *einen der jeweilige Universitätssyndikus zu erhalten at u*[nd] *bei Eröffnung alle drei zugegen sein müssen zugleich werden sollen.*

Ebenso sind alle neuen einlangenden Schriften sogleich zu registrieren u[nd]*indizieren u*[nd] *mit dem Repertorium auszuüben.*

Zu diesem Geschäft wird Rheinhard von Prieslerlich bestimmt. Dieser hat dem Rector Magnificens den Eid abzulegen und mit dem Universitätskanzelisten Lochowski zum Schreiben, die Arbeit zu vollenden, s[o] *sodann dem Universitätssyndikus zur Fortsetzung zu übergeben.*

Dafür sollen, solange die Arbeit dauert, 200 fl von den zweiweltlichen Facultätssenioren erhalten.

Příloha 2
Dekret Marie Terezie z 6. srpna 1755

Denen Wohlgeborenen, Hoch- und Wohlgebohrenen, Wohlgebohrenen Allen Unseren Lieben Getreuen Herren Präsidenten und Rathen, Unserer Königlichen Representation und Camer in Unserem Erb-Königreich Böhmen.

Maria Theresia von Gottes Gnaden Römische Kaiserin in Germanien, zu Ungarn und Böheim Königin, Erzherzogin in Österreich.

Wohlgeborene, Hoch- und Wohlgebohrene, Wohlgebohrene Edle, Liebe Getreue: Euch muss dannach erinnerlich seyn.

Primo: Was Wir im vorigen Jahr sub 2ten Septembris 1754, sowohl an euch, als Unseren Erz-Bischoffen qua Protectorem Studii in Sachen die Beförderung deren Studien, bei Unserer Prager-Universität, und das an Uns einzuschicken kommenden Calculi betreffend, gnädigst verordnet haben.

Wie Wir nur des letzterer bis zu noch nicht teilhaftig werden. Also werdet Ihr den Protectorem Studiorum hierauf zu erinnern, und ihrer zu bedeuten haben, dass Er die Directores Studiorum zu forschriftlichem punctualem Abgabe besagter Calcularum Verhalten, und nicht gestatten solle, das Unserer in Universitäts- und Studiensachen an ihre gelangende Verordnungen aufgehalten, und Wir in der Unwesenheit ob und wie ein und anderes befolget werden. Und seinen Fortgang haben gelassen werden; ferners haben wir

[22] Koncept i pražský originál jsou zveřejněny formou transkripce. Viz Ivan Šťovíček, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002, 118 s.

Secundo missfällig vornehmen müssen, dass bei Unserer Universität in Prag weder eine ordentliche Registratur noch ein Repertorium über die alldort vorhandener Urkunden, Acta und Schriften vorhanden sey, ja da vieles von älteren Zeiten verlohren gegangen; welche Sorgfäligkeit wie von denen vormahlig und jetzigen Universitätsvorstehern und Syndicis einmehr vermuthet hätten.

Um nun diesem Unweisen abzustellen, habet Ihr dem jetzigen Rectori Magnifico anzubefehlen, dass er sogleich einen oder zwei Professoren von denen weltlichen Facultäten benennen soll, unter deren Aufsicht die dort vorhandene alte Schriften durch das unter benannte und Uns wegen seiner in Lesung alter Documentorum besitzenden Kenntniss an recommendirte Subjekten ordentlich registriert, in eigenem Buch. Wortbuchstäblich eingetragen, und davon ein Index verfertiget, die Originalia oder alte Copien in einer wohl verwahrten, und mit dreien unterschiedenen Schlössern gesperrten Truhen (sic) *wozu einen Schlüssel der Senior Facultatis Iuridicae, den zweiten der Senior Facultatis Medicae und den dritten der jeweilige Syndicus Universitatis haben, und welche ohne aller dreien gegenwart nicht eröffnet, weniger ein Documentum daran erhoben werden solle, aufbewahrt. Nicht minder alle übrige Verordnungen, Acta Sententiarum, und andere die Universität betreffende Schriften, gleiches bei allen gut eingerichteten Dicasterial Registraturen beschiehet, wohl fasciculiert, in ein gutes trockenes Orth sammt den diesfalls nöthigen Repertorio aufbehalten, und mit denen nachfolgenden Curent-Actis auch solche Art continuiret werden solle.*

Zur Ausführung dieser Arbeit haben Wir den Rheinhard von Priesterlich in Ansehung seiner in Archivs-Einrichtungen Uns angerühmten Geschicklichtkeit und Erfahrung in Lesung alter Jahres-Schriften erweiset, welche unter obiger Direction die Arbeit besorgen, zu diesem Ende seines Fleisses und Treuer hatten den jetzigen Rectori-Magnifico einen Eid ablegen, und mit dem Universitätscanzellisten Lochowsky, welcher das erstere Elaborierung sauber und correct abschreiben soll, die Ordnung des preteriti herzustellen, und sonach alles dem Syndici Universitatis zur Continuirung zu übergeben haben wird.

Für welche Bemühung jeder Senior, von denen zwei weltlichen Fakultäten ihner Einhundert Gulden, zusammen also Zweihundert Gulden jährlich, so lang diese Arbeit dauert, von seinem Inhalt von darum abzureichen haben wird, weilen eines theils Sie Seniores diese Unwichtigkeit längst hätten abstellen, oder doch wenigstens anzeigen und auf remedur antragen sollen, anderen theils aber das in anno 1748: Ihnen intuitu der vielfältigen Wirtschatfs-Obliegenheiten bey der Universität gnädigst verwilligten Salariat-Augmentum nunmehre, da die Häuser verkäuft, und die Landwirtschaft verpachtet, mithin die Arbeit sehr gemindert worden, billig widerum einzuzeigen, und der ohnehin sehr magne (sic) beschaffener Universitäts-Casse, zuzuwenden ist.

Auf das jedoch diese neue Arbeit nicht etwa protrahiert werden, so haben die von dem Rectore Magnifico vorgeschlagene zwei Professoren hierauf obacht zu geben, und von dem Fortgang die Sache dem in Universitätssachen von Uns angestellten Referenten von Zeit zu Zeit zu informieren damit er einen Vortrag diesfalls bei euch ebenso, wie in allen übrigen Universitätsangelegenheiten machen könne.

Drittens: habet Ihr zurück zu erinnern, dass wir vor zwei Jahrem euch zur Errichtung einer Universitätsbibliothek zehn tausend Gulden aus Unsere Äraris gnädigst bewilliget, und Unsere treu-gehörsamste Stände aus eben diese Absicht Fünf-Tausend Gulden geschenckt haben, mit welchen Geld zwey minose Häuser gegen 19 000 Gulden erkaufet

worden, in der Idée obigen zusammen zu reissen, und ein herrliches Gebäude unserer Universität dem Publico herzustellen.

Nachdem aber dermahlen nicht abzusehen, woher der Fundus zu Erreichung sothaner, sonst an sich selbst nicht verwerflichen Absicht genommen werden könne? Und denn aber vornehmlich dahin fürzudenken ist, womit zuvorder ist der innerliche Hauptheil der Universität, nemlich die Gelehrkeit erhoben, und in ein verzügliches Ansehen sowohl ad intra als extra geseget werden möge. So habet ihr durch Unsere von dem Hof-Architect Pagazzi zu Prag hinterlassenem Polierer zu vornehmen, ob nicht in dem Gebäu des damaligen Carolins der von verschiedenen Innleuten und Partteien bewohnte Platze sowie darauf bereits in Anno 1752 angetragen worden hierzu adaptiert werden könnte, und wann selbter zu Unterbringung des jetzt und künftig etwa anwachsendes Büchervorrats geräumig, und zureichend sein sollte, einen Reiss von ihm entwerfene zu lassen, welchen Unser Würcklich-Geheimer und Eure Mittels Rath Graf von Pachta mit dem in Universitätssachen angestellte Referenten in Überlegung zeichen ihr aber seltigen samt dem Anschlag denen Unkosten und euren Gutachten einsenden und die Sache beschleunigen sollet.

Hievon beschiehet Unser gnädigste Wille und Meinung. Und Wir verbleiben anbei mit Kaiserlich-Königlich- unf Erzherzoglichen Gnaden euch wohlgewogen.

Haben in Unserer Stadt Wien am 6ten Monatstag Augusti, in Siebzehnhundert fünf und fünfzigstem Unserer Reiche in fünfzehntem Jahre

Maria Theresia
Ad Mandatum Sacrae Caesareo Regiae Majestatis Proprium

MILADA SEKYRKOVÁ

Ein kaiserliches Dekret vom 6. August 1755

ZUSAMMENFASSUNG

Seit 1960, als Miroslav Truc das Dekret Maria Theresias vom 6. August 1755 analysierte, befassten sich nur noch Ivana Čornejová und Michal Svatoš mit der Universitätsdiplomatik eingehender. Das Konzept des Dekrets liegt im Österreichischen Staatsarchiv Wien und eines der Originale befindet sich im Nationalarchiv in Prag. Das Dekret ordnet die Aufsicht zweier Vertreter der weltlichen Fakultäten über das Universitätsschrifttum an und bestimmt als dessen Aufbewahrungsort das Karolinum, richtet also de facto das Universitätsarchiv ein. Im Anhang wird das Dekret in originaler Transkription der deutschen Version publiziert.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Milada Sekyrková
Ústav dějin a archiv UK, Praha
milada.sekyrkova@ruk.cuni.cz

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 285–294

TOVÁRNÍ KOMÍNY – NEVÍTANÍ SOUSEDÉ, ZNEČIŠŤOVATELÉ OVZDUŠÍ A HYZDITELÉ PANORAMAT

MARTIN VONKA

FACTORY CHIMNEYS: UNWELCOME NEIGHBOURS, AIR POLLUTERS, AND SKYLINE WRECKERS

Nowadays, factory chimneys are seen as a valuable part of our industrial heritage that deserves adequate protection. In the past, however, chimneys also had a negative impact on their surroundings: they were an unwelcome addition to urban environment, whose inhabitants they irritated with their smoke, and in some cases clearly disturbed the urban skyline.

Keywords: factory chimneys – smoke irritation – architecture – landmark – industry

DOI: 10.14712/23365730.2018.40

Úvod

Tovární komíny vznikly jako ryze praktické a funkční stavby – aby měla továrna energii, potřebovala kotelnu a komín. Komín by byl bez kotelny zbytečný a kotelna by zase nefungovala bez komína – tato synergie tak společně utvořila energetické srdce továrny. Funkce komínu byly v principu dvě: poskytování tahu, čímž do topeniště kotle proudil vzduch potřebný pro proces hoření, a odvádění vzniklých zplodin do výšin, kde se vhodně rozptylovaly a byly co nejméně lidskému zdraví na škodu. A jsou to právě tyto dvě funkce vysokých a zdaleka viditelných staveb chrlících špinavý kouř, jejichž důsledky se staly trnem v oku obyvatel a jejich nevítanými sousedy.

Vysoké komíny začaly významně měnit horizonty lidských sídel. Komíny ukazovaly města jako průmyslová a moderní, a byly to tak výrazné dominanty, že často předčily svojí výškou věže kostelů a katedrál. Začala nová epocha – továrna se stala novodobým chrámem a komíny jejich věžemi (obr. 1).

Postoj lidí k továrním komínům nám mohou pomoci poodhalit zmínky v dobovém tisku. Jednak média hojně informovala o technických parametrech staveb – přeci jen postavit vysokou štíhlou konstrukci bylo umění a komináři se stali obdivovanými a respektovanými mistry svého oboru. Noviny často obdivně (byť zpravidla jen v krátké zmínce) referovaly o tom, kde a jak vysoký komín byl postaven, jak je široký a kolik cihel bylo na stavbě spotřebováno. Nicméně většina tuctových komínů této pozornosti unikla a spíše bojovala při výstavbě i poté během provozu se stížnostmi, že obtěžují kouřem, zahlcují město popílkem a sazemi a hyzdí své okolí.

© 2017 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

Obtěžování kouřem

Negativní dopad kouře chrleného komíny lidé v období industrializace vnímali špatně, nikdy se s ním ani zcela nesmířili, nicméně jej museli brát jako holou nutnost, která přinášela zřejmý benefit v podobě technického pokroku, pracovních příležitostí a obecného blahobytu. „*Kde nekouří komín, nebude upečen žádný chleba*," pragmaticky glosoval Alexander M. Cay.[1] Dlužno ale poznamenat, že znatelné znečištění bylo způsobováno lokálními topeništi na uhlí ještě před nástupem průmyslu – Anglie uzákonila první protikouřová opatření již v roce 1773.[2]

Boj s kouřem měl obecně mnoho podob, od legislativních opatření přes technická (například ve formě instalace zařízení pro spalování kouře) až po praktická v podobě práce topiče.[3] Místní předpisy různě po Evropě často pro dosažení žádaného rozptylu kouře stanovovaly minimální výšku komínů, rakousko-uherské předpisy nařizovaly, že komín musí být postaven tak, aby mohl být v případě potřeby navýšen na výšku 30 metrů. Navíc stavební řád ze dne 8. ledna 1889 ustanovil, že topení většího druhu, a zvláště parní kotle, musí být opatřeny přístroji pro účinné stravování kouře tak, „*aby sousedi nebyli kouřem obtěžováni*".[4]

Riziko obtěžování kouřem posuzoval úřad při procesu povolení stavby, nicméně když už úřad nic nenamítal proti výstavbě předmětné továrny, tak byl bez problému povolen i komín. Při komisionálním řízení se přezkoumaly parametry technického charakteru, případně se v povolení dodala podmínka, že kotel bude opatřen zařízením pro spalování kouře, a povolení ke stavbě bylo vydáno.

Když pak nastal případ, kdy lidé začali nahlas vyjadřovat nelibost z kouřícího komína, tak je místní samospráva, vědoma si vyšších celospolečenských zájmů, odbývala argumenty, že při správném způsobu topení se produkce obtěžujícího kouře významně omezí. Pokud topič bedlivě nedodržoval základní pravidla topení, vycházel z komína hustý dým. Dalším následkem byla skutečnost, že s tímto dýmem odcházela ještě zužitkovatelná energie. Uvádělo se, že „*dobrou prací a řádným topičem*" se může uspořit až 20 % paliva.[5]

Uveďme si zajímavý příklad z Mladé Boleslavi. V údolí řeky Jizery vznikly postupně tři komíny, které v 19. století patřily mezi jedny z nejvyšších v rakousko-uherské monarchii. Nejvyšší z nich – osmdesátimetrový obr patřil lihovaru a lučební továrně továrníka Lederera. A právě tato továrna ve městě negativně proslula jako silný znečišťovatel, což bylo dáno navíc její nevhodnou polohou na návětrné straně města.

Už dva roky po založení továrny v roce 1875 si nájemce místního hostince Josef Polivka stěžoval, že „*mour od kouře z komína továrny Lederera na Podolci lítá, stoly, podlaha a nábytek vůbec pokreje a i hostům v zahradě do piva a jídel padá*".[6] A nejen hospodský byl nespokojen. Celá řada obyvatel začala při převládajících západních větrech pociťovat, jak je celé město nepříjemným zápachem obtěžováno. A to ještě nestál již zmíněný vysoký

1 Bernhard Denscher, *Symbol der Industrie: Der rauchende Schlot*, Austrian posters, <www.austrianposters.at> (1. 3. 2017).
2 Karel Lédl, *Odkouření měst*, Plyn, voda a zdravotní technika 6/6,1937, s. 320–321.
3 František Špatný, *Naučení, jak mají topiči parní kotle topiti*, Průmyslník 9–10, 1871, s. 185–189.
4 *Zákon ze dne 8. ledna 1889, č. 5. zemského zákona, jímžto se vydává Stavební řád pro království České, vyjímajíc obce, pro které platí stavební řád ze dne 10. dubna 1886 č. 40 zemského zákona*.
5 Vincenc Šimerka, *Parní kotly a stroje a jejich obsluha*, třetí vydání, Plzeň 1886, s. 79.
6 SOkA Mladá Boleslav, fond Okresní úřad Mladá Boleslav, k. 1 a 2.

komín. Ten byl postaven v letech 1882–1883 a situaci příliš nepomohl. Po zprovoznění komína se rychle opět ozvali nespokojení občané, tentokráte formou petice. Nechali se slyšet, že Lederer si posměšně navzdory všem ustanovením zákona a vzdor všem zákazům dovoluje „*kaziti tisícům obyvatelů mladoboleslavských to nejdražší na světě – zdraví – zahaluje a otravuje atmosféru v městě dle své libovůle mraky smrdutého dýmu, jenž valí se z jeho velkého komínu, jenž žádného přiměřeného tahu nemá, přímo do ulic a domů městských*“. Například během přibližně jednoho roku (konkrétně pak od 7. srpna 1885 do 4. října 1886) zaznamenala městská policie a městské radě udala 212 případů, kdy tzv. Ledererova hnojírna rozšiřovala hnusný zápach. Dochované archiválie pak ukazují marný boj úřadů a obyvatel proti obtěžování kouřem ještě na konci 19. století (obr. 2).[7] Velice podobné problémy panovaly i v Praze v případě lihovaru na Zlíchově, který založili Samuel Fischel a Adolf Resembau v roce 1880. I zde zamořoval provoz údolí řeky Vltavy a občané proti zápachu brojili celá desetiletí.[8]

V roce 1933, kdy byla v oběhu pětikorunová mince se dvěma kouřícími továrními komíny, ražená podle návrhu sochaře Otty Gutfreunda, vyšel novinový článek o dosud stojících pražských komínech, který věrně hovoří za běžná negativa způsobená kouřem. „*Město poctivě se stará, aby odstranilo všechny nedostatky, pokud jde o obtěžování kouřem. Jsou však úseky, kde přece jenom obyvatelstvo trpí. Jde o bydlící v hořejší části Nového města, kolem porodnice, nalezince atd., zkrátka kolem ústavů humanitárních. V zahradě blázince postavili před lety obrovský tovární komín k ústřednímu topení ústavu. Od časného rána, kdy se roztápí, až do odpoledne každou hodinu chrlí tento kolos mraky hustého černého dýmu, který hnán západními, nebo severními větry, častuje obyvatele domů v Sokolské třídě, nebo napadá porodnici a nalezinec. Není možno tu otevírati ani oken, neboť v několika vteřinách je všechno pokryto sazemi. Není to jediná závada. V zahradě porodnice postavili si taky takového komínového kamaráda a ten zase pečuje o plíce rodiček a nemluvňat, jakož i dětí ve školách v Sokolské třídě a v dětské nemocnici.*“[9]

O rok dříve sklidilo kritiku i nové strašnické krematorium. I přes upozornění různých autorit na nevhodné umístění v zastavěné části Prahy došlo ihned po zprovoznění na četné stížnosti okolních obyvatel.[10] Částečně lze vinu přisoudit malé výšce obou komínů, symetricky umístěných po stranách obřadní síně v zadní části traktu, kde se nacházely pece. Architekt Alois Mezera zřejmě nechtěl, aby vysoké komíny narušovaly reprezentativní vjem při pohledu z parteru – architekturu tak zcela jistě nadřadil zdravotním zájmům okolního obyvatelstva.

Historie pamatuje i zdánlivé paradoxy, kdy výstavba jednoho komína mohla přispět k očistě městského ovzduší. Taková situace nastala například v Brně, kdy nová teplárna společnosti Západomoravské elektrárny (ZME) se stometrovým komínem postavená v letech 1929–1930 nahradila řadu lokálních zdrojů v průmyslových areálech – pro továrníky bylo organizačně i ekonomicky výhodnější si teplo odebírat od externího dodavatele. Snížila se tak produkce sazí, zmírnila se zátěž od rozvážení uhlí a vyvážení strusky a popela z jednotlivých továren po ulicích. „*Po uvedení teplárny do chodu zmizí na siluetě Brna asi*

[7] SOkA Mladá Boleslav, fond Okresní úřad Mladá Boleslav, k. 1 a 2.
[8] *Zlíchovský lihovar a – Mladá Boleslav*, Národní listy, č. 117, 16. 5. 1881, s. 2.
[9] *Kamarádi – komínoví*, Národní listy, č. 131, 13. 5. 1933, s. 5.
[10] *Nevhodné umístění nového krematoria*, Národní listy, č. 124, 4. 5. 1932, s. 3.

100 továrních komínů,“ psalo se na počátku roku 1930. Nicméně realita byla trochu jiná, kouřit ustala nesjpíš třetina z původní proklamace (obr. 3).[11]

Za dob socialismu kouřící komíny, ty plíce továrny, nicméně symbolicky přerostly ve znamení lepších zítřků a ukazatel plnění plánu. Na ochranu životního prostředí se ohledy moc nebraly, což věrně dokresluje i oblíbená dětská říkanka Františka Hrubína: „*Z komínů se kouří, slunce oči mhouří. Mhuř si oči, mhuř, kdyby se z nich nekouřilo, bylo by nám hůř!*“[12]

Přesto se od sedmdesátých let 20. století symbolika kouřícího komína postupně přesunula na úroveň ekologické hrozby. Komín, ten na první pohled viditelný znečišťovatel, se pochopitelně stal terčem kritiky nově vznikajících ekologických skupin. A není náhoda, že později začali členové mezinárodní ekologické organizace Greenpeace komíny zneužívat a skrze plachty vyvěšené na jejich dřících hlásat do světa svá ekologická hesla.

V 21. století éra sebevědomě kouřících komínů skončila. Nová doba hlásá hesla jako udržitelný rozvoj a environmentální dopady. Kouř z komínu lze beze studu využít akorát tak za účelem umělecké performance. Jedna taková se udála v únoru 2008 v Helsinkách. Jednalo se o unikátní projekt, který velice příhodně a s ekologickou myšlenkou dokázal zapojit funkční komín do života veřejnosti. Pro umělecký projekt s názvem „Nuage Vert“ (v překladu zelený mrak) byl využit komín místní elektrárny Salmisaari. V principu šlo o interaktivní hru pro místní obyvatele, kdy se do kouře laserem po dobu jednoho týdne promítal tlustý obrys v podobě mraku kopírujícího konturu dýmu, přičemž jeho velikost se zvětšovala s aktuálně klesajícím výkonem elektrárny. A tak lidé informovaní o tomto projektu vypínali doma každou noc spotřebiče a šli se ven dívat, jaký dopad mají jejich úsporná opatření v podobě postupně rostoucího mraku. Projekt byl vyhlášen za environmentální uměleckou instalaci roku[13] a později se rozšířil i do jiných měst.

Hyzdění panoramat

Čadící komíny nebyly zhýčkanými měšťany vnímány jako okrasa měst. Však také anglický architekt August W. Pugin již v roce 1836 ve svém díle *Kontrasty* provokoval průmyslovými motivy lidi. Na jednom jeho vyobrazení staré tradiční církevní dominanty zcela zastínily kouřící trubky.[14] Z nich valící se kouř poukázal na hrozivé poselství o nastolení nového dynamického řádu, kde tradičního boha vzývaného věžemi katedrál vytlačuje bůh průmyslový sedící na trůnu neseném komíny. Netrvalo dlouho a Puginova vize byla zhmotněna. Právě v roce jeho smrti (1852) zachytil malíř William Wyld na svém obraze *Manchester from Kersal Moor* kolébku průmyslové revoluce Manchester. Romantická zelená krajina na něm plynule přechází v město dýmem zahalené a původní církevní dominanty splývají s lesem komínů.

Oproti obtěžování kouřem nemělo negativní narušování panoramatu oporu v legislativě. Úřady z výše zmíněných pohnutek mnoho proti stavbě komínů nenamítaly, a tak bylo na lidech a spolcích, aby proti začouzeným komínům ve svém okolí brojili – například pomocí tisku. Boj to byl vskutku marný, o čemž lze dnes najít celou řadu zmínek.

[11] Martin Vonka, *Tovární komíny: funkce, konstrukce, architektura*, Praha 2014, s. 191.
[12] František Hrubín – Adolf Zábranský, *Je nám dobře na světě*, Praha 1951, báseň Továrna na slunci.
[13] Laura Aalto, *Voimalaitosrakentamista ja näkymiä tulevaisuuteen*, Helsingin Energia, 2009, s. 50.
[14] A. Welby Pugin, *Contrasts, or, a Parallel Between the Noble Edifices of the Fourteenth and Fifteenth Centuries, and Similar Buildings of the Present Day*, London 1836.

Proti hyzdění historických siluet měst se dalo částečně bojovat kvalitní architekturou průmyslových staveb nebo i tzv. maskováním komínů. Ve viktoriánském období se v Británii stal velice oblíbeným styl tradičních italských věží, respektive zvonic zvaných kampanila. Dalším běžným principem bylo komplexní pojetí komína společně s příslušnou průmyslovou budovou v jednotném architektonickém slohu. Hned dva příklady doposud stojí v Postupimi, kde pruský architekt Friedrich Ludwig Persius navrhl ve čtyřicátých letech 19. století dvě parní kotelny pro čerpání vody v místních parcích Sanssouci a Babelsberg – jednu v podobě islámské mešity s komínem, který vypadal jako minaret, druhou jako hrad, kde štíhlá věž s cimbuřím posloužila jako komín. Podobný komín s cimbuřím existuje i u nás, a to v Klamově huti v Blansku.[15]

Při maskování komínů se užívala možnost schovat komín do konstrukcí ostatních průmyslových objektů. Cílem návrhu se tak stalo vizuální potlačení komína ve stávajících strukturách a zmírnění společenského odporu proti výstavbě nového komína. Mezi typické případy patří věžové vodojemy, v Praze se zrodily hned dvě ukázkové realizace.

V roce 1886 se plánovala výstavba parní přečerpávací stanice v zahradách pod Strahovským klášterem, ale místním se to, slovy tehdejšího tisku, nelíbilo: „*Na místě tom vystavěn býti musí vysoký komín, kterýž rušiti bude krásný pohled na klášter strahovský a pokazí mimo to ten trošek zdravého vzduchu na Malé straně.*“[16] Radní naproti tomu argumentovali tím, že komín bude postaven v podobě vkusné věžičky, ve které ho nikdo nepozná, a kouřit také nebude, stejně jako u Horschitzova vodojemu na Karlově. Nakonec byla čerpací stanice postavena v roce 1888 na Letné, a to společně s novým vodojemem. Uplatnila se zde právě původní strategie radních – komín se ukryl do neorenesanční zdobné věže vodojemu podle návrhu Jindřicha Fialky a parní kotle byly doplněny zařízením na úplné spalování kouře. Nutno ale dodat, že existují dobové záběry, na kterých se z ukrytého komína znatelně kouří. Stejný přístup „zamaskování“ byl o pár let později (1891) aplikován ještě u vodárenské věže na Vinohradech dle návrhu Antonína Turka (obr. 4).[17]

Takovéto realizace bývaly ale spíše výjimečné, tisíce továrních komínů měly typický tvar konické trubky více či méně dozdobený tvarovanými hlavicemi či ornamenty z barevných cihel. Takovýto typický komín stál například na levém břehu řeky v Odkolkově mlýnu na Kampě. Celá léta narušoval pohled na Malou stranu a Hradčany, zlom nastal po požáru mlýna v roce 1896 a Pražané si oddechli, když byl komín následně zbořen.[18] Nicméně dnes historické panorama nadále doplňuje čtyřicet metrů vysoký komín postavený pro tiskárnu A. Haase, nacházející se hned naproti přes řeku. V roce 2005 byl opraven a na základě požadavků památkové péče musel být zachován i jeho vzhled poznamenaný výkvěty. Komín dodnes kouří, byť jde již jen o bílý dým z plynové kotelny.

V roce 1927 bylo ohroženo panorama Emauzského kláštera novým, asi třicet metrů vysokým komínem nemocniční prádelny. Vše věrně popisuje dobový článek v Národních listech: „*Je zcela nepochopitelno, jak povolaní činitelé netečně hledí k hrozícímu úplnému zničení jedinečného panorama Emaus od Rašínova nábřeží. V posledních dnech staví se na nábřeží zástupy obecenstva a s úžasem hledí, jak u vznosných věží emauského kostela*

[15] M. Vonka, *Tovární komíny*, s. 28–29, 151.
[16] *Sbor obecních starších*, Národní listy, č. 149, 30. 5. 1886, s. 6.
[17] M. Vonka, *Tovární komíny*, s. 27–28.
[18] *Odkolkův komín (Z humoristického průvodce po Praze, autor Bohdan Kaminský)*, Fr. Odkolek, Speciál 160 let, speciální příloha United Bakeries magazínu, Praha 2010, s. 7.

vyrůstá obrovský, ohyzdný tovární komín. Aby bylo zničení pohledu úplné, staví se tovární komín z bílých cihel, a to snad proto, aby i bezděčného pozorovatele upozornil na svoji jsoucnost. Celá věc vypadá jako nemožná pohádka, ale bohužel je až příliš pravdivá. Komín se prostě staví ve všeobecné nemocnici a je tak virtuosně umístěn, že přesně zapadá do zmíněného panorama. Je ku podivu, že totéž ministerstvo, které přísně dbalo k stavebnímu zachování panoramatu, dovolilo nyní jeho úplné zničení. Stavitelé komínu sami se nějak zalekli svého díla a nyní v půli stavby práci zastavili. Nyní snad se bude jednat o to, co sbourat, komín nebo Emausy?“[19]

Naopak v Brně o pár let později při demolici komína jásali: „*Včera dopoledne padlo zase kus starého škaredého Brna. Na Dobrovského ulici strašil dlouhá léta v sousedství krásných moderních domů vysoký černý komín, tyčící se nad starou, začouzenou a přikrčenou cihelnou, v níž se již dávno nepracovalo, ale kam si chodila policie pravidelně a na jisto pro podezřelá individua, která se právě nepodařilo najít v lokálech.… Pěkné čtvrti pod Kraví horou a Brnu dostalo se zase kus starého stavebního místa, kde se již také na jaře začne stavět.*“[20]

V Hradci Králové si zase oddechli při demolici komína místního pivovaru v historickém centru v roce 1965: „*Válec komína se stane zbytečným, což zase prospěje i klasickému panoramatu gotických věží, kde dosud kouřící komín rušivě působil.*“[21]

Postupem času ale komíny přeci jen pomalu, ale jistě srůstaly s městskými celky a okolní krajinou. Po skončení druhé světové války situaci výstižně popsal Rudolf Hrdlička: „*Dnes už nikdo nelká nad ‚zkaženou‘ siluetou měst, v níž se vedle štíhlých věží chrámů a malebných střech paláců rýsují tovární komíny. Čas sladil křehký půvab starobylých staveb se strohými liniemi začazených stožárů práce. Takový je svět. Krása bez chleba nestačí k udržení života. Továrny vtáhly vítězně do měst a staly se baštami novodobých bojovníků práce.*“[22]

Současnost

Továrny a komíny vytvořili lidé. Nyní jsme v době, kdy většina starých komínů je odstavena a tyto nefunkční stavby naopak utváří člověka. Jsou v našem životním prostoru, působí na nás, evokují různé pocity a ovlivňují náš pohyb a pobyt v daném místě. Tato interakce může být v mnoha ohledech nejen pozitivní, ale i negativní, neutrální či lhostejná – je to individuální. Častokrát se lze setkat i s lidmi, kteří komíny ve svém prostředí vůbec nevnímají. Což je paradox s ohledem na to, jak dominantní komíny bývají. Jiná skupina lidí v komínech nadále vidí symbol znečištění, nevkusu a narušitele jejich výhledu z okna.

Tovární komíny postupně přerůstají v technické a historické ikony, které si zasluhují patřičné ochrany jako nedílné součásti našeho kulturního dědictví. Komíny mají silný potenciál posloužit jako symbolický svědek minulosti, nabízí se řada možností, jak nefunkční komíny zapojit do stávajících i nových městských struktur. Je tak jen na nás, zda z dříve nevítaných sousedů uděláme vzácný klenot s příběhem a vítaného společníka autenticky se utvářejícího genia loci toho kterého místa (obr. 5).

19 *Panorama Emaus v nebezpečí*, Národní listy, č. 87, večerní vydání, 14. 4. 1927, s. 1.
20 *Smrt starého komína*, Lidové noviny, č. 640, ranní vydání, 22. 12. 1935, s. 7.
21 *Nepotřebný komín*, Pochodeň, č. 288, 2. 12. 1965, s. 3.
22 Rudolf Hrdlička, *Stožáry práce*, Květen, č. 14, 4/1946.

Obr. 1 Město mládí, zahrad a komínů – Varnsdorf, kolem roku 1935 (dobová pohlednice, archiv autora)

Obr. 2 Továrny v údolí řeky Jizery v Mladé Boleslavi a nejvyšší komín v areálu Ledererovy továrny, zamořující město svým kouřem, nedatováno (Archiv Muzea Mladoboleslavska)

Obr. 3 Nejvyšší zděné komíny v Brně patří místní teplárně Na Špitálce (bývalá ZME) – nejstarším komínem v areálu je komín vpravo, 2010 (fotoarchiv autora)

Obr. 4 Neorenesanční věžový vodojem na Vinohradech a jeho zamaskovaný komín umístěný v ose věže, 2010 (fotoarchiv autora)

Obr. 5 Hyzditel panoramatu, nebo cenný relikt doby?, 2005 (fotoarchiv autora)

MARTIN VONKA

Fabrikschornsteine – ungeladene Nachbarn, Umweltverschmutzer und Panoramaschänder

ZUSAMMENFASSUNG

Fabrikschornsteine entstanden als rein praktische und funktionelle Bauwerke, als untrennbare Bestandteile von Dampfkesseln. Die Funktion eines Schornsteins war im Prinzip zweierlei: die Gewährung von Luftzug, wodurch die für den Brennprozess nötige Luftzufuhr in die Heizanlage gelangte, und die Abfuhr der entstandenen Brandgase nach oben zu gewährleisten, wo sie sich zerstreuten und die menschliche Gesundheit am wenigsten gefährdeten. Und das sind gerade die beiden Funktionen, deren Folgen den Bewohnern ein Dorn im Auge waren.

Hohe Schornsteine begannen die Horizonte menschlicher Siedlungen bedeutsam zu verändern. Sie zeigten die Städte als Industriestädte und moderne Städte und waren derart dominant, dass sie mit ihrer Höhe oftmals die Höhe von Kirch- und Kathedraltürmen überragten. Es begann eine neue Epoche, die tief in die Wahrnehmung der Öffentlichkeit eingriff – die Fabrik wurde zu einer modernen Kirche und die Schornsteine zu ihren Türmen.

In technischer Hinsicht wurden die Schornsteine als hohe schlanke Konstruktionen bewundert und ihre Erbauer waren respektierte Meister ihres Faches. Nichtsdestoweniger hatten die weithin sichtbaren und rauchenden Bauwerke in der Vergangenheit auch ihre Schattenseiten: sie waren ungebetene Gesellschafter in den Stadtstrukturen, in denen sie ihre Umgebung mit Rauch spürbar belästigten und in manchen Fällen auch das Panorama der Städte störten.

Der Kampf mit dem Rauch hatte für gewöhnlich viele Seiten und reichte von legislativen über technische bis hin zu praktischen Maßnahmen. Demgegenüber fand die negative Störung des Panoramas in der Legislative keine Unterstützung und es kam nur darauf an, wie stark die Stimme des Volkes war. Nichtsdestoweniger speiste

die örtliche Selbstverwaltung, im Bewusstsein höherer gesamtgesellschaftlicher Interessen, diese Stimmen in der Regel ab, so dass die Ergebnisse bis heute in vielen historischen Stadtteilen sichtbar sind: in Prag, Brünn, Pilsen und anderswo.

Jetzt aber leben wir in einer Zeit, da die meisten alten Schornsteine stillgelegt sind und diese nichtfunktionierenden Bauwerke allmählich zu technischen und historischen Ikonen werden, die als untrennbare Bestandteile unseres kulturellen Erbes entsprechenden Schutz verdienen. Die Schornsteine haben ein starkes Potential, als symbolischer Zeuge der Vergangenheit zu dienen, und es bieten sich zahlreiche Möglichkeiten an, wie diese funktionslosen Schornsteine in die bestehenden oder neuen städtischen Strukturen einzubeziehen sind. Es ist also nur an uns, ob wir aus den früher ungebetenen Nachbarn einen wertvollen Schatz mit eigener Geschichte und einen willkommenen Gesellschafter machen, der authentisch einen Genius loci schafft.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Martin Vonka
Fakulta stavební ČVUT v Praze
martin.vonka@fsv.cvut.cz

Kronika – recenze – zprávy

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2018 Tomus LVIII. Fasc. 1 Pag. 297–306

17. celostátní archivní konference v Liberci

Archivářky a archiváři z Čech, Moravy i zahraničí zamířili na konci dubna na své tradiční setkání tentokrát na sever Čech. Již sedmnáctá celostátní archivní konference se uskutečnila ve dnech 25.–27. dubna 2017 v prostorách libereckého hotelu Babylon. Pod záštitou náměstka Ministerstva vnitra Petra Mlsny, radní Libereckého kraje Květy Vinklátové, primátora statutárního města Liberec Tibora Batthyányho a rektora Technické univerzity v Liberci Zdeňka Kůse ji uspořádala Česká archivní společnost, z. s. spolu s dalšími šesti institucemi.

Liberecká konference navazovala na předchozí ročníky archivních konferencí, přesto byla svým způsobem revoluční, neboť její organizátoři zvolili výrazně odlišný přístup. Zatímco minulá setkání reflektovala především témata vztahující se k místu konání a organizátorským archivům, liberecké setkání nabídlo nový model. Historicky největší setkání archivářů, kterého se zúčastnilo 420 registrovaných účastníků, přineslo rozdělení jednání do paralelně probíhajících sekcí a bloků, které byly jednoznačně tematicky orientovány. Většina příspěvků vznikla na základě přímého oslovení referujících, což mělo za následek ucelenější podobu většiny bloků a přispělo k výraznějšímu profilování konference.

Jednotlivé sekce a bloky se věnovaly dvěma hlavním tematickým okruhům. První – Německá okupační správa v letech 1938 až 1945 – byl tradičně monotematický a souvisel s místem konání a odborným zájmem archivářů z pořadatelských archivů.[1] Druhý tematický okruh byl vymezen volněji a nabídl příspěvky k řadě aktuálních témat současného archivnictví.

V rámci bloku Německá okupační správa v letech 1938–1945 byly předneseny téměř dvě desítky příspěvků českých, polských i německých archivářů a badatelů, které sledovaly několik základních tematických okruhů. První skupina příspěvků přinesla biografické zprávy o některých významných či zajímavých regionálních osobnostech (například Eduard Mikušek hovořil o archiváři ve vedení Sudetské župy Kurtu Oberdofferovi, Zdeněk Kravar o opavském vládním prezidentovi Fridrichu Zippeliovi či Michal Rádl o starostovi České Lípy Josefu Thurnerovi). Dále měli posluchači možnost vyslechnout několik referátů, zaměřených na okupační správní úřady (třeba referát Jiřího Smitky o Pozemkovém úřadu pro Čechy a Moravu v Praze, Jozefa Šerky o Městském úřadu v Moravské Ostravě či Moniky Sedlákové a Zdeňky Kokoškové o úřadech oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava). Obecně oblasti archivnictví se o něco více týkaly příspěvky podávající přehledy pramenů k dějinám německé okupační správy, uložených v českých, polských a německých archivech (například Stefanie Jostová seznámila s pramennou základnou německého Bundesarchivu či Ingrid Sauerová se situací v bavorském

[1] Organizátory 17. celostátní archivní konference byly Česká archivní společnost, z. s., Česká informační společnost, z. s. – pobočný spolek při Národním archivu, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Státní okresní archiv Liberec, Státní okresní archiv Jablonec nad Nisou, Ještědská pobočka České archivní společnosti a Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci.

Hauptstaatsarchivu; Miroslav Eisenhammer zase hovořil o archivních fondech organizací zajišťujících protiteleckou ochranu v protektorátu). K zajímavým příspěvkům se bezesporu řadí také zprávy o výzkumných projektech archivů a badatelských institucí, ať už se jednalo o příspěvek Zdeňky Kokoškové, která představila projekty Národního archivu, nebo Marka Poloncarze, jenž hovořil o projektech Státního oblastního archivu v Litoměřicích.

Příspěvky prvního bloku přinesly nejenom celou řadu konkrétních informací o pramenné základně, aktuálně probíhajících badatelských projektech či o výsledcích již uzavřených výzkumů v oblasti německé okupační správy (co se institucí i jednotlivců týče), ale především v rámci širších tematických souvislostí vycházejících z praxe pořadatelských archivů zdůraznily průběh a možnosti přeshraniční spolupráce a předávání zkušenosti z výzkumů a vzájemného poznávání. Akcentovaly tak jeden z aktuálních trendů současného archivnictví – důraz kladený na mezinárodní a meziinstitucionální spolupráci.

Příklady a témata z regionů však pronikly i do dalších konferenčních bloků. Konkrétně především do setkání Radany Červené (Archiv města Brna), Ivo Habána (NPÚ), Ivy Svitkové (PedF JEP) a Marka Lašťovky (Archiv hl. m. Prahy) k tématu vydavatelské spolupráce paměťových institucí. Původní záměr pořadatelů rozvinout diskuzi nad otázkami možností a forem institucionální spolupráce na poli vydavatelských aktivit sice nebyl zcela naplněn, neboť program se vyvinul spíše do podoby prezentací jednotlivých vydavatelských projektů, a to jak odborné literatury a periodik (brněnského archivu, Archivu hlavního města Prahy, Scriptoria, spolku pro nekomerční vydávání literatury, regionálního časopisu *Fontes Nissae*), tak historických pramenů (konkrétně projektu *Libri civitatis*, zabývajícího se katalogizací a edicemi městských knih). Účastníkům této části konferenčního programu se však nabídla zajímavá možnost nahlédnout do zákulisí celé řady pozoruhodných vydavatelských projektů. V závěrečné diskuzi pak mohli účastníci konference sledovat, jaké problémy paměťové instituce v souvislosti se svou vydavatelskou činností vnímají jako nejpalčivější, ať již se jedná o problematiku distribuce a elektronizace či ryze praktické otázky autorských honorářů, grafické podoby, periodicity vydávání či podmínek pro zařazení na seznamy recenzovaných periodik.

Sekce druhého programového bloku, věnovaného aktuálním trendům českého archivnictví, částečně navazovaly na otázky probírané na předchozím celostátním setkání archivářů v Poděbradech v roce 2015, řada diskutovaných témat však byla nová.

Programový blok otevřela panelová diskuze na téma „České archivnictví – kudy dál?“, které se zúčastnili Tomáš Dvořák z Archivu hlavního města Prahy, náměstek ministra vnitra pro legislativu a archivnictví Petr Mlsna a ředitel odboru archivní správy ministerstva vnitra Jiří Úlovec. Diskutující představili dvě aktuální dlouhodobé koncepce českého archivnictví. První, kterou přiblížil Tomáš Dvořák, vznikla na půdě České archivní společnosti, druhá je výsledkem pracovní skupiny zaštítěné odborem archivní správy Ministerstva vnitra. Ohlas vyvolala zejména posledně jmenovaná koncepce. Jednoznačně potěšujícím výsledkem diskuze je aktivní zájem vedení ministerstva o problémy a rozvoj českého archivnictví. Petr Mlsna se nejen při této příležitosti projevil jako odborný náměstek ministra v tom nejlepším slova smyslu a jeho živý odborný zájem může pomoci českému archivnictví dostat se z „druhé koleje“ české veřejné správy. Ne všechny prezentované vize se však setkaly s pozitivním ohlasem. Pracovníci státních okresních archivů reagovali na plány ohledně zvýšení efektivity státních archivů a na v té souvislosti otevíranou otázku možné redukce (koncentrace) archivní sítě. Nutno rovněž zdůraznit, že zástupci Ministerstva vnitra se ve

svém výkladu soustředili zejména na roli státních archivů ve veřejné správě, což je trend, který byl relativně nedávno podpořen zařazením archivářů do státní služby a posílením postavení státních archivů jako správních úřadů. Role archivů mimo státní síť (tedy především městských, specializovaných a soukromých archivů) je v představených koncepcích českého archivnictví nejasná a oba ministerští úředníci je v podstatě představili jako „dědictví minulosti", se kterým si příliš nevědí rady.

Jádro českého archivnictví a zabezpečení péče o národní archivní dědictví dle ministerské koncepce spočívá v činnosti specializovaných správních úřadů (státních archivů) a odborných státních úředníků (archivářů státních archivů), kteří začleněním do státní služby získali potřebné kompetence a brzy snad budou mít k dispozici i dnes často chybějící prostředky. Mimo tento systém však zůstávají nestátní archivy a další instituce pečující o významnou část českého archivního dědictví (vyjádřeno v běžných metrech pečují státní archivy jen o cca 80 % z celkových přibližně 826 kilometrů archiválií uložených v českých archivech). Faktická dvojkolejnost a opomíjení nestátních archivů a archivářů v ministerské koncepci se staly předmětem vzrušené debaty, během níž diskutující z řad archivářů městských a specializovaných archivů upozorňovali na opomíjení jejich role v navrhované koncepci českého archivnictví.

Nestátní archivy a jejich zaměstnanci pochopitelně nemají a nemohou mít postavení správních úřadů a státních úředníků, přesto musí zajistit stejně kvalitní péči o archiválie a vykonávat stále větší množství úkolů kladených na ně státní správou. Na plnění úkolů uložených státní správou navíc většina těchto archivů (respektive jejich zřizovatelů) nedostává žádné prostředky. Také diskutující zástupci státních archivů vnímali určenou roli státních úředníků s jistými výhradami. V představené koncepci postrádali především ukotvení dalších rolí archivů, které jsou nejen správními úřady, ale často také důležitými vědeckými historickými institucemi i místními osvětovými a kulturními centry.

Celkový výsledek diskuzního panelu byl přesto optimistický, neboť přinesl pocit, že archivnictví v České republice přestává být outsiderem, na kterého si vedení Ministerstva vnitra vzpomene maximálně při hledání možnosti úspor a škrtů v oblasti financování.

Další aktuální blok liberecké konference byl věnován tématu edukace v archivech. Své příspěvky představili zástupci českých a zahraničních archivů (Státního oblastního archivu v Praze, Archivu bezpečnostních složek, Státního archivu v polských Kielcích, Maďarského národního archivu a katedry archivnictví Vratislavské univerzity). V příspěvcích i následné živé debatě byl akcentován rozměr archivní práce, který byl účastníky předchozí panelové diskuze upozaděn. Pozitivní, často nadšené přijetí příspěvků jednoznačně prokázalo, že byť je tato „neúřední a nesprávní" část práce archivů v dlouhodobých koncepcích (a i financování) archivnictví opomíjena, velká část archivářů si ji bere za svou a vykonává ji s nadšením a ztotožňuje se s ní často raději než s rolí státních úředníků.

Své místo mezi aktuálními tematickými bloky měla také otázka aplikace nových základních pravidel pro zpracování archiválií. Představeny byly první zkušenosti s implementací a testováním nového pořádacího softwaru ELZA. Přednesené příspěvky reflektovaly vcelku pozitivní zkušenost s novým softwarem a potvrzovaly aplikovatelnost nových základních pravidel. Následná diskuze bohužel přinesla rozporuplný dojem a konstatovala faktickou rezignaci na možnosti standardizace a prohloubení důležitých aspektů archivního popisu.

Přínosným byl blok o ochraně osobních údajů ve světle rozhodnutí ústavního soudu. Dlouho očekávané soudní rozhodnutí ve věci možné protiústavnosti § 37, odst. 6 zákona

č. 499/2004 Sb., kterým je zpřístupněna velká část archiválií z let 1948 až 1990 bez ohledu na možný obsah osobních údajů žijících osob, dopadlo pozitivně a nedošlo tak k uzavření nejnovějších archivních fondů. Ochrana osobních údajů v archivech je přesto aktuálním tématem, a proto byla přítomnými archiváři živě diskutována.

Celý okruh aktuálních témat (a vlastně i celou konferenci) uzavřela diskuze o vzdělávání archivářů. Ta, stejně jako blok o ochraně osobních údajů, navazovala na otázky probírané na předchozí celostátní konferenci archivářů v Poděbradech. Tehdy diskutovaný návrh na postgraduální informačně a manažersky orientované vzdělávání zejména vedoucích pracovníků v archivnictví vzbudil živou debatu, která přerostla v emotivní obranu tradičního modelu profesní přípravy archivářů, založené na studiu pomocných věd historických. Diskuze v Liberci byla méně vzrušená a více konsenzuální, všichni její účastníci zdůrazňovali nemožnost opomíjet jazykovou přípravu archivářů, shodli se však na nezastavitelném trendu rozdělení archivářské profesní přípravy na teoretičtěji zaměřené specialisty pomocných věd historických a praktičtěji zaměřené studium archivnictví s důrazem na správu dokumentů.

I přes fakt, že velká část konference byla věnována aktuálním tématům, v celkovém vyznění konference se projevil přirozeně konzervativní charakter většiny českých archivářů (a samozřejmě také organizátorů z řad vedení České archivní společnosti). Účastníci konference tak postrádali nejaktuálnější témata, která začínají proměňovat charakter českého archivnictví. Mezi diskutovanými otázkami tak bohužel chyběly jak první zkušenosti se skartačním řízením v elektronické podobě či s postupným náběhem klíčového informačního systému českého archivnictví (Národním portálem při NA ČR), tak zhodnocení fungování Národního digitálního archivu. Celkově však nová koncepce pravidelného setkání českých archivářů přinesla jednoznačná pozitiva, celá konference byla (přes rozdělení do paralelně probíhajících panelů) kompaktnější a pro většinu zúčastněných přínosnější než předchozí ročníky.

Bohatý a zajímavý odborný program liberecké konference byl samozřejmě doplněn neméně bohatým a poutavým programem doprovodným. Ve volných chvílích mohli účastníci konference využít služeb Centra Babylon (především místního bazénu) či vyrazit do ulic města Liberce. Své brány a expozice, včetně aktuálních výstav, jim otevřelo nejenom Severočeské muzeum v Liberci a Oblastní galerie Liberec, ale i Muzeum skla a bižuterie Jablonec nad Nisou. Turisticky zdatní jedinci se pak odvážili na organizovaný (speciální „archivní“ tramvají) i neorganizovaný (po vlastní ose) výlet na Ještěd, na jehož vrcholu je navzdory jarnímu termínu přivítal nevlídný vítr, sníh a mráz. Vyvrcholením doprovodného programu konference se pak stal společenský večer v rozlehlém sále Expo libereckého Babylonu. Přítomní archiváři a archivářky měli v jeho průběhu možnost seznámit se s kolegyněmi a kolegy z jiných archivů či pohovořit s archiváři již známými; to vše za příjemného dostatku dobrého jídla i pití a za zvuků a tónů nezbytného hudebního doprovodu, který mnohé přítomné lákal nejenom k poslechu, ale i k tanci.

Závěrem nezbývá než konstatovat, že nový model v pořadí již 17. konference archivářek a archivářů se osvědčil. Organizátorům patří za zdařilé setkání dík a uznání.

Petr Cajthaml – Kateřina Schwabiková

doi: 10.14712/23365730.2018.4

Třeboňský pohled na zpřístupňování archivů

Aleš František Plávek (ed.), *Digitalizace v paměťových institucích / Digitization in memory institutions*, Archivum Trebonense 14, 2017
Třeboň 2017, 734 s., ISBN 978-80-906860-1-4

V září roku 2017 se ve zrekonstruovaných prostorách Schwarzenberského sálu třeboňského zámku uskutečnila třídenní odborná konference *Digitalizace v paměťových institucích*. Podnětem pro její uskutečnění se stalo desáté výročí zahájení digitalizace ve Státním oblastním archivu v Třeboni. Tento digitalizační projekt se od svého počátku v únoru roku 2007 zaměřil na dálkové zpřístupnění nejvyužívanějších archivních materiálů badatelům z řad široké veřejnosti. S ohledem na strukturu fondů uložených v jihočeských archivech nepřekvapí, že se prvořadě jednalo o prameny sloužící především pro genealogický výzkum.

Dlouhodobý projekt, jehož výsledky jsou dostupné na webových stránkách,[1] ukázal po uplynulé dekádě potřebnost digitalizace nejen materiálů SOA Třeboň, ale i dalších okresních archivů v jižních Čechách. Výsledky digitalizace byly prezentovány vždy po skončení přednáškových bloků po všechny tři dny konference v prakticky zaměřeném workshopu *DigiArchiv pro všechny*, který zahrnoval i ukázky práce s webovou aplikací. Představení se ujal Martin Hankovec, jenž je zároveň původním tvůrcem digitálního archivu a jeho hlavním dosavadním vývojářem.

Při moderování samotných konferenčních bloků se během konference vystřídali organizátoři z řad pracovníků SOA Třeboň. Na prvním místě si zmínku zaslouží účast zahraničních hostů. Hned první den tak například regionální manažerka genealogické společnosti FamilySearch International Inna Anatolija Koňušin účastníky konference blíže seznámila s výsledky spolupráce s archivy v České republice. V druhém konferenčním dni pak zahraniční inspiraci na poli digitalizace v Rakousku poskytli Gerhard Marckhgott z Oberösterreichisches Landesarchiv v Linci a Werner Berthold z Niederösterreichisches Landesarchiv v Sankt Pöltenu.

Z četných příspěvků týkajících se českých institucí lze namátkou zmínit vystoupení Marie Tůmové a Lucie Swierczekové z Národního muzea o postupu při digitalizaci sbírky skleněných diapozitivů z fotoarchivu tělesné výchovy a sportu. Zajímavé srovnání k tomuto přístupu následně dodala Zuzana Meisnerová Wismer při líčení vzniku digitálního archivu ze skleněných negativů Ateliéru Langhans v Praze.

Na konferenci prezentovali svůj příspěvek také pracovníci Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy Petr Cajthaml a Lenka Vašková, kteří představili pokroky v digitalizačním projektu *Studenti pražských univerzit 1882–1945*. Cílem projektu je digitalizovat a zpřístupnit na webu matriky, rigorózní protokoly a další materiály posluchačů Univerzity Karlovy a Německé univerzity v Praze.

Složení přednášejících příjemně překvapilo svým rozsahem: od pracovníků veřejné správy až po zástupce soukromého sektoru z České republiky i zahraničí.

Nemalou část účastníků konference pobavil také unikátní způsob, kterým byli přednášející upozorňováni na ubíhající čas určený pro přednesení jejich příspěvku, a to za pomoci velmi typické a výrazné zvukové signalizace, která striktně vymezovala poslední minutu

[1] Viz <https://digi.ceskearchivy.cz> (ověřeno 29. 1. 2018).

vyhrazenou pro přednesení příspěvku. Nutno konstatovat, že se jednalo o poměrně efektivní způsob, který lze jiným organizátorům konferencí jedině doporučit. Přičteme-li k pozitivům konference genia loci třeboňského zámku, dostatek kvalitní kávy a možnost ochutnat místní rybí speciality, lze si jen přát, aby se podobné konference konaly častěji.

Trochu netypicky již před samotnou konferencí vznikla na základě autorských textů po všech stránkách velmi výpravná publikace, kterou v poměrně krátké době připravil k vydání kolektiv vedený editorem Alešem Františkem Plávkem. Recenzovaný sborník odborných prací, který je 14. číslem řady *Archivum Trebonense*, vydávané od roku 1971, na první pohled upoutá nejen mnohasetstránkovým rozsahem zasazeným do kvalitní pevné vazby, ale také svým precizním grafickým zpracováním. Nešetřilo se ani s množstvím obrazových příloh, které jsou pro pochopení některých textů naprosto klíčové.

Sborník je rozčleněn na dva hlavní oddíly. První, nazvaný *Trebonensia*, zahrnuje příspěvky věnované digitalizaci v jižních Čechách. Texty zaměřené na další pestrou problematiku pak lze nalézt v oddílu *Varia*. Soubor příspěvků, které zazněly na konferenci, je dále doplněn také tematickými rozhovory či úctyhodným bibliografickým přehledem pracovníků jihočeských archivů pro období let 2011–2015. Sborník byl vydán také v elektronické podobě, na webu jsou proto na rozdíl od tištěné verze dostupné i souhrnné rejstříky.[2]

Díky svému záběru poskytuje publikace velice komplexní a podrobný přehled současných digitalizačních projektů realizovaných na různých odborných i vědeckých pracovištích nejen v České republice. Sborník také přehledným způsobem vystihuje posun, který se na poli archivářské práce odehrál přinejmenším za poslední desetiletí a sdílením postupů přináší vhodnou inspiraci.

Konečně jak uvádí sám editor: „*Je nám potěšením představit veřejnosti digitalizaci jako věc prospěšnou a vítanou, ať už ve směru ke správcům, zpracovatelům a uživatelům či nakonec k samotnému historickému dědictví nedozírné hodnoty, které tím chráníme a popularizujeme*.“[3] Oba počiny, tedy konference i sborník, zcela jistě tyto ambice naplňují vrchovatou měrou.

Jan Jindra

doi: 10.14712/23365730.2018.42

[2] Elektronická verze sborníku je dostupná na webu <https://digi.ceskearchivy.cz> v sekci Digitalizované materiály – Periodika – Archivum Trebonense.

[3] Aleš František Plávek (ed.), *Digitalizace v paměťových institucích*, Archivum Trebonense 14, 2017, s. 23.

František Šmahel, Alma mater Pragensis.
Studie k počátkům Univerzity Karlovy
Praha, Nakladatelství Karolinum 2016, 614 stran, ISBN 978-80-246-3203-2
+ 978-80-246-3239-1

Profesor František Šmahel patří k největším znalcům nejstarších dějin pražské univerzity, což prokázal mnohokrát jak monografickými pracemi, tak početnou řadou studií v domácích i zahraničních publikacích, výstavních katalozích a odborných periodicích. Nyní došlo ke shrnutí jejich reprezentativního výběru v publikaci, s níž přišlo univerzitní nakladatelství Karolinum.

Soubor třiadvaceti studií F. Šmahela k dějinám pražské univerzity v prvních staletích její existence tvoří tři tematické okruhy: Pražské obecné učení v době lucemburské (studie I–IX), Fakulta svobodných umění do počátků husitství (studie X–XVI) a Utrakvistická univerzita (studie XVII–XXIII).

První oddíl knihy (Lucemburská univerzita) má těžiště ve dvou velkých tématech, jimiž jsou samotné počátky pražské univerzity a události okolo Dekretu kutnohorského z roku 1409. Ve druhé části autor shromáždil studie, týkající se artistické fakulty, které věnoval podstatnou část svého badatelského zájmu pracemi biografického rázu (např. o Jeronýmovi Pražském nebo Janu Husovi) a o podobě výuky na fakultě (disputace, kvodlibety). Závěrečný oddíl knihy je pak věnován dvěma staletím kališnické univerzity.

Ve všech statích se Šmahel projevuje jako mistrný znalec a interpret dobových pramenů, otvírající nová témata, která se ukázala zásadní pro další bádání a často přinášející nová metodologická řešení letitých problémů naší historiografie. Šmahel díky tomu, že se už v začátcích své odborné dráhy dostal do okruhu spoluautorů nového zpracování pražských univerzitních dějin (F. Kavka a kol., Stručné dějiny University Karlovy, 1964), mohl využít možnosti spolupráce se staršími kolegy, zapojení do mezinárodního výzkumu a v neposlední řadě i publikační příležitosti, které téma a jeho zpracování nabízelo. Již prvními pracemi o univerzitním studentstvu naznačil budoucí trend bádání, který směřoval k novému pojetí „sociálních a intelektuálních dějin“, ke komplexnímu poznání dané problematiky a jejímu začlenění do celospolečenského kontextu, což znamenalo nejen studium geografického a sociálního složení pražského studentstva, jeho mobility, ale i zevrubné zkoumání „curricula“ pražského středověkého studenta. Šmahelovi patří také zásluha, že rozpoznal, že pražská univerzita přes všechny převratné změny, které přineslo husitství, žila stále ve stínu původního středověkého karlovského učení (a jeho struktury) až do počátků 17. století. Vedle tohoto hlavního badatelského zájmu pak vznikly studie o knihovnách univerzitních kolejí, o jejich katalozích a práce o počátcích humanismu na pražské univerzitní půdě.

Těžko vyzdvihnout metodologický přínos a badatelské výsledky jednotlivých studií – byl by to dlouhý výčet, který by vlastně stavěl recenzenta před „nelidský úkol“: shrnout v několika řádcích celoživotní badatelské úsilí. Pokusme se alespoň skicovat, co nového a podnětného Šmahel přináší k jednotlivým tématům. Detailní poznání počátků pražské univerzity má pro něho svůj význam nejen proto, že šlo o první domácí univerzitu a první vysokou školu střední Evropy, ale i pro „vyzařování“ (autorův výraz) jejího vzoru do okolních zemí. Klíč k jejímu pochopení hledá Šmahel v univerzitních statutech, které určily charakteristické rysy pražského učení: její „rozdvojení“ na třífakultní a juristickou univerzitu, dominanci

artistické fakulty a význam kolejí pro celkovou podobu školy, pro výuku i všední život pražské středověké univerzity.

Badatelské postupy (znalost pramenů, včetně těch, které byly do té doby považovány za druhořadé, kombinace biografických a institucionálních dějin a znalost dobového kontextu, mám-li uvést alespoň ty nejvýznamnější) ukázal Šmahel na zpracování dějin předhusitské lékařské fakulty, o níž se mělo za to, že patří k nejméně dokumentovaným částem pražského středověkého učení. Vyrovnání se s jedním z klíčových témat pražské univerzity (Dekret kutnohorský), původně určené zahraniční odborné veřejnosti, bylo doplněno bilanční studií k výročí Václavova mandátu v roce 2009 (spolu s M. Nodlem). Užitím nové a náročné prosopografické metody pak Šmahel jasně prokázal, že dříve čistě „nacionalisticky či mocensky" chápaný spor o dominanci na pražské univerzitě byl sociální záležitostí mnohovrstevnaté povahy (teologické, „vnitrouniverzitní" a politické).

Druhá část publikace je věnována fakultě svobodných umění v předhusitském období. V ní autor ukázal druhou silnou stránku svého badatelského přístupu, když spojil minuciózní analýzu dílčích aspektů fakultního života se syntetizujícím výkladem o klíčové fakultě pražské středověké univerzity. Navíc, toto téma bylo pro autora příležitostí, aby ukázal „každodenní život" pražské univerzity, především skutečnou podobu fakultní výuky, kterou srovnává se statutárními předpisy. Rozborem doktrinálních sporů na akademické půdě v předhusitském období pak poukázal na význam univerzitních disputací (kvodlibetů) pro formování reformních názorů ve společnosti a na úlohu univerzitánů při jejich šíření.

Třetí oddíl přináší Šmahelovy vrcholné texty, týkající se pražské univerzity. To, jak dokázal vytěžit např. materiál shromážděný v Rukověti humanistického básnictví, bylo originální a přínosné nejen v době svého vzniku (v letech 1982 až 1984), ale udržuje si dodnes punc „novosti" a vysokého standardu.

Hledám-li (těžko) slabinu Šmahelova výkladu nejstarších pražských univerzitních dějin, spatřoval bych ji v jistém „upozadění" evropských vzorů pro Prahu. Není přece sporu o tom, že univerzita byla celoevropským fenoménem a Praha (i se svými zvláštnostmi) je věrnou nápodobou obou velkých univerzitních vzorů (Paříže a Boloně), které měly po mém soudu větší význam pro podobu univerzity i pro její každodenní život, než je jim přisuzováno (a dodejme: je obrovskou zásluhou „otců zakladatelů", Karla IV. i Arnošta z Pardubic, že přenesli tento evropský koncept a jeho vzory bez velkých změn do Prahy). Jen těžko se také mohu vyrovnat s označením studentů a absolventů pražské univerzity období 1433 až 1622 za humanisty. I když bych bral v úvahu pouze předbělohorské /půl/století a veškeré změny ve složení profesorského sboru, v jeho profesních zájmech a v univerzitní výuce, těžko mluvit o humanistech, jak je známe z ostatních evropských zemí, nemáme-li ovšem na mysli onen zvláštní druh našeho „literárního humanismu", jehož dominantním znakem bylo latinské veršování podle klasických vzorů a úloha školy, včetně univerzity, při jejich zprostředkování.

Shrnu-li, mohu konstatovat, že cena posuzovaného souboru studií prof. Františka Šmahela spočívá nejen v soustředění statí rozesetých po desítkách mnohdy jen obtížně dostupných publikací a ve zpřístupnění cizojazyčných prací nyní v autorově mateřštině a v tematizovaném přehledu běžného chronologického výkladu, dávajícího navíc šanci vedle soustředěného přehledu badatelských výsledků proniknutí do „autorovy tvůrčí dílny s postupem času" a zprostředkování geneze jeho názorů. Soubor Šmahelových odborných studií má po mém soudu význam přinejmenším dvojí: čtenáři přináší poučený moderní výklad o prvotní

fázi pražských univerzitních dějin a zájemci o hlubší poznání minulosti pražské univerzity pak podává přehled základních a klíčových problémových okruhů její podoby v nejstarším období. V obou směrech se dostává čtenáři do ruky špičkový výkon českého dějepisectví posledního padesátiletí, který bude, troufám si tvrdit, v dohledné době jen stěží překonán.

Michal Svatoš

doi: 10.14712/23365730.2018.43

Elisabeth Tuisl, Die Medizinische Fakultät der Universität Wien im Mittelalter. Von der Gründung der Universität 1365 bis zum Tod Kaiser Maximilians I. 1519

V&R unipress, Vienna University Press, Göttingen 2014, 366 s., 13 čb vyobrazení, ISBN 978-3-8471-0330-1 a 978-3-8470-0330-4 (e-book)

K sepsání zprávy o knize uvedené v titulu přistupuji s jistými rozpaky jednak proto, že publikace je již tři roky stará, a jednak proto, že se jedná o dílo chronologicky zapadající do období, kterému se nevěnuji. Jedná se však o počin zcela mimořádného významu pro dějiny univerzit ve střední Evropě a také pro dějiny medicíny, který by měl být na stránkách tohoto odborného časopisu zmíněn. Čtenářům HUCP zde tudíž předkládám pouhou zprávu s minimem hodnotících prvků a doufám, že se v budoucnosti někdo ujme důkladné recenze.

Jak název napovídá, máme před sebou monografii, jejímž základem byla diplomová práce Elisabethy Tuislové z roku 2008, kterou dále doplnilo důkladné studium ve vídeňském univerzitním archivu. Publikace má dvě hlavní části – historickou a prosopografickou.

Historická část je dále rozdělena do sedmi oddílů. První poskytuje obecný rámec k vlastnímu předmětu monografie a začíná stručným přehledem vývoje medicíny od antiky přes klášterní medicínu a arabské vlivy ve středověku až po popis vlny zakládání lékařských fakult na evropských univerzitách. Druhý oddíl se zabývá založením Vídeňské univerzity v roce 1365, poté na základě zachovaných statut podrobně rozebírá, co je známo o organizaci její lékařské fakulty. Ve třetím oddíle se dozvíme něco o historickém nemovitém majetku fakulty kolejemi počínaje přes špitál a knihovnou konče.

Následující oddíl, který je nesmírně zajímavý pro právě probíhající výzkum o dějinách vzdělanosti v Čechách, si klade otázku, jak probíhala výuka medicíny ve Vídni. Není to příliš známo, ale Vídeňská univerzita má patrně nejstarší tiskem vydaný přehled o přednáškách a obsahu studia v Evropě. Jedná se o *Liber de modo studendi seu legendi in medicina* profesora Martina Stainpeise z roku 1520. Tento text je zvláště cenný tím, že v celém 16. století vyšlo v Evropě jen několik podobných tisků a že zachycuje situaci na nám blízké Vídeňské univerzitě. V Čechách vznikla publikace s podobným obsahem (odhlédneme-li od krátké řeči na obhajobu výuky anatomie vydané na počátku 17. století Adamem Zalužanským ze Zalužan) až na samém konci 17. století díky Janu Františku Löwovi z Erlsfeldu.

Pátý oddíl představuje pokus o rekonstrukci chronologického vývoje dějin lékařské fakulty nejprve odděleně ve 14. století. Zde autorka akcentovala osobu Mistra Galeazza de Santa Sofia a také osoby spojující Vídeň s významnými evropskými fakultami. Na tomto místě je potřeba upozornit, že se jedná, s ohledem na sporé prameny, o velice stručnou

pasáž, většinou doslova jen seznam jmen studentů, kteří studovali například v Padově a posléze se objevili také v Rakousku.

Předposlední oddíl této části má rozsah třicet stran a je věnován vztahu mezi fakultou a společností, tedy například tématu studentského života, dohledu nad lékaři, boji proti neakademickým zdravotním profesím (léčitelé, mastičkáři, Židé, báby kořenářky atd.) a také podílu na regulaci lékárnické profese ve Vídni. Sedmý oddíl pak přináší přehled známé publikační činnosti vídeňských lékařů a profesorů.

Druhá část knihy je neméně důležitá, jedná se totiž o biografický slovník vídeňské fakulty, tedy zdroj, který mají pro Lékařskou fakultu Univerzity Karlovy naši čtenáři dostupný již více než dvacet let. Stejně jako je český biografický slovník rozdělen podle etap vývoje Univerzity Karlovy, i dílo E. Tuislové rozlišuje určitá období v dějinách fakulty a teprve v jejich rámci jsou zpracované osoby uspořádány dle abecedy. První etapa zaznamenává dobu před ustavením univerzitních akt v roce 1399, druhá pak zahrnuje osoby z let 1399–1519. V obou částech je nejprve trochu nadbytečný seznam osob a pak abecedně řazená prosopografická část s hesly zpracovanými podobně jako v českém slovníku.

Na závěr ještě najdeme přehled lékařů, kteří studovali v zahraničí a ve Vídni byli nostrifikováni, index místních jmen a přívlastků osob, seznam zkratek či obligátní seznam pramenů a literatury.

Ačkoli jsem na počátku tohoto stručného popisu monografie E. Tuislové konstatoval, že zde nepíšu recenzi, neodpustím si poznámku, že mi v seznamu pramenů chybí odkaz na obsáhlé biblio- a biografické dílo *Scriptores antiquissimae ac celeberrimae universitatis Viennensis* z let 1740–1742, které by jako Tuislové duchovní předchůdce mělo být alespoň zmíněno, a dále – a to považuji za závažnější opomenutí – Tuislová nezná český biografický slovník, s nímž jsem její dílo v předchozích odstavcích srovnával.

Karel Černý

doi: 10.14712/23365730.2018.44

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2018

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LVIII. Fasc. 1

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Praha 2018
Obálku navrhly Jana Ratajová a Kateřina Řezáčová
Graficky upravila Kateřina Řezáčová
Sazba: DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
ISSN 0323-0562 (Print)
ISSN 2336-5730 (Online)
MK ČR E 18593

Adresa redakce: Ústav dějin UK a archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz